

Kolejka, Josef

Dějiny a osoby

In: Kolejka, Josef. *Národnostní programy pro střední a jihovýchodní Evropu : z dějin socialistické teorie národnostní otázky, 1848-1917 : od Marxe k Leninovi*. Vyd. 1. V Brně: Universita J.E. Purkyně, 1971, pp. [17]-319

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120533>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

A

DĚJINY A OSOBY

I. VZNIK MARXISTICKÉ TEORIE NÁRODA. POČÁTKY NÁRODNOSTNÍ OTÁZKY VE STŘEDNÍ EVROPE A NA BALKÁNE

V první části sledujeme nejdříve představy Karla Marxe, Bedřicha Engelse a Karla Kautského (do r.1896) o vzniku novodobých národů, o významu "národnostního principu", o právu národů na samostatnost a o úkolech revolučního proletariátu vzhledem k "národní ideji".

V období, které ličíme (po roce 1848), pokračovala ještě "epocha buržoazně demokratického hnutí vůbec a buržoazně národního hnutí zvlášť". 1/ Národně osvobozené hnutí, které bylo hlavním obsahem historického procesu v celé kontinentální Evropě v letech 1789-1871, pokračovalo ve východní Evropě až do roku 1918. "Východní Evropa" byla podle představ evropských vzdělanců 18. a 19.století vždy ta část Evropy, která nebyla vtažena do okruhu "románsko-germánské civilizace", resp. do "římsko-katolického univerza". Ostatně už dříve dělili vzdělanci Evropu na "západ" a "východ" nejdříve nábožensko-kulturně nebo "civilizačně", pak i ekonomicky. Marx určil za hranici mezi "západní" a "východní" Evropou počínaje 16.stoletím Labe: východně od Labe se Evropa hospodářsky opožďovala. Politická publicistika první poloviny 19.století pak zahrnovala do východní Evropy, totiž mezi "východní velmoci", kromě Ruska a Turecka také Rakousko a někdy i Prusko. Zároveň ale vznikl již ve 40 letech minulého století i pojem "střední Evropy" (Zentraleuropa), kterého používali podle okolností i Marx a Engels a to pro oblast bývalé "říše římské národa německého, resp. pro Německý spolek". A do této "Zentraleuropy" měla patřit podle představ soudobých německých publicistů 2/ i západní část habsburské monarchie jako součást "Velkého Německa", kdežto východní část měla být jakousi

spojnicí k "orientu". S takovým řešením se ovšem nechtěli spokojovat představitelé těch národů habsburské monarchie, které kapitalismus právě (polovina 19.století) "probouzel" a formoval do novodobé (buržoazní) podoby. Malé národy střední a jihovýchodní Evropy se sice bály carského Ruska, ale nechtěly ani do německé "Zentralenropy". Nešlo ovšem jen o rozpor mezi těmi, co měli a chtěli více - a těmi, co dosud neměli a chtěli to, co měli sousedé: rozpory byly i mezi těmi, kteří už byli "národem" - i mezi těmi, kteří se národy teprve stávali. Zatímco jedni uplatňovali právo na své rozšíření a "asimilování" druhých, druhí chtěli alespoň rovnoprávnost nebo i samostatnost, resp. spojení malých národů v jeden celek.

Evropské myšlení z konce 18.století a začátku 19. století a hlavně pak v polovině 19. století zdůraznilo právě národnostní princip jako organizační princip přestavby Evropy proti starému principu feudálně dynastickému. 3/ Osvícenci ovšem mluvili o právu na národ většínou ve vztahu k národům "historickým" a "civilizovaným". Jenže "přirozeného práva" se dovolávali představitelé i malých národů. Posilovala je v tom i Herderova filosofie. Ekonomické a politické-právní myšlení první poloviny 19. století přiznávalo však právo na národní státy národům "velikým" a "životaschopným". Hegel dokonce poukazoval nejen na "civilizovanost", ale i na "moc" (sílu) dotyčného národa, usilujícího o stát. Hegel ostatně přikládal větší význam státu a nikoli národu. A silný, civilizovaný stát má právo i na území, obývané menšími národy (etniky). Toto právo "civilizovaných" na území jiných "méně civilizovaných" bylo ve shodě se soudobými představami mnohých vzdělanců první poloviny 19.století o "centralizační tendenci", směřující domněle k založení nebo rozšíření velkých států. 4/ Jiní myslitelé, byli to evropské revoluční demokraté, považovali právě ve 30. a 40. le-

tech 19.století národ - za nejvyšší hodnotu a povinnost sloužit národu (bojovat za jeho svobodu a samostatnost) za nejvyšší etnost.

Ale období od konce 18. a od začátku 19.století přinášelo i jiné, nové ideje, mobilizující jednotlivce a celé sociální skupiny ke společenské aktivitě. Více než vlast, více než národ je sociální svoboda utlačovaných tříd, víc je socialismus. Socialismus bude nejvhodnějším nebo (později) jediným možným prostředkem k uskutečnění humanity. Dělníci nemají vlast - končil Marx v Komunistickém manifestu. 5/

Pokusil jsem se nastínit - snad poněkud nesystematicky - myšlenkové ovzduší, v kterém vyrůstali první socialističtí teoretikové v letech 1848-1849 a v dalších desetiletích 19.století. Jak toto ovzduší působilo na Marxe, Engelse a Kautského, jak formovali jmenovaní úkoly socialismu ve vztahu k národnímu hnutí vůbec a konkrétně pro habsburskou monarchii - o tom pojednávám v následujících kapitolách.

1. MARX A ENGELS O VZNIKU NOVODOBÉHO NÁRODA A O JEHO PRÁVU NA SEBEURČENÍ

V odborné literatuře bylo již vysvětleno, že Marx a Engels se zabývali vznikem a funkcí národů jen okrajově - v rámci svého studia společnosti vůbec, kterou pak poznávali především na poměrech a materiálech anglických, francouzských a německých, později i jiných. Marxovi a Engelsovi šlo především nebo nejdříve o poznání struktury společnosti, přičemž přejímali soudobé představy o národě jako reálného fenoménu vkládající do jeho obsahu formu organizovanosti společnosti v podmínkách nástupu kapitalismu. Nutno dále v souhlase s jinými autory upozornit na to, že když Marx a Engels mluví o národě, užívali často terminologie francouzské a angli-

cké, v které "nation" má dodnes poněkud jiný význam než má český termín "národ". Stručně lze říci, že tvůrci vědeckého socialismu viděli v "národě" pospolitost obyvatel jednotného a centralizovaného státu. "Národ" - to je podle Marxe a Engelse - nová a pokroková forma pospolitosti lidí, která se vytvořila za kapitalismu, a to z předchozích strukturálně nižších pospolitostí, totiž z regionálních jazykových nebo územních jednotek v rámci jednotného a centralizovaného státu.

Schéma vzniku novodobého, resp. "buržoazního" národa je naznačeno v Komunistickém manifestu: "Buržoazie stále více odstraňuje roztržičnost výrobních prostředků, majetku i obyvatelstva. Nahromadila obyvatelstvo na jednom místě, zcentralizovala výrobní prostředky a soustředila majetek do rukou několika málo lidí. Nutným důsledkem toho byla politická centralizace. Nezávislé, takřka jen svazky spojenectví spjaté provincie s různými zájmy, zákony, vládami a cly byly stmeleny v jeden národ s jednou vládou, s jedním zákonodárstvím, s jedním národním třídním zájmem, s jedinou celní hranicí". 1/

Marxovo stručné schéma vzniku buržoazního národa vystihuje - jak již bylo uvedeno - poměry především ve velkých západoevropských státech, kde vskutku šlo při konstituování novodobé podoby národa v zásadě nebo v podstatě o dovršení hospodářské pospolitosti obyvatel dosavadních regionálních (provincií, zemí, panství apod.) celků. Uvedený citát vystihuje - zdá se - více vznik centralizovaného státu než národa. Tento rozdíl ovšem nebyl v anglické a francouzské terminologii z poloviny 19.století tak pocítován, jak to pocítujeme dnes resp. jak by to bylo rozumět např. ve slovanských jazycích té doby. 2/

Citát z Komunistického manifestu bývá dodnes uváděn v marxistických encyklopediích nebo slovnících jako Marxova definice národa, přičemž zejména soudobá sovětská

věda zdůrazňuje Marxovo pojetí "centrálizace výrobních prostředků" jako jeden z hlavních znaků vznikajícího buržoazního národa. Domnívám se, že by se nemělo mluvit o hospodářské centralizaci (nebo i politické centralizaci) jako o znaku, ale spíše jako o podmínce vzniku novodobé, tj. vyšší (ve smyslu nejen větší, ale společensky organizovanější) formy etnicko-politické organizovanosti. Nižší formy organizovanosti přístích novodobých národů nazývali Marx a Engels v němčině "nationalität": nationalität (u nás nepřiliš vhodně překládáme jako "národnost") byli příslušníci regionálních územně jazykových společenství, kteří se v důsledku centralizace provincií (knížectví, krajů-zemí) stávali příslušníky nového "národa" (nation). Z několika "nationalität"-národností se tedy stávaly (mohly stávat) národy, přičemž některé "národnosti" nedostaly možnost stát se národem: staly se - v terminologii Engelse - "relicts of peoples", "völkerruinen", přežívaly jen jako "zbytky" či "úločky národů". 3/ Vztah termínů "nationalität" a "nation" byl u Marxe a Engelse vyjádřen, resp. lze jej vyjádřit dvojicí přívlastků: "lokal" - "national" (ve smyslu "vereint", sjednocen). Někdy však lze číst u Engelse oba pojmy ve stejném smyslu, a to buď ve významu "staatsvolk": - státní národ - nebo jako "příslušnost" k národu. 4/

Mechanismus tohoto sjednocování nižších jednotek ve vyšší formu lidské pospolitosti, v novodobý národ, popsal Engels podrobněji až v nedokončené studii "O rozkladu feudalismu a rozvoji buržoazie" (nedatováno) a částečně i v "Úloze násilí a ekonomiky v dějinách" (1888, ale vyšlo později). 5/ Engels shrnuje v těchto svých pracích dosavadní vědecké poznávání vzniku národních států a národů ve středověku. Z "národnostní rozmanitosti" vznikaly národy, a to v důsledku splývání jednotlivých etnik (dobýváním, překrýváním, asimilací) a jejich rozhraničo-

váním (např. vznik jazykové hranice románsko-germánské a románsko-slovanské), hlavně pak v důsledku vzniku střední (královské) moci v rámci daných státních útvarů. "Snaha vytvářet národní státy, která vystupuje stále jasněji a vědoměji, se stává jednou z nejpodstatnějších pak pokroku ve středověku". Tím více se stávají národní státy "normální politickou organizací evropského vládnoucího měšťáctva". I zde tedy vidíme stotožňování obsahu v pojmech "národ" a "stát".

Upozornil jsem již, že Marx s Engelsem vycházeli ve svých formulacích nebo představách o národě ze soudobého obsahu tohoto pojmu v západních jazycích. Nové v jejich chápání "národa" bylo to, že upozornili na sociálně ekonomický obsah vzniklé společenské struktury novodobého národa: nejde jen o centralizaci vůbec (tu prováděl už předkapitalistický centralistický stát), nýbrž o centralizaci pod vedením buržoazie. Marx s Engelsem, resp. především Engels, který se ponejvíce problematikou vzniku národa zabýval, si byli vědomi skutečnosti, že národ je pojem starý a přenesený do společnosti jejich doby z dávné minulosti. Engels ví, že "volání po vlasti" není zásadní novinkou poloviny 19. století. Rozhodující je, jaké má toto "volání po jednotné vlasti" v Německu "materiální pozadí". "Vlastenecké fantazie přepjatých studentů" z prvního a druhého desetiletí 19. století odrážely jakési obecné roztrpčení vzdělanců Německa na dobyvatelské války Napoleonovy a na rozdělení Německa na vídeňském kongrese 1815. Teprve až ve 30. letech se stávaly požadavky jednotného Německa, totiž požadavky říšského občanského práva a volným stěhováním a s jednotným obchodním a živnostenským právem "nutnými životními podmínkami průmyslu". Od 30. let měl "požadavek jednotné vlasti" velmi materiální pozadí. Jak je tomu rozumět? Engels chce tím říci, že "německá jednota se stala hospodářskou nutností". Ve srovnání s "mlhavými

tužbami wartburských studenstských slavností" nebo s "voláním advokátů a ostatních buržoazních ideologů hamburské slavnosti po jednotě" jsou nyní rozhodující "požadavky praktického obchodníka a průmyslníka". 6/

Znamená Engelsovo zdůraznění "materiálního pozadí" vytvářené "jednoty vlasti" a zdůraznění úlohy buržoazie jako centralizujícího činitele jednotného státu-národa popření jiných znaků či sil národa? Marx a Engels věděli a uznávali, že národy jsou v podstatě nebo nejběžněji jazykové společnosti, ovšem zcela jiné kvality než jazykové společnosti středověku. I novodobý národ byl tedy jazykovým společenstvím, ale oproti středověku to byl "velký národ" a nejen "s jednou vládou, s jedním zákonodárstvím", ale i "se společnými zájmy, mravy a názory". Jazyk tedy např. rozhodoval (spolurozhodoval) o "skutečně přirozených hranicích" určitého národa. Ale o tom, které středověké národy-národnosti se mohou stát národy novodobými, nerozhodovala sama existence jazyka. Ne každý jazyk měl právo stát se národem. O tom rozhodoval rozvoj průmyslu, vznik kapitalistických vztahů, vznik buržoazie. Rozvoj průmyslu, obchodu a komunikací se ve spojitosti s některými geografickými a historickými podmínkami rozhodoval o vzniku těch nebo oněch národních (státních) celků a hospodářská vyspělost té nebo oné části (složky) vznikajícího státu-národa nakonec rozhodla o převaze určitého jazyka a kultury v daném státním celku. "Hospodářskou vyspělost" označoval Engels také jako "životaschopnost". Životaschopné jsou především "velké" národy. Navazující na Hegelovy představy nadřazených práv "civilizovaných národů", přiznávali i Marx s Engelsem "právo dějinného vývoje" národům "státotvorným", tedy "historickým", resp. národům "revolučním". 7/

Vraťme se ještě k sociologické stránce Marxova a Engelsova pojetí národa jako formy organizovanosti lidstva v období kapitalismu, v níž konstituující či organizující

(správně centralizující) úlohu ve vznikající pospolitosti hraje buržoazie, která se tehdy v období na konci 18. a v polovině 19. století prohlásila za "národ". A právě z takového pochopení vzniku národa vyplynulo Marxovi v Komunistickém manifestu poznání úkolu proletariátu nastupujícího (prozatím jen v západoevropských zemích) ke své dějinné éře: ztotožnit se s národem, prohlásit se za národ, totiž stát se jeho vedoucí silou.

Pozdější buržoazní kritika marxismu vytýkala Marxovi a Engelsovi jednostrannost "ekonomického" přístupu ke vzniku novodobých národů. Ještě dnes zdůvodňují někteří sociologové, že podle okolností vznikaly mnohé národy více z "ideologie" než z objektivních ekonomických procesů. Vznik novodobých podob národů ve východní Evropě, které byly proti Západu opožděny o 50 až 100 let, se dokončoval vsutku dříve, než se na území toho či onoho národa uskutečnila jednota ekonomiky, než byla dovršena centralizace hospodářského života. Opožděné národy totiž mohly napodobit od sousedů formy organizovanosti, především formy ideologií, které byly vytvořeny národy vyvinutějšími, vyspělejšími. Ostatně i u národů, které začaly utvářet novodobou (buržoazní) podobu nejdříve, působily tyto "ideologické" podněty a tuto skutečnost si uvědomovali Marx s Engelsem. Už jsem upozornil, jak Engels měl "vlastenecké fantazie studentů", "volání advokátů a ostatních buržoazních ideologů" s "požadavky praktického obchodníka a průmyslníka", jež považoval za podstatu "materiálního pozadí volání po vlasti". Engels tedy nepopírá dřívější nebo předchozí (předburžoazní) "ideový" zdroj procesu vzniku buržoazního národa v Německu. Myslím, že i z dalších dílčích poznámek Engelsových a vůbec z celé díla obou zakladatelů marxistické teorie je zřejmé, že Marx a Engels nepovažovali centralizující úsilí buržoazie za automaticky působící integrující sílu, spojující přežívající "nacionality" v jeden "nation". Tato vazba částí v celek musila být uskutečňována nejen "stme-

lením", ale i p ř e s v ě d ě o v á n í m, ať už dokazováním síly z minulosti a v přítomnosti nebo zdůrazňováním "národního citění" apod. Ale zatímco někteří sociologové v 2. polovině 19. století začali oddělovat objektivní a subjektivní síly vzniku, resp. znaky národa jako rozdílné nebo i protichůdné, považoval Engels "národní citění" za přirozený důsledek rozvoje obchodu, zemědělství, průmyslu a společenského mocenského postavení buržoazie: považoval je za výraz nebo odraz objektivní skutečnosti ve vědomí jednotlivců a pak celé společnosti. 8/ Mohli bychom dodat, že Engelsovi bylo zřejmé, že intenzita tohoto národního citění dovršuje stmelení národa.

Volání po "jednotné vlasti" - to byla vlastně národní ideologie, totiž buržoazní ideologie. Shrnuje jednu ze zkušeností buržoazní revoluce, vedoucí úlohu buržoazie, říká Marx v roce 1843 (v úvodu Ke kritice Hegelovy filosofie práva): "Žádná měšťácká třída měšťácké společnosti nemůže sehrát tuto úlohu bez vyvolání určitého momentu nadšení v sobě a v mase, kdy se společnost všeobecně bratří a splývá, je s ní zaměňována a uznávána jako všeobecný představitel..." Marx tu vysvětluje zároveň příčiny smělosti či útočnosti buržoazní ideologie proti přežívajícím starým režimům. Tato smělost, toto "nadšení" (v podobě "vlastenectví" - dodejme) je úspěšné, když se napomáhá vytvářet vědomí o skutečnosti, že "všechny nedostatky společnosti jsou soustředěny v j i n ě třídě" (např. u feudálů), jejíž existence je považována za "notorický zločin na společnosti". 9/

Zdá se, že tato věta se stala důležitým teoretickým zdrojem nebo podnětem k rozvíjení podobné propagandy nové třídy proti staré přežívající třídě. Ale to je jiná otázka. Prozatím můžeme říci, že Marx a Engels považovali tento "určitý moment nadšení" za objektivní a tudíž normální skutečnost, která napomáhala procesu konstituování novodobých národů.

Národní hnutí (Nationalbewegung) bylo objektivním a pokrokovým procesem. Ale "národní nevraživost" nebo "úzkoprsá národní hnutí", staré "původní národní sobectví" - tyto všechny projevy nacionalismu Marx s Engelsem ve své době pochopitelně odmítali. Jek je známo, kritizovali Marx s Engelsem i šovinismus svého národa, když "německá síla" zasanovala proti Polákům v Poznani a proti Čechům v Praze. Marx tehdy prohlásil "Nemůže být svobodný národ, který utlačuje jiné národy". 10/ Ale právo národů na svobodu podmiňovali Marx a Engels postojem těchto národů k revoluci. Marx s Engelsem přebírali od revolučních demokratů z 30.-40.let jejich formulaci "národnostního principu", totiž práva národů na sjednocení a osvobození a samostatnost, ale podmiňovali je účastí národů na "společenském pokroku" tj. v "revoluci". 11/ Lýčnazejice z představy, že "národnostní odlišnosti a protiklady národů stále více mizí" a že rok 1848 je začátkem sociální revoluce, podřizovali Marx a Engels požadavky jednotlivých národů celkové strategii a taktice revolučního hnutí. Postoj mnoha slovanských národů od léta 1848 klasifikovali Marx s Engelsem jako "kontra-revoluční". Engels později (1882) přiznával, že se spolu s Marxem v roce 1848 mýlili, když předpokládali možnost rozvoje a vítězství sociální revoluce již v polovině 19. století. "Jedním ze skutečných úkolů revoluce 1848 - skutečné, nikoli iluzorní úkoly revoluce se vždy řeší jako důsledek této revoluce - bylo obnovení utlačených a roztříštěných národností (zde lépe národů - J.K.) střední Evropy". Ale nadále ještě r.1882 setrval Engels na stanovisku, že mělo jít o obnovení samostatnosti takových národů, "pokud vůbec byly životaschopné a zvláště pokud byly pro nezávislost zralé". 12/

2. MARX A ENGELS O HABSBURSKÉ MONARCHII A O "VÝCHODNÍ OTÁZCE" VE 40. A 50. LETECH

Když Engels rozebíral na začátku ledna 1848 události minulého roku - v Prusku, Itálii, Švýcarsku, Anglii, Francii i jinde, došel k závěru, že se blíží začátek konce Rakouska. Byl to podle Engelse "parní stroj" - rozuměj industrializace - který "drtí svými koly Metternicha a celou habsburskou dynastii". Engels chce tím říci, že Habsburkové nemohli již zabránit pronikání "civilizace" do své monarchie, kterou až dosud udržují tak pracně pohromadě. A Engels se těší, že se tento "zmatečný konglomerát navzájem si cizích provincií" rozpadne. "Pro nás Němce má pád Rakouska ještě jeden zvláštní význam. Právě Rakousko nám zjednalo pověst utlačovatelů cizích národů, žoldáků reakce ve všech zemích". Proto si Engels přeje, aby to byli Němci, "kdo rozmetají Rakousko a odstraní překážky, jež stojí v cestě osvobození Slovánů (podtrhl J.K.) a Italů". 1/ Ještě v červnu 1848, když přicházely zprávy o potlačení Slovanského sjezdu v Praze, vyslovil se Engels: "Revoluční Německo se mělo - zejména vůči sousedním národům - zřít celou svou minulostí. Mělo zároveň s vlastní svobodou proklamovat svobodu národů, které dosud potlačovalo". Ale po červnu 1848 měnil Engels názory na Čechy. Ví, že "byli vehnáni do náručí Rusům", ale nemá už k nim sympatií a předpokládá, že v příštím "velikém boji mezi Západem a Východem" (rozuměj mezi západoevropskou demokracií a ruským absolutismem - J.K.) budou Češi po vítězství revoluce rozdraceni. 2/ "Životaschopnými" ("revolučními") národy byli teď podle Engelse ve střední Evropě jen Němci, Poláci, Maďari a Italové; v duchu hesel radikálních demokratů z období před rokem 1848 hájili Marx s Engelsem právo na samostatnosti i pro Iry.

Marxův a Engelsův postoj k "polské otázce" vycházel ze západoevropské tradice revolučního polonofilství, posí-

leného událostmi z roku 1846. Ve 30. a 40. letech "zpívali polské písničky" i Němci. Liberální a zejména demokratická Evropa viděla v Polácích nejdůležitějšího spojence proti carskému Rusku, naproti tomu v postoji Čechů a ostatních rakousko-uherských Slovanů (s výjimkou Poláků) spojence "četníka revoluce". Engels byl dokonce ještě v roce 1848 ochoten uznat Polákům nároky na jejich historické hranice i proti Německu, ale v roce 1851 si rozmýšlel, zda jsou Poláci schopni spravovat "německou Poznaň": nabízel jim za Poznaň Rigu a Jelgavu nebo i Oděsu - samozřejmě za předpokladu, že všechno vyřeší "válka proti Rusku". 3/

V souvislosti s poznáváním a odsuzováním postoje Chorvatů, Slovinců a banátských Srbů podnikl Engels začátkem ledna 1849 exkurz do historie a geografie jižních Slovanů. Engels vidí, že jižní Slované obývají území habsburské monarchie a také "obrovské území od Černého moře k Tyrolským Alpám", ale domníval se, že po zgermanizování západojižních Slovanů a po vpádu Maďarů do Podunají nebo Turků na území až k Dunaji a Sávě "je historická úloha jižních Slovanů navždy dohrána". Rakouští jižní Slované zůstali zásluhou Němců a Maďarů uchráněni od poturčení, ale za tuto "službu" se odvděčili "kontrarevolucí". Engels ví a připouští, že "mezi vzdělanějšími jižními Slovany (počítá k nim omylem i Čechy?) existovala malá demokratická strana, která se sice (!) nechtěla vzdát své národnosti, ale přece jen byla ochotna dát ji do služeb svobody". Engels rovněž ví o tom, že se těmto "demokratickým Slovanům" podařilo získat sympatie i mezi západoevropskými demokraty, "a to sympatie plně oprávněné, dokud slovanští demokraté bojovali proti společnému nepříteli", ale po červnu 1848, když se "všechny jihoslovenské kmeny daly po příkladu Chorvatů k dispozici rakouské reakci", pak "tato iluze" (západní Evropy - J.K.) vzala za své. Rozhořčen vůči "jižním Slovanům" (rakousko-uherským), přisoudil jim Engels osud "zbytků národů, nemilosrdně

drcených, jak říká Hegel, chodem "ějin".

Vycházejí z představ o tendencích k ekonomické a politické centralizaci evropské společnosti v rámci velkých a "civilizovaných" národních (ve smyslu státních - J.K.) celků, odmítal Engels sjednocování Slovanů: odmítal jim vůbec právo na samostatnost pro jejich "spojenectví s Ruskem" (s panslavismem) a pro jejich "zaostávání v civilizaci" - pro jejich "primitivnost" nebo i "barbarství" - pro naprostý nedostatek "národní historické tradice žijící v lidu, Čechy a Srby nevyjímaje".

Odsudek "kontrarevolučních" Slovanů se týkal Čechů a Slováků, dále "Rusínů", Slovinců, Chorvatů, "Dalmatinců" a "Šokců" a banátských Srbů, zkrátka "všech kromě Poláků a Rusů a snad ještě tureckých Slovanů". 4/ Češi nemohou utvořit "českomoravskou republiku" a jižní Slované samostatnou "jihoslovanskou republiku" - domníval se Engels - prostě proto, že by tyto státy znemožňovaly Němcům a Maďarům centralizaci nebo by jim odřízly přístup k Adriánu. Spojení rakousko-uherských jižních Slovanů se Srby, Bosňany, "Morlaky" a Bulhary pak považoval Engels za nemyslné pro "odvěkou nenávist obyvatel rakouského pohraničí k tureckým Slovanům na druhém břehu Sávy a Uny". Z různých důvodů posuzoval Engels kupodivu "turecké Slované" přinejmenší více než Slované "rakouské". Engels se sice posmíval té situaci - na kterou upozorňoval a na níž si stěžoval Bakunin ve svém "Provolání ke Slovanům" - že totiž "sedmset tisíc Osmanů drží v područí dvanáct milionů Slovanů, Maďarů a Řeků", ale na druhé straně také viděl, že "Turci jsou jako národ rovněž v naprostém úpadku". 5/

V letech 1848-1849 soustřeďoval Engels hlavní pozornost ke střední nebo jižní Evropě a představoval si nejbližší program revoluce takto: "Nezávislé Uhry, obnovené Polsko, německé Rakousko jako revoluční ohnisko Německa, Lombardie a sama Itálie nezávislé - provedením těchto plánů by byl porušen celý systém východoevropských států. Rakousko by zmizelo, Prusko by se rozpadlo, Rusko by bylo

zatlačeno k hranicím Asie. 6/ Balkán - tehdy "evropské Turecko" byl v letech 1848-1849 stranou bezprostředních zájmů představitelů radikální levice evropské revoluční strany. Bylo nutné nejdříve shrnout a zobecnit zkušenosti z let 1848-1849. Engels tak učinil v letech 1851-1852 v seriálu článků "Revoluce a kontrarevoluce v Německu". Teprve až od roku 1853 se začali Marx s Engelsem zabývat také o Balkán.

Začátkem roku 1853 vyšla v Anglii větší kniha o Turecku od Davida Urquharta. To bylo v době, kdy se v západoevropském tisku začalo znovu psát o snahách carského Ruska dostat do svých rukou Bospor. Urquhartova kniha vzbudila pozornost Bedřicha Engelse, který psal o jejím obsahu dne 9. března 1853 svému příteli (Marxovi) do Londýna. Engelse tehdy udivilo to, že "potrhlý Urquhart" byl nejdříve filhelénem a "nyní horuje pro islám", přičemž vidí v Turcích "nejdokonalejší národ na světě". Urquhartovu představu o nutnosti udržet integritu Turecka považuje Engels za "šosáckou pošetilost" a souhlasí proto s "Times", které tuto myšlenku odmítaly. 7/ Marx odpověděl Engelsovi hned druhého dne, že o "ohromné otázce východní" nic neví a je mu "španělskou vesnicí, co bude s tureckou říší", takže nemůže zaujmout "všeobecné stanovisko". Ale přece jen načrtl Engelsovi osnovu, na jejíž základě měl jeho druh napsat pro "New York Tribune" větší článek. Z osnovy vyplývá, že Marx nevěřil na možnost vzniku evropské války kvůli "východní otázce" a že počítal "s nutným rozpadem muslimské říše". 8/

Na základě Marxových pokynů se pustil Engels do studia a do psaní "východní otázky". Seriál článků z jara 1853 pro NYHT pojednal o situaci v Turecku zejména z hlediska národnostní problematiky. Nás tu hlavně zajímá ta okolnost, že Engels upozorňuje na rusofilství jižních Slovanů, aniž z toho vyvozoval odmítavý postoj k jejich protitureckému hnutí. Engels ví, že "Srbové, Bulhaři, turečtí rajákové i slovanští rolníci z Makedonie a Trá-

se mají víc národnostních sympatií, víc styčných bodů, víc prostředků duchovního styku s Rusy než s římskokatolickými Jihoslovany, kteří mluví stejným jazykem - a ví že tito (rozuměj pravoslavní) Slované "ať dělají co se děje, vzhlížíjí vždy k Petrohradu, odtamtud očekávají příchod Mesiáše, který je zbaví všeho zla", ale nevyvozuje z tohoto rusofilství zásadní odsudek národního hnutí jižních Slovanů. Engels má dojem, že "politická svébytnost" jak Srbů, tak i Moldavanů-Valachů, i kdyby byla dosažena za pomoci Ruska, vynutila by si "nové požadavky a donutila by je (Slovany) rozšířit styky se západní Evropou". A příchod civilizace by vytvářel "protiruskou pokrokovou stranu". Tyto představy pak vedou Engelse k závěru: "Není pochyby o tom, že kdyby se řecko-slovanské obyvatelstvo stalo někdy pánem v zemi, kterou obývá a kde tvoří tři čtvrtiny obyvatelstva, vznikla by tam nezbytně protiruská pokroková strana; vždyť se dosud objevila všude tam, kde se některá část tohoto území částečně odpoutala od Turecka". 9/

Ale Engels nebyl stále ještě definitivně rozhodnut o tom, co má soudit o situaci v "evropském Turecku", jaký vývoj si má jako socialista přát. Za dva týdny po svých poměrně příznivých úsudcích o "řecko-slovanském obyvatelstvu" projevuje obavy z toho, že se Rusko zmocní Turecka, a to by znamenalo "nevýslovnou katastrofu pro věc revoluce". Z představy, že revoluce má hlavního nepřítele v carském Rusku, vyvozuje Engels následující závěr: "Proto je krajně důležité zachovat tureckou nezávislost nebo - kdyby došlo k rozpadu osmanské říše - zmařit ruské anekční plány". Engels se domnívá, že "v tomto směru se zájmy revoluční demokracie a zájmy Anglie shodují". Články v "Times" a "Daily News" vedly Engelse k rozhodnutí, aby zkoumal "tureckou otázku" šířeji a podrobněji. Zjišťuje, že v evropském Turecku jsou nositeli civilizace, totiž obchodu a průmyslu, řecká a slovanská buržoazie. "Turků je třeba se zbavit, ale ne tak, aby místo nich přišli

na Bospor Rusové a Rakušané". 10/

Engels tehdy odmítl návrhy "Times" na "dělení Turecka", ale stejně tak zásadně nesouhlasil s turkofilskými články D.Urquharta. Východiško viděl až v takovém řešení, které posune "brány revoluce" až do Petrohradu a do Cařihradu. Engels by rád věřil, že tuto misi (revoluční) mohou jednou splnit jižní Slované - takový závěr lze alespoň vydedukovat z jeho následujících slov: "Především je nezvratná skutečnost, že poloostrov, nazývaný evropské Turecko, je přirozeným dědictvím jihoslovanské rasy.... Jihoslované jsou ve vnitrozemí (na jiném místě užívá Engels výrazu "na poloostrově mimo Morey" - mimo Peloponesos - J.K.) jediní nositelé civilizace". Engels proto souhlasí s osvobožovacími snahami jižních Slovanů a vidí v jejich samostatnosti (zde poukazuje výslovně na Srbsko) možnost "zatlačení vlivu Ruska na turecké Slované". 11/ Pro další nebo i konečné uspořádání poměrů na Balkáně ("turecké části Evropy") viděl Engels v dubnu 1853 toto "proste a konečné řešení": "Historie i současná fakta shodně ukazují, že na troskách muslimské říše v Evropě vyroste svobodný a nezávislý křesťanský stát.... A také Anglie se musí postavit na stranu carových nepřátel a podporovat vybudování nezávislé slovanské vlády". 12/

Ačkoliv ještě v roce 1852 považovali Marx a Engels starší projevy slovanské vzájemnosti za "panslavismus", nyní v roce 1853 uznávali snahy jižních Slovanů a přáli jim "vybudování nezávislé vlády" - ovšem za podmínky, že "budou proti Rusům".

Pokud jde o další výroky Marxe a Engelse (nebo i F. Lassalla a jiných), odkazují na zvláštní studii o této problematice. Po roce 1856 se Marx s Engelsem opět začali zabývat "panslavismem" a s nedůvěrou sledovali zájem Ruska o rumunské knížectví, o Srbsko nebo o turecké, resp. i rakouské Slované. Marx sledoval nyní (1860) "východní otázku" proto, aby varoval západní Evropu před ruským postupem k Cařihradu. 13/ Engels se nedlouho předtím opět vyslovoval

nelibě o "troskách národů, neschopných národní existence" a měl na mysli "východní Evropa". 14/

Jak máme hodnotit projevy Marxovy a zejména Engelsovy o národnostní otázce ve střední a východní Evropě? Engels se domníval, že "spravedlnost", "svoboda", "rovnost", "bratrství", "nezávislost" - že to jsou "všeobecné právní kategorie, které sice velmi krásně znějí, ale v historických a politických otázkách naprosto nic nedokazují" (Engels). Engels potíral nejen Bakuninův "demokratický panslavismus" jako "blouznění", ale potíral s Marxem i hesla svých německých, francouzských a anglických přátel o "všeobecném sbratření národů", protože byla propagována bez ohledu na historické postavení a na rozdílné stupně společenského vývoje jednotlivých národů. Nárok na samostatnost platí jen pro "velké a životaschopné národy" - píše Engels v roce 1859 - kdežto trosky národů, které se tu a tam vyskytnou a nejsou již schopny národní existence, zůstanou přivtěleny k větším národům a buď s nimi splynou, nebo se udrží jen jako etnografické památníky bez politického významu". 15/

Srovnáme-li toto Engelsovo pojetí s dávným požadavkem přirozeného práva (kterého se dovolávaly v roce 1848 také malé nerovnoprávné národy) a s hesly Mazziniho "Mladé Evropy" z 30.-40.let, jeví se nám Engelsovy formulace práv národů jako krok zpět ve vývoji humanistické a demokratické zásady práva na sebeurčení, totiž "národnostního principu", jehož dědicem se stávali a stali právě socialisté. Engelsovo pozdější přiznání, že pokud jde o očekávání sociální revoluce v Německu a v Evropě vůbec v letech 1848-1849 (a sociální revoluce se stala Marxovi a Engelsovi zásadním kritériem hodnocení nároků na samostatnost těch či oněch národů), "dějiny nám nedaly za pravdu" - lze tlumočit i tak, že dějiny "nedaly za pravdu" úsudkům o neživotaschopnosti slovanských národů. Správné hledisko podřízenosti dílčích národních zájmů obecnějším a vyšším (z hlediska společenského pokroku)

U Karla Marxe a Bedřicha Engelse bylo dovedeno do nepřijatelného názoru o tom, že malé národy čeká osud pohlcení nebo rozplynutí v "životaschopných" národech a státech. A třebaže sami souhlasíme s tím, že v polovině 19. století se prosazovaly tendence centralizace (však i náš Palacký pozoroval tehdy sílu "ducha soustřednosti" a neodvažoval se proto pomýšlet na samostatnost českou a nevěřil ani na samostatnost polskou), třebaže pohled na mapu střední a jihovýchodní Evropy z poloviny 19. století dovoluje chápat představy směšnosti samostatného "česko-moravského státu" doslova "uprostřed Německa", přece jen nebylo nutné, aby začínající vědecký socialismus vyústil ve svých prvních představách o právech jednotlivých národů v tezi o nutnosti "asimilace" a "pohlčení", neřku-li "rozdrcení" a "vyhlazení".

Bylo přece jiné východisko, které poznávali sociální a političtí myslitelé již dříve a které doporučovali na jaře 1848 např. náš Palacký Čechům a jiným národům střední Evropy: "asociaci", spolčování malých národů v jedno státní těleso na obranu proti rozpínavosti "ruského kolosa" i proti výbojnému pangermánství, které vyhrožovalo Čechům mečem. Je pravda, že z hlediska očekávané sociální revoluce bylo horování pro všeobecné sbratřování národů nebo pro evropskou federativní republiku (Victor Hugo a jiní) svéhodruhu "blouzněním". Ale Engelsova argumentace ("Nám zde na západě se opravdu musí zdát divné, že i když všechny tyto krásné plány při prvním pokusu o uskutečnění ztroskotaly, stále ještě se v nich vidí něco záslužného..") 16/ je nepřesvědčivá: zase nám dnes se zdá podivné, proč byla myšlenka federalizování tak odmítána. Na druhé straně ovšem chápeme, že Marxovi a Engelsovi, kteří ve své době představovali revoluční levici všenněmeckého demokratického hnutí, se musila habsburská dynastie a jejich stát jevit zásadní překážkou uskutečnění jednoty Němců. Ale Marxovi se zdála směšná myšlenka "svobodné konfederace slovanských národů s Polskem jako peuple Archimède", o níž psal v roce 1856 Polák Mierosawski. 17/

Italsko-rakouská válka z roku 1859 pochopitelně vyvolala pozornost všech tehdejších socialistů - tedy i Marxovu a Engelsovu. Zatímco Lassalle přál Rakousku porážku a představoval si, že v Uhrách vypukne protirakouské povstání, Marx se obával, že tato válka zpočátku podepře bonapartismus ve Francii, oslabí vnitřní (demokratické?) hnutí v Anglii a v Rusku a oživí "nejmalichernější vášně v Německu". V Německu vskutku nacionální tisk brojil proti "obřezání německého území v Itálii". Engels tuto agitaci zásadně odmítal a ve známém článku "Rýn a Pád" pronyřoval teorii "středoevropské velmoci, která by chtěla z Rakouska, Pruska a ostatního Německa vytvořit spolkový stát s převažujícím rakouským vlivem (to určitě zesilovalo Engelsovu kritiku "středoevropské velmoci" - J.K.), germanizovat Uhry a slovansko-rumunské země kolonizací, školami a mírným násilím; přesouvat tak těžiště tohoto komplexu zemí stále víc na jihovýchod, do Vídně a vedle toho dobýt znovu také Alsasko a Lotrínsko". Engels ostře odmítá tuto teorii "obrození Sváté říše římské národa německého", která by jistě usilovala o někdejší rakouské Nizozemí a o Holandsko jako vasalské státy a která by - v podobě "otčiny Němců" sahala "dvakrát tak daleko, než zní dnešní německý jazyk". 18/

Ponecháme stranou další úvahy Engelsovy a Marxovy o tom, jaké důsledky by měla vítězná nebo prohraná válka pro Rakousko a pro věc revoluce. Marxova zmínka o tom, že tato válka může být komplikována "povstáním slovanského obyvatelstva včleněného do Německa" (snad i včetně Rakouska?), resp. že toto slovanské obyvatelstvo "připojí k válce s cizím nepřitelem a k revolučnímu chaosu ještě národnostní boj uvnitř země") 19/ - nebyla napsána snad nepřátelsky proti tomuto možnému "slovanskému povstání". Ale protože se Marxovi a Engelsovi zdálo (byli o tom přesvědčeni), že Rusko chce postupovat na Balkán i do střední Evropy proti Rakousku, 20/ odmítali možnost rozbití Rakouska na jeho jednotlivé součásti. Rozpad Rakouska by

sice umožnil sjednocení Německa, ale za dané situace by podrželo Německo "plánů Francie nebo Ruska". Jedině německá revoluce s jedním centrem ve Vídni a druhým v Berlíně by mohla rozbit habsburskou říši na kusy, aniž by přitom ohrozila celistvost Německa a uvrhla jeho německé oblasti pod kontrolu Francie nebo Ruska". 21/ Je tedy pochopitelné, že se Marx i Engels musili strašně rozčílit, když německý maloburžoazní demokrat K. Vogt navrhoval "vzdát se Čechů" ve prospěch Ruska. 22/

Změny v Rakousku, k nimž došlo v roce 1860, Marx vítal. Posuzoval říjnový "diplom" sice jako "úskok dynastie", ale domníval se, že "poskytuje různým národům, které jsou pod jhem Habsburků, cenný nástroj k tomu, aby si samy uspořádaly svůj osud a zahájily znovu éru revolucí". 23/ A Engels k tomu dodával, že "revoluce v Rakousku postupuje mílovými kroky", že se Slované už asi nedají použít dynastií proti jiným a že "je celkem pravděpodobné, že v roce 1861 budeme svědky, jak se rakouská monarchie rozpadá na své jednotlivé součásti". 24/

3. POJETÍ NÁRODNOSTNÍ OTÁZKY V I. INTERNACIONÁLE. PRVNÍ FORMULACE NÁRODNOSTNÍHO PROGRAMU V DĚLNICKÉM HNUTÍ V RAKOUSKU

Povstání Poláků proti carskému Rusku z ledna 1863 zdálo se Marxovi začátkem nové revoluce v Evropě - ale zkušenosti z roku 1848 jej varovaly před přílišným entuziasmem, neboť "staří soudruzi umřeli, někteří odpadli a nového potěru prozatím nevidět". 1/ Engels byl optimističtější, věřil zejména v možnost rozvinutí revolučního hnutí v Rusku. Oba přátelé se pak shodli v tom, že bude prospěšné vydat pro Poláky manifest. 2/ "Polská otázka" se stala v roce 1863 takřka trvalým tématem korespondence mezi Marxem a Engelsem. V této korespondenci se naznačovaly možnosti "nějakého celoevropského hnutí", upozorňovalo se na hnutí v Rusku a na Litvě atd. Z Marxova podnětu

vydal Německý vzdělávací dělnický spolek (v Londýně) výzvu k podpoře polského povstání peněžními sbírkami. 3/ Výzva znovu upozornila demokratickou veřejnost na heslo "obnovy Polska", které se pak stává jedním ze základních programových hesel Mezinárodního dělnického sdružení. 4/ A právě polské povstání jako by nutilo zakladatele I. internacionály ke zdůraznění "národnostního principu". Marx chtěl právě "uplatňováním práva na sebeurčení národů zlo- mit vliv Moskvy v Evropě", 5/ ale toto právo mělo platit především pro Poláky (ve východní Evropě"). Zdá se, že Marx chtěl v provolání Mezinárodního dělnického sdružení mluvit "spíše o zemích a ne o národnostech". 6/ Ale někteří členové I. internacionály, byli to především stoupenci francouzského socialisty Josepha Proudhona, považovali i heslo o "obnovení Polska" za nesprávné, protože "národnostní princip" jim znamenal "bonapartistický vynález" (viz dále)!

Uvědomíme-li si, že Marxem a Engelsem naznačená dichotomie "nacionální" - "internacionální" nabyla u přívrženců mezinárodního dělnického hnutí význam antagonistického protikladu "buržoazní" - "proletářský", pak pochopíme, proč "internacionalisté" odmítali "národnostní princip". Na ženevském kongrese v roce 1866 se nedospělo "v zamotané národnostní otázce k žádné jednotě" 7/ a v příštím roce na kongrese v Lausanne se vidělo východisko v tom, že vznikne "všeobecný a svobodný spolek národů na základě vzájemnosti a spravedlnosti", ovšem za předpokladu, že bude dosaženo "emancipace dělnické třídy". 8/

Ale vraťme se ještě k roku 1866. Odpor prouhonistů byl Marxovi nemilý, a tak prosil Engelse, aby se vyjádřil obšírněji o socialistickém stanovisku k Polákům nebo i národnostní otázce. Engels tak učinil ve známém článku "Proč se dělnická třída zajímá o Polsko". Engels zde vysvětlil, že dělnická třída hájila právo Poláků na obnovu jejich státu již ve 30. letech (angličtí chartisté), resp. v letech 1848 až 1849 (francouzští a němečtí dělníci). Dělnictvo se stavělo za Poláky, protože tak bojovalo "proti ohrožení Evropy

ruskem". Na námitky proudnonistů, že národnostní princip je "vynálezem Ludvíka Napoleona", odpověděl Engels nej-
dříve historií demokratického "národnostního programu"
z roku 1830 - totiž programu "osvobození a sjednocení
utlačovaných a rozdělených národů", který se ovšem týkal
Němců, Italů, Poláků a od roku 1848 i Maďarů. Engels zdů-
razňuje "právo každého evropského velkého národního útvaru
rozhodovat o sobě ve všech vnitřních záležitostech bez
ohledu na sousedy, pokud to neohrožuje svobodu druhých.
Toto právo bylo skutečně jednou ze základních podmínek
vnitřní svobody pro všechny". Ale Engels připomíná: "Toto
uznání a sympatie s těmito národními tužbami se týkaly jen
velkých a přesně určených historických národů Evropy. Byly
to Itálie, Polsko, Německo a Uhry. Francie, Španělsko,
Anglie a Skandinávie nebyly nikdy rozděleny ani pod cizí
nadvládou, takže se jejich celá věc týkala jen nepřímo."

Národnostní princip který vyhlásil Ludvík Napoleon
jako císař v roce 1851 (když zdůrazňoval, aby byl každý
národ "strůjcem svého osudu" a aby se "každá odtržená ná-
rodnost kteréhokoliv národa připojila ke své velké vlasti"
citace Engelsovy), Engels zásadně odmítá, protože "nešlo
o národy, ale o národnosti". A zejména odmítal Engels agi-
taci carismu pro turecké a rakouské Slované. Engels nesou-
hlasí s takovým národnostním principem, podle něhož by byli
třeba Rumuni ve Valašsku rovni Italům, kteří mají již dvou-
tisíciletou historii. Engels odmítá takový národnostní
princip, jímž ruský carismus využívá Čechy, Srby a Slovin-
ce, Rusíny, Srby a Chorvaty a "ostatní zbytky někdejších
národů v Turecku, Uhrách a v Německu". Engels si vůbec zoš-
klivuje situaci ve východní Evropě, kde "po asiatských vpá-
dech" zůstaly "kupy promíchaných trosek národů, které i
dnes etnolog stěží rozplétá". Ve východní Evropě Engels
sice očekává změny, protože Rusko bude musit jednou vrátit
"ohromné množství nakradeného majetku", ale odmítá uznávat
právo na sebeurčení, tj. na samostatnost "troskám národů",
které "žijí promíchaný v nekonečné spleti - Turci, finští

Maďaři, Rumuni, Židé a asi deset slovanských kmenů". 9/

A tak se právo na sebeurčení národů týkalo jen "velkých" národů a nestalo se součástí programu I. internacionály. Heslo o "spolku o svobodném spolku národů" z lausannského kongresu sice slyšíme později při různých příležitostech, ale ani to nebylo pevnou součástí programu Mezinárodního dělnického sdružení. Bylo ostatně podřízeno úkolu dosáhnout "emancipace dělnické třídy".

10/ V Internacionále se ovšem cítila nutnost organizovat hnutí podle národů - totiž podle "jazyků" (sekce románská, slovanská, německá atd.) Johan Philipp Becker dovedl tuto ideu ad absurdum, když chtěl ve své sekci sjednocovat německé dělníky nejen z Německa a z Rakouska, ale i ze Švýcar. Ale nás zajímá především Beckerovo stanovisko z roku 1868, podle kterého "každý národ musí nejdříve vyplnit své národní úkoly", které sestávají "v politické svobodě uvnitř a v národní samostatnosti navenek". V protikladu k názorům Engelsovým domníval se Beckerův časopis, že právo na samostatnou existenci "povždy musí být zajištěno i té nejmenší národnosti". Internacionála měla všude dávat za úkol usilovat o svobodný a jednotný vývoj národů. 11/

"Národními úkoly" se rozumělo ve vedení Internacionály nadále především právo Poláků na obnovení státní samostatnosti a právo Němců na sjednocení. Ale zároveň se časopisy I. Internacionály vyjadřovaly o kulturní síle dalších národů střední a jihovýchodní Evropy, a třebaže termín "kulturní národy" obsahoval určité podřízení "historickým národům", přece jen zajišťovalo jeho používání menším národům uznávání svébytnosti.

Poznatky o názorech I. internacionály na právo svébytnosti a samostatnosti národů lze stručně shrnout asi takto: Mezinárodní dělnické sdružení odmítalo "politický nacionalismus" jako formu "rasismu", proti které zdůrazňovalo "lidství". A to přece nezná "žádné jiné přirozené ohrazení mezi národy než jen jazyk a literaturu a nedává ná-

rodům žádné jiné cíle než blahobyť celého lidstva". Pokud se v Internacionále odmítala "národnostní otázka", pak jen v tom smyslu, že se považovalo za přirozené, aby národy měly stejná práva. Ale přece jen se někdy i v Internacionále považovala "národnostní otázka" za "překonanou" vzhledem k socialistickým cílům "sjednocení proletariátu"; národnostní princip byl "reakční" v tom smyslu, že "doba národnostního odlišování již přešla". Dělnictvo nepotřebuje národnostní program, protože světové komunikace překračují všechny jazykové hranice. Národnostní princip je nyní nástroj buržoazie a "feudálů" (myšlena účast české a polské nebo chorvátské šlechty v národních hnutích v habsburské monarchii - tak se někdy psávalo v socialistické publicistice od konce 60. let v první polovině 70. let. 12/

Dostáváme se tak k problematice rakouské, resp. od roku 1867 rakousko-uherské, která má již i své domácí posuzovatele a kritiky. Prosincová ústava 1867 umožnila totiž i rozvoj socialistického hnutí. A my můžeme konstatovat, že socialistické hnutí v Rakousku zná od samého začátku ideu rovnoprávnosti národů. Ve Vídni nebo i v Brně a v Praze odmítali první socialističtí představitelé "národovectví", protože proti němu stavěli "lidství". Dělníci nechtěli mít nic s "národnostní otázkou", která by je dělila "podle kmenů a jazyků", ale naproti přijímali a vytyčovali již v roce 1868 ideu "sbratřování národů", která v podstatě obsahovala uznání rovnoprávnosti neněmeckých národů habsburské monarchie, resp. její západní části - Předlitavska. 13/ Nechajme zatím stranou otázku, zda první socialistický program "sbratřování národů" s protihabsburskou averzí byl ovlivněn více spisy F. Lassalla 14/ nebo snad diskusí J.P. Beckera z časopisu "Vorbote". Konstatujme, že "národnostní program" prvních vůdců rakouské sociální demokracie z let 1868-1869 byl především programem přeměny státní správy a v tom i ústavy, přičemž vzorem pro tyto změny

v Rakousku byly nalézány v návrzích kroměřížského říšského sněmu z přelomu let 1848-1849 a v praxi švýcarské a severoamerické. Heslo "práva na sebeurčení národů", které slyšíme na 9. vídeňském dělnickém shromáždění domácích rakousko-německých a českých nebo jiných slovanských dělníků v srpnu 1868 bylo chápáno především kulturně a nikoli státně politicky. Němečtí socialisté se tak stavěli - podobně jako Marx s Engelsem v roce 1866 - na půdu skutečnosti a uznávali Předlitavsko jako samostatný státní celek. Ale později převážili mezi německými socialisty německonacionální hledisko. Teprve až na sjezdu v Neudörflu r. 1874 byla opět přijata idea sebeurčení národů.

Výsledky neudörflského sjezdu rakouských sociálních demokratů (kterého se zúčastnili i čeští zástupci) vedou k závěru, že to "první pokus v dějinách mezinárodního socialistického hnutí o skutečné řešení národnostní otázky při zachování jednoty revolučních sil v tomto prostřední, východní a jihovýchodní Evropu typickém a nastalém mnohanárodnostním státě". 15/ Neudörflský sjezd totiž nejen popíral národnostní nadprávi a bezprávi, ale zároveň uznával zásadu: Národ se má sám řídit a sám o sobě rozhodovat. - To byla tedy zásada práva na sebeurčení národů! Rakouští sociální demokraté vycházeli tehdy ze zásady - jak o tom čteme v roce 1875 v jejich časopisech "Die Gleichheit" a pak i v "Budoucnosti" - že socialisté podporují každé společenské hnutí, které bojuje proti útlaku ze strany svých vládnoucích vrstev a za rovnoprávnost všech vrstev společnosti. Tato zásada platí pro socialisty také ve vztahu k jednotlivým národním hnutím. Rakouští socialisté potvrdili své stanovisko ještě téhož roku kladným postojem k hnutí jižních Slovanů, které právě začalo povstáním v Bosně Hercegovině. 16/

Vídeňská "Gleichheit" zároveň kritizovala národ, resp. "národnostní princip", který vidí v jazykových hranicích i hranice státní. Národ je (biologicky podmíněná) pospoli-

jesti race, ale i kultury. Národ jsou tedy i ti příslušníci jazyka, kteří žijí ve státě mimo kompaktní etnické země - takový závěr by bylo možno vyvodit z citovaného článku "Gleichheit". A to byl závěr, který byl později formulován jako "jazykově personální princip". 17/ Byl to ovšem závěr - dodejme - z kterého se vycházelo při odmítání návrhů nebo nároků na "oddělování", resp. rozhraničování národů habsburské monarchie.

Kupodivu byla zásada práva na sebeurčení na sjezdu rakouské sociální demokracie ve Vídeňském Novém městě v roce 1876 opuštěna. Nikoli jistě proto, že se jej nezúčastnili čeští delegáti (nebyli řádně pozváni). Německým delegátům byly na tomto sjezdu předkládány názory tohoto druhu: "Slovo národnost je mluvením do prázdná, které doznívá před společenstvím zájmů, jež nás spojuje". 18/

V naší i rakouské nebo jiné literatuře bylo již vysvětleno, že tyto "internacionální zájmy" byly často jen naivním kosmopolitismem nebo u některých představitelů německorakouského hnutí v podstatě německonacionálním postojem. Zásady internacionalismu byly zase jinými považovány za protikladné zájmům národním. Tento postoj německorakouských socialistických vůdců se někdy vysvětluje jejich třídním instinktem. Ale i ti z řad mladých vzdělanců, kteří vstupovali tehdy do socialistického hnutí, dokazovali, že "idea národnostní je ta nejnešťastnější". Tvrdil to i mladý Karel Kautský, který se domníval, že "národní idea je již na vrcholu své moci, z kterého se sestupuje na všechny strany". Tehdy se totiž vycházelo ze skutečnosti, že "naše (rozuměj 19. století) je dobou mezinárodních světových výstav, internacionálních kongresů, mezinárodního poštovního a telegrafního spojení, dokonce i dobou mezinárodních monarchů". 19/

Netečnost některých německých dělnických předáků k národnostní otázce a jejich některé neuvážené výroky ve vztahu k dělnictvu neněmeckých národů v Rakousku způ-

sobily, že čeští socialisté se pokoušeli o spolupráci s německými socialisty ze severních Čech anebo i o vlastní organizaci. Ostatně okolnosti v Rakousku nedovolovaly rozvinutí činnosti celorakouské strany v celém státě. A tak došlo v roce 1878 k českému sjezdu v Břevnově a k založení relativně samostatné strany českých sociálních demokratů, která vyhlásila "nepochybně nejmodernější socialistický program své doby" včetně práva na sebeurčení. 20/

4. ENGELSOVO POJETÍ PRÁVA NA SEBEURČENÍ NÁRODŮ Z KONCE 70. A 80. LET

Rozpad I. internacionály a vůbec perzekuce socialistického hnutí v Evropě po Pařížské komuně, zněsnaňňovaly rozvoj socialistické teorie a agitace. Události na Balkáně po roce 1875, které začaly povstáním slovanského obyvateľstva Bosny-Hercegoviny, válkou Černé Hory a Srbska a povstáním Bulharů proti Turecku a skončily rusko-tureckou válkou, vzbudily sice znovu Marxovu a Engelsevu pozornost k národnostní problematice, ale představy "ruského nebezpečí" (rozšíření Ruska na Bospor a jeho pronikání na Západ) vyúsťovaly u Engelse v tvrzení, že Rusko se snaží podmanit si balkánské národy. Ačkoli Engels věděl, že "z irakých dějin lze vidět, jaká je to směla pro národ, když si podrobil jiný národ", nepoužíval této zkušenosti pro hodnocení nových událostí ve "východní otázce" vůči Turkům. Připomeňme, že také slovanští (nejen polští, ale i čeští) socialisté se dívali tehdy s nedůvěrou a kritikou na postup carského Ruska na Balkáně (a český buržoazní tisk obviňoval socialisty ze "slovanské zrady"). Např. v časopise "Budoucnost o tom čteme v roce 1878: "Nejsme tak blouznivými, bysme od Ruska ve prospěch Slovanů pobalkánských mnoho očekávali, proto však přece se nemůžeme nikdy vyslovit pro to, aby Slované tito opět pod svrchovaností Turecka ponecháni

byli. 1/

Engels se naopak zpočátku (1876) "upřímně radoval z toho, že Turci Srbům nabíli" a že se Srbové musili stáhnout zpět "do svého loupeživého doupěte", a zlobil se na londýnský tisk pro jeho zpravodajství o "domnělých tureckých ohavnostech" a těšil se ze "schopnosti Turků". 2/ Instruoval Liebknechta a jiné, aby vysvětlovali dělníkům "východní otázku" proti carskému Rusku, a odmítal návrhy na autonomii Bulharska, v které neviděl "nic jiného než vyhnání Turků ze silné pozice a obležení Konstantinopole pro ruský vpád". 3/ Marx, zdá se, nechtěl jít tak daleko v projevech turkofilství jako Engels, ale přijímal jeho teze o nebezpečí carského Ruska. Od léta 1877 začíná užívat Marx ve svých úvahách o "východní otázce" nového kritéria: uvažuje o možnosti sociální revoluce v Rusku v důsledku porážky ruských vojsk na tureckých frontách. 4/ K této představě jej ostatně přivedly rozhovory s ruskými přáteli - P.Lavrovem a A.G. Lopatinem. Tuto Marxovu myšlenku o možnosti revoluce přijal i Engels, který napsal na začátku roku 1878 pro noviny článek o tom, že z rusko-turecké války může vzejít "nový rok 1789, po němž nutně přijde rok 1793". Revoluce v Rusku pak "změní celou tvář Evropy". Engels měl na mysli ovšem především Polsko, ale domníval se (v březnu 1878), že revoluce v Rusku bude mít za následek, že "menší národnosti ve východní Evropě se probudí z panslavistických snů, které v nich živí nynější ruská vláda". 5/ Engels tehdy již věděl, že v Srbsku vycházel v roce 1875 socialistický časopis, a snad měl i možnost zjistit účast Srbů na některých mítincích I.internacionály v 70.letech. A Marx konstatuje v červenci 1878, že se na práci I.internacionály podílejí i Slované, hlavně v Polsku, Čechách a v Rusku, "a to v míře, jakou nemohli v roce 1872 předvídat ani ti největší optimisté". 6/

Už předtím měnil Marx své sympatie k Turkům a počítal s tím, že vyhraje-li Rusko, pak se rozpadne Turecko

a také Rakousko. Marx poukazoval na to, že Rakousko i Turecko byly poslední ochranou starého evropského státního zřízení, které bylo zavedeno znovu v roce 1875, a porážkou těchto dvou říší bude i tento systém definitivně zrušen. Tento rozpad, který se uskutečňuje v řadě lokálních a pak i "všeobecných" válek, uspišuje "sociální krizi". 7/

Ale nový rok 1789 se nedostavoval, a tak se Marx s Engelsem věnovali především teorii - ekonomii, kapitálu. Než přece jen musil Engels odpovědět K.Kautskému a E.Bernsteinovi na jejich dotazy nebo pochybnosti o postoji socialismu k národním hnutím. Na dotaz K.Kautského, 8/ co soudí o hesle "obnovy Polska, odpověděl Engels v únoru 1882 obsáhlým rozbořem jak "polské otázky", tak i "národnostního principu" ve východní Evropě. Engels se domníval, že se připravuje panslavistická válka jako poslední pokus ruského carismu zachránit doma v Rusku své pozice, a to jej nutilo odmítat "sympatie pro malé slovanské národy a trosky národů, odtržené od sebe třemi klíny, které vnikly do Slovanstva: německým, maďarským a tureckým". Engels odmítá i české národní hnutí, opírající se o pomoc cara, a přisuzuje i Srbům, Bulharům, Slovincům a částečně i "Rusům" tuto "panslavistickou politiku". Nechce proto přiznat "těmto národům" právo, jaké si "teď osobují v Srbsku, Bulharsku a východní Rumelii: Zabránit výstavbě evropské železniční sítě do Cařihradu". Teprve až bude rozbita carská říše a až budou snahy těchto "trpasličích národů" osvobozeny od spojení s "panslavistickými choutkami po světovládě", dovolíme jim říká Engels - rozhodnout se: a jsem si jist, že za 6 měsíců nás budou slovanské národy Rakousko-Uherska prosit o přijetí nazpátek. 9/

Tento dopis četl také E.Bernstein, kterého však jano obsah "neobrátil". Svěřil se s tím Engelsovi a ten mu koncem února 1882 o tom napsal: "Že vás můj dopis (rozměj K.Kautskému ze 7.února 1882) neobrátil, poněvadž

už měl sympatie pro potlačované Jihoslovany, je zcela pochopitelné. Původně my všichni, kdo jsme prošli liberalismem nebo radikalismem, jsme převzali tyto sympatie pro všechny potlačované národnosti a vím, kolik času a studia mě to stálo, aby se jich zbavil, ale to již důkladně. Engels tu dále svého přítele Bernsteina upozorňuje, že "cílem (socialismu) je osvobození západoevropského proletariátu" a tomuto cíli se musí všichni podřít. "A ať jsou balkánští Slované atd. sebezajímavější, jakmile jejich touha koliduje se zájmem proletariátu (tím, že se Slované orientují na Rusko - J.K.), vůbec mi na nich nezáleží... Vítězství proletariátu je osvobodí skutečně, ne zdánlivě a dočasně jako car. Proto ti, kteří nejen doposud nic nevykonali pro Evropu a její rozvoj, ale kteří jsou brzdou tohoto rozvoje, musí mít nejméně tolik trpělivosti jako naši proletáři. Pro několik Hercegovců rozpoutat světovou válku, která by stála tisíckrát více lidských životů, než má celá Hercegovina obyvatel - tak si nepředstavují politiku proletariátu". Kdyby mělo Rusko dobýt Konstantinopol, pak by stejně Bulhaři a Srbové ztratili svobodu. Brzy by tito "bratanki" pocítili, jak se jim žilo lépe pod Turky.

Engels odmítá i další Bernsteinovu připomínku o tom, že Velké Srbsko může být účinnou hrází proti Rusku jako Rakousko. Engels už nevěří na "celou teorii hrází", protože vidí možnost revoluce v Rusku. "Za dvě až čtyři generace a po všeobecných převratech je existence Velkého Srbska jistě možná. Za dnešní úrovně vzdělání jeho lidu - jistě ne." / Své argumenty proti ideji Velkého Srbska opíral Engels mimo jiné o údaje Šafaříkova "Slovanského národopisu" a čerpal z dalších znalostí rozdílů i neshod mezi Srby a Chorvaty nebo mezi Černohorci a Bělehradem atd. A vůbec, podívejte se - říká Engels Bernsteinovi - na jazykovou mapu a uvidíte, že "věc s osvobozením těch balkánských Slovanů není tak jednoduchá a že s výjimkou Srbska je celé území poseto tureckými koloniemi a olemováno

řeckým pobřežím, nemluvě o tom, že Soluň je město španělských židů". 10/

Engelsovy argumenty nebyly přesvědčivé a některé pasáže o Bulharech (že jsou "barbaři" a že "nvní podpalují Turkům domy") byly diktovány nadále tradiční averzí proti "trpasličím národům". Kautsky odepsal v květnu 1882 Engelsovi, že s ním "principiálně" souhlasí, pokud jde o zásadu, že hlavním úkolem socialismu je osvobození západoevropského (a také ruského) proletariátu a že tudíž emancipační hnutí ležící "mimo náš kulturní okruh (tedy mimo "Západ"-J.K.) jako např. Jihoslované, by musily být eventuálně potlačeny, kdyby měly překážet osvobozovacímu boji našeho proletariátu". Své sympatie "povstalcům" projevoval Kautsky proto, že si myslel na možnost vzniku války mezi Ruskem a Rakouskem: kdyby z takové války pak vznikla válka světová (v níž by bojovalo Německo na straně Ruska a Francie na straně Rakouska - úvaha K.Kautského!), pak by se musilo Rakousko rozpadnout a rakouští Němci by se připojili k Německu, a to by bylo velmi užitečné pro socialismus. Ale všechny tyto kombinace se staly zbytečné v důsledku možnosti vzniku války mezi Ruskem a Německem. Taková válka je opravdu nebezpečná, protože by se stala na obou stranách velmi populární, rozvířila by vášně šovinismu a nás socialisty by zatlačila hodně zpátky. Za takovou cenu at vezme Hercegovce čert.

Kautsky pak vysvětluje, že druhým důvodem jeho sympatií s jihoslovanskými povstanci byly vůbec sympatie s utlačovanými a také odpor proti rakouské byrokracii, která je tam dole nenáviděna. Okupaci Bosny-Hercegoviny Kautsky odmítá a domnívá se, že povstalci bojují za svobodu proti rakouské byrokracii a soldatesce. Kulturně stojí tito lidé podle názoru Kautského zrovna tak vysoko jako Švýcaři, kteří vypudili Habsburky. 11/

Viděli jsme, že Engels hodnotil hnutí jižních Slovnanů nadále z představy, že jejich boj proti Turkům

ve svých důsledcích potencionálním spojenectvím s Ruskem. Ale odsudky národního hnutí na Balkáně již neodmítají státnost jižním Slovanům v "příznivé chvíli". O několik roků později hodnotil Engels Bulhary dokonce velmi příznivě. Zpočátku - to bylo v roce 1885, kdy konflikt Bulharů s ruským carem a sjednocení severního Bulharska s tzv. východní Rumelií, resp. i válka Srbska proti Bulharsku vyvolávaly znovu pozornost evropské diplomacie - měl Engels strach, aby ruská vláda nepodlehla agitaci panslávistů a nevyhlásila si znovu za cíl "osvobodit Slované utiskované Turky" a spojit je v nějakou větší federaci pod vedením Ruska. 12/ Proti tomu by se jistě postavilo Rakousko. A právě protiklady rusko-rakouské se zdají Engelsovi silné. Kdyby tak došlo k revoluci v Rusku, to by bylo nejlepší řešení - psal Engels Bebelovi v září 1886. Ale na revoluci není nyní možné počítat. Ovšem přece jen se musíme starat o to, jak mírově anebo i násilně zatlačit Rusko (zřejmě od Balkánu), a to by urychlilo revoluci v této zemi. Revoluce v Rusku by měla blahodárné účinky - zde Engels rozvádí starší myšlenku Marxovu - i na samo Německo. 13/

Postoj Bulharska vůči Rusku komentoval Engels velmi příznivě. A lituje - psal v říjnu 1886 E. Bernsteinovi - toho, že se asi nedochovalo u Bulharů rodové řízení, které by mohlo být velkolepým výchozím bodem pro další rozvoj evropského proletariátu ke komunismu (podobně jako ruský "mir"). Engels se dokonce domnívá, že "pro Bulhary i pro nás by bylo lepší, kdyby zůstali pod Turky až do evropské revoluce". Takhle (rozuměj v rámci své samostatnosti - J.K.) půjdou asi cestou Srbska a za 60 let nějaké byrokratické vlády se dostanou do tak bídného postavení, v jakém jsou již Srbové, kteří se osvobodili od Turků již před 80 lety. Z hlediska socialismu - vzhledem k celkové situaci v Evropě - považuje Engels za nejvhodnější takový postup na Balkáně nebo takový vývoj v Rusku:

1. Třeba podporovat jižní Slované potud, pokud půjdou proti Rusku, pokud půjdou spolu s evropským revol. hnutím.

2. Půjdou-li Slované proti Turkům a budou-li chtít další slovanské území zůstávající pod svrchovaností Turecka, pak pomáhají Rusku - a my s nimi nemáme společnou cestu. Evropská válka kvůli osvobození Slovanů je drahá cena - a ti pánové (na Balkáně) mohou počkat na osvobození, podobně jako čekají Alsasané-Lotrínčané, Italové v Tridentu a další. Každý útok jižních Slovanů proti Turkům v této době povede k tomu, že v případě vítězství (a vyhrát mohou Slované jen s pomocí Ruska) se dostanou buď pod ruské jho nebo si hned vletí do vlasů. Engels tak usuzuje z jazykové promišenosti balkánského poloostrova.

3. Až dojde v Rusku k revoluci, ať si ti pánové dělají, co chtějí. Ale pak sami uvidí, že se sami s Turky nevy-
pořádají. 14/

V dalším dopise P.Lafargueovi z konce října 1886 se Engels znovu vrací k letům 1887-1878 a považuje berlínský mír za osudný (pro věc socialismu), protože se Rakousko stalo v důsledku Bosny - Hercegoviny nepřitelem Turků. Srbové, kdysi panslavisté, se sice nyní do-
stávají pod vliv Rakouska a také v Bulharsku, kde Rusové chtěli zřídit svou satrapii, byly zničeny sympatie k Rusku, ale zůstává nebezpečí války Ruska proti Turecku. Vnitřní poměry v Rusku nutí cara k novému vyhlašování zahraničních cílů, totiž "osvobození" tureckých Slovanů a jejich sjednocení v jednu slovanskou federaci pod vedením Ruska. V této souvislosti konstatuje Engels, že Bulhaři mají "energii a způsobilosti neobvyklé u slovanského národa, právě osvobozeného svatou Rusí". Engels tu naráží na výhru Bulharska nad Srbskem. Engelsův dopis končí novou prognózou nebezpečí vzniku evropské války. 15/

O uspořádání poměrů ve "východní" Evropě se Engels vyslovil znovu v roce 1888, když psal rumunskému socialistickému publicistu Joanu Nadejde. Ten totiž přeložil v roce 1885 některé Engelsovy práce do rumunštiny, a psal v roce 1887 do Kautského časopisu "Die Neue Zeit" o po-

nárech v Rumunsku. Kautsky upozornil na tyto práce Engelsa a Engels pak poslal Nadejdemu začátkem ledna 1888 obsáhlý dopis. Zmiňoval se v něm o tom, že první podmínkou osvobození národů ve střední a východní Evropě je zlomit moc carismu - tuto tíhu, spočívající nad celou Evropou. Až bude carismus povalen, pak zhyne i Bismarckův režim a Rakousko se rozpadne na jednotlivé části: ztratí totiž svůj jediný smysl být valem proti carismu a jeho úkazy pohlcovat různé národnosti Karpat a Balkánu. Potom bude obnoveno Polsko a Malorusko (Ukrajina) si svobodně zvolí své politické postavení. Rumuni, Maďaři, jižní Slované si budou moci sami mezi sebou upravit vzájemné vztahy: osvobodivše se od cizího vměšování, ustanoví si i nové hranice. Nakonec i velkoruský národ skončí se svými dobytelskými úkoly ve prospěch carismu a zaměří svou civilizační misi do Asie. Ve spolupráci se Západem budou Rusové rozvíjet své intelektuální síly, které až dosud ztráceli ve vyhnanství a v žalářích. Rumuni dobře vědí, co je carismus a jak bylo potlačeno jejich povstání v roce 1848, jak byla dvakrát uchválena Besarábie a kolikrát vtrhla ruská vojska do jejich země. Aby se mohl zmocnit Konstantinopole, bude carismus bláznit i Rumuny dobytím Sedmihradu z rukou Maďarů, ale jakmile padne despotismus v Rusku, nebude ani Rakousko-Uhersko. Doufejme, že nedojde k válce Ruska proti Turecku a Rakousku. V takové válce bychom nespolečili (rozuměj: my evropští socialisté - J.K.) s nikým, ale přáli bychom si, aby všichni padli. Revoluce v Rusku nás může zachránit od války v Evropě. 16/

5. PRVNÍ PRÁCE K. KAUTSKÉHO O NÁRODNOSTNÍ OTÁZCE. STUDIE "NOVODOBÝ NÁROD" Z ROKU 1887

Od roku 1875 se setkáváme v rakouské socialistické literatuře s novým jménem. Mladý student Karel Kautsky pokoušel uveřejnit v některých německých časopisech

své první články, v nichž vyjadřoval odpor proti "národnostní ideji", kterou považoval za tu "nejnešťastnější a o které se domníval, že nyní v období internacionalizace průmyslu i spojů "sestupuje se svého vrcholu". 1/

Karel Kautsky se narodil v říjnu 1854 v Praze v mladé rodině malíře divadelních dekorací Jana Kautského a začínající herečky Míny, rozené Jaichové. Kautští byli původem Češi, Jaichovi pocházeli odněkud z Uher, ale rodiče ženy Jana Kautského byli již poněmčeni. Doma u Kautských se mluvilo zejména z otcovy strany ponejvíce česky. Když byla paní Mína nucena hledat angažmá v Německu, nemohla se při návratu domů do Prahy domluvit se svým druhým synem Bedřichem. Mladá rodina Kautských žila v dosti krušných poměrech. Naděje na zakotvení v Praze - Mína Kautská začala v roce 1860 hrávat v Praze na české scéně - byly zmařeny vleklou chorobou paní Míny, tehdy 23 leté herečky, která byla v tomto věku matkou již tří dětí. Herečkou byla i sestra paní Míny - Luisa Jaichová, která se provdala za pražského Čecha Potůčka. Později, když ve stáří psal svůj životopis, vyslovil Karel Kautsky lítost nad tím, že divadlo a německý národ ztratily v osobě jeho tety cennou posilu. Myslím, že bychom mohli obdobně konstatovat, že české divadlo a český národ ztratily v paní Míně Kautské neobyčejně talentovanou osobnost, kterou velmi příznivě ocenil ve své době Jan Neruda. O tři roky později byl podobně "ztracen" pro český národ i sám Karel Kautsky. Otec - Jan Kautsky - dostal v roce 1863 podruhé nabídku do Vídně a tentokrát už zůstal Vídní věren.

Přestěhování do Vídně ještě nemusilo znamenat úplné poněmčení Karla Kautského. Rodinu Kautských navštěvovali např. Mařák, architekt Šmoranc, Zvěřina, novináři a umělci z české kolonie; mladý Karel měl zprvu i českého soukromého učitele - studenta teologie Adolfa Chlumského. Školu však navštěvoval německou, protože české ještě ve Vídni nebyly. Během studia na akademickém gymnasiu (Kautskemu moc nevonělo) a dvakrát si do maturity v roce 1874 zarepe-

toval) navštívil Karel o prázdninách několikrát Moravu a Čechy. Osvěžil si tak znalost češtiny a v roce 1868 - to bylo období táborů lidu - se stal za pobytu v Blovicích u tety Luisy Potůčkové-Jaichové dokonce "vysloveným českým nacionalistou". 2/ Spíše ovšem ve smyslu demokratického a protihabsburského a nikoli ryze národního smýšlení. Za nového pobytu v Blovicích u Plzně v roce 1870 se nadchl tehdejšími profrancouzskými náladami české veřejnosti, francouzským republikanismem a v roce 1871 - po pařížské Komuně - i socialismem! Stal se nyní "internacionalistou" a místo dřívějších literárně dramatických tvoreb začal psát "socialistické romány" a stati o problémech socialismu. Mladý student - septimán a oktáván - se nyní 1873 divil "národnostní ideji", která je jistě jen "výsledkem války".

Po maturitě (1874) se Kautsky zapsal na vídeňské filosofické fakultě a hned (listopad 1875) se přihlásil k sociálně demokratické straně - pravděpodobně tehdy jediný student v socialistickém hnutí v Rakousku. Jako vysokoškolák (byl zapsán na historii, zkoušel krátkou dobu i právo) začal Kautsky i malovat a znovu psát divadelní hry, dokonce je i sám režíroval. V dělnickém hnutí pořádal přednášky a začal psát své první články. Nás tu bude zajímat jistě skutečnost, že v letech 1877-1878 sympatizoval s hnutím jižních Slovanů. 3/ V té době se už Kautsky poznal s Liebknechtem a Bebelem. Vůbec síla německého socialistického hnutí je přitahovala. Spolupracoval s německými soudruhy nejdříve prostřednictvím časopisů vydávaných ve Švýcarsku, kam přešel v roce 1880 jako tajemník známého mecenáše socialistické literatury, Karla Höchberga. S jeho podporou vydal Kautsky svou první velkou knihu "Der Einfluss der Volksvermehrung auf den Fortschritt der Gesellschaft" (1880). Téhož roku vydal Kautsky i brožuru o "irské otázce". V dalších letech napsal řadu odborných (teoretických) a politických článků.

Clánky o poměrech v Rakousku nerozpracovaly ještě teorii národnostní otázky, ale spíše konstatovaly souběžné poměry v Rakousku; komentáře vyznívaly kriticky a pesimisticky, pokud jde o budoucnost Rakouska i jeho socialistického hnutí (které tehdy prožívalo rozkol). Vývody curyšského časopisu "Socialdemokrat" z léta 1880 o neschopnosti Rakouska udržet existenci a celistvost poněkud přeháněly, ale srovnání Rakouska s Tureckem, jak se o tom psalo v Socialdemokratu, se tehdy objevovalo i jinde. Kautsky z toho vyvozoval ponaučení ("Nejbližší úkoly socialistické strany Rakouska"), aby socialistické agitace v Rakousku nebrala na zřetel existenci státu, aby strana nebyla centralistická pro celý stát a aby se rakouské poměry neposuzovaly tak, jako by šlo o národně jednotný stát. Podporu německo-národním (centralistickým) snahám proti federalistickým tendencím Kautsky odsuzuje. A co je důležité, Kautsky tu vytýká vídeňským socialistům, že ignorují a odstrkují Slované: to vede slovan-
ské dělníky k odcizení od socialistické strany. Názory o Slovanech jako elementu kulturně nižším znemožňují bratrské spojení různých národností: toto spojení je v Rakousku nutnější než kdekoli jinde. Vnášeli bychom národné konflikty do dělnického hnutí, kdybychom nutili všechny socialisty Rakouska do jedné centralizované strany - říká Kautsky. Centralisticko-organizační princip, který nedbá národnostních odlišností, je vlastně nacionálně německým elementem. Východisko viděl Kautsky v tom, že bude nutno začít se samostatným organizováním dělnického hnutí u jednotlivých národností, které budou mezi sebou udržovat úzké kontakty, a to i tehdy, kdyby se spojily se svými národnostmi v zahraničí. Pro Vídeň, resp. pro německorakouské dělníky pak Kautsky navrhoval zřízení "německé dělnické strany". Cílem této německé socialistické strany by bylo připojení německorakouského socialismu v Německu. 4/

Tento článek Kautského komentuje Mommsen jako důkaz

paradoxní (!) možnosti, že velkoněmecké hledisko umožnilo Kautskému porozumět politickým přáním dělnictva jednotlivých neněmeckých národností. Ovšem národnostně oddělená (odtržená) organizace by neodpovídala potřebám neněmeckých dělníků - dokazoval Kautsky; bez německé pomoci by nebyla socialistická agitace zejména ve smíšených oblastech možná. - Závěry tohoto článku končily povážlivě velmi blízko velkoněmeckým představám Oberwinderovým, jehož nacionalismus Kautsky jinak odmítal.

Kautsky ještě neměl úplně jasno, jak posuzovat "národní ideu". Ve Švýcarsku např. poznal v roce 1880 dvě skupiny polských socialistů a stál spíše na straně "internacionalistů". 5/ Psal o tom Engelsovi koncem roku 1881, vycházejí mimo jiné také z poměrů v Haliči, kde nacionalističtí polští velkostatkáři utlačují ukrajinské rolníky. "A také z propagačních důvodů nelze doporučovat vysoké oceňování národní myšlenky." 6/ Engels na to brzy odpověděl Kautskému, že Poláci mají nejen právo, ale i povinnost být nejdříve národními, dokud se nestanou mezinárodními. V tomto dopise - citovali jsme jej už v první části - vysvětlil Engels, proč velké národy mají nárok a právo na státní samostatnost. Engels zároveň Kautskému sdělil (a tyto myšlenky opakoval i v pozdějším dopise E. Bernsteinovi), že nemá sympatie k "malým slovanským národům": vůči Srbům, Bulharům, Slovincům, haličským Rusínům. Nepříznivě komentoval Engels také "české národní hnutí" za to, že hledá "porozumění" v Rusku. 7/

Ačkoli se ještě nedávno díval na hnutí utlačovaných národů jako "demokrat", nyní - na jaře 1882 - akceptuje názory Engelsovy o tom, že nejdříve je třeba osvobodit západoevropský proletariát, zatímco emancipační hnutí, stojící "mimo náš kulturní okruh, např. Jihoslované", musí být eventuálně i potřena, kdyby škodila osvobozovacímu zápasu proletariátu. Své sympatie jihoslovanským povstalcům vysvětluje Kautsky tím, že si představoval nikoli válku mezi Ruskem a Německem, ale mezi Ruskem a Rakouskem - a

že by se v případné světové válce připojilo Německo k Rusku, protože Rakousko by bylo podporováno Francií (!?). V této válce by se Rakousko určitě rozpadlo, a to by bylo výhodné, protože německorakouský socialismus by se mohl spojit s německým. Ale nebezpečí války Německa s Ruskem hází všechny tyto kombinace přes palubu, protože rusko-německá válka je pro socialismus nebezpečná: rozpoutala by na obou stranách šovinismus. Za takových okolností ať vezme hercegovské povstalce čert. Kautsky sympatizoval s Jihoslovany posléze i proto, že jejich hnutí je namířeno proti rakouské byrokracii. Rakouská okupace Bosny-Hercegoviny oprávněně dráždí Jihoslovany, kteří se chtějí osvobodit od rakouské byrokracie a soldatesky. 8/

Názor Karla Kautského na spojení německorakouského socialismu a německým a na osamostatnění neněmeckých dělnických organizací byl v Rakousku odmítnut a také Kautsky poznal za svého pobytu v Rakousku (mimo jiné např. na sjezdu českých sociálních demokratů v Brně-Lužánkách v říjnu 1882), že v Rakousku je třeba uplatňovat zvláštní, specifickou taktiku. Už předtím začal Kautsky vidět postavení neněmeckých národů v souvislostech se sociálně ekonomickými proměnami "probouzejících se" národů-národností a to byla cesta k vyvrácení Engelsových názorů na Čechy a na slovanské národy z let 1848-1849. Roku 1883 došel Kautsky k přesvědčení, že snad budou vyřešeny národnostní poměry v Rakousku až po zavedení republikánské státní formy, neboť pak přestane dynastické podněcování jedné národnosti strany proti druhé: za republiky budou národy donuceny celkovými poměry (demokratickými) k vzájemnému dorozumění. 9/

Jak je vidět, vyjadřoval se Kautsky o poměrech v Rakousku dost rozporně. Považoval - alespoň v dopisech Engelsovi - situaci v rakouském hnutí a vůbec v Rakousku buď za neuspokojivou nebo naopak za vzrušenou a málem očekával nějakou novou "pařížskou komunu", kterou by vyvolali asi anarchisté. Ještě v květnu 1884 je Kautsky "přesvědčen" o

snahou vyvést rakouské hnutí "z bahna" jen "těsným připojením na velké německé hnutí". Hned brzy potom sděloval Kautsky Engelsovi své nejnovější poznatky o "studiu národnostní otázky v Rakousku". Dosavadní práce na tomto poli byla neplodná. Kautsky chtěl proto prozkoumat, jak dalece souvisejí národnostní protiklady s třídními. Předběžně zjišťuje, že v Rakousku neleží národy vedle sebe, ale do jisté míry se navzájem přesahují (např. osídlená území českých zemí, Haliče, Dalmácie, Slovensko, Bukovině, takz. federalismus není s to vyřešit národnostní otázku. Nejdříve je třeba odstranit třídní protiklady. To však povede k bojům, při kterých Rakousko nemůže vydržet a zahyne. 10/

Do té doby Kautsky byl ženat a vedl časopis "Die neue Zeit" ve Stuttgartě. Kautsky přešel do německého socialistického hnutí, ale stále ještě pobýval buď ve Švýcarsku nebo i v Londýně, kde se úzce stýkal s Engelsem. Zúčastňoval také i ve spojení s Vídní, resp. s Rakouskem, psával si s Kallarem (který se připravoval na úlohu sjednotitele rakouského socialistického hnutí) a s dalšími, ale často byl "dlouho bez informací o Rakousku", jak si stěžoval Kallarovi v květnu 1884. Tam právě probíhal rozkol strany na umírněné a radikály. Spory o taktiku nedávaly dost času promýšlet postup v národnostní otázce. Ta byla tehdy pochopena jen z poloviny - jen jako odmítání "politického nacionalismu" a "národnostního útvaní". V národnostní otázce se viděl především "problém lidské kultury", která uznává právo na svobodné používání mateřských jazyků. To bylo ovšem málo, zejména když se němečtí socialisté vyslovovali i tak, že "příští pokolení budou užívat jedné řeči, podobně jako vznikly i dnešní spisovné jazyky z mnoha národů". 11/

Nelze však upřít rakouské sociální demokracii, jejím jednotlivým frakcím a časopisům nebo i jednotlivcům, že se zdůrazňovala potřeba starat se o kulturní úroveň německých národů a že se v rozvoji těchto národů viděl pro-

středek a předpoklad rozvoje socialistického uvědomění i německého dělnictva. Jak víme ze známé Šmeralovy práci o národnostní otázce v rakouské sociální demokracii do r. 1889, kladly vídeňská Wahrheit a liberecký Volksfreund v letech 1880-1881 německým socialistům za povinnost "angažovat se pro oprávněné požadavky druhých národností". Německý dělník Dunnstätter chtěl, aby Rakousko bylo "jedinou rodinou národů, nikdo nesmí druhého pro národnost nenávidět nebo utlačovat. Jsme kosmopolité a pokládáme... za oprávněné, aby se každá národnost ve své řeči vzdělávala...". 12/

Už jsem uvedl, že tato pesimistická předpověď Kautského z roku 1883 narazila ve Vídni na odpor. Na rozpad Rakouska nikdo v dělnickém hnutí nepomýšlel. Kontakty mezi německým a českým dělnictvem sice byly v období rozkladu narušeny, ale přece jen existovaly. A můžeme i říci, že pochopení souvislostí mezi "socialistickým vlastenectvím" a "proletářským kosmopolitismem" (ve smyslu internacionalismu) bylo větší na české straně. 13/ Sjednocení brněnských a moravských dělníků a pak i hnutí v Čechách a na Moravě v letech 1885-1887 usnadňovalo sjednocovací proces v socialistickém hnutí v celém Rakousku.

Nová fáze rakouského socialistického hnutí, totiž sjednocování a obnovování jednotné celorakouské strany v druhé polovině 80. let přivedlo do hnutí řadu intelektuálů. Ti sice vyrůstali v 70. letech v ovzduší liberálních politických stran, ale zabývali se přitom sociálními otázkami a stýkali se s dělnickým hnutím. Victor Adler, vůdčí hlava vídeňských socialistů od roku 1887, byl ještě v roce 1882 členem výboru "lineckého programu" rakouských německých národností, později pak patřil k levému křídlu Friedjungovy skupiny kolem časopisu "Deutsche Wochenschrift". Tento časopis si kladl za cíl udržet samostatné Rakousko ve spolku s německou říší. Rakousko mělo pochopitelně zůstat pod vedením Němců. "Chimérickou představu" o tom, že by místo "mnohojazyčné říše" mohlo vzniknout "něco jiného"

(zřejmě federace -J.K.), tato skupina odmítala. 14/ Adler však poznal bezvýhodnost Friedjungovy politiky a přikládal se svým pojetím nutnosti široké sociální politiky k sociální demokracii, s jejímiž představiteli se již dříve stykal. Poznal se i s Kautským (1882) a později i s Engelsem, Bernsteinem a dalšími.

Zmiňujeme se tu o Adlerovi (do sociální demokracie přešel z liberálního, resp.pokrokařského nacionálně německého hnutí, také Engelbert Pernerstorfer), proto, abychom ukázali možné ideové důsledky (vlivy) nebo souvislosti nacionálně německých představ o budoucnosti Rakouska se sociálně demokratickými představami řešení národnostní otázky v Rakousku v druhé polovině 80.let a na začátku 90.let. Proti názorům Kautského a Liebknechta, kteří ještě v letech 1884-1885) viděli východisko z rozkolu v rakouském socialistickém hnutí v přimknutí rakouské strany k německé sociální demokracii, zastával Adler názor o tom, že je nutno nejdříve docílit smíření mezi frakcemi rakouské sociální demokracie. Ale na druhé straně pronášel Adler ještě v letech 1885-1886 takové výroky, které vedly např. Kautského k podezření, že Adler je "ultranacionál" a že snad míní v rakouské sociální demokracii pracovat "ve smyslu německo-nacionálním".

Adler se vskutku vyjádřil ještě v roce 1886 v dopise Kautskému, že chce pracovat v socialistickém hnutí "ve smyslu německo-národním", protože považuje poslovinštění a počestství "německých dětí" za "křivdu". Adler byl převážně o kulturní převaze Němců nad Slovy a jinými neněmeckými národy v Rakousku, ale zároveň dospěl k poznání, že mocenský boj národů může účinnost této německé převahy oslabit a postavení Němců ve státě na dlouho ohrozit. Adler ovšem nespojoval německé "duchovní životní projevy" s nacionálním panstvím nebo snad s rasismem. Dodejme ještě, že Adler na rozdíl od buržoazních liberálů neztotožňoval národ s měšťáckou vzdělaneckou vrstvou. Naopak právě důležitá "národní" politika musí vést k zájmu o sociální otáz-

ku. Pohled na "národnostní poměry" vedl i Adlera - píše Kautskému v roce 1886 - k ocenění "ekonomického vlivu v národní oblasti". 15/

V polovině 80. let si byli vědomi i další rakouští předáci "ekonomického pozadí" národnostních bojů, ale viděli toto pozadí nadále nacionálně: obávali se pronikání českých "kuli", totiž laciných pracovních sil do "staré německé půdy". Proto tedy kritizovali německé fabrikanty, kteří na jedné straně volali do "německých území" laciné pracovní síly, ale na druhé straně byli představiteli bojovného nacionálního "Schulverein". Z tohoto poznání pak vyplývalo pro některé začínající socialistické teoretiky rakouské sociální demokracie přesvědčení, že "národnostní boj je vlastně švindl, kterým buržoazie odvádí masy od sociální otázky".

Zabývám se tu alespoň stručně Adlerovým postojem k národnostní otázce proto, abych ukázal, jaké představy o národě, o nacionalismu a o řešení národnostní otázky v habsburské monarchii mělo a mohlo mít vedení sjednocované rakouské sociální demokracie. Adler přešel do sociální demokracie mimo jiné proto, aby mohl pracovat k "udržení německé národní individuality" v Rakousku a aby postavil proti národnostním bojům, škodícím konec konců zájmům nálectví, myšlenku smíření národů. Adler si uvědomoval, že je konec německému Rakousku. Spoléhal ale na to, že bude možné udržet vedoucí postavení Němců v habsburském státě, postaví-li se Němci do čela sociálně politického emancipačního hnutí rakouských národů. Vycházejí z představy, že sociální demokracie je vlastně všelidským kulturním hnutím, neviděl Adler rozpor mezi internacionálním úsilím dělnictva a kulturní "národní myšlenkou".

O všech těchto a dalších otázkách v Rakousku byl Kautsky informován Adlerem a dalšími z jeho okruhu. Nepochybně byl právě touto korespondencí podnícen v roce 1887 k sepsání studie "Die moderne Nationalität", která je vlastně prvním pokusem o ucelenou teorii národa a národnostní

otázky v období mezi dvěma Internacionálami. Bude proto vhodné, když nejdříve podáme obsah této studie.

Sotva jiné slovo hraje v politické mluvě Němců v posledním desetiletí takovou roli jako slovíčko "national" - tak začíná Kautsky svou studii o vzniku "moderního" národa. Ostatně podobně si počínají i naši sousedé - pokračuje Kautsky ve svých úvahách. Ačkoli se tímto slovíčkem "národní" skrývá leckterý podvod, ačkoli mnohé politické činy mají zdaleka jiný základ než "národní", přece jen nelze pochybovat o tom, že národní idea vykonává na "národy moderní kultury" kolosální vliv, který nelze vysvětlovat "umělými machinacemi". 16/ Jaké jsou vlastně kořeny této ideje? Proč se za tuto ideu lidé i obětují? Kautsky ví, že národní idea není žádný umělý výtvar novinařů a politiků. Je tedy dána "přírodou"? Nikoli. Teze některých sociologů, kteří dokazovali určování příslušnosti k národu málem jako příslušnost k rase, Kautsky zásadně odmítá. Národnost nespočívá v "původu". Dnešní národ vznikl z mnoha různých kmenů a dokonce i z mnoha různých ras. Odvolává se na Engelsovo dílo "Původ rodiny", poukázal Kautsky na to, že novodobý národ je výtvozem historie: 17/ původní malé pospolitosti rodové nebo kmenové, resp. župní (marky apod.), které byly na začátku středověku od sebe vzájemně oddělené hospodářsky nebo i jazykově (dialekty), začaly se v důsledku rozvoje obchodu a výroby spojovat, přičemž vnější podněty sjednocování malých územních pospolitostí byly např. i útoky nepřátel, přírodní (geografické) podmínky apod. Kautsky tu ze široka čerpá příklady z dávných dějin Egypta i Číny nebo Německa, aby vysvětlil úlohu ústředních mocí ve státě a tak vyvrátil tzv. dobyvatelskou teorii, vysvětlující vznik tříd a aristokracie. - Ve sjednocených územích vznikala postupně spisovný jazyk a vzniklo i "národní vědomí", které bylo vlastně nejdříve aristokracií a pak měšťanstvu. Pojetí úlohy měst ve středověku vzhledem k přístupu národu je tu shodné s názory B. Engelse. Kautsky tu však příliš zdůraznil úlohu velkoobchodu jako jednoho

z "pojítek" měst a žup ve vyšší ("národní") jednotky. Domníval se, že "kupecký kapitál" je revoluční ekonomická moc ve 14.-16.století, které se daří probouzet ve společnosti nový život a nové názory, a tím i připravovat "novodobý národ".

Velkoobchod plnil funkci "revoluční moci" v tom smyslu, že velkokupci se setkávali na tehdejší "světovém trhu" s konkurencí jiných zemí. Rozpory obchodních zájmů se stávají postupně "národními protiklady". Obchodník cítil, že čím větší bude jeho "národ", tím bezpečnější bude jeho postavení v cizině. 18/ - Tu Kautsky příliš podléhal soudobým názorům o postavení německých obchodníků v zahraničí, kteří před sjednocením Německa vskutku byli v nevýhodě proti obchodníkům anglickým, francouzským a jiným. Kautsky pak zdůrazňuje tendenci velkoobchodu zříditi střediska skladů, kterážto snaha odpovídá i snahám po centrálním řízení státu v "hlavních městě". Jindy zase Kautsky nepřilíživě průkazně zjišťuje, že i sedlák začíná mít zájem o jednotu a velikost národa. Schematicky je vysvětlen důsledek příznivého rozvoje manufaktur a revolučního pohybu proletariátu "z feudální vázanosti" na zájem této nové společenské vrstvy o "národní jednotu". Novodobý národ (národnost) je podle Kautského dlouhodobý proces, podnícený ekonomickým rozvojem počínaje už 14.stoletím: je to dítě kapitalistické výroby a obchodu i komunikačních poměrů, které určují rozšíření a formy národa. Konkrétní podobu národů samozřejmě podmiňují geografické poměry, vojenská situace země apod. Obchod a výroba jsou důležitým činitelem i v tom, že rozšiřují hranice jazyka jako nezbytného dorozumívacího prostředku. Činitelů, kteří působí na vznik národa je mnoho, vlivy se navzájem kříží, zanikají nebo zncvu sílí. Národy navznikají stejným způsobem, projevují se i větší rozdíly, ale všechny jsou produktem stejného ekonomického rozvoje kapitalistického obchodu a zboží výroby. Moderní národ zahrnuje v sobě - na rozdíl od

antických a východních národů - všechny vrstvy obyvatelstva, kdežto dříve otroci a rolníci byli z národů vylučováni a neměli proto na jejich jednotě a velikosti zájem. Třebaže je moderní národ sjednocením všech vrstev, přece jen moderní národní idea je v podstatě buržoazní ideou (podtrhl K.K.) 19/ Pokud byla buržoazie revoluční, byl její boj za velikost a jednotu národa pokrokový a lid byl za tuto ideu ochoten se obětovat. Dnes se však národní idea stala pláštíkem pro lenivé vydřiduchy a namižníky. Ekonomická základna národní ideje je stále zřejmější.

V druhé části své studie přechází Kautsky k problematice národního státu. Národní stát je považován za klasickou formu státnosti. Ale klasická forma se zpravidla jen přibližuje tendenci a zřídka kdy se vyvíjí úplně čistě. A tak dnes vlastně neexistují čistě národní státy. Období vzniku národních států dosud neskončilo ani období vzniku samých národů. Požadavek rozvoje kapitalismu znamená také požadavek národního života. Rozvoj průmyslové výroby v jednotlivých oblastech těchto mnohanárodnostních státech povede k zostření národnostních konfliktů, a ty nemohou být řešeny "jazykovými úpravami".

Ve studii "Novodobý národ" nepodal Kautsky speciální definici národa. Šlo mu spíše o zjištění historického vyvoje a nikoli o vypočítávání jednotlivých znaků národa, jak se o to snažila soudobá universitní věda. Jedním z těchto znaků národa je také "národní citění" - říká Kautsky -, které vzniklo v dlouholetých bojích o národní jednotu a mezi národy o hranice, obchod atd. Národní citění, vyvolané národní tradicí, vyjadřuje pocit sounáležitosti s příslušníky vlastního národa a také odpor proti "dědičným nepřátelům". A toto národní citění se stává jakýmsi instinktem, jakousi dispozicí, která se "rodí" a která stačí jen málo k tomu, aby podnícena vyvinula okamžitě činnost. Národní pocit je "hnací silou", která působí již nezávisle na ekonomice a může ekonomiku i brzdit. Jak?

Vytváření novodobých národů a jejich odlišování v národních státech bylo nejmocnější pákou novějšího ekonomického vývoje (podobně i Engels!), ale od určité hranice se stane (Kautsky tu mluví v budoucím čase) toto "odlučování" národů zbytečné a bude překážet dalšímu vývoji. Rozvoj moderní výroby si vyžaduje velké národní celky (podobně Engels), které jediné mohou vydržet konkurenci. Belgičtí nebo švýcarští továrníci prý již šilhají do Francie nebo do Německa.

Jako u každého jiného autora zjišťujeme i u Kautského určité rozpory v názorech. Na jedné straně pozoruje Kautsky tendenci kapitalistické ekonomiky ke zřizování národních států (a vyslovoval pesimistické závěry o budoucnosti Rakousko-Uherska), ale na druhé straně vyvozoval z rozšíření mezinárodních styků závěry o rozplynutí národů. Vývoj českého národa prý nestačí tempu rozvoje kapitalistické ekonomiky, a tak nelze pomýšlet na udržení tohoto národa. Ale Čechevé se mohou utěšovat, že takový osud - rozplynutí národů - čeká i jiné větší národy. 20/

Vycházejí z této rozšiřující se "internacionalizace" výroby, předpokládal Kautsky zeslabování významu národních trhů. Národní snahy budou v rozporu s tendencí internacionalizace výroby. Kautsky ovšem dodává, že tato internacionalizace výroby předpokládá odstranění nadhodnoty a zisku (tedy vládu proletariátu). A proto se prý buržoazie brání této tendenci (ale předtím Kautsky zjistil, že belgičtí a švýcarští továrníci "šilhali" k velkým sousedům) a naopak se stává nacionalistickou a volá k "solidaritě" celý národ do boje proti "dědičným nepřítelům", rozněcuje národnostní vášně apod. Naproti tomu podmínky rozvoje ekonomiky jsou v souladu s třídními zájmy proletariátu, který má nyní ještě zájem na jednotě národa proti partikularismu a na samostatnosti národa proti nebezpečí vnějšího nepřítele, ale který - až získá vliv a moc v národě - bude usilovat o sblížení národů. Ekonomický vývoj si vynutí jedinou "moderní civilizaci" v jednotné "hospodářské oblas-

ti" s jedinou "univerzální řečí". Takže až jednou se "národy v sobě navzájem bezbolestně rozplynou". To je ale ještě daleká doba, říká Kautsky. Proč tedy - ptáme se my - prorokuje marnost národních snah Čechů pro přítomnost? Třeba tu dodat, že Kautsky nevystupoval proti Čechům s nějakou protislovanskou averzí, kterou pozorujeme u některých německých socialistů ještě na začátku 20.století. A není také náhoda, že Kautsky opravil starší Engelsovy názory o "kontrarevolučních slovanských národech" z let 1848-1849 a naopak předvídal Čechům rychlý rozvoj. 21/

Ale vraťme se ještě ke studii z roku 1887.

V druhé části své studie zabýval se Kautsky také poměry v Rakousku. Právě Rakousko je Kautskému příkladem, totiž důkazem, že stát, který není národním, nedosáhl úrovně moderní společnosti. Rakousko vzniklo nikoli jako jednotná hospodářská oblast, nýbrž proto, že jeho jednotlivé země byly v 15.-17. století donuceny semknout se proti tureckému nebezpečí. Češi, Jihoslované, Maďaři a "jihovýchodní Němci" (Südostdeutschen) by byli ztraceni, kdyby nespojili své síly pod společným vedením - pod Habsburky. Tím, že v minulém století zmizelo nebezpečí Turecka, skončila i funkce "římského císaře německého národa" a přestalo působit pouto, spojující země habsburské monarchie. Odstředivé tendence byly však oslabeny vznikem nového společného nebezpečí, ruského panslavismu. Ruska se nejvíce bojí Poláci a Maďaři, kteří jsou nyní nejvíce státotvornými národy v Rakousku. Ale teď již přestává působit panslavismus a v samé říši ruské začíná vlastní odstředivé hnutí. Změnou režimu v Rusku se stanou Maďaři a Poláci "nepřáteli" Rakouska. 22/

Až potud není Kautsky příliš originální a opakuje v podstatě známé ideje z oficiální politické i vědecké publicistiky poloviny 19.století, resp. minulých 70.let. Ostatně i Marx s Engelsem se takto dívali od 70.let na budoucnost Rakouska ve vztahu k příštímu revolučnímu Rusku. Kautsky pak pokračuje konstatováním, že pokusy o vytvoření jednotné "ra-

kouské národnosti" zklamaly: a protože se v Rakousku nevytvořila jednotná ekonomická oblast a naopak se uvolňuje spojení mezi jednotlivými oblastmi, ztrácí Vídeň na významu. Osamostatňují se Uhry, o svůj prestiž usiluje Terst, úplně nezávislá je oblast severních Čech spojená obchodně i jazykově s Německem. V německých alpejských zemích je pak dosud silný partikularismus. Zatímco Němci netvořili v Rakousku jednotu svého hospodářského území, severní Čechy, Halič a Dalmácie "šilhají" k sousední cizině. Češi se svou převážně zemědělskou oblastí oddělují severní Čechy od alpejských zemí a sami mají "slabost" pro panslavismus, protože Rusko je společným nepřítelem jejich sousedů: Němců, Maďarů a Poláků. Hospodářské rozpory mezi jednotlivými oblastmi rakouské říše znemožňují "smíření" národností i tehdy, kdyby se podařilo vyřešit "jazykovou otázku".

Jak je tedy zřejmé, hodnotil Kautsky situaci v Rakousku dost pesimisticky. A předem k tomu dodejme, že obsah této studie rakouským socialistům nepomohl, resp. nemohl pomoci v jejich momentálním úsilí o organizační a programové sjednocení dělnického hnutí v celém Předlitavsku. Správná konstatování pro přítomnost a správný rozbor vztahů mezi společenskou strukturou národa a jeho "národními" projevy byly v této Kautského studii proplétány a zakončovány zbytečnými úvahami o brzkém "konci" národnostní otázky za socialismu. Je nesporné, že Kautsky věděl a řekl ve své studii více o podstatě národnostní otázky, než to uměli jiní autoři. 23/ Ale na druhé straně musíme připomenout, a citovali jsme o tom některé výroky, že se v Rakousku a konkrétně u nás před rokem 1887 vědělo, jak rozlišovat "přirozený národnostní cit" od "hegemonistických národnostních útrap" nebo "kulturně určenou národní ideu" od "nacionalismu". Nadále však převažovalo v socialistickém hnutí mínění o tom, že "národnostní sebepřecitňování" je "nástrojem obchodního kapitálu". Čeští i němečtí sociální demokraté uměli tehdy odmitat výtky

buržoazního tisku "beznárodnosti" socialistů, ale svoji národnost ztotožňovali především s "láskou k mateřskému jazyku". Ti, kteří šli dále, kteří hlásali "lásku ke své vlasti" jako ideu slučitelnou se "společným bojem všech dělníků", tvořili obyčejně "národní" křídlo socialistického hnutí a byli také podezíráni - často ale neprávem - z nacionalismu, anarchismu a pak z reaktářství.

" NÁRODNOSTNÍ OTÁZKA V PRVNÍM OBDOBÍ II INTERNACIONÁLY. NÁRODNOSTNÍ PROGRAM CELORAKOUSKÉ SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE

Posledních dvacet let minulého století přineslo do národnostní problematiky nové jevy. Na jedné straně tu byly zkušenosti z Balkánu z let 1875-1885, totiž ustavení samostatných národních států, na druhé straně rozmach národního šovinismu ve Francii (boulangerismus), v Německu (pangermánství) i v Itálii: nemlčely ani národy menší a nerovnoprávné. V Rakousku začaly nové národnostní rozpory, když se rozpadla vláda "železného kruhu" hraběte Taaffeho: spory vrcholily v roce 1897 v nové vlně česko-německých bojů.

Na tyto jevy reagovala politická i odborná sociologická literatura zkoumáním podstaty nacionalismu jako ideologie nebo politiky, resp. i "psychiky", rozeznávajíc v něm momenty "obránné" i "útočné", resp. "pozitivní" (posilování moci národů či národních států uvnitř) a "výlučné" (šovinistické). "Národní idea" byla však chápána příliš jen ideologicky, resp. i psychologicky (jako jakási psychická vlastnost) nebo jako jakési novodobé náboženství, které může mít a má hodnoty "pokrokové" nebo i "záporné". Myslím, že nebude neúčelné ocitovat tu větší výňatek ze soudobého spisku francouzského autora Émile de Laveleye, jehož český překlad "Vláda v demokracii" vyšel v roce 1898. Autor píše:

"Přiznávám se, že ne bez živého pohnutí zabočuji na otázku národnostní. Jsem přesvědčen, že nakonec bude podporovati pokrok vzdělanosti; nicméně mne naplňuje obavami a často i úzkostí. Váš, kdož čtete tyto řádky, mne, jejich pisatele, nás všechny obyvatele evropské pevniny může každou chvíli zachvátiti, strhnouti nás v nějaký zmatek a hluboce náš osud změnití. Sotva se právě zrodila, sotva dostala jméno, už zvrátila ne jeden trůn a porušila dřívější rovnováhu. Rozplaměňuje myslí našich současníků tak

tak horoucí vášní, jako rozplameňovaly v XVI.století ideje náboženské, a jako tyto mění nyní tvářnost světa. Ona to je, která osvobodila Řecko, Rumunsko, Srbsko, Bulharsko a zřídila jednotu Německa a Itálie, ona to je, jež znepokojuje bez ustání obyvatelstvo Rakouska a Turecka, a jež ve formě pangermanismu nebo panslavismu děsí obraznost....".

Autoři mnoha prací o národnostní problematice se snažili v 80. a 90. letech zjistit, zda je "národní idea" nějakou "imanentní vlastností" národních kolektivit. Citovaný Laveleye pak viděl v působení národní ideje jakýsi "separatismus", který "možná zítra rozpoutá zlořečenou válku a jako divoké šelmy poštvě na sebe vzájemně národy, jež by měla snadná výměna myšlenek i výrobků spojit v bratrský spolek". 1/ Postihne tento "separatismus", postihnou tyto "národní války a revoluce" také Rakousko-Uhersko? To byla otázka, kterou si začali klást od roku 1897 četní evropští publicisté 2/ a také sami rakouští socialisté. Západoevropští autoři začali nyní uvažovat o "konci habsburské monarchie", a odůvodňovali své prognózy podle okolností buď situací v Turecku (po rozpadu Turecka je na řadě Rakousko!) nebo "svárem mezi Germány a Slovany". Laveleyovo líčení tohoto "sváru" přecházelo až v utopické předvídaní hrůz národních bojů, ale konec konců byl tento francouzský autor přesvědčen o tom, že "hnutí národnostní vychází z pokroku moderní civilizace". Mám dojem, že představy Laveleye a dalších soudobých autorů o tom, že národnostní hnutí pomine, "jakmile je rovnost zavedena a národní cit je uspokojen" a že tedy "hnutí národnostní je tedy pouhou fází, pouhým okamžikem pokroku vzdělanosti" 3/ - měly ohlas i u rakouských socialistických teoretiků.

Přejdeme nyní k situaci ve II. internacionále. Jaké směrnice dávalo Mezinárodní dělnické sdružení (1889) pro řešení vztahů mezi národy, jak se stavěla vůči požadavkům dosud nerovnoprávných ("nestátních") národů?

Nejdříve je nutno připomenout, že druhá Internacionála vznikla jako představitelka již existujících národních či státních (rozuměj ve státech) dělnických organizací, které tvořily v Mezinárodním dělnickém sdružení "národní sekce". Ale "polská otázka", kterou přijala i druhá Internacionála, umožňovala překonávat organizační "státní" princip i Čechům, kteří uspěli se svými argumenty o "starobylé korunní zemi české". 4/ Jako samostatná "národní" organizace byli později přijati také dělníci finští, australské, jihoafrické a další. Programově nebylo v Internacionále vyjádřeno právo na sebeurčení národů, protože první kongresy se musily zabývat především organizováním boje za mír a proti hrozbě války. Podle Engelse byla situace v roce 1890 charakterizována třemi skutečnostmi: 1. připojením Alsaska a Lotrínska k Německu; 2. hrozícím postupem carského Ruska na Cařihrad; 3. bojem mezi proletariátem a buržoazií, který je ve všech zemích stále urputnější a jehož barometrem je všude růst socialistického hnutí.

Engels nepochybně vyvozoval velmi přesně z prvních dvou skutečností závěr, že se Evropa seskupuje do dvou bloků, a že se oba tábory - na jedné straně Rusko a Francie a na druhé straně Německo a Rakousko-Uhersko nebo i Itálie - připravují na "rozhodnou válku, jakou svět ještě neviděl". Východisko z této situace viděl Engels "ve změně věcí v Rusku". "Změna v Rusku" by ve svých důsledcích izolovala Německo, takže Evropa by mohla odzbrojit - a "téhož dne ztratí Rakousko své jediné historické raison d'être, jediné ospravedlnění své existence, to že tvoří bariéru proti ruskému nástupu na Cařihrad". Po revoluci v Rusku "bude stejně bezvýznamná potom také celá tzv. východní otázka, otázka další nadvlády Turecka v slovanských zemích, v Řecku a Albánii a spor o to, komu má patřit vstup do Černého moře, protože už nikdo si nebude moci z něho dělat monopol proti Evropě. Maďaři, Rumuni, Bulhaři, Arnauti, (Albánci-J.K.), Řekové, Arméni a Turci si budou moci

konečně vyřídit své vzájemné neshody bez zásahů cizích mocností, určit si mezi sebou hranice jednotlivých národních území, uspořádat si své vnitřní záležitosti podle svých vlastních potřeb a přání. Pak se naráz ukáže, že velikou překážkou autonomie a svobodného seskupení národů a zbytků národů mezi Karpaty a Egejským mořem nebyl nikdo jiný než právě carismus, který si z domnělého osvobození těchto národů dělal zástěrku pro své světovládné plány". 5/

V rámci Engelsova článku "Zahraniční politika ruského carismu" tvořila tato citovaná pasáž jen jakousi "vloženku", která nedala popud k diskusi. K té došlo až v letech 1895-1897.

6. OBNOVENÍ CELORAKOUSKÉ SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE - "ZAČÁTEK NOVÉ EPOCHY V RAKOUSKU"?

Dokončením sjednocovacího procesu českých sociálních demokratů na lužáneckém (Brno) sjezdu o vánocích 1887 se otevřela cesta ke sjednocení českých a německo-rakouských socialistů. Čeští dělníci si totiž nevytyčovali v národnostní otázce žádný požadavek, který by vídeňští soudruzi nemohli přijmout. Jan Šverma přeháněl, když ve 30. letech zjišťoval z rezoluce lužáneckého sjezdu skutečnost, že "v tomto projevu si české dělnictvo poprvé začíná uvědomovat velkou úlohu, kterou má hrát v osvobozovací boji českého národa"; ve skutečnosti lužánecký sjezd si dával za úkol "zajištění rovnoprávnosti jazyka českému národu", a to teprve tehdy, až "dělníci... napřed uskuteční sociální a politickou svobodu". 1/

Právě toto podmiňování národní svobody "sociální svobodou" bylo v souladu s názory vídeňských vůdců sociální demokracie o národnostní otázce. A tak na sjezdu v Hainfeldu na přelomu let 1888-1889, na němž se sjednocovali německo-rakouští socialisté, byli také Češi, Slovinci 2) a Polák (1). Nás zajímá z hainfeldského sjezdu pře-

devším jeho řešení národnostní otázky. Adler se postaral - a myslím si, že správně - o to, aby se národnostní problematika nestala předmětem obsáhlejšího jednání. Prohlášení zásad, na němž spolupracoval s Adlerem také Kautsky, se spokojilo jen s odsouzením "nadpráví národů". Kupodivu německému delegátu Hannichovi z Liberce se to zdálo být málo. Poměry v mnohojazyčném Rakousku by si vyžadovaly lepšího vyjádření - řekl Hannich v debatě. Ale českým delegátům, jihoslovanským a polskému tato formulace nevadila. 2/

Obnovením celorakouské (tento termín se začal užívat v německém tisku od roku 1894) sociální demokracie vznikla v Předlitavsku důležitá politická síla, která se stala svého druhu novou "integrující" složkou rakouského státu. Mommsen k tomu poznamenává, že toto jakési nepřímé převzetí rakouské státní myšlenky (jednoty státu) sociální demokracií se událo právě tehdy, kdy německé měšťáctvo "ze strachu z pronikání Slovanů k moci" za vlády hraběte Taaffeho se zbavovalo rakouského patriotismu. Zároveň ale upozorňuje Mommsen - v souladu s jinými autory - na to, že i při ústupu velkoněmeckých tendencí v rakousko-německém dělnickém hnutí bylo potlačení, resp. odsunutí národnostních zřetelů na hainfeldském sjezdu "v zájmu němectví" a že uplatňování vedoucí úlohy německého dělnictva v celorakouském hnutí bylo projevem nového úsilí o to, aby politicky "integrovali" mnohanárodnostní rakouský stát Němci. 3/

Pokud jde o velkoněmecké smýšlení v rakousko-německém socialistickém hnutí koncem 80. a začátkem 90. let, pak musíme ukázat především na poměry ve vlastním Německu. Do určité míry byl velkoněmcem ve vztahu k Rakousku nadále i Engels, který znovu v roce 1890 v seriálu statí o "zahraníční politice ruského carismu" prorokoval Rakousku - tomtuto "nesourodému slepenci mnoha národů" - rozpad po vítězné revoluci v Rusku. Ještě v roce 1893 se Engels vyslovoval o Čechách jako o národě "uprostřed Německa". Ale to už

viděl tanto senior německého, resp. i evropského socialistického hnutí novou státní sezonu pro Rakousko. Po zprávách o úspěšných májových oslavách ve Vídni a jinde začal Engels vidět v socialistickém hnutí rakouského dělnictva "pro všechny vzor". Druhému sjezdu sjednocené rakouské sociální demokracie, zasedající v roce 1891 ve Vídni, poslal Engels pozdrav s přáním, aby sjezd ukázal "obraz Rakouska, které nezná nacionální zášti, Rakouska - dělníků". 4/

Engels tehdy nadále vycházel z představy o jednotě Rakouska s Německem "bez ohledu na nynější politické oddělení" (jak o tom psal Adlerovi v roce 1892) a zároveň ho těšily zprávy o rychlém průmyslovém rozvoji Rakouska, o růstu rakouské strany, o spolupráci s českými dělníky (kterým měli němečtí socialisté dát "co se týče národní autonomie na českém území ..., všechno co chtějí a co potřebují") atd. 5/ Engels poznával nyní nový smysl existence Rakouska. A když v roce 1893 konečně navštívil po dlouhé době Vídeň, poznal, že Rakušané jsou "směs všech ras, keltské, germánské, slovanské", že jsou jiní než třeba "naši severní Němci". Věřil nyní, že právě rakouští socialisté snad dají "při první příležitosti první popud" - k evropskému boji, snad k evropské revoluci. A když se Engels dozvěděl o návrzích volební reformy Taafeho vlády a o síle manifestací pro zavedení všeobecného volebního práva, věřil ve "velké úspěchy". Věřil, že do rakouské říšské rady přijdou dělníci nejen němečtí, ale i čeští a tak "bude národnostní zášť postavena hráz". Pro Rakousko to bude znamenat "začátek nové epochy", bude to "začátek boje, který má naději na úspěch právě v Rakousku v prostředí "všeobecného ochabnutí všech stran a bezradnosti, národnostních třenic a za vlády, která nikdy neví, co chce". 6/

Engels posuzoval poměry v Rakousku z hlediska možnosti, že Rakousko "začne", že bude pokračovat v boji jako v Belgii, že Holandsko a jiné země se připojí a že

Německo za 5-6 let "rozhodne". V očekávání těchto perspektiv se zdály staříčkému Engelsovi národnostní poměry v habsburské monarchii podřadné. Byl v tom ostatně utvrzován jistě i informacemi českých představitelů, s kterými se setkával na sjezdech druhé Internacionály. A zřejmě i tyto styky s Čechy vedly Engelse k tomu, aby Adlerovi radil: hleďte Čechy uspokojit, aby snad "uprostřed Německa" nevzniklo "mladočesko-rusko-panslavistické hnízdo".

Hainfeldský sjezd z přelomu let 1888-1889 tedy nezaújal přesné stanovisko k přeměně habsburské monarchie jako mnohanárodnostního státu. Rakouští socialisté především odmítali habsburskou monarchii jako měšťacko-feudální třídní stát. Předpokládalo se pro nejbližší dobu (resp. nejdříve) vítězství buržoazně kapitalistické společnosti nad feudálně vrchnostensko-státními formami vlády: buržoazní společnost byla považována za nezbytnou přechodnou etapu na cestě k socialistické společnosti. Rakouští socialisté začali v Hainfeldu vypracovávat program svého boje "proti staré společnosti" s tím cílem, že si od "třídního státu" zajistí jeho "životnost", která jim umožní rozvoj jejich třídního boje. Sociální demokracie si dávala za úkol - tak alespoň čteme u Adlera např. v jeho projevu na sjezdu v roce 1892: modernizovat tento zpátečnický stát! 7/

Hospodářský rozvoj, který začal nabývat v Rakousku od konce 80.let na síle i v neněmeckých oblastech, zdál se být vládě i socialistům příznivý, protože prý "národnostní boj byl potlačen". Sociální demokracie se pak domnívala, že není třeba se starat o národnostní problematiku, že je především nutno soustředit se k boji za provedení všeobecného volebního práva, od jehož uskutečnění se očekávala ona "modernizace" státu a zároveň i splnění základních požadavků neněmeckých národů. Tento postoj vlastně zaujali i čeští socialisté, kteří považovali české historické právo za "buržoazní metodu" a kteří sami odmítli na celorakouském sjezdu ve Vídni v roce 1891 návrhy pražských delegátů z "Nové obrany", aby hainfeldský program

byl doplněn v národnostní otázce zásadou sebeurčení národů a aby byla sociální demokracie přeměněna ve federaci národních stran. Hybeš sice tehdy žádal, "aby se probírala národnostní otázka", ale především jen "pro objasnění věci samé" a nikoli snad kvůli nejasnostem mezi českými a německými socialisty. Adlerův názor o tom, že "národnostní otázka se vyskytuje všude, ale tam kde je socialismus, málo padá na váhu", nenašel odpůrce. 8/

Naděje na úspěchy v boji za všeobecné volební právo usměrňovaly pozornost socialistů více k představám o "budoucím státě bez tříd", v kterém zmizí národnostní sváry. Věřilo se, že rozvoj průmyslu vyvolává integrující sílu "ekonomické zájmové solidarity dělníků všech národností" - psal Adler Engelsovi v roce 1890. 9/ A tak se vcelku právem mohlo Adlerovi zdát (psal o tom Engelsovi v roce 1891), že "národnostní těžkosti jsou u nás překonány". Ale již na přelomu let 1891/1892 došlo k novému napětí mezi českými a německými politickými stranami, které sice neovlivnily zásadně dělnické hnutí, ale přece jen vedly k určitému pesimismu. Adler si uvědomoval, že "můžeme zdůrazňovat jen naši internacionálnost, ale to je na dlouho velmi nudné". Podobně i Kautskému si stěžoval koncem roku 1892, že "je velmi pesimistický" v očekávání dalšího vývoje. 10/ Ale rozmach demonstračního boje v roce 1893 v celém Rakousku dodával opět důvěry v další práci. Úspěchy, které tak nadchly Engelse, přitahovaly nyní i Kautského, který psal Engelsovi, že by rád do Vídně. V redakčním doslovu k článku Ellenboga o poměrech v Rakousku v "Neue Zeit" očekával i Kautsky podobně jako Engels "novou éru" v Rakousku. 11/

V habsburské monarchii situace v druhé polovině roku 1893 vřela. Odstoupení Taaffeho vlády mařilo naděje na provedení dost radikální volební opravy. Dělnictvo na to odpovídalo voláním po generální stávce. Prohlásili se pro ni čeští dělníci na svém sjezdu v Českých Budějovicích v prosinci 1893 (tu šlo zároveň o reakci na zavedení státního práva v Praze proti "omladinářům"), schvalovali ji i

Poláci. Jak rozhodne vídeňské vedení? Ale nebude stávka znamenat podporu bývalé konzervativní vládě Taaffeho? - rozvažoval Adler před IV. celorakouským sjezdem sociální demokracie na jaře 1894. V této situaci pomohli rakouské sociální demokracii Engels i Kautsky, kteří poukázali na nebezpečné důsledky při případném vyhlášení generální stávky v soudobých podmínkách kapitalistické deprese.

Krach volební opravy a odmítnutí, resp. "odložení" generální stávky (která by pravděpodobně vykonala nej-důslednější "integraci" dělnictva všech rakouských národností) na IV. sjezdu rakouské sociální demokracie vyvolaly všeobecné zklamání. Proti výtkám, že snad rakouská sociální demokracie promeškala "historickou chvíli", jež se ozvaly na sjezdu i v zahraničí, ohradil se Adler v článku "Die Lage in Österreich und die Sozialdemokratische Arbeitertag" v "Neue Zeit". Reprodukují stručně obsah: Dělnictvo má v Rakousku proti sobě všechny buržoazní strany a na "rozumnější vládu" v Rakousku není naděje. Stávka by byla bojem na život a na smrt, a k tomu není strana připravena, třebaže překonala takové překážky, jakou je např. mnohojazyčnost rakouského dělnictva. Není přece lehké najít formy, v nichž má být Čechům, Němcům a Polákům zaručena co největší samostatnost, a přitom uchovat shodnost jednání celé strany. - Některé jeho vlastní argumenty však vyvracely správnost obavy z provedení stávky. Mnohojazyčnost nemusila být překážkou. Adler ostatně chválil polské a zejména české dělníky za to, že setrvávají na svém internacionálním stanovisku. Nakonec se Adler vyjádřil optimisticky o budoucnosti. Věřil, že rakouská sociální demokracie začíná novou periodu bojů o volební právo a osmihodinovou pracovní dobu. Třebaže jde o boj v nepříznivých podmínkách "zaostalého středoevropského státu", bude dělnictvo s to tyto obrovské úkoly plnit. 12/ Když nic, tak přece jen je důležité - psal Adler Engelsovi v červenci 1894 -, že "jsme v Rakousku jedinou vážnou opozicí (ve smyslu protivládní

J.K.) stranou". 13/

Ale to bylo málo platné, a vlastně nebylo ani přesné. Protivládní momenty mělo přece i hnutí rakousko-německých Luegerových křesťanských sociálů (antisemitství) a hlavně hnutí mladočeské (které ovšem směřovalo k protiněmectví vůbec). A právě poměry v českých zemích, především v Čechách, si vynucovaly v sociální demokracii novou pozornost k národnostní otázce. Čeští socialisté se vskutku ozvali na začátku roku 1894: "Máme na mysli ještě i bod jiný, dle našeho názoru velice důležitý, a sice na- prosté objasnění a vyjasnění v otázce národnostní, která namnoze neoprávněně jsou vykládána, vedla k rozporu. U nás v Rakousku (tedy nadále u nás v Rakousku - J.K.), kde boj národnostní po celou řadu let jsa živěn nabyl povahy bezměrné nedůtklivosti, vášně chauvinismu v nejvyšším stupni, myslíme že by dobře bylo, aby precisování věty v hainfeldském programu obsažené - Neuznáváme přednosti národnostní ... - bylo vyvarováno tomu, co v činnosti je nám na závažu". 14/

Ale IV. celorakouský sjezd sociální demokracie se nadále spokojoval při projednávání národnostní otázky vyhlášením zásady "rovnoprávnosti v každém směru" a odsuzováním "utlačování kterékoliv národnosti ve prospěch jiné". Říkám-li "Ale", nemám tu na mysli kritiku těchto zásad, ba ani celého jednání. Zdá se, že vlastně ani nebylo možné tehdy v polovině 90.let vyslovovat přesnější zásady programové i teoretické o národnostní otázce - nejen proto, že teorie národa byla nadále na nedostatečné úrovni. Ale nechci předbíhat závěrečnému shrnutí, a tak se vracím ke IV. sjezdu. Jeho zásady byly základem stranických hesel až do roku 1897, kdy byly doplněny důležitou větou: Jsme pro samostatnost a rozvoj každého národa! 15/

Te, že podněty k řešení, resp. promýšlení národnostní otázky vycházely z Čech (a později od Jihošlovanů nebo od Poláků) je vcelku pochopitelné. Vystavení útokům buržoazního tisku, který dokazoval "beznárodnost" a "zradu" socia-

listických dělníků na národě, musili honajovat čeští a další jiní němečtí dělníci svůj vztah k národu mimo jiné i tím, že si nárokovali větší míru samostatnosti v rámci společného celorakouského socialistického hnutí. Třeba říci, že se ve Vídni stavěli v tomto směru českým a jiným požadavkům dost příznivě anebo alespoň respektovali některá "faits accomplis" (sjezd českých sociálních demokratů v Českých Budějovicích z roku 1893). Adler sám někdy se vyslovoval o "autonomii" podle "národnosti", ale jen v politickém hnutí, kdežto odbory měly zůstat "celostátní". Jenže čeští "odboráři" chtěli to, co měli v politické organizaci. A tak došlo již v roce 1895 "k národnostním sporům" v odborovém hnutí, které byly začátkem dlouholetých svárů o uznání centralistických nebo federalistických principů v řízení odborového hnutí.

Protože nechceme řešit v této práci přímo organizační principy socialistického hnutí, spokojme se předběžně s konstatováním, že diskuse o členění rakouské (předlitavské) sociální demokracie na sjezdech v druhé polovině 90. let byly zakončeny uznáním federalizace strany, uznáním svébytnosti a samostatnosti národních stran. Argumenty českých řečníků, odůvodňujících nutnost "zvláštní samostatné organizace", bývaly kdysi označovány za "nacionalismus". Na druhé straně se naopak hodnotila ta skutečnost, že v programu rakouské strany nebyl přesně vyjádřen požadavek práva na sebeurčení národů, za anacionalismus nebo jako "nedostatečné znalosti". "Vina" se pak sváděla na německé socialisty, kteří prý propadali "reformismu" a "buržoaznímu nacionalismu". Ale i výroky českých socialistů se hodnotily jako "jed nacionalismu"!

Pokusme se nyní zjistit názory na podstatu národnostní otázky, na pojetí národa vůbec a vztahu dělnictva k národu a jeho postavení v rámci Rakouska. Z debat v 90. letech je zřejmé, že vůdčí činitelé socialistického hnutí uznávali zásadu svébytnosti národů: chápali tuto svébytnost jako právo na vzdělání, jazyk, kulturu.

Rakouské sociální demokracie očekávala vyřešení národnostní otázky, tedy vztahů mezi národy v Předlitavsku, až po zavedení všeobecného volebního práva, které umožní zvolit do parlamentu zástupce "lidu" - a ti se jistě již navzájem domluví. Popravdě řečeno, nedalo se očekávat, že by při stávajících poměrech bylo možno řešit vztahy mezi národy v Rakousku "domluvou". Ozvala se sice tendy (např. r. 1893) i později myšlenka na možnost oktroje - na vládní (císařovo) nařízení v tomto směru. Připomeňme, že na takovou možnost myslel v souvislosti s návrhem Taaffeho vlády volební reformy z roku 1893 i Bedřich Engels. 16/ V letech 1897-1898 se o ní zmínil také Kautsky a později s ní počítal Karel Renner. Pokud jde o představu, že zavedení lidových voleb odstraní národnostní rozpory, nelze ji považovat za úplně bláhovou - třebaže zkušenosti po roce 1907 odhalily iluze v tomto směru. Zavedení všeobecného volebního práva ještě v 90. letech mohlo určitě příznivě ovlivnit i vztahy mezi národy.

Odborná literatura upozornila vcelku správně na skutečnost, že řešení národnostní otázky v agitaci (teprve až od r. 1899 i v programu) sociální demokracie bylo převážně "negativní" (odmítání nacionálních vášní a šovinismu, obviňování buržoazie a "feudálů" apod.) a že v "pozitivním" směru se sociální demokraté příliš spokojovali s proklamativním vyhlášováním buď jen obecných práv nebo naopak tato práva zužovali na požadavky uzákonění jazykových práv, minoritních škol. Ale v tom druhém požadavku stáli někteří čeští sociální demokraté ještě na pozicích "internacionalismu" a kritizovali své druhy, kteří se zúčastňovali (r. 1895 na Ostravsku) českých manifestací za zřízení českých národních škol.

Cesta k pochopení vážnosti a nutnosti řešit národnostní otázku trvala v Rakousku poměrně dlouho. Na pražském celorakouském sjezdu v roce 1896 si Adler uvědomoval, že je nutno něco dělat nebo alespoň říkat. Čechům se totiž nezdálo správné, že předseda celorakouského odborového hnu-

tí A.Hueber dokazoval nutnost přísné centralizace socialistického hnutí v Rakousku. Adler považoval centralizační princip ve straně za nemožný. V politické organizaci je nutná úplná autonomie. V této souvislosti vysvětluje Adler, že sociální demokracie nechce "odstranit nacionalismus", jak to psaly české noviny, dokazující "beznárodnost" socialistů. "To, co chceme, je vytvořit z této mozaiky národností (z Rakouska - J.K.) rozumný celek, v němž je každému národu zabezpečen svobodný rozvoj". 17/

Vzniká otázka, proč se sociální demokracie nepokusila vypracovat nějaký konkrétní národnostní program - ať již třeba jen "minimální" - hned v prvních letech činnosti po Hainfeldu. Šlo tu o "podceňování" nebo "zapomínání" - nebo dokonce o oportunistus? Nebo máme tuto skutečnost vysvětlovat celkovou slabostí hnutí i dělnictva jako společenské třídy? Myslím si, že je nutno připomenout všechny již dříve zmíněné okolnosti. Německo-rakouští socialisté nespěchali vytyčovat zásady, které by jim mohly být doma vytýkány jako "zrada" na "němectví"; někteří z nich ostatně sami pohlíželi tehdy více nebo méně na Rakousko jako na německý stát. Zároveň si někteří socialisté představovali brzký konec "národní ideje" buď ještě v období "kapitalistické integrace" nebo určitě za socialismu. Kapitalistickou integraci, totiž industrializaci chápali pak v duchu Marxovy teorie absolutního zbídačování, které očekávali v nejbližší době pro celou masu maloburžoazie - a protože právě této sociální vrstvě přikládali nejvyšší národnostní citlivost, domnívali se četní socialisté, že dělnické hnutí nepotřebuje program se sliby o svobodě národů.

7. "POLSKÁ OTÁZKA" A PRÁVO NA SEBEURČENÍ NÁRODŮ

(K.KELLES-KRAUZ, R.LUXEMBURGOVÁ, K.KAUTSKY A JINÍ)

Upozornil jsem v úvodu k této části práce, že na prvních kongresech obnoveného Mezinárodního dělnického sdru-

žení nebylo dost času k projednávání národnostní otázky. Ani tradiční heslo "obnovy Polska", s kterým souhlasil Engels znovu v roce 1892 (v předmluvě k polskému vydání "Komunistického manifestu"), nestalo se součástí programu II. internacionály. Hnutí polských socialistů prodělávalo tehdy v prvních letech vzniku II.internacionály krizi a rozkol, který pokračoval i po roce 1893, kdy byly založeny Polská socialistická strana /PPS/ a Sociální demokracie Království Polského /SDKP/. Zatímco PPS a již předtím založený Zahraněční svaz polských socialistů /ZZSP/ ve Francii a v Anglii měly ve svém programu požadavek obnovy polské státnosti, Sociální demokracie Království polského odmítala toto heslo jako zbytečné nebo i nacionalistické.

Z polských socialistů, kteří buď obhajovali heslo obnovy polského státu nebo byli proti němu, vynikli na jedné straně Kazimierz Kelles-Krauz a na druhé straně zase Róza Luxemburgová.

K.Kelles-Krauz se narodil 22.3.1872 v Szczebrzeszyně v ruském Polsku v rodině původně inflantského šlechtice /barona/, která však byla po povstání 1863 zbavena majetku. Atmosféra povstalecké rodiny ovlivnila mladého studenta, který na gymnasiu v Radomí a pak v Kielcích patřil mezi nejaktivnější členy studentských vlasteneckých poloilegálních kroužků, jimž nebyla neznámá ani socialistická literatura. Mladý Kazimierz se v 18 letech cítil "čistým internacionalistou". Protože mu nebylo povoleno studovat na varšavské universitě, odejel na jaře 1892 do Paříže, kde se okamžitě zapojil do rušného politického života početné, ale rozdělené polské emigrace. Kelles-Krauz souhlasil s požadavkem obnovy polského státu, ale přitom zdůrazňoval potřebu třídního programu v polském socialistickém hnutí. Zpočátku byl Kelles-Krauz blízko skupině sociálních demokratů, kteří od r.1893 začali vydávat v Paříži časopis "Sprawa Robotnicza" /Marchlewski, Warski, Jogiches/, ale později se stal členem ZZSP. Ale ještě předtím se na krátkou dobu vrátil koncem roku 1893 do vlasti, kde se oženil

se spoližačkou Marií Goldsteynovou. V červenci 1894 se vrátil do Paříže, kde jednak pokračoval ve studiích na Sorboně, v Collège Libre des Sciences Sociales a také v Bruselu (již během studia i přednášel na těchto školách), hlavně pak se zapojil do politické práce. Stal se vedoucím pařížské skupiny ZZSP a členem ústředního výboru /"centralizace"/ v Londýně. 1/ Z titulu těchto svých funkcí zahájil rozsáhlou publicistickou činnost. Mimo jiné vedl "Bulletin Officiel du Parti Socialiste Polonais". Už v roce 1894 zaujala pozornost jeho přednáška "Třídnost našeho programu" a v roce 1895 pak hlavně návrh rezoluce polské delegace pro IV.kongres Mezinárodního dělnického sdružení, který byl svolán na rok 1896 do Londýna. Podstatou návrhu této rezoluce je známé Marxovo a Engelsovo tvrzení: Je v zájmu mezinárodního dělnického hnutí, aby byl svržen carský režim a byla obnovena nezávislost polského státu. 2/

Abyste zajistil přijetí této rezoluce polské delegace na IV.kongresu Mezinárodního dělnického sdružení, navrhnul Kelles-Krauz vedení ZZSP, že bude vyjednávat s představiteli francouzského socialistického hnutí a s jinými socialisty. Jejich příznivé soudy o polské rezoluci měly být uveřejněny ve zvláštním májovém listě, který by pak dostali delegáti IV.kongresu. Ale než tato zvláštní brožura vyšla, musil Kelles-Krauz podnikat zdlouhavá a trpělivá jednání s blankisty, allamanovci, guesdity a jinými. M.B.Guesde, s kterým jednal Krauz obávně v březnu 1896, odmítal podporovat návrh polské rezoluce, protože v ní viděl možnost "špatných následků v socialistickém hnutí". Mezinárodní kongresy nejsou přece povolány k tomu, aby "předělavaly mapu Evropy" - tvrdil Guesde. A vůbec, přijetí polské rezoluce by mohlo podnítit obnovu spojenectví tří císařů (německého, rakousko-uherského a ruského), což by socialistům strašně uškodilo. Teprve když Krauz vysvětlil, že polská rezoluce nemá za cíl připravovat v Polsku okamžité povstání proti Rusku, že Poláci čekají až na příhodné mezinárodní poměry a chtějí postupovat společně s pro-

letariátem Ruska, Německa a Rakousko-Uherska - a teprve když Krauz upozornil na souhlas W.Liebknechta s přípravou rezoluce (ale Liebknecht oficiálně takový souhlas s rezolucí nedal!), projevil Guesde určitý souhlas s úsilím polských socialistů a nakonec poslal do zmíněné májové listu pozdravný dopis.

Nemáme tu možnost podrobně vysvětlovat rozsáhlou činnost K.Kelles-Krauze, který na rozdíl od vedení ZZSP chtěl spolupracovat s ruskými socialisty (zejména si cenil činnosti Jiřího Plechanova) a který uznával i činnost SDKP, proti které vedli představitelé ZZSP a PPS rozhodný boj. SDKP nezůstávala nic dlužna a považovala obě strany za maloburžoazní patrioty. Těmto výtkám se bránil Kelles-Krauz rozsáhlou statí "Jsme patrioty?" (uveřejněnou ve francouzském znění), v níž znovu zdůrazňoval třídní aspekty snah o polskou nezávislost. Obsah tohoto článku a vůbec obsah jeho časopisu "Bulletin" měl přesvědčit ještě krátce před IV. kongresem Mezinárodního dělnického sdružení zejména italské socialisty, jmenovitě A.Labriolu, o oprávněnosti připravované rezoluce o polské nezávislosti. Krauz dále spoléhal na Liebknechta, který se cestou do Londýna zastavil krátce v Paříži, ale výsledek hovoru Krauze neuspokojil. V té době ovlivňovali názory představitelů jednotlivých socialistických stran v západní Evropě účinněji polští sociální demokraté v časopise "Sprawa Robotnicza". Jakoby tušil, že rezoluce ZZSP bude v Londýně zamítnuta, posteskli si Krauz v dopise vedení ZZSP v červnu 1896: S Francouzi je bída, guesdovci jsou odpůrci našeho návrhu a blankisté i allamanovci zastávají "utopický internacionalismus" společně s Italy /Bissolatti/. 3/

Ale nešlo jen o "utopický internacionalismus" ve vedení některých socialistických stran a skupin v západní Evropě. Proti rezoluci se postavila na odpor skupina polských sociálních demokratů, v níž zejména vynikla Roza Luxemburgová. O rok starší než Kelles-Krauz, narozena 5.3. 1872 v Zamości /rovněž v ruském záboru Polska/ v rodině

židovského obchodníka, stala se Roza Luxemburgová na gymnasiu členkou varšavské skupiny "Proletariátu". Mimořádně nadané studentce zůstaly brány varšavské university zavřeny, a tak osmnáctiletá Roza, které hrozilo zatčení, odešla do Curychu. Tam studovala historii, filosofii, národohospodářství apod. Ve Švýcarsku poznává Marchlewského, Jogichise-Tyszku, seznamuje se s Plechanovem a v roce 1893 i s Engelsem, později s Kautským a dalšími německými i francouzskými i jinými socialisty. Tvůrčí myšlení, znamenité péro, řečnický talent, znalost vědeckého socialismu a hluboký internacionalismus - takové byly základní znaky činnosti Rozy Luxemburgové v prostředí polských sociálních demokratů. A bylo pochopitelné, že se stala i členkou redakce časopisu "Sprawa Robotnicza", vydávaného v Paříži od roku 1893. 4/

Polští sociální demokraté nebyli "beznárodovci", jak jim to vytýkala buržoazie i PPS. Sociální demokraté protestovali proti národnostnímu útisku ze strany carského režimu nebo ze strany pruského militarismu, ale cestu k odstranění tohoto útisku neviděli v hesle obnovy Polska, nýbrž v nejtěsnější spolupráci s ruským a s německým proletariátem. A až bude provedena vítězná socialistická revoluce v Rusku, Německu a v Evropě, země polské se sjednotí a polský národ bude konečně jednotný. Proto musí být hlavním úkolem polského socialismu sociální boj. Sociální demokraté proto odmítli návrh rezoluce ZZSP a sami navrhli protirezoluci: londýnský kongres Mezinárodního dělnického sdružení měl odmítnout heslo obnovy Polska v programu socialistického hnutí. Obnova polského buržoazního /proč buržoazního?/ státu je v praxi nemožná. Kdyby Internacionála přijala toto heslo, pak by musila uznat požadavky osvobození všech dalších zemí a utiskovaných národů - a to je přece utopické. Přijetí takového programu by zavedlo dělnické hnutí na cestu bezplodných národních bojů. Východisko je v upevnění mezinárodní spolupráce bez ohledu na národnost. 5/

Protirezoluce polských sociálních demokratů zapůsobila na francouzské, italské i jiné socialisty. Skupina kolem časopisu "Sprawa Robotnicza" usilovala i o osobní kontakty s vůdci socialistických stran západní Evropy. Sama Luxemburgová navázala styky s Lavrovem, Vaillantem, Allamannem a dalšími. Se stanoviskem polských sociálních demokratů souhlasil Angličan Milton v časopise "Justice", v Itálii podpořili protirezoluci Bissolati a Turati. V Německu byl ovlivněn Bebel a zejména A. Helphand-Parvus. Ten napsal do svého časopisu "Sächsischer Arbeiter-Zeitung" článek "Polská otázka", v němž dokazoval mimo jiné, že uskutečnění hesla obnovení Polska by "oslabilo německý stát a Rakousko-Uhersko", které je přece důležitým valem proti Rusku. 6/

Ale už předtím napsala (v dubnu-květnu a znovu v červnu 1896) Luxemburgová do Kautského časopisu "Die neue Zeit" dva články: "Nové proudy v polském socialistickém hnutí v Německu a v Rakousku" - a "Sociálpatriotismus v Polsku". V těchto člancích napadla Roza Luxemburgová Polskou socialistickou stranu jako stranu sociálpatriotickou, která usiluje o vytvoření nového kapitalistického státu. A to je nesmyslné, neboť ani buržoazie, tím méně proletariát neusiluje o desintegraci, nýbrž naopak o integraci ekonomiky. Odvolávat se na výroky Karla Marxe a Bedřicha Engelse je zbytečné, protože přízeň těchto dvou k Polákům byla kdysi diktována politickou taktikou a nevyplývala z jejich učení /taktika je součástí marxismu/. Luxemburgová dále tvrdila, že polské národně osvobozené hnutí v současné době už ztratilo dávný význam a že ostatně sám Engels poznal změnu situace. V polsedních pracích zdůraznil Engels, že v Rusku vzniká revoluční hnutí proletariátu, které bude důležitější silou v boji proti carismu, než bylo a je polské odstředivé hnutí. 7/

Uvedl jsem, že četní socialisté ve Francii, Anglii, Německu a v Itálii přijali argumenty Luxemburgové. Vůdcům internacionály přišlo vhod, že autorka hájila zásadu

(původní stanovisko Marxovo), že třídní boj je třeba vést v rámci státu: polští socialisté mají tedy uznávat "dějinně dané skutečnosti", a bojovat v rámci států, v nichž Poláci (polští dělníci) žijí.

Už první článek pobouřil haličské sociální demokraty, v jejichž jménu napsal do "Neue Zeit" S.Häcker článek "Der Sozialismus in Polen", v němž shromáždil citáty Marxovy, Engelsovy, Plechanova, Labrioly, Bebel, Liebknechta, Bernsteina aj. Häcker zároveň bránil Polskou socialistickou stranu v Pruském Polsku před kritikou Rosy Luxemburgové. - Luxemburgová se však nevzdala a v dalším článku (červenec 1896) nadále viděla v činnosti polských socialistů zejména v Pruském Polsku (Poznaňsko) "maloburžoazní nacionalismus" - a považovala připravovanou rezoluci o obnově Polska pro londýnský kongres II.internacionály za zbytečnou, protože rozvoj kapitalismu prý sjednocuje jednotlivé části ve státě - tedy i Kongresovku s Ruskem. Polští socialisté mají ovšem bojovat v Rusku o "autonomní svobody" - psala R. Luxemburgová.

Články Rosy Luxemburgové vyvolaly nevoli nejen u haličských sociálních demokratů, ale vzbudily rozčilení i u Viktora Adlera. Luxemburgová sice radila haličským sociálním demokratům, aby zůstali v úzkém semknutí s rakouskou stranou (to přece mohlo Adlera uspokojovat), ale sama otázka postoje socialistů k nezávislosti vlastního národa byla Adlerovi dost nepříjemná. Luxemburgová totiž upozorňovala, že "přijetí polského požadavku do programu mezinárodního proletariátu by důsledně rozvinulo celou řadu analogických národních otázek, jako je státní osvobození Čech, Irska, zrušení anexe Alsaska-Lotrinska". Luxemburgová dále upozorňovala, že přijetí této rezoluce by "dále sankcionovalo podobně jako pro Polsko pro všechny tyto země organizaci na národní bázi za účelem národního osvobození" - a to by znamenalo "rozpad sevřeného politického boje všeho proletariátu v každém státě do řady neplodných národních bojů"^{8/}

A právě těchto důsledků se bál Adler. A tak Kautsky

odpověděl hned v příštím čísle "Neue Zeit" (červenec 1896) článkem "Finis Poloniae?", v němž se pokusil (a se zdarem) vyvrátit téze Rosy Luxemburgové. Kautsky uznává, že "dnes je situace jiná", a ví, že nyní je Petrohrad důležitějším revolučním centrem než Varšava, že tedy ruské revoluční hnutí má pro Evropu větší význam než hnutí polské. Ale Kautsky nesouhlasí s tvrzením, že nedosažitelný cíl v přítomnosti je nesprávný v programu sociální demokracie: tento program je přece programem dnešního boje za budoucnost. Ale ostatně nezávislost Polska není tak úplně bez vyhlídek. Síla, národní myšlenky v ruském Polsku je nepochybně v důsledku spojení polské buržoazie s ruským trhem podlomena, ale tato tendence může být jen přechodná. Konkurenční spory mezi polskou a ruskou buržoazií a hlavně soudobé druhořadé postavení Poláků v Rusku jistě sehrají své role. Buržoazie sice nepůjde do povstání proti Rusku, ale je tu maloburžoazie a jsou tu další třídy, které projevují svou nespokojenost proti státu, tedy proti Rusku. Kapitalismus, bude-li dlouho trvat, sice zproletarizuje maloburžoazii, ale ta prozatím naopak roste a sílí. A nelze podceňovat úlohu inteligence.

Kautsky pak rozvádí některé své starší názory o úloze inteligence jako "nejpřednějšího zastávce národního hnutí", protože inteligence umí ovlivňovat masy a spojovat je "duchovním poutem" jako "národní společnost". Ale ani rolnictvo se v ruském Polsku už nespojuje s carismem. Agrární krize demonstruje polským sedlákům, co to znamená, když nejsou ve svém domě pány.

Konečně ani vnější (zahraniční) situace nemusí potvrzovat vývody R. Luxemburgové. V Rusku zraje revoluce, a ta zcela určitě obnoví "polskou otázku" ještě "za kapitalismu". A tak se nelze co divit, že proletariát má povinnost zaujmout stanovisko k polské nezávislosti. A což hrozí nebezpečí, že proletariát při tom propadne "socialpatriotismu"? Ve vícejazyčných státech sice není žádoucí vzhledem k třídnímu boji vnášet národní zřetele do otázek organizace a

propagandy (to přece musilo Adlera těšit!), protože ústřední řízení organizace a boje je výhodnější. Pokud jde o Rakousko, dal by Kautsky rozhodně přednost centralistické organizaci před národním federalismem, ale je to možné? Práce v masách nutí k ohledům na národnostní momenty. Pokud jde o Polsko, ukazuje se jazykové pouto všech tří polských území (v Rusku, Prusku a Rakousku) silnější než bojové souročenství (všech dělníků) v praktických bojích. Sociální patriotismus nevyplývá z agitace za nezávislost Polska, ale naopak z nedbání této agitace v socialistickém hnutí.

A tak je Kautsky nucen souhlasit s rezolucí pro polskou nezávislost, i když jí není příliš nadšen. Polská rezoluce vskutku obsahuje takové argumenty, jejichž uznání by nutně musily vyvolat podobné požadavky také dělníků "rusských", rumunských, slovinských, "iredentistů" v Tyrolech a v Terstu, Čechů 9/ a Irů atd., kteří by měli mít rovné právo dát si potvrdit své národní požadavky. Kautsky souhlasil s nezávislostí Polska, ale podmiňoval boj o samostatnost Polska "třídními zájmy bojujícího proletariátu". "Tuto výhradu je nutno v každém případě učinit. Národní nezávislost není tak nerozlučně spjata s třídními zájmy bojujícího proletariátu, aby bylo třeba o ni usilovat bezpodmínečně za všech okolností." Na tuto větu se odvolával v roce 1903 také Lenin.10/

Ačkoli tedy Kautsky odmítal názory Luxemburgové a ačkoli polští (národně smýšlející) socialisté si před londýnským kongresem vyžadovali pro svou rezoluci podporu četných představitelů velkých evropských socialistických stran, nakonec navrhla komise VI.kongresu Mezinárodního dělnického sdružení (Kautsky byl předsedou této komise) rezoluci, v níž se již upustilo od výslovného jmenování obnovy Polska a žádalo se "právo rozhodovat o sobě pro každý národ".11/

Luxemburová se domnívala, že tato rezoluce učinila "polskou otázku", resp. další diskusi s Kautským o polské otázce "bezpředmětnou", ale její pozdější vysvětlení obsahu Kautského článku jako důsledek "omylu", resp. "mystifikace"

(Kautsky prý uvěřil statistickým "podvrhům" stoupenců "sociálně patriotického směru", bylo nesprávné. Ostatně londýnská rezoluce přece nepotvrzovala též Luxemburgové, resp. představitelů Sociálně demokratické strany Polska a Litvy, kteří tehdy a později odmítali právo na sebeurčení jako "sociálpatriotismus". Luxemburgová propagovala své pojetí v různých evropských časopisech a znovu v "Die Neue Zeit". Tak vlastně dávala nové a nové popudy k diskusi o "polské otázce",^{12/} ke které se znovu vyjádřil Kautsky v roce 1902. Ale to už překračujeme rámec tématu, který si vyžaduje samostatného zpracování. Předběžně poznamenávám, že v roce 1896 i později byla "polská otázka" nadále odlišná např. od poměrů v Rakousku: nadále bylo možno hovořit v Internacionále o polské otázce jako o "národně státoprávní otázce", aniž to musilo vyvolávat analogické požadavky pro jednotlivé národy habsburské monarchie. A i kdyby vyvolávala tato otázka podobné nároky i v Rakousku, nemusilo by to být přece nic protisocialistického. Buď jak buď, i v Rakousku bylo třeba začít přemýšlet důkladně a do všech podrobností o vztazích mezi národy a národnostmi a o jejich budoucnosti. Tím spíše, že se právě od jara 1897 projevilo v Rakousku tolik skepse o nejbližší budoucnosti. O Kautském a o jeho časopise "Die neue Zeit" můžeme v této souvislosti předběžně konstatovat, že články o "polské otázce" jsou úvodem k přemýšlení o "rakouské otázce". Rok 1897 k tomu doslova nutil. A Kautsky si mohl dovolit - neovlivněn bezprostředními náladami, totiž buď totální skepsí nebo stranickým optimismem - říci více (ale někdy příliš složitě), než se tak mohlo stát v Rakousku. Ale Kautsky tak konečně nedělal o své újmě, nýbrž na puť z Rakouska. Ale nejdříve vyličíme další podnětnou diskusi o národnostní otázce - a to o "východní otázce".

B. DISKUSE O "VÝCHODNÍ OTÁZCE" 1896 - 1897

(E. BERNSTEIN, K. KELLES-KRAUZ A JINÍ)

Podnětnou diskusi o "východní otázce" přinesla "Die neue

Zeit". Redakce "Die neue Zeit" věnovala již od konce 80. let pozornost i poměrům na Balkáně a uveřejnila v období 1885-1895 řadu kratších zpráv a recenzí o obchodní politice balkánských států, o národnostních rozporech mezi sedmihradskými Rumuny a Maďary, o agrárních poměrech v Rumunsku, o výsledcích statistik v Srbsku apod. Podrobněji o národnostních poměrech v "evropském Turecku" se vyjádřila redakce časopisu až v roce 1896, když již předtím byla zahájena diskuse o právu Poláků na obnovu jejich státní samostatnosti. Uvedli jsme již, že první kongresy II. Internacionály si všímaly především otázky boje za mír. Změny na mapě Evropy byly chápány především jako přesuny moci jedné mocnosti proti druhé - a protože uskutečňování práva na sebeurčení mělo podle tehdejšího mínění socialistů vést právě k těmto důsledkům, považovalo se toto heslo ne-li za nežádoucí, tak jistě za předčasné. Ostatně "mír mezi národy" mohl být nastolen "až po uskutečnění socialistického společenského zřízení" - tak se pravilo v rezoluci kongresu Mezinárodního dělnického sdružení v Bruselu 1891.

Vysvětlili jsme již, že ani IV. kongres II. internacionály nepřinesl zásadní obrat v řešení národnostní otázky v programu a taktice mezinárodního socialistického hnutí. Rezoluci londýnského kongresu projednávali prvního dne jen delegáti francouzští, angličtí a němečtí, kdežto Poláci, Rusové, Rakušané, balkánští Slované a jiní další nenašli cestu do místnosti, v níž zasedala komise pro polské rezoluce. 1/ Na diskusi nebyl čas - a tak se nedostal ke slovu ani zástupce Bulharska, jehož příspěvek uveřejnila později až redakce "Die neue Zeit". Bulharský socialista obviňoval Anglii, že si přála zachování Turecka, jako svého "trhu" a že se nestarala o utlačované národy osmanské říše. Naproti tomu Rusko při svém postupu na Konstantinopol podpořilo národní hnutí na Balkáně. A tak se stalo, že civilizované západní země sehrály tam na "východě" roli nedemokratickou a reakční, kdežto barbarské Rusko se

stalo nappek předbojovníkem civilizace a pokroku. Kdyby Západ pomáhal balkánským národům ke svobodě, získal by jejich sympatie a odlákal by je od ruského vlivu. Což nebyly lepší obranou proti carismu sice malé, ale moderní balkánské státy? Ať převezme roli protektora balkánských národů Západ, ať se zasadí o jejich osvobození - a bude po ruském vlivu. 2/

Kdyby byl tento článek uveřejněn v roce 1896, jistě by vzbudil senzaci a jistě i odpor. Ale čtenáři "Die Neue Zeit" byli informováni o novém pohledu na "východní otázku" již dříve E. Bernsteinem. Ten pod dojmem nejnovějších událostí v Turecku, kde došlo v srpnu 1896 ke krvavým řežím proti Arménům a k povstání Kréťanů (proti Turkům), žádal, aby se sociální demokracie sjednotila v názorech na hodnocení událostí v Turecku a působila na politiku své země vůči Turecku. Přirozenou tendencí demokratické strany je sympatizovat s každým emancipačním hnutím, ale na druhé straně víme, že ne každý boj utlačované národnosti proti nadvládě je i osvobozeneckým hnutím. Pozdvižení afrických kmenů, kteří provozují obchod s otroky, proti evropským kulturním národům, jsou nám nepřátelská. Kultuře nepřátelské nebo kultury neschopné národy nemají práva na naše sympatie. Bernstein si však uvědomuje relativnost vymožeností kultury, ale přece jen ji považuje nadále za měřítko (kritérium) sociálně demokratického postoje k národně osvobozeneckým hnutím. Bernstein souhlasí s tézí o tom, že mimo-evropské nebo poloevropské národy mohou ohrožovat rozvoj civilizovaného velkého národa v Evropě. Bernstein však podtrhuje, že toto ohrožení musí být vážné; nelze kvůli maličkostem odmítat snahy utiskovaných národů a slibovat jim osvobození "až po konečném vítězství socialismu".

Při této příležitosti kritizuje Bernstein výsledky VI. kongresu Mezinárodního dělnického sdružení v Londýně z roku 1896, který se "vykroutil" z potřebných závěrů

o národnostní otázce a spokojil se s tímto "krásným odkazem". Bernstein s takovým řešením nesouhlasí a upozorňuje na to, že když mohli nabyt národní a státní svobody Italové a jiní ještě za kapitalismu, proč mají čekat Poláci a další neosvobození až na "událost", která přece jistě nepřijde ve formě "konečného vítězství socialismu". Utláčované národnosti se snaží využívat každé příležitosti k dosažení svobody, podobně jako dělníci bojují za zlepšení mezd, aniž čekají až na socialismus. Toto právo nemůžeme národnostem upírat, třebaže koliduje s našimi (socialistickými) momentálními zájmy, nebo ačkoli nás poměry nutí - jak tomu bylo v evropských revolučních stranách v polovině 19. století - k odmítavému postoji k křesťanským poddaným Turecka.

Bernstein nechce uvažovat o tom, zda byl tento postoj vždy správný, nebo zda se v tomto směru nepřehánělo. Nepochybujeme o tom, že evropská revoluce byla dlouho v právu, když viděla v Rusku svého hlavního nepřítele a v Turecku svého dočasného spojence. Jaká je situace dnes? Dnes je Turecko nástrojem ruské diplomacie. Před 30-40 roky bylo možno snad uvažovat o tom, že lze Turecko regenerovat. Ale Engels upozornil v roce 1890 na to, že turecké ani jiné východní (v německém textu vždy "orientalisch") panství se nedá sloučit s kapitalistickou společností. A tak se nelze divit tomu, že všechny podrobené a civilizace schopné národnosti Turecka dávaly přednost ruskému absolutismu před tureckou "svobodou", kterou nyní na sobě pocítují Arméni. 3/ Sociální demokracie musí podporovat hnutí Arménů za svobodu a musí požadovat od německé vlády takovou východní politiku, která bude cílevědomě usilovat o vytvoření životaschopné turecké státnosti, jež se zbaví svých odstředivých částí. Cíl může být nedosažitelný, ale jako opoziční strana máme za povinnost tak činit. Pamatujme, že Německo dosud neudělalo nic, aby si získalo přízeň národů a že naopak stálo vždy na straně utlačovatelů. 4/

K problematice "východní otázky" se vrátil Bernstein v únoru 1897, když se západoevropská veřejnost vzrušila zásahem velmocí v "krétské otázce". V novém článku vystupuje Bernstein nepřímě proti protureckému postoji některých německých sociálně demokratických listů. Bernstein ví, že z hlediska zájmu udržet v Evropě mír jsou Řekové "rušiteli", ale neschvaluje s tím, že sociálně demokratické časopisy odsuzují "vzdorovitost" krétských kandidátů. Bernstein se domnívá, že Řekové mají všechna práva na spojení s Krétou a nevidí v jejich hnutí "ruské vlivy". O zachování integrity Turecka usiluje nyní Rusko. Pokud jdou Bulhaři, Srbové a Rumuni s Ruskem, pak jen v důsledku konstelace určitých sil, mimo jiné také v důsledku "středoevropské politiky" (v důsledku politiky Německa a Rakousko-Uherska). Turecko je neživotaschopné a proto je správné, aby se od Turecka oddělili ti, kteří se liší od Turků rasově i nábožensky. Bernstein dále upozorňuje na to, že lidé ve Francii, Anglii a v Itálii podporují práva Řeků na Krétu a že je tudíž povinností německých sociálních demokratů připojit se k těmto hlasům. 5/

Pro podporu Řecka a jeho nároků na Krétu se vyslovovali tehdy v únoru-březnu 1897 francouzští socialisté guesdisté (ale také francouzští radikálové a dokonce i katolíci), kteří žádali, aby francouzská vláda pomáhala uskutečňovat práva na sebeurčení národů proti Turkům. Také italští socialisté sympatizovali tehdy s Řeky a Kréťany. Helenofilství nadchlo i belgické socialisty, kteří tehdy rovněž svolávali do Bruselu velký protestní míting, na němž mluvil Vandervelde. 6/ Ve Francii jen malá skupina socialistů z tzv. sekce allemánské odmítala projevy sympatií s Řeky, Angličtí sociální demokraté kolem časopisu "Justice", řízené H.M. Hyndmanem, považovali protiturecké stanovisko socialistů za "jasné bláznovství". 7/

V Německu následoval Bernsteina Karel Kautsky, 8/ který v centrálním orgánu strany "Vorwärts" 4. března 1897 byl pro to, aby sociální demokraté projevíli sympatie Řekům a

Křesťanům. Naproti tomu W. Liebknecht napsal do "Vorwärts" dne 10. března 1897, že nevidí žádný důvod, aby sympatizoval s něčím jiným než jen s autonomií na východě Evropy do té doby, dokud internacionální socialismus neučiní konec všemu utlaku. Vůbec se zdá Liebknechtovi podivné, že se vidím málem v každém zloději dobytka, který má spory s Tureckem, hned "potlačovaná národnost". Liebknecht nadále trvá na tom, že hlavním kritériem rozhodování sociální demokracie je "ruské nebezpečí". 9/

Proti Liebknechtovi vystoupil v "Neue Zeit" znovu Bernstein článkem "Křesťané a ruské nebezpečí". Bernstein vytýká Liebknechtovi, že pohlíží na utlačované národy jako na méněcenné, ačkoli sám zastává pro Poláky právo na sebeurčení. Hnutí utlačovaných národností vskutku nesmějí škodit zájmům evropské demokracie, ale hnutí Arménů a Řeků přece není v protikladu s demokracií. V citovaném článku polemizuje Bernstein s tvrzením "Sächsisches Arbeiterzeitung" o tom, že nově utvořené balkánské státy nejsou dostatečnou hrází proti ruskému postupu k Černému moři a že takovou bariérou by mohla být rakousko-uherská velmoc, které však právě balkánské státy zahrazují cestu k "tureckému dědictví". Bernstein se ptá, proč by mělo Rakousko-Uhersko nastupovat takové dědictví. Je si sice vědom ruského nebezpečí, ale to má dnes jiné formy. 10/

Ještě nebyl Bernsteinův článek zveřejněn, když "Vorwärts" dne 17. března 1897 oznámil, že sociálně demokratičtí poslanci projednali události na východě a rozhodli se vyslovit podporu sebeurčovacímu právu Křesťanů i protestovat proti každému pokusu Německa násilně se vměšovat do křesťanské záležitosti. Bernstein pak připojil k tomuto oznámení několik poznámek o dřívější úloze Turecka nebo i Rakouska vůči Rusku. Soudí, že Rakousko je příliš heterogenní a že nemůže být důsledným protivníkem Ruska. A Německo nemá (nemá mít) žádné speciální zájmy na Balkáně. 11/ Na Balkáně neexistují německé zájmy, ale zájmy evropské demokracie proti východnímu despotismu ruskému a tureckému.

mu. Teorie hrází zastarala. Všechny skutečnosti vedou k tomu, aby německá sociální demokracie podporovala osvobozovací boje na Balkáně. 12/

Ze závěrečné Bernsteinovy poznámky o postoji západoevropských socialistických stran se znovu potvrzuje, že francouzští i jiní socialisté "pociťovali bolestně" postoj německých sociálních demokratů, kteří "tak dlouho nemohli najít správné slovo pro sebeurčovací právo národů". Jedině Hyndmanova skupina byla proti tomuto "antitureckému postoji". A Hyndman byl opět pozván Liebknechtem, aby v květnu napsal do "Vorwärts" proti "pánům z 'Die neue Zeit'". Hyndman komentoval vítězství Turků nad Řeky málem s pocitem sebeuspokojení. A v anglickém časopise "Socialdemocrat" vyšel v květnovém čísle 1897 článek B.Baxe "The Radical Movement and Socialism", ve kterém se odmítala národní idea vůbec. Anglickým socialistům májí být obojetné nejen národní snahy Řecka, ale i polský patriotismus.

Proti "pánům z 'Justice'" vystoupil v "Die Neue Zeit" opět Bernstein, který v článku "Der Sieg der Türken und die Sozialdemokratie" odsuzuje sympatie pro Turky. Kdyby sociální demokraté všech zemí prosadili své stanovisko a tlačili na své vlády, pak by pravděpodobně nemohli Turci použít vojenské síly proti Řecku. 13/

Významným socialistickým příspěvkem k poznání a hodnocení "východní otázky" z roku 1897 byl článek polského sociologa A.Kelles-Krauze, nazvaný "Mezinárodní politika proletariátu". Kelles-Krauz tu nejdříve vysvětloval motivy prořeckých sympatií francouzských socialistů a odmítal stanovisko W.Jodko-Narkiewiczze 14/ a W.Liebknechta, jehož brožura "Má být Evropa pokozáčtěna?" vyšla právě na jaře 1897 v polském překladu. Kelles-Krauz zjišťuje ve svém článku, že hnutí na obranu utiskovaných národností v Turecku je pokračováním staršího boje mezi revolucí a kontrarevolucí, v němž skutečnými dědici revolucionářů jsou socialisté. "Evropský koncert" (velmocí) je dnes pokračova-

ním Svaté aliance: celistvost Turecka je dnes v zájmu všech evropských kapitalistů. Boj proti sultánovi je tedy bojem proti evropským kapitalistům - takto argumentují západoevropští socialisté. Nešlo tedy v helenofilství francouzských a jiných socialistů o "málky proud měšťanského liberalismu", jak se domnívá Liebknecht, ale jde zároveň i o třídní pohled - píše Kelles-Krauz. Autor článku proto vítá toto hnutí, ale zdá se mu přitom ne-logické, že právě francouzští socialisté v tom samém čase vytýkali polským socialistům, že utrácejí zbytečně své síly v boji za národní samostatnost.

Kelles-Krauz vyslovuje v této souvislosti požadavek, aby si mezinárodní socialistické hnutí formulovalo přesněji úkoly v oblasti zahraniční politiky - a odvolává se přitom na podobné záměry Angličana Hyndmana nebo Francouze Hardynse. Kelles-Krauz má na mysli jakýsi "minimální program" mezinárodní politiky, v kterém by bylo vyjádřeno socialistické stanovisko k různým příměrům mezi státy a bloky, k teritoriálnímu rozsahu států, ke koloniální politice; program měl dát i směrnice o právech národů. Krauz se domnívá, že by "mezinárodní politika" proletariátu měla vycházet z těchto dvou základních skutečností: 1. Je třeba se snažit o to, aby bylo Rusko, tento "sloup reakce" v Evropě, bezmocné; nejlepším prostředkem k tomu je obnova Polska. 2. Vzhledem k rysujícímu se kontinentálnímu bloku vedeného Ruskem proti Anglii, je třeba podporovat Anglii jako zemi nejvíce rozvinutou a nejvíce civilizovanou. Anglie však musí demokraticky vyřešit otázku koloniální, jak na to upozorňuje Hyndman.

Z těchto dvou aspektů pak vidí Kelles-Krauz obsah "východní otázky", resp. postup proletariátu v této otázce takto: Proti postupu Ruska ke Konstantinopoli nelze hájit celistvost Turecka, jak to činí Liebknecht, protože současné Turecko je neschopno postavit se proti Rusku, naopak je to s to přijmout podřízení Rusku. Sociální demokracie musí počítat s živelným a nevyhnutelným napětím odstra-

divých sil v Turecku. To může konec konců podpořit i
hnutí mladoturků a zabezpečit provedení potřebných refo-
rem v Turecku. Kelles-Krauz však odmítá takové reformy,
které by přiznaly provinciím jen určitou autonomii a po-
nechaly by převahu Turků v celém státě. Řekové, Arméni
a Slované neuznají nadřazenost Turků. Nikoli autonomie
národů, ale "balkánský svaz" s rovnoprávnými národnostmi
na demokratických a decentralistických zásadách je výcho-
diskem ze situace. Nikoli dělení Turecka, ani udržování
jeho celistvosti, nikoli úplná nezávislost malých stá-
tečků v podobě Srbska, Bulharska a Řecka, které jsou pře-
dem odkázány na protektorát Ruska nebo Rakouska, ale je-
diným proletářským řešením je balkánský svaz, kterému bu-
de protektorem demokratická Evropa, jež nepřipustí Rusko
za hranice Černého moře.

V závěru svého článku o "mezinárodní politice pro-
letariátu" doporučuje Kelles-Krauz sledovat tyto otázky
bedlivěji než doposud, odhalovat ruskou diplomacií na bal-
kánském poloostrově a demaskovat její stoupence u balkán-
ských národů, ale zároveň "musíme vší silou podporovat
tamní revoluční hnutí, namířená jak proti turecké, tak i
proti ruské nadvládě". 15/

9. "DIE NEUE ZEIT" O RAKOUSKU A O "ČESKÉ OTÁZCE" (1897 - 1898)

Ještě v polovině 90.let se řešila v celorakouské soci-
ální demokracií národnostní otázka "negativně": vědělo se
více o tom, co se nehodí, co je nutné odmítat. Na začátku
roku 1897, když vedení strany zahájilo volební boj, obje-
vovala se však v propagandě socialistů i taková hesla:
Prohlašujeme se za samostatnost a rozvoj každého národa!
Sociální demokracie vysvětlovala v letáčích a volebních
brožurách svým příznivcům, že není nepřátelská národům a
neusiluje o nějakou všeobecnou "národnostní směs" (Völ-
kermischmasch") v Rakousku, ale naopak uznává význam od-

lišnosti ras a národů pro další rozvoj lidstva. Sociální demokraté proto přejí každému národu jeho vlastní rozvoj, protože jen ten, kdo jiné národy uznává a ctí, může milovat i svůj vlastní národ. V brožurách se dále zdůrazňovalo, že cílem sociální demokracie je rozšířit pojem národa, který až dosud zahrnoval hrstku zámožných a vzdělaných lidí, ale my chceme v národě soustředit všechny své syny z lidu a dát jim plná práva. 1/

Takový přístup k národnostní problematice umožňoval spolupráci mezi dělníky rakouských sociálních demokratů. Navíc pak Victor Adler uměl odsouvat a "zatušovat" nepřijemné a sporné věci v hnutí. Průběh voleb do 5.kurie upevnil vědomí společných zájmů dělníků bez rozdílu národnosti. Buržoazní politické strany jednotlivých národů Předlitavska začaly soustřeďovat svou kampaň nikoli proti jinonárodní buržoazii, ale především proti sociální demokracii. "Národní listy" tehdy ztotožňovaly "Němce, sociální demokraty a židy" jako hlavního nepřítele a nebezpečí se Vídní za pomocníka proti socialistům: Vláda by si měla uvědomit, že národní myšlenka je přes jisté nepřijemnosti přece jen lékem proti chorobě sociálně demokratické. 2/

A snad právě z rozhořčení proti této mladočeské grobiánské agitace - a nikoli tedy jen ze zásad proletářského internacionalismu - reagovali první čeští sociálně demokratičtí poslanci tak, že při vstupu na říšskou radu dne 30. března 1897 vydali ono známé protistátoprávní prohlášení: Pryč s historickými veteši! Navíc pak učinili čeští socialisté to, že se přidali k ostatním sociálním demokratům, kteří spolu s německými buržoazními politickými stranami vydali protivládní vyhlášení (proti jazykovým nařízením Badeniho vlády z dubna 1897). Jak je známo, sledovala tato jazyková nařízení vlády určitou rovnoprávnost v užívání českého jazyka v Čechách a na Moravě ve státních úřadech.

Rozvířené nacionální vášně na straně německé i české

v dubnu a v květnu 1897, pokračující i později po uzavření říšské rady, vedly mnoho lidí v Rakousku k projevům totalitní skepse vůči státu, vůči jeho životnosti. Pesimistické nálady se objevily znovu na VI. celorakouském sjezdu sociálně demokratické strany v červnu 1897, konaném ve Vídni. Adler si sice pochvaloval skutečnost, že "my v Rakousku jsme, pokud jde o národnostní otázku a internacionalismus, skutečnou experimentální dílnou světových dějin", ale sám přiznal, že by se správně mělo hovořit o tom, že "jsme ve skutečnosti vzhledem k stávajícím poměrům jalovou kuchyní (Sudelküche) národnostní otázky". 3/

Události z jara 1897 dávaly rakouským (rakouskoněmeckým, českým, polským a pak i jihoslovanským) sociálním demokratům nemálo podnětů k promýšlení podstaty "internationalismu", "federalisticko-autonomistického principu" atd., ale úvahy o těchto otázkách řešily jen dílčí problematiku. Vzájemná tolerantnost německorakouských 4/ a českých 5/ socialistických publicistů je nepochybně cennou hodnotou ve spolupráci dělníků různých národů ve společném socialistickém hnutí, ale pro teorii hnutí v mnohanárodnostním státě to bylo málo. Projevy o internacionalismu, o vzájemném spojení mezi národy Rakouska apod. byly více méně utěšováním a nikoli rozbořením přítomnosti. Optimismus pro budoucnost byl jen dočasným lékem proti současné mizérii. To nebyl ani program, a nebyla to ani správná taktika. Ani další Adlerovo prohlášení z podzimu 1897 o tom, že národnostní otázka bude v Rakousku vyřešena, podaří-li se vytvořit skutečně lidové zastoupení, které dá národům rovnoprávnost, nedávalo podnět k prohloubení teoretické práce o národnostní otázce. Hlubší úvahy na toto téma byly vysloveny v Kautské-
ho časopise "Die neue Zeit".

Událostem v Rakousku na jaře 1897 věnovala redakce časopisu "Die neue Zeit" poměrně nevelkou pozornost. V dubnu 1897 byla uveřejněna jen stručná zpráva K. Leuthnera o výsledku voleb - bez komentáře a bez pokusu hodnotit celkovou situaci a konkrétně národnostní problematiku. Adler

si ostatně stěžoval Kautskému v létě 1897, že by nerad zaváděl "nepraktický národnostní program" do sociální demokracie, který by snad pro agitaci byl vhodný, ale napřed by musel být probíjován uvnitř strany (to je divná logika!), a to by zavdalo asi podnět k mrzutým sporům. Kautsky odpovídal, že sám také nezná program pro rakouské jazykové boje. Příklad Švýcarska nelze uplatnit, protože v Rakousku není stejná úroveň u všech národů, ale ani nadvláda Němců není na dlouho udržitelná. Přirozeným řešením by byl rozpad Rakouska a odtržení Němců od Rakouska, ale takovou revoluci (proti dynastií? - K.J.) buržoazie už neprovede.

Mommsen 6/ považuje toto stanovisko Kautského za bezradné a dokazuje toto své tvrzení mimo jiné i na Kautského odmítavém postoji k nabídce Hugo Hellera (za nímž zřejmě stál Adler) napsat pro Rakousko brožuru o národnostní otázce. Myslím, že je třeba uvážit, že v dopisech se říká to, co není "k zveřejnění" - že jsou v nich vyjádřeny více emoce a méně logika. Oprávněná je další Mommsenova poznámka, že Bernstein vybízel Kautského v prosinci 1897, aby v "Neue Zeit" komentoval situaci v Rakousku. V té době se totiž Kautsky spokojoval s tím, že uveřejnil úvahu "Veruse", totiž L.M.Hartmanna, tehdy ještě příslušníka vídeňské "Fabiánské společnosti" a spoluredaktora "Zeitschrift für Sozial - und Wirtschaftsgeschichte" (od r.1901 již člena rakouské sociální demokracie).

Hartmanův článek "Národnosti v Rakousku a sociální demokracie" (srpen 1897) udeřil do žhavého. Začal konstatováním, že stávající poměry v Rakousku lze označit jedním slovem - desorganizace! Způsobuje ji národnostní otázka, resp. nešikovnost vlády řešit tuto otázku. Zejména je to vztah Čechů a Němců, který se stává do jisté míry "kultur-ním bojem". "Verus" nemůže souhlasit s tím, aby vyspělejší německá kultura byla zatlačena českou, které si jinak váží. České státní právo Verus odmítá, protože nelze dát 2 mil. Němců v jazykových věcech do zodpovědnosti Čechů. Je třeba

ba, aby sociální demokracie zahájila demonstrace za národní mír.

"Die Neue Zeit" komentovala Verusův dopis poznámkou, že Čechy jsou příliš daleko, 7/ než aby bylo možno redakci vyslovit souhlas s doporučovými radami.

Kautsky sám se ozval na začátku roku 1898, a te větší studii "Boj národností a státní právo v Rakousku", v níž pojednal dost obšírně o podstatě "národní ideje" vůbec a pak o vývoji jednotlivých národů a tříd v habsburské monarchii. Mohl tu navázat na své stanovisko o vývoji slovanských národů z předmluvy ke sborníku Marxových a Engelsových článků "Revoluce a kontrarevoluce v Německu" (1896). "Národní idea" není "podvod buržoazie", není ani "halucinací", ale vyvěrá z potřeb jednotlivých společenských vrstev národa. Zejména jsou to tyto tři zdroje jejího vzniku: 1. Buržoazie potřebuje si zajistit vnitřní trh a rozšířit jej navěnek. Buržoazie poznává, že tyto potřeby jí nejlépe může zajistit národní stát. V mnoha národnostních státech se zase jeví buržoazii jednotlivých národů potřebné rozšířit vlastní jazykovou oblast a ovládnout ji proti konkurenci cizojazyčné buržoazie. 2. Novodobá národní idea je dále v podstatě potřebou pracujících mas, které vidí cestu ke svým sociálním právům v úplné suverenitě lidu-národa, jenž má o svých osudech svobodně rozhodovat. 3. Rozšíření vzdělanosti je možné v národním jazyku. Školní vzdělání v národním jazyku se stalo ekonomickou nutností. Začínají se vydávat i noviny, které jsou přístupné stále většímu počtu obyvatel. Tak dostávají základnu pro svou literaturu i malé národy: pocit jazykové sounáležitosti přerůstá v národní vědomí. Toto národní vědomí šíří zejména vzdělanci. 8/

Všechny tyto tři zdroje moderního národního hnutí (Kautsky se k této problematice vrátil znovu v roce 1916) vyplývají z rozvojových tendencí novodobé společnosti: jsou historicky oprávněné a každé umělé potlačování (něco jiného je přirozená asimilace) těchto hnutí znamená zabr-

čení i sociálního pohybu společnosti. Proletariát proto není nepřátelský národním hnutím tohoto druhu, ale naopak se zajímá co nejživěji o jejich nerušený rozvoj. Ne každé hnutí je však pokrokové od přirozenosti. Např. počátky národního hnutí Čechů byly demokratičtější než u Poláků a Maďarů. Nyní se však česká vrtkává maloburžoazie spojuje s feudální šlechtou. České národní hnutí se tak stává protikladné: střídá hesla revolučního husitství s reakčním panslavismem. Kautsky to neříká snad ze zaujatosti proti Čechům, jak to zjišťujeme z jeho rozboru postavení rakouských Němců v monarchii. Němci jsou sice ekonomicky nejvyspělejší, ale nemohli udržet své postavení vedoucího národa potlačováním národní svébytnosti a činnosti jiných národů prostřednictvím německé byrokracie. Národní vývoj německých Rakušanů (Deutschösterreicher) nebyl moderní. Německá buržoazní politika věnovala všechny své síly na potlačení českého národního hnutí, protože je považovala pro sebe za nejnebezpečnější. V tomto směru vyplývala německá buržoazie své nejlepší síly. 9/

Nynější národní hnutí v habsburské monarchii jsou samozřejmě životaschopná, ale jejich cíle se opírají příliš o minulost, jsou nereálné. Co teď? Příležitost spojit se s českou demokracií je promeškána, kupovat Čechy za koncese a výhodičky, jak to dělal Taaffe, to už nejde. Ale nelze již více vládnout proti Čechům ani parlamentárně, ani absolutisticky. Naděje některých rakouských Němců na pomoc "kmenových bratří" (z Německa) jsou liché. V Německu je sice hodně dobrodružných lidí, ale tak bezhlaví zase Němci nejsou, protože by přece narazili v Rakousku na odpor a mohli by způsobit světovou válku.

Poté se Kautsky zabývá požadavkem českého státního práva a Baedního jazykovými nařízeními, v kterých viděli Němci "krok ke svému vypuzení"; Kautsky sám v nich neviděl nic povážlivého pro Němce. Ale když není možný v Rakousku ani centralismus, ani federalizace podle korunních či historických zemí, pak zbývá jediná možnost: federalismus národností;

totož likvidace stávajícího ohraničení podle provincií (zemí) a znovuorganizace Rakouska na podkladě jazykových hranic. Taková organizace učiní z Rakouska kulturní stát prvního řádu. Musila by to být ovšem organizace na základě všestranného a důkladného řešení jazykové otázky, 10/ Odkud ale brát sílu k takovému řešení? Klerikálně feudální síly takové řešení odmítají, z buržoazně národních stran zase nechce žádná začít první s uznáním (jazykových práv). Zbývá proletariát, který je jedinou silou, jež hledá mír. Sociální demokracie je jedinou silou s rozhledem, která všude ve východní Evropě přebírá historické úkoly buržoazie ve vztahu k národu.

Při této příležitosti Kautsky upozorňuje, že proletariát se nemusí cítit povinen vystupovat pro udržení nynějšího Rakouska za každých podmínek. Např. připojení německého Rakouska k německé říši by nebylo na újmu ani proletariátu, ani všeobecnému rozvoji (demokracie?). Ale takové řešení je dnes nemožné, protože dělení Rakouska má jiné překážky, než je tomu v případě Turecka. Rakousko se nerozpadne, ani když se nepodaří je změnit v moderní stát. Došlo by však k procesu pomalého rozpouštění, které by trvalo podle okolností déle nebo krátce, každopádně by brzdilo společenský pokrok. A ten je možný - vrací se Kautsky ke své původní myšlence - když se Rakousko přemění ze své dosavadní podoby státu několika království a korunních zemí ve stát národů, jež budou autonomně spolužít. V takovém státě se bude moci rozvíjet i třídní boj. "Samostatnost národa je přirozeně nutná základna každého třídního boje...". Proletariát potřebuje ke svému normálnímu vývoji nezávislost svého národa neméně jako všeobecné volební právo a svobodu společnou i tiskovou. Proletářský internacionalismus neznamena beznárodnost, ale svobodu a rovnost národů". 11/

Vzor pro takové řešení národnostní otázky je již v organizaci rakouské dělnické strany - pokračuje Kautsky - jak byla ustavena na sjezdu ve Vídni v červnu 1897. Federalistické řešení je v sociální demokracii prakticky uskutečněno, a to

"podle jazykových provincií". V zaostalém Rakousku je sociální demokracie doslova nucena pracovat k tomu, aby byly odstraněny národnostní spory. Snad by pomohlo, kdyby vláda (Kautsky má na mysli dynastii - J.K.) oktrojovala všeobecné volební právo, ale takové rozhodnutí nelze od rakouských ministrů očekávat. A tak je budoucnost Rakouska nejistá. Některé státy byly (Turecko) nebo jsou předurčeny svými poměry k zániku. Máme k nim počítat i Rakousko? O tom rozhodne sociální demokracie. Je revoluční a proto schopná udržet stát. Rakousko se může udržet při životě jenom přeměnou státního zřízení. V tomto smyslu lze vybídnout rakouskou sociální demokracii slovy básníky Grillparzera, který před půl stoletím volal - (tehdy ve prospěch černožluté reakce!) generála Radeckého: "V tvém táboře je Rakousko!" 12/

Pokusím se komentovat tento článek až v závěru kapitoly a budu proto nejdříve sledovat ohlas na Kautského pojetí národnostního boje v Rakousku. Prvně se ozval Verus-Hartmann, který psal Kautskému, že federalizace Rakouska by byla první etapou k pozdějšímu "historicky nezbytnému připojení německého Rakouska k (německé) říši". 13/ Zároveň poslal Verus do "Neue Zeit" jakési "Zasláno", v němž vyjadřoval spolu s "jinými Rakušany" potěšení nad „objektivním výkladem“ poměrů v Rakousku z pera K.Kautského. Vyslovil přitom přesvědčení, že německé strany v Rakousku, odmítající české státní právo, zřeknou se politiky centralizace a germanizace neněmeckých oblastí a časem i německého státního jazyka. Takto smýšleli v revolučním roce 1848 německorakouští demokraté i slovanští vůdcové - upozorňuje Verus a připomíná v této souvislosti "program několika říšských poslanců", uveřejněný v "Brünner Zeitung" z 28.11.1848. Byl to návrh poslance Löhnera a spol. na vytvoření federativního rakouského státu z pěti národních států, které by řešily všechny své národní záležitosti, ponechávající ústřední vládě zahraniční politiku, vojsko apod. Verus tu dále připomíná i kroměřížské návrhy "otce české vědy", Fr.Palac-

něno. Buržoazní německé strany dnes na tyto návrhy zapo-
mnely. Ať tedy vepíše tento národní federalismus na své
prapory sociální demokracie. 14/

Ozval se i Polák Ig. Daszyński, vůdce haličské so-
ciální demokracie, který chtěl ve svém článku "Situace
v Rakousku" doplnit obraz a hodnocení odstředivých sil
u jednotlivých rakouských národností. Daszyński tu pře-
devším popisuje velmi nevraživě mladočechy, které pode-
zírá, že usilují o samostatnost českého státu pod patro-
nátem ruským nebo i s pomocí francouzskou. Daszyński si
uvědomuje, že v Čechách se rakouské státní myšlenky vy-
smívají a že ostatně Čechové nemají proč ukazovat se ja-
ko nějací rakouští patrioté. V další části svého článku
líčí Daszyński postoj haličské šlechty, kterou už nepo-
važuje za tak stabilně loajální (Vídni) jako dříve. Do-
konce i krakovský "Čas" se prý vyslovuje o "slavismu" a
o "smíření" (s Ruskem). O Italech se Daszyński domnívá,
že jejich spor s Jihoslovany je povede k protirakouské-
mu iredentismu, který najde oporu v sousedním italském
státě. Je tu dále teorie "německého národního souručen-
ství", která je rovněž překážkou k národní federalizaci
v Rakousku. Tento cíl - federalizace - je tedy určitě
velmi daleký. Je zřejmé, že žádný národ nechce setrvat
u "rakouské státní myšlenky" a Rakousko bude jednou vydá-
no zahraničním vlivům. Žádná z osmi či devíti rakouských
(předlitavských) národností není s to soužit se sousedy,
protože nejsou mezi sebou dost zřetelně ohraničeny: ná-
rodní federalizace, jak ji propaguje Kautsky, je tedy ne-
smírně obtížná. Nezmění-li se to - a tu Daszyński volá
zřejmě na adresu dynastie - pak se stane Rakousko svým ná-
rodům cizí. Dynastie znamená v Rakousku více než jinde,
ale Daszyński považuje naděje na zásah koruny ve prospěch
státních reforem za velmi malé. 15/

Kautsky okamžitě Daszyńskému odpověděl v článku "Ješ-
tě jednou boj národností v Rakousku", aby zabránil "pří-

padnému" nedorozumění: jeho první článek neměl snad za cíl přinutit buržoazní národní strany k uznání "národní federalizace" a ke smíření. Národnostní program sociální demokracie je programem především proti buržoazii. Těžkosti, které stojí v cestě tomuto programu, jsou neobvyčejně velké. Stačí vzpomenout na politiku vládců Uher, kteří jsou zároveň pány v celé monarchii. Ale přece jen je možné, aby sociální demokracie vytyčovala program federace národů nikoli snad jako heslo dne, ale jako program pro volební boj: konec konců program "národní federalizace" je reálnější než třeba požadavek přeměny vojska v lidovou milici, který je v programu sociálně demokratických stran. Nakonec si i Kautsky klade otázku: "Je vůbec pravděpodobné, že se Rakousko ještě nějakou dobu udrží? Nejsou odstředivé síly tak veliké, že se musí (Rakousko) vbrzku rozpadnout a rozdělit? To byl dříve i můj názor. Ale teď jsem nabyl přesvědčení, že těžkosti kladoucí se do cesty tomuto řešení rakouského národnostního problému (rozuměj rozpadu monarchie - J.K.) jsou ještě větší než ty, s nimiž se setkává federalizace národů. Rozpad Rakouska předpokládá nejen revoluci v této monarchii, nýbrž zároveň i v Německu a v Rusku. Odstředivé síly jsou tu (v Rakousku - J.K.), ale chybí jim prostor, do něhož by se rozpadávající části mohly rozlétnout". 16/

Kautsky pak pokračuje rozborem vztahů Německa a Ruska k Rakousku: nepředpokládá u nich zájem o dělení Rakouska. Samostatnost "Václavovy říše" (rozuměj českého státu) Rusko asi nechce a Německo ji za žádnou cenu nepřipustí. Snad by bylo možné budovat samostatnost Čechů ruku v ruce s obnovou Polska. Ale rozpad Rakouska za stávajících podmínek by znamenal připojení Haliče k Rusku. Sama samostatnost Čechů by vyvolala "válku na život a na smrt" mezi Čechy a Německem. Postoj Ruska a Německa k Rakousku vyjadřuje Kautsky jako potřebu status quo. Rakousko tedy neдрží pohromadě nějaká rakouská státní myšlenka (která ještě vegetuje mezi příslušníky byrokracie a armády), ale "železný kruh

nemecké a ruské říše, ochraničující rakouskou monarchii". Právě tento "železný kruh" působí proti nejsilnějším odstředivým silám. 17/ Jsou sice náznaky éry revolučního hnutí v Evropě, takže rozpadávání Rakouska je tedy eventualitou, ale politik ji bere na vědomí, aniž z ní učiní program politické akce. Rakousko zkrátka a dobře stále ještě existuje a sociální demokracie bude v jeho rámci ještě nějaký rok působit. Proto musí mít program. Neznám - pokračuje Kautsky - žádný jiný socialistický národnostní program než federalizaci národů. Ale kdyby strana přijala zásadu, že rozpad Rakouska je nevyhnutelný a blízký, musí si i pro tuto eventualitu vypracovat program a musí vystupovat proti těm silám, které prohlubují propast mezi národy. Sociální demokracie pracuje přece co nejrozhodněji pro smíření národů. A v tomto smyslu pracuje strana, ať si to uvědomuje nebo nikoli, pro politiku za udržení existence říše. Sociální demokracii je rakouská státní myšlenka obojetná nebo i nesympatická, ale přece jen v jejím smyslu působí.

Interpretace těchto slov a vůbec článků Karla Kautského z let 1896-1898 je dost obtížná. Kautsky totiž manipuluje s představou rozpadu Rakouska dost rozporně. Mám však dojem, že Mommsen neoprávněně vyčtl z Kautského článku tuto větu: Pro Kautského neexistovalo žádné jiné řešení (národnostní otázky) než rozpad Rakouska "v nastávající éře revolucí". 18/ Řekl bych, že Kautsky nebyl dost důsledný ani při svém vidění souvislosti rozpadu Rakouska s revolucí. Někdy ji uznával, a dokonce viděl tuto možnost revolučního rozpadu Rakouska příliš blízko - tak o tom mluvil na sjezdu sociální demokracie v Německu v roce 1898, na němž dokazoval možnost brzké "katastrofy" kapitalistického společenského řádu mimo jiné právě na poměrech v Rakousku. 19/

O možnosti rozpadu, resp. "desorganizace Rakouska" psal do "Neue Zeit" z Rakouska jistý A. Mössler, který upozorňoval na obsah letáku "jednoho rakouského patriota", totiž Veruse-Hartmanna, jenž vyšel pod zmíněným názvem ve Vídni

koncem roku 1897. Mössler upozorňuje na tento leták proto, že se mu zdá jeho obsah shodný se závěry článků Karla Kautského. 20/

Zatímco Verus a Mössler považovali české státní právo za "reakční teorii", ozval se v Kautského časopise překvapující hlas na obranu této "teorie". Mladý sociálně demokratický žurnalista z "Leipziger Volkszeitung", Friedrich Stampfer, napsal Kautskému článek "Pro české státní právo", v němž hned úvodem prohlásil: Teoreticky lze řešit národnostní otázku požadavkem neomezeně demokratického uspořádání ve státě, totiž všeobecného volebního práva, lidového zastoupení, podřízením správy potřebám lidu. dalekosáhlou ochranou národních menšin a hlavně blahovolnou péčí státu o národně kulturní požadavky. To vše může vyřešit národnostní otázku i v centralisticky řízeném státě. Autonomie národů je daleký cíl. Stávající poměry však dovolují využít existujících forem - mimo jiné i českého státního práva. Jako Němec je si Stampfer vědom určitého nebezpečí pro německé obyvatelstvo, ale jako sociální demokrat se diví, proč je toto právo tak bezvýhradně odmítáno. Vždyť bude stejně jednou uskutečněno, když na se sociálními demokraty, tak proti nim. Obyvatelstvo českých zemí je inteligentní a má silné demokratické instinkty. Zvláštní postavení německých Čech (Deutschböhmen) je spravedlivé, ale lze je uskutečnit až v daleké budoucnosti: cestu k němu může tvořit osamostatnění českých zemí. Není proč se bát českého státního práva, bude-li toto právo (resp.stát) institucí demokratickou. A bude to cesta, jak převést poloasijské Rakousko k západoevropské kultuře. 21/

Kautsky hned v příštím čísle s tímto článkem polemizoval. Odpověděl nejdříve zešíroka, co chce sociální demokracie, co je jejím konečným cílem a proč podporuje "ekonomický rozvoj". Socialismus (rozuměj vítězství socialismu) předpokládá určitou výši kapitalistické produkce (určitý stupeň industrializace) a určitou výši politické zralosti proletariátu. Proto potřebují i dělníci demokracii (buržoazní

demokracii), která je jím prostředkem ke konečnému cíli. Ve střední Evropě je proletariát ještě v menšině, demokracie je zde více v defenzivě než na postupu. Velmi komplikovaná je situace vzhledem k národnostní problematice. Státoprávní snahy mladočechů jsou dvojčetem německého maloburžoazního antisemitismu. Uskutečnění českého státního práva je nemožné i vzhledem k postoji Poláků a Slovínů. Jsou tu ale i ekonomické problémy: oblasti českých zemí jsou tak rozdílné, že by vznikly nové protiklady. Kdyby ovšem český stát přece jen vznikl, postavila by se sociální demokracie strážlivě na půdu skutečnosti. Ale Kautsky tuto okolnost vylučuje. V závěru článku se pak Kautsky znovu vyslovuje o smyslu národnostního programu sociální demokracie. Autonomie národů sice nemá v nejbližší době naději na vyhlídky, ale tento program je nezbytný pro osvětu a organizovanost rakouského proletariátu. Jen tímto programem může sociální demokracie ubránit svůj internacionalismus a svou internacionální soudržnost v prostředí bláznivého národního fanatismu. Sociální demokracie se nemůže vyslovit pro české státní právo, protože nemůže vydávat německé oblasti Čechům. 22/

Stampfer se pokusil s Kautským polemizovat o pojetí "federalizace v Rakousku" a chtěl dokázat, že proti "teorii autonomie národů" předložil návrh "praktické politiky". 23/ Stampfer se tázal - zřejmě ve vztahu k českým zemím: Může sociální demokracie odmítnat snahy obyvatelstva určité oblasti, které žádá politickou nezávislost? - A sám navrhoval, aby rakouská sociální demokracie vytyčila heslo "Každé zemi její sebeurčovací právo"! - ale pouze tehdy, když to znamená skutečné právo na sebeurčení lidu ("volk"- možná i ve smyslu národa - J.K.). Žádné rozšíření kompetencí zemských sněmů bez všeobecného a rovného volebního práva. Každému národu (nation) jeho svobodu, ale pokud to není na úkor svobody druhých národů. Moje (Stampferovo) pojetí českého státního práva nedává souhlas s pojetím mladočechů. Předpokládám je jako demokratické a národně

rovnoprávné.

Stampfer je tu opět nedůsledný, a tak jej Kautsky mohl upozornit, že vykládá divně české státní právo, když je spojuje se sebeurčením, které přece znamená, že sociální demokracie současně musí požadovat dělení Čech. Protože v Stampferově článku šlo zároveň o vztah sociálně demokratické strany "k partikularismu", což byla otázka živá i v Německu, věnoval Kautsky další pozornost právě tomuto problému. Kautsky tu upozorňuje na to, že je třeba rozeznávat centralismus zákonodárství od centralismu správy. Podle Kautského první nepotřebuje druhé, takže tendence po místní (regionální) samosprávě neznamena obnovu středověkého partikularismu. A zejména pro Rakousko je důležité a také možné uskutečňovat samosprávu v národním rámci. Je možné, že snad tento program není v Rakousku již proveditelný. Ale pak je alternativou rozpad Rakouska a nikoli uskutečňování českého státního práva. 24/

10. NA CESTĚ KE SPOLEČNÉMU NÁRODNOSTNÍMU PROGRAMU (BRNĚNSKÝ PROGRAM Z ROKU 1899).

Obsah článků v "Die neue Zeit" vyvolal v Čechách pozornost "Národních listů" i "Práva lidu", které žádalo, aby se mezinárodní socialistické hnutí ujímalo "všech utlačovaných národů". "Národní citlivost" českých socialistů, které si začínali všimnat zahraniční publicisté, neměla však za cíl samostatný český stát. Na některých schůzích se sice občas ozvalo volání po "české republice", ale v "Právu lidu" čteme: Sociální demokracie požaduje, aby se z Rakouska stal federativní stát, ale nechce rozbití Rakouska do řady malých států. 1/

Třebaže vztahy česko-německé byly i v sociální demokracii hlavním obsahem, resp. zdrojem napětí v hnutí, přece jen vyšly bezprostřední podněty k vypracování národnostního programu celorakouské sociální demokracie z řad polských socialistů v Haliči. Haličtí socialisté byli ještě v 80. letech početně slabí a neměli s Vídní takřka žádné spojení. Ideologii přebírali ze zahraničních polských spol-

kdy, kde byla samozřejmě velmi živá idea polské nezávislosti - někdy i v souvislosti s ideou federace národů střední a východní Evropy. Na druhé straně se socialistické hnutí v Haliči vyvíjelo po roce 1890 tak, že vlastně ani nebylo třeba častěji zdůrazňovat polskou svébytnost - ta byla totiž mezinárodně uznávána a ve Vídni se dívali na haličskou organizaci jako na více méně samostatnou jednotku. Haličtí vůdcové pak nezdůrazňovali tuto samostatnost, protože byli více než jiní odkázáni na finanční podporu z Vídně: v odborovém hnutí zastávali v druhé polovině 90.let stanovisko celostátní jednoty a centrálního řízení. Ani vztahy k rusínským ukrajinským socialistům (kteří se osamostatnili v roce 1896) nebo organizační problémy na Těšínsku (v ostravsko-karvinském revíru) nenutily Polskou sociální demokracii v Rakousku (název strany od roku 1896) k intenzivnějšímu promýšlení národnostní otázky.

Národní sebevědomí však bylo v Polsku (v Haliči) stále živé, jak o tom svědčí i podrážděný ohlas I.Daszyńského na články R.Luxemburgové v Neue Zeit. Sám Daszyński sice vystupoval na lvovském sjezdu polských socialistů v září 1897 proti ustavení nějaké zvláštní komise pro rezoluci o národnostní otázce, ale nakonec sjezd takovou rezoluci přece jen vyslovil. A právě ta se stala podnětem pro další jednání v celorakouské sociální demokracii. Rezoluce odůvodňovala nutnost vypracování národnostního programu pro Rakousko jednak velkým počtem národů a také obtížností (ve srovnání s jinými zeměmi) této otázky; doporučovalo se proto - mimo jiné - přihlížet k poměrům ve Švýcarsku. Vzhledem k poměrům v Rakousku doporučoval sjezd zejména program pro školství, pro jednací jazyk v úřadech, pro postavení minorit apod. 27

Neméně důležitý podnět k vypracování národnostního programu celorakouské sociálně demokratické strany přišel od slovinských soudruhů, kteří po delších a obtížných začátcích svého hnutí buď v Terstu nebo v Lublani, resp. ve Štýrsku vytvořili konečně v roce 1896 společnou Jihoslovenskou sociálně demokratickou stranu v Rakousku. Již samo jméno

naznačuje ideu starších generací vzdělanců tehdejších jihoslovanských národů: jejich sjednocení. Ale to je prozatím vedlejší skutečnost. Pro další naše líčení je důležité, že slovinští sociální demokraté navrhovali podobně jako Češi federalizační princip uspořádání celorakouské strany podle národností. Podobně jako jiní němečtí socialisté viděli i jihoslovanští socialisté v socialismu jedinou sílu, která zaručí jim i ostatním národům v Rakousku rovnoprávnost, a to na základě přirozeného práva a nikoli na základě nějakých historických privilegií. Tak mluvili jihoslovanští delegáti na vídeňském sjezdu v roce 1897. My bychom mohli dodat, že Slovincům bylo snadněji mluvit právě takto, protože u nich žádné "státní právo" neexistovalo.

Mluvčím Slovinců na vídeňském sjezdu v roce 1897 byl Etbin Kristan, jehož jméno tu zdůrazňujeme proto, že některé jeho názory předcházely názorům německých sociálně demokratických teoretiků národnostní otázky, hlavně pak Karla Rennera. Kristan uveřejnil v pražské Akademii článek "Nacionalismus a sociální demokracie v Rakousku", z něhož tu citujeme hlavní zásady: 1. Národ není celkem (souhrnem) svých jazykových příslušníků, žijících na určitém (ze smyslu věty vyplývá i tento další přívlastek - a ohraničeném - J.K.) území, nýbrž je úplným součtem stejnou řečí mluvících a dále dobrovolně k národnosti se hlásících jednotlivců. 2. Autonomie národů může existovat pouze bez hranic - rozuměj bez ohraničení oněch samosprávných národních oblastí, jež pak navrhovala rezoluce sociální demokracie z jara 1899. Národní federalismus, který navrhovali němečtí soudruzi (což je nepřesné, protože pro "národní federalismus" horovali Češi!), se jevil Kristanovi "centralismem v menším rozsahu". Kristan tedy formuluje zásady, které odrážely etnické poměry na jihu monarchie. Tam stále ještě probíhalo stěhování obyvatelstva (řekli bychom moderně: kde stále ještě pokračovala "sociální mobilita obyvatelstva"), jež vedlo ke komplikacím v postavení "ná-

rodnostních minorit". Jedině tehdy, když se nebudou brát na zřetel hranice jednotlivých zemí - opakoval a rozváděl Kristan své názory na sjezdu strany v Brně 1899 - dojde ke sjednocení Italů a Němců a Slovinců, národnostní otázka přestane být otázkou moci a stane se otázkou kulturní. 47

Vraťme se nyní zpět k vídeňskému sjezdu z roku 1897, který uskutečnil zásadu federalizačního uspořádání sociální demokracie "podle národností". To bylo řešení pro "domo sua", a teď bylo potřeba navrhnout program i pro "navenek". Adler nechtěl v tomto směru příliš spěchat a kojil se nadějí, že snad "nepochopitelné" nacionální vášně opadnou. Utěšoval se také tím, že "divoký národní hněv, jímž jsou posedlé vládnoucí třídy, a který ochromuje Rakousko a hrozí mu rozbitím na kusy, nenaruší solidaritu proletariátu, naopak ji upevňuje". Nutno tu zdůraznit, že vedení strany nepřihlíželo nečinně k situaci. Poslanci žádali tehdy v parlamentě zavedení nějakého zákona o jazykových právech a navrhovali v květnu 1898 ustavení zvláštního výboru pro tyto otázky. Při této příležitosti prohlásil poslanec Zeller, že "rozvoj musí vést k úplnému právu na sebeurčení národů". 57

Velkou pozornost věnoval národnostní otázce sjezd rakouskoněmecké strany v Linci v červnu 1898, ale návrh na pozitivní program stále ještě nebyl podán. Adler věděl, že "staré Rakousko je v troskách" a také druzí předáci psávali tehdy, že v Rakousku probíhá "proces likvidace starého Rakouska". Ale jaké východisko z této situace? Adler navrhoval hledat "nové životní formy" pro národy Rakouska. Jaké? Byly tu návrhy Veruse-Hartmanna o jazykovém ohraničení oblastí, Karla Kautského o federalizaci národů nebo jazykově ohraničených provincií, čeští a jihoslovanští socialisté mluvili o uskutečnění rovnoprávnosti národů formou autonomie; byly tu konečně návrhy na řešení jazykové otázky. Ale nešlo přece jen o otázku c o místo starého Rakouska, nýbrž také o to j a k prosazovat to nové. Čekat na rozpad? Nebo

je možná revoluce? Tento Kautského podnět, pokud byl ovšem Kautským myšlen vážně, nenašel v Rakousku ohlas. Ostatně sám Kautsky přece věděl, že rakouský proletariát je ještě slabý. Revoluce by musila vypuknout také v Rusku a v Německu. Pokud šlo o rozpad státu, tu byli nejen němečtí, ale i čeští a jiní socialisté shodni v názoru, že Rakousko má nadále existovat. Ale sociálně demokratický závěr o tom, že dělení Rakouska je nemožné, byl vyjádřen příliš ultimativně. Národy Rakouska jsou předurčeny žít ve společném státě! Nemožnost dosáhnout národnostního smíru vedla dokonce i k této formulaci: Protože nemohou národy žít vedle sebe, nezbyvá nic jiného než vedle sebe vegetovat! 6/

Vysvětlil jsem již, že vedení celorakouské sociálně demokratické strany bylo dlouho přesvědčeno o tom, že jedinou cestou k dosažení národnostního smíru je uskutečnění všeobecného volebního práva. Nyní se poznávalo, že to nestačí a že je třeba v boji za volební právo a za přízeň voličů vyhlásit samostatný národnostní program. Vyhlášení "německého souručenství" rakousko-německých politických stran z konce roku 1898 nutilo vedení celorakouské sociální demokracie, aby konečně v únoru 1899 vytvořilo komisi, která měla připravit návrh rezoluce o národnostním programu pro celorakouský sjezd v Brně v květnu 1899.

Tato rezoluce odmítala úvodem národnostní spory vládnoucích tříd jako brzdu společenského pokroku a stala se zdůraznila význam urovnání národnostní otázky ve vztahu rovnoprávnosti národů jako životní zájem kulturních potřeb dělnictva. Předpokladem řešení národnostních problémů je úplná demokratizace Rakouska, které zbaveno byrokraticko-státního centralismu a feudálních zemských privilegií se promění v demokratický národnostní stát, resp. v národnostní spolkový stát, jenž se bude členit v národní samosprávné oblasti pokud možno podle jazykových hranic. Tyto samosprávné oblasti každého národa utvoří společnou

"národní jednotu", jež si bude řešit své vlastní (národní) záležitosti úplně autonomně. Předpokládala se dále zákonná ochrana minorit ve smíšeném území. Státní jazyk se neuznává, ale z praktických důvodů se počítalo s němčinou jako s "dorozumívacím jazykem". Rezoluce vyhlášovala slavnostně právo každého národa na národní existenci a svébytný rozvoj, samozřejmě ve vzájemné spolupráci národů.

Nakolik sledoval tento návrh vědomě nebo nevědomě myšlenky F. Palackého z kroměřížské říšské rady na přelomu let 1848/1849 nebo reformní návrhy Adolfa Fischhofs z roku 1869 - jak na to poukazují mnozí novější autoři - to nás v této chvíli nezajímá. Určitě tu byli v 80. a v 90. letech prostředkovatelé těchto idejí. Zmínili jsme se již o Verusovi-Hartmannovi. Byly tu dále návrhy liberálů a "patriotů" A. Offermanna a O. Langa z roku 1897. První navrhoval pro Rakousko dvoustupňové řízení národní a státní správy, druhý pak, který viděl mimo jiné, že "ústava je pramenem národnostních svárů" (název jedné jeho brožury), navrhoval podobně dělit stát (státní správu) "na dvakrát", jednak územně administrativně a zadruhé národně. 7/

A právě na tyto myšlenky navazoval i Karel Renner, který v roce 1899 upozorňoval jednak na nutnost "právních předpokladů národnostního zákona" a za druhé si kladl otázku: "Územní nebo personální svrchovanost v národnostní politice"? Předběžně řekněme, že Renner byl pro to, aby sociální demokracie žádala sebeurčení národů, ale zároveň připomínal, že socialismus dosud nenaznačil rozhraničení mezi právy státu a národů. 8/—

Rezoluce z dubna 1899 nenavazovala na tyto poslední tendence. Dodejme ještě, že ani Austerlitz nebo Renner a zase z české strany ani Meissner nebo Modráček, resp. ani Kristan za Slovinci - kteří všichni platili tehdy za experty v národnostní otázce - nebyli přizváni do návrhové komise. Rezoluce chtěla řešit vztahy mezi národy v Rakousku

odstupňováním státní správy, totiž správních jednotek, ale nebylo jasné řečeno, že budou zrušeny zemské sněmy a nahrazeny nějakými národními parlamenty. Požadavek Rennerův, vyslovený v jednom z jeho článků v roce 1890, aby byla "národnost účinným a státotvorným faktorem", rezoluce částečně přiznávala, ale zároveň nepřímo i vyvracela. 9/ Požadavek "péče o rozvoj národní svébytnosti všech národů v Rakousku" byl chápán především kulturně (jazykově). 10/

A přece se zdálo toto stanovisko některým soudruhům poněkud "nacionální". Jiní (např. Češi) zase upozorňovali ještě před vydáním rezoluce, že se nebere zřetel na opožděný ekonomický rozvoj neněmeckých národů. A právě z těchto zřetelů odmítal F. Modráček úvahy "Synopticonse" nebo "Springera" (Karla Rennera) jako "duchaplné fantazie spisovatele". 11/ Vesměs se tehdy spoléhalo na to, že cesta ke smíření národů (a tedy k vyřešení národnostní otázky) vede přes demokratizaci společnosti (tj. je třeba usilovat o provedení všeobecného volebního práva). Věřilo se, že uskutečnění všeobecného volebního práva uvolní cestu k úplné autonomii a samostatnosti národů. Všichni si ale byli vědomi, že cesta k soužití rakouských národů bude trvat dlouho. Ztracený pocit státního soužití a kulturního soužití rakouských národů nebude obnověn "na komando". Teprve až "rozumný rozchod národů" přinese uklidnění, a to uvolní sílu ekonomických tendencí k pospolitosti a solidaritě.

V českém socialistickém tisku vyvolala rezoluce určitě rozpaky, protože nebyla jasná představa hranic, jimiž by se oddělovaly národy mezi sebou. Vědělo se, že politická samostatnost musí existovat v konkrétních hranicích, ale zároveň se nikdo nechtěl zříci českých menšin v pohraničí a ve Vídni. Souhlas s "nejúplnější autonomií ve spolkovém státě" znamenal v podstatě souhlas s rozhraničením národů, přičemž toto "oddělování" se mělo dát ve sporných oblastech podle početního poměru národností a za jejich souhlasu.

(což bylo přece nesplnitelné - J.K.). Rozvoj národního života minorit měl být zaručen vzájemnými (mezi národy) úmluvami a zákonem. O dorozumívacím jazyce se dohodnou až zástupci jednotlivých národů.

Z úvah o navrhované rezoluci je zřejmé, že se Češi nechtěli spokojit s chápáním národnostní otázky jen jako otázky jazykové či obecně kulturní. Už jsem citoval stanovisko Modráčkovo. Domýšleno do důsledků, vyjadřovalo ono nemožnost dohody mezi národy: k ekonomickému vyrovnání mezi národy, které mělo být podle Modráčka podmínkou národnostního vyrovnání, nemohlo přece nikdy za kapitalismu dojít. Není to lehké ani v naší socialistické společnosti. Modráček tehdy žádal, aby si německá sociální demokracie dala za úkol podporovat osvobozovací boj potlačovaných národů proti ekonomické nadvládě buržoazie. Němečtí socialisté sice budou vystaveni pomlouvačným útokům svého buržoazního tisku, ale myšlenka mezi-národní solidarity je k takovému postupu nutí. Prozatím je však konkrétní národnostní program (jazykový a administrativní - J.K.) pro sociální demokracii předčasný a vlastně zbytečný. Apelování na rozum a na morálku nepomůže v této věci vůbec nic - psal Modráček Kautskému, dovolává se výroků Engelsových. 12/

Modráček tu vystupoval v duchu "vědeckého socialismu", ale při tom vyhlašoval - tvrdí Mommsen - pro Čechy program radikálnější, než měli mladočeši. Dodal bych k tomu, že Modráček se tu stal sám "primitivním idealistou", jak nazýval tvůrce vídeňské rezoluce o národnostní otázce. Podstatou národnostní otázky, resp. vzájemných národnostních sporů, byly samozřejmě ekonomické poměry: ale nebylo přece možné věřit, že k ekonomickému vyrovnání dojde za kapitalismu, a nebylo přece možné chtít, aby němečtí socialisté vyhlašovali podporu "osvobozeneckého boje" Čechů nebo jiných, v němž by se mělo brát německé buržoazii a dávat české buržoazii.

A ještě s jedním požadavkem chtěli spojovat někteří

čestí socialisté řešení národnostní otázky. Nejen s "vyrovnáním ekonomické úrovně" mezi národy, ale i se zákončením "nynějšího stěhování lidu". Teprve až bude dokončena migrace uvnitř rakouských zemí, bude moci být provedeno rozhraničení národních území - tak se vyslovil F.Němec. A Soukup k tomu poznamenal, že bude-li Rakousko rozhraničeno v "samé národní kantony", pak to vyvolá ještě větší národnostní boje než dosud. Sociální demokracie proto ať prozatím podporuje potlačované národy a tak ať připravuje konečný cíl: autonomii národů a "přirozený" vznik národně ohraničených správních oblastí. Teď by znamenalo roztrhání Čech na dva díly horší důsledky než navrhovaná dvojjazyčnost úřadů Badeniho vládou. 13/

Mommsen vidí v těchto českých projevech "sociální demokratickou verzi českého státního práva" - a může se opravdu odvolávat na některé výroky Soukupovy a jiné o "českém národním státě", samozřejmě že v rámci Rakouska. 14/ Mommsen správně vidí rozpory mezi českými a německými socialisty, z nichž první sice chtěli nějaký národnostní program (alespoň hesla pro národ) více a naléhavěji než němečtí, ale konkrétně uvnitř českých zemí žádali řešit poměry až v "příznivější" (pozdější) době; druhí zase by řešili národnostní otázku nejraději jen obecným vyhlášením zásad rovnoprávnosti národů, ale přitom měli zájem dělit Čechy okamžitě na národní oblasti. Více rozporný byl postoj Čechů. Ale snad přece jen můžeme konstatovat, že i mezi českými a německými socialisty byla shoda v tom, že řešení národnostní otázky mělo vycházet z principu teritoriálního.

Naproti tomu Slovinci navrhli před sjezdem, aby se národnostní program řešil na zásadě personálního principu. V socialistickém národnostním programu se mělo vyjít ze zásady - navrhoval E.Kristan 15/ - že každý národ v Rakousku je tvořen všemi svými příslušníky v celém státě jako jedna autonomní skupina, spravující si nezávisle své národní záležitosti. Teritoriální hranice měly mít jen "ryze administrativní charakter". Ostatně proč dělat nějakou novou stát-

ní formaci, když my, sociální demokraté, až převezmeme moc, nestolíme přece potom novou a "svobodnou společnost", prohlášoval Kristan.

Na sjezdu byly připomínky jihoslovanské delegace odmítnuty. Adler sice vyslovil uznání personalistickému principu, který je "duchaplnou ideou", ale považoval ji za nepraktickou. Umí si představit národ bez území, ale spolkový stát - a tím mělo být nové Rakousko - přece nemůže existovat "bez oddělených území".

Ale ani Adler neušel nebezpečí "duchaplnosti" a mluvil trochu o "koze", zatímco Renner nebo Kristan chtěli hovořit o "voze". Pro naše další úvahy však nepotřebujeme podrobně sledovat sjezdovou diskusi. Jen stručně upozorňuji, že Ukrajinci a hlavně Poláci tu vyhlášovali zásadu práva na sebeurčení ve smyslu jednoty s příslušníky svých národů v Rusku nebo v Prusku a v Rakousku - ovšem pro budoucnost. Nepochybně i u Čechů byla myšlenka dalšího politického osamostatňování živá - a nepotřebovali "hrát se zakrytými kartami", jak se domnívá Mommsen. 16/ Stejně tak by bylo možné říci i zase o německorakouských socialistech, že jim nebyla lhostejná myšlenka o tom, že by měl dále pokračovat vídeňský - tedy německý - centralismus. Oficiálně byl však přijat federalismus - ale s nejasnými zásadami teritoriálně etnického dělení rakouské říše.

Brněnský národnostní program ze září 1899 uspokojoval nakonec všechny a byl příznivě komentován i zahraničními socialisty. Polák Kazimierz Kelles-Krauz, člen Zahraničního svazu polských socialistů z roku 1892 a autor rezoluce o polské otázce pro Londýnský kongres Mezinárodního dělnického sdružení v roce 1896, vítal brněnský návrh na přeměnu Rakouska "v demokratickou autonomii národů" jako "zbraň proti carskému Rusku" i jako "ochranu práv Slovanů proti německému světu". Podobně jako Kautsky považoval i Kelles-Krauz za jisté, že se Rakousko stane zbytečné "po revoluci v Rusku". 17/

III. DISKUSE O NÁRODNOSTNÍ OTÁZCE NA ZACÁTKU 20. STOLETÍ. ZACÁTKY LENINISMU.

Diskuse o "polské" a "východní otázce" z let 1895 až 1898 daly jistě důležitý podnět k řešení národnostní otázky v Rakousku - zase národnostní program rakouské sociální demokracie z roku 1899 a články Etbina Kristana a hlavně práce K. Rennera (tehdy stále ještě R. Springera) podnítily diskusi o národnostním programu pro Rusko. Je tedy na čase, abychom na tyto diskuse a jejich výsledky upozornili: jejich výsledkem v Sociálně demokratické straně Ruska bylo vyhlášení práva na sebeurčení národů až do oddělení (Lenin r.1903).

Kupodivu ani diskuse o "balkánské otázce", ani program rakouské sociální demokracie, resp. ruské sociální demokracie z roku 1903 a z něho nebo proti němu vzniklá diskuse polsko-ruská neovlivnily jednání kongresu a schůzí Mezinárodního dělnického sdružení v té míře, aby se cítila nutnost a povinnost zaujmout k národnostní otázce zásadní stanovisko. Na kongresech II.internacionály se zdůrazňovala hlavně nutnost boje za mír a proti nebezpečí války a jen zřídka (např. v Bruselu) se připomínala "úplná samostatnost živých národností" jako podmínka "trvalého mezinárodního míru".

Myslím, že si právem stěžoval český autor ("Verus") v sociálně demokratickém měsíčníku "Akademie" na podzim 1902, že "světové parlamenty socialistické nevěnovaly dosud náležitě pozornosti jedné otázce velké mezinárodní důležitosti, totiž otázce národnostní. Kdykoliv se rozlé-taly výkřiky utiskovaných národností světem, spokojovaly se (kongresy II.internacionály - J.K.) jenom protesty proti jejich znásilňování, jako např. r.1900 vyšly ze sjezdu v Paříži protesty proti potlačování Poláků a Finů carismem, Burů Angličany a Arménů od Turků, dále rezolu-

ce proti koloniální politice, ale zásadně a všeobecně o národnostní otázce pojednáno nebylo". Autor se proto domnívá, že "bylo by na čase, aby mezinárodní sjezd v této záležitosti již promluvil své směrodatné slovo" a sám navrhoval i zvláštní rezoluci o národnostní otázce pro jednání VI. kongresu internacionály v Amsterdamu 1904. 1/

Ani "makedonská otázka", která vznikala jako nová a samostatná národnostní problematika v osmanské říši od roku 1897 a která vedla v roce 1903 k nové "balkánské krizi", nedala dostatečně silný podnět k tomu, aby se Mezinárodní dělnické sdružení zabývalo národnostní otázkou ve východní Evropě. Mezinárodní socialistické hnutí jako by akceptovalo velmocenskou zásadu status quo v Evropě, kterou pro Balkán potvrdily Rusko a Rakousko v separátních úmluvách v letech 1897 a znovu 1903. A právě v té skutečnosti, že se velmoci vyhýbají v Evropě konfliktům, viděl Kautsky v roce 1902 vysvětlení toho, že nadále existují na mapě Evropy ty státní útvary, které byly předurčovány ke zkáze již před 50 lety - totiž Turecko a Rakousko. 2/ V socialistické literatuře se tušilo v té době, že "otázka turecká může být dříve nebo později podnětem k nesmírnému konfliktu mezinárodnímu", 3/ ale právě tyto obavy z "nesmírných konfliktů" vedly např. německé a polské sociální demokraty k úvahám o tom, že "kvůli Makedonii" je zbytečné riskovat nebezpečí války. A právě význam "balkánské otázky" nutí k tomu, abychom následující třetí část zahájili opět přehledem postoje mezinárodního socialistického hnutí k Balkánu. Další kapitoly líčí poměry v Rakousku, Polsku a v Rusku.

11. MEZINÁRODNÍ SOCIALISTICKÉ HNUTÍ O "BALKÁNSKÉ OTÁZCE" NA ZAČÁTKU 20. STOLETÍ.

Po roce 1897 se začíná v rakouském a v německém socialistickém hnutí vědět o Balkáně více - mimo jiné

i díky tomu, že k této informovanosti socialistů ze střední a západní Evropy o poměrech v "evropském Turecku" přispívali sami balkánští autoři. Čtenáři tolikrát citovaného časopisu "Die neue Zeit" (která se četla nejen v Německu, Rakousku, Švýcarsku, ale i u nás, v Polsku, Rusku a pochoptelně i v západní Evropě) se dovídali od konce 19.století z příležitostných kratších i větších zpráv o nových projevech nespokojenosti netureckého obyvatelstva na balkánském poloostrově a vůbec o vývoji v Turecku, o vzniku socialistického hnutí v Bulharsku, Srbsku a Rumunsku apod. Studie Z.Baludgiće "Ekonomické příčiny hnutí v Makedonii" z roku 1900 seznamovala čtenáře s poměry na makedonském venkově, kde došlo k prudkému zhoršení postavení rolnického obyvatelstva. Důsledkem tohoto zhoršení poměrů byl vzrůst emigrace do sousedních států. I/V dalším článku v časopise "Die neue Zeit", který uveřejnil srbský socialista M.Popović - "Národnostní boje v Turecku" - byly řešeny především církevně národnostní poměry v Makedonii a vztahy mezi Srby, Bulhary a také Řeky. Právě národnostní problematika navdávala podněty k úvahám o "nových nesnázích" na Balkáně, o tom, jak "vážná mezinárodní zápletka se ustrojuje na půdě turecké" atd.3/

Liberální evropský tisk viděl východisko z možného válečného konfliktu "kvůli Makedonii" v nátlaku velmocí na Turecko, resp. v zesílení kontroly prováděných správních reforem na území evropského Turecka a především v Makedonii. V socialistickém stanovisku k událostem v Makedonii (k prvním povstaleckým akcím z roku 1902 a pak k povstání ilidenskému v srpnu 1903) se nadále zdůrazňovala nutnost míru, ale jednotlivé strany se lišily v postoji k Turecku. Protiturecké stanovisko projevovali nadále francouzští a italští socialisté, kteří podobně jako v roce 1897 požadovali energickou intervenci evropských velmocí ve prospěch utlačovaných národností "otomanského impéria". Již vzpomínaný polský socialista K.Kelles-Krauz vytýkal tehdy francouzským socialistům, že "příliš netrpe-

livé" požadují okamžité řešení složitých balkánských otázek. Krauzovi se jeví "pochopitelné, že socialisté odmítají myšlenku válečného řešení východní otázky, totiž ozbrojené intervence velmocí ve prospěch Makedonců, Arménů nebo Řeků". Kelles-Krauz ví, že velmocí by neintervenovaly bez ohledu na vlastní prospěch, a domnívá se, že balkánské otázky jsou vcelku málo významné, aby se kvůli nim prolévala krev, aby se popřípadě i riskovalo nebezpečí evropské války. 4/

Obavy z války - a snad vůbec periodické opakování nepokojů v Turecku - způsobily, že v prostředí mezinárodního socialistického hnutí bylo možno slyšet i hlasy, obzuzující "nové rebelie" (Makedonců). Jen francouzští a italští socialisté zaujali převážně protiturecké stanovisko. "Naproti tomu zůstali němečtí socialisté neteční a rakouští šli ještě dále a odsoudili každé revoluční nebo podobné hnutí v otomanské říši". Tak komentoval postoj sociálně demokratických stran západoevropských států Milorad Popović na jaře 1904 v "Neue Zeit" (viz dále).

Popovićevo konstatování o stanovisku německé strany rozhodně neplatí pro časopis "Die neue Zeit", který už dříve a znovu po roce 1903 uveřejňoval články o východní otázce od bulharských a srbských autorů. Tak např. celkový protiturecký tón Sakazovovy statí "Die makedonische Frage" nebyl pro časopis "Die neue Zeit" neobvyklý. Sakazovův článek podával jakousi rekapitulaci vývoje poměrů v Makedonii do roku 1903. Zasahy evropských velmocí v makedonské otázce (zavedení správy apod.) považuje Sakazov za "flikování poměrů". Turci jsou podle Sakazova nepřístupní "civilizaci západního typu" a nebyli s to se přizpůsobit změnám, k nimž docházelo v průběhu 19. století v Srbsku, Řecku a Valašsku. Sakazov sympatizuje s hnutím v Makedonii, ale zároveň varuje před nebezpečnými důsledky sporů mezi Řeky, Srby a Bulhary - a před zasahováním velmocí do poměrů na Balkáně. 5/

Na jaře 1904 uveřejnila "Die Neue Zeit" článek M. Popoviče "Die Sozialdemokratie in den Balkanländern und die Türkei", v němž autor úvodem konstatoval odlišné stanovisko evropských socialistických stran k "turecké otázce", přičemž tvrzení o "netečnosti" německých sociálních demokratů a o "odmítání" rakouských socialistů "každého revolučního hnutí" znělo jako výtka na adresu rakouské sociální demokracie. Kupodivu však Popovič nakonec chválí taktiku rakouských sociálních demokratů, kteří prý bojující proti militarismu ve své zemi znemožňují tak zásah Rakouska na Balkáně. Popovič dále konstatuje, že srbsští a bulharští sociální demokraté jsou pro nutnost energického a včasného odtržení nemusulmanských oblastí od Turecka, všimá si dále historie ideje "svazku balkánských států", v jehož rámci by měla mít zvláštní místo i Makedonie; ale autor sám nevěří v možnost získání autonomie pro Makedonii a při této příležitosti doporučuje socialistickým stranám Srbska a Bulharska, aby si raději všímali vnitropolitických otázek. Zdá se mu, že nepokoje v Makedonii nebo ve Starém Srbsku posilují v balkánských státech militarismus. 6/

Takovou taktiku nepovažoval za správnou pro balkánské socialistické strany J. Sakazov, který v novém článku v DNZ "Der ferne Krieg und der Nahe Osten" považoval za nutné zabývat se "zahraniční politikou". Popovičovu domněnku o tom, že nepokoje v Makedonii posilují militarismus v balkánských zemích, Sakazov odmítá a stejně tak považuje za nesprávné vidět v makedonském hnutí "banditismus". Povinností socialistů je přesvědčit se o cílech makedonského hnutí. Sakazov kritizuje odmítavý postoj rakouských socialistů k makedonskému hnutí a vyzývá je, aby změnili své názory na hnutí národů v Turecku. Sakazov tu tvrdí, že článek Popovičův se stal pro rakouskou sociální demokracii směrodatným a jeho názory se uplatnily i v usnesení mezinárodního socialistického sekretariátu. 7/

Nemohu tu s určitostí potvrdit nebo vyvrátit Sakazov -

vovo tvrzení na adresu rakouské sociální demokracie, jejíž vedení musilo reagovat především na "krizi celého (rakousko-uherského, soustátí", jak o tom čteme v našem socialistickém tisku v létě 1903. Konec konců i v českém socialistickém tisku, který měl jinak hodně blízko k proslavanským a protitureckým postojům 8/, byly vysloveny obavy z toho, aby se balkánské státy nepustily do války proti Turecku, což by bylo "nesmyslnou ztřeštěností". 9/ Z některých projevů V.Adlera nebo F.Austerlitzze z let 1903-1904 můžeme soudit, že vedení rakouské sociální demokracie bylo pro status quo na Balkáně. Na články Popoviče a Sakazova z "Die Neue Zeit" reagovala "Akademie", která se podívovala tomu, že "v cizině mluví se o odmítavém chování naší (rozuměj celorakouské) strany k makedonskému hnutí, když strana naše doposud v tomto směru žádného oficiálního projevu neučinila". "Akademie" pak pokračuje: "Je-li pravdou, že zástupci rakouské sociální demokracie vyslovili se někde ve smyslu tom, jak píše Sakazov, pak nelze s tím souhlasit. Sociální demokracie je povinna stát na straně všech utiskovaných národností bez rozdílu, a zejména vystupujeme-li na schůzích a v časopisech s takovým důrazem proti tyranii ruské, nesmíme přehlížet oči nad tyranii tureckou, která je ještě brutálnější".

Podle sdělení "Akademie" "četli jsme v únoru (1904), že v poradách mezinárodního sekretariátu v Bruselu, jimž byl přítomen dr. Adler, přijata byla rezoluce, vyslovující se pro nezávislost balkánských národností, ale nedověděli jsme se ničeho o rokování, jež usnesení tomu předcházelo, ani známo nám není podrobné-znění rezoluce". 10/

Nepřímo zasáhl do diskuse o "balkánské otázce" také Karel Kautsky, který v seriálu "Allerhand Revolutionäres" v "Die neue Zeit" na začátku roku 1904 (tedy ještě před onou rezolucí Socialistického býra?) upozorňoval na důsledky ruské revoluce, která se mu zdála již velmi blízkou. Ruská revoluce pak určitě "rozvine složitou národ-

nostní otázku ve východní Evropě". Ruská revoluce by určité vyvolala novou formu "panslavismu": demokratické Rusko by oživilo "tlak Slovanů Rakouska i Turecka po dosažení národní nezávislosti" - domníval se Kautsky 11/. Kautsky tak vyjadřoval pochopení pro ty hlasy socialistů "východní Evropy", kteří v té době upozorňovali vedení Mezinárodního dělnického sdružení na potřebu jasnějšího a preciznějšího stanoviska o národnostní otázce. Poukázovala na to i značka H. - v Akademii v červenci 1904: "Nejkritičtější stav otázky národnostní je jistě na evropském Východě, kde velká řada národů touží po své samostatnosti a scelení. Rakousko, Uhry, Prusko, Rusko a Turecko jsou plny nacionální elektřiny, která čeká jen na příležitost, aby se vybila". Autor je přesvědčen o tom, že "v neodvratné krizi společenské, kterou století dvacáté proběhne, i národové doposud násilím v nevolnických poměrech udržování vybojují si z větší části nebo úplna uskutečnění svých tužeb". 12/ A důležité bylo, že český autor spojoval uskutečnění těchto tužeb a úsilím o provedení "společenských zvrátů": "Utištění národové východní Evropy, pro něž mezinárodní poměry vylučují (vyjma snad na Balkáně) pomoc nějaké zahraniční moci, mohou se nadíti svobody jenom z povalení nynější vlády liberalistické (zde ve smyslu "kapitalistické" - J.K.) ve východoevropských státech, tedy ze společenské revoluce, již připravuje hnutí socialistické. Čím dříve si to tito národové uvědomí a dle toho i své národní snahy uzpůsobí, tím dříve bude tento cíl dosažen a otázka národnostní východní Evropy dle zásad rovnosti a spravedlnosti rozřešena". 13/

12. KAREL RENNER A JEHO KNIHA "DER KAMPF DER ÖSTERREICHISCHEN NATIONEN UM DEN STAAT" Z ROKU 1902

Ačkoli Karel Renner naznačil ještě v roce 1899 před sjezdem takové představy o národnostním programu pro Rakousko, které byly svého druhu kompromisem mezi teritoriál-

ním a personálním principem, nepřihlíželo se k jeho názorům: zdály se být příliš "personálně kulturní autonomií".

Ale nejdříve alespoň stručně o Rennerovi samém. Narodil se v roce 1870 v Dolních Dunajovicích u Mikulova - tedy na jižní Moravě - v početné a zchudlé rolnické rodině a vyrůstal v prostředí této německé vesnice a německého městečka Mikulova. Ačkoli bylo u nich na vesnici zvykem chodit o prázdninách na "veksl" do blízkých českých vesnic (a samozřejmě i opačně chodily k nim na prázdniny české děti), nedostalo se mladému Rennerovi této příležitosti naučit se česky. 1/ Na jižní Moravě se tehdy a dlouho potom necítily protiklady Češi-Němci, resp. opačně. Pro mladého studenta Rennera bylo proto překvapením, když zjistil za návštěvy u svých příbuzných na Moravskotřebovsku německonacionální a protičeské smýšlení obyvatelstva oblasti Svitavy-Třebová-Lanškroun. Dole na jižní Moravě poznával Renner více německý antisemitismus, ale většinou spíše jen pokusy o antisemitské projevy v Mikulově. Teprve až ve Vídni jako "jednoručák" a jako posluchač práv viděl a zažil Renner projevy a formy německého nacionalismu. Sám už byl tehdy přesvědčeným "rakouským Němcem", resp. "německým Rakušanem", který se seznamoval při vojenské službě s příslušníky ostatních národů "říše" a který se již tehdy stával stoupencem ideje jednoty habsburskorakouské říše.

Jako mladý student práv se Renner účastnil činnosti v různých diskusních kroužcích na fakultě i mimo ni, poznal se s Maxem Adlerem, Rudolfem Hilferdingem, slyšel i Victora Adlera a hlavně Engelberta Pernerstorfera, začal i sám vést socialistický kroužek dělníků atd. Jeho život nebyl snadný. Hned na začátku studia si našel družku, stal se o ni i o dítě: dával kondice, o prázdninách dělal vychovatele apod. Na doporučení jednoho ze svých profesorů (Philippoviche) dostal Renner zaměstnání v knihovně říšské rady. Po půldruhároční zkušební lhůtě byl Renner jmenován

úředníkem knihovny: stal se (1897) státním úředníkem s "definitivou" i s uniformou! Práce v knihovně umožnila mladému, ale vyzrálému Rennerovi, aby se nyní věnoval studiu práva zastoupení občanů a národů ve státě a vůči státu.

Pro další náš výklad teoretické práce Karla Rennera bude snad vhodné upozornit, že Renner nenavazoval jen na socialistické diskuse o národnostní otázce, nýbrž i na starší a soudobé pokusy národohospodářské a zejména právní rakouské literatury, která se již od 80.let zabývala "národními úkoly Němců v Rakousku", "budoucností německých Rakušanů" apod. Už dříve byly zkoumány v rakousko-německé liberální publicistice formy a hloubka "národního vědomí rakouských Němců" z přelomu 19. a 20. století. To je problém, který by si vyžadoval samostatného zpracování a pro naše další úvahy snad stačí konstatovat, že začátky vlastní práce austromarxistů v národnostní otázce byly ovlivněny a podníceny jednak celkovou atmosférou posledních tří let minulého století, totiž vlnou národnostního šovinismu (v souvislosti s Badenim jazykovými nařízeními), a za druhé představami o chročení němectví (pozic rakouských Němců) v Předlitavsku vůbec a zejména v českých zemích zvlášť. Rakousko-němečtí liberálové stáli tehdy na stanovisku, že trvání a rozkvět Rakouska je vnitřně spjat s německým základem říše. Jen část liberálů zastávala stanovisko, které vyjádřil v dubnu 1898 K.Grabmayer: "Nechceme žádnou antidynastickou a antirakouskou politiku, ale chceme takovou politiku, která i při rázném zdůraznění našeho národního, našeho německého stanoviska nevylučuje porozumění a mír s národy Rakouska... My chceme porozumění, protože jsme Rakušany a chceme jimi zůstat. Tím je určena hranice našeho němectví a za tuto hranici nepůjdeme." 3/

Oboje pojetí rakouského němectví nebo německého rakušanství ovlivňovalo Karla Rennera. Zmínil jsem se již o tom, že Renner začal psát o národnostní otázce již v

roce 1899. Vycházejí z rakouské skutečnosti o tom, že v Předlitavsku byly "korunní země" a nikoli národy prostředníkem mezi státem a občany, pokusil se o "státoprávní zkoumání možných principů řešení a o stanovení právních předpokladů národnostního zákona". Renner se zde zabýval - v duchu soudobého liberálního ústavního právního myšlení - státoprávním postavením národa, který byl v současné situaci Rakouska teprve "transcendentálním dítětem přírody". Renner tu dále vychází z již navrhovaných (liberálními právníky) představ o paralelnosti státní a národní správy a dovršuje tyto představy důsledně o již zmíněnou myšlenku personálního principu národa (podle vzoru náboženských organizací). V jednotlivých článcích v časopisech "Deutsche Worte" (zde mimo jiné i pod dalším pseudonymem O.W.Payer), v pražské "Akademii" 4/ nebo i jinde v letech 1899-1901 naznačoval a rozváděl Renner své stanovisko o národu a o "národním problému" především jako o "problému ústavním a správním".

Své představy z let 1899-1900 o řešení národnostní otázky shrnul Renner ve spisku "Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat (Erster Theil: Das nationale Problem der Verfassungsfrage)". V této knize se Renner (zde pod pseudonymem R.Springer) úvodem připojuje k sociologickým výsledkům bádání o národě a odmítá koncepci ryze etnologické. A protože sociolog sivvšímá hlavně vzniku a významu "vědomí příslušnosti k národu" (příčemž tělesné znaky, víra nebo i řeč jsou mu méně důležité), chce se Renner zabývat jen politicko-právní stránkou sociologických výsledků o národě, a to ve vztahu ke státu. Rozdíl mezi sociologickým a politicko-právním aspektem národa vyjádřil Renner na příkladu postavení Malorusů-Ukrajinců v Rusku, etnicko-jazykových skupin ve Švýcarsku. Sociologicky jsou Malorusové teprve "národností", nikoli však národem, protože nejsou "politickým subjektem". Ve Švýcarsku jsou pak sociologicky tři národnosti, ale politicky jsou Švýcaři jedním národem.

ponecháme prozatím stranou otázku, zda Rennerovo rozlišování "etnologického", "sociologického" a "politického" zkoumání národa odpovídalo soudobé metodě marxismu; ta se v tomto odvětví společenských věd teprve tvořila. Renner - podobně jako Kristan - chápal národ jako jazykové společenství - jako souhrn osob, mluvících jedním jazykem v rámci daného státu (o Němcích jako národu v Rakousku i Německu až na jiném místě!). Ale i Renner viděl, že každý národ má svou "uzavřenou jednotnou zónu národního teritoria", k němuž je třeba počítat i příslušníky na dalším nesouvislém území se smíšeným obyvatelstvem. Základním znakem národa je tedy jazyk, kdežto společné území je už podřadným znakem. K tomuto pojetí je Renner přiveden pozorováním nebo přesvědčením, že rozhraničení Rakouska na národní teritoria (na "národní státy") by vyvolalo řadu konfliktů o určení hranic. A tak z této skutečnosti nebo z této možné skutečnosti vyvozuje Renner nedoložený závěr: "Národnost ve své vnitřní přirozenosti vlastně nemá vztah k území". A pak už bylo snadné vyvodit takousi definici národa: "Národ je svazek stejně myslících a stejně mluvících osob, je to kulturní pospolitosť moderních lidí, kteří již nejsou vázáni na rodnou hroudu". Nebo v dalším textu své knihy uvádí Renner, že "národ je svazek osob a nikoli územní panství". Národ je "kulturní pospolitosť". 5/

Renner přiznal, že tyto myšlenky o národě jako svazku osob (personalistické pojetí) jsou staršího data. Jeho přínosem k socialistické teorii, totiž pokusem o novou sociologickou teorii národa jsou až úvahy o národu z hlediska práva. Tato otázka - pokračuje Renner ve svých úvahách - vzniká v mnohanárodnostních státech, v němž se v praxi neuznávají národy jako kolektivní celky, protože jazykové jakož i jiné práva byla (či měla být) zaručována přímo jednotlivým občanům. Proti takovému pojetí vztahu stát - občan vystupovali někteří autoři - píše Renner již v brožuře "Nation und Parlament" z roku 1901 - s teorií, že

národ je "takovou organizovanou jednotou, která má být nositelkou státních práv": svaz těchto národních jednotek by pak tvořil "gesamtstaat". Dosavadní právně politická hlediska o národě rozřídil Renner do dvou základních skupin s jednotlivými oddíly. Myslím, že nebude na škodu uvést toto třídění tehdejších názorů právní vědy o národě. 6/

A. Atomistické pojetí (národ je navázaná suma individuí, nedělitelný jednotný stát má přímý /centralistický/ vztah k jednotlivým občanům):

- a) čistě individualistické pojetí: národnost je pouze subjektivní základní právo jednotlivce;
- b) statisticko-etnografické pojetí: národnost je neorganický masový jev a právo má za úkol vykonávat na mase příslušníků národa rovný a co nejnepatrnější "jazykový nátlak".

B. Organické pojetí: Každý národ tvoří právní jednotku (kolektivistické pojetí) a svaz národů tvoří stát (federalistický princip):

- a) teorie teritoriálního státu: etnické území národa tvoří jeden členský stát:
 - 1. historické pojetí: jen národy s vlastními státními dějinami lze považovat za státotvorné;
 - 2. etnické pojetí: každá národnost je státotvorná - uzavřená jazyková území tvoří členské státy;
- b) personální státní a družstevní teorie: národnost není v žádném přímém vztahu k území, ale je autonomním svazem osob (systém národnostní autonomie).

Co je vhodné z těchto teorií pro Rakousko? Doplnit nebo vyplnit "tento vše obsahující rámec" - to je Rennerův úkol. Renner si byl vědom rozpornosti májma jednotlivých sociálních skupin a tříd v národě, ale zároveň upozorňoval, že v národě existují zájmy, společné všem jeho příslušníkům. Těmito společnými zájmy v národě jsou 1. "zájmy jednoty" (zejména malé národy jsou nuceny "hledat" své příslušníky "až do posledního muže") a 2. "zájmy

svobody" - zájmy nebo tužby zbavit se nadvlády druhých. "Hypernacionálové" si vymyslí ještě "zájmy panování", potřebu ovládat části jiných národů; tyto "herrschafts-interesse" jsou pak příčinou národnostních konfliktů. Jak vznikají tyto národní zájmy, jaké jsou jejich příčiny, to už vysvětlili etnologové a sociologové: politik a právník (tedy Renner) se zajímá o to, jak zabezpečovat a chránit tyto zájmy. Společné národní zájmy nelze prosazovat jen dobrovolným spolčováním jednotlivých příslušníků národa, nýbrž jen tehdy, až se národ stane sám sobě jakýmsi "donucovacím svazem". Národ potřebuje určitá prerogativy státu, musí vystupovat vůči státu jako jakýsi "konkurenční princip". V Rakousku však národy-národnosti právě fakticky neexistují. A tak se lostává Renner k řešení svého úkolu, totiž k zjištění vztahu státu - národ a pak i k právně politické formulaci "národa".

Co je stát? Renner tu poukazuje na organickou právní školu, a třebaže upozorňuje na její nedostatky, přebírá její představy o státě jako "právním pojmu", který se ovšem vyvíjí a který předává nebo od něhož jsou přejímány různými "svazy osob" či "skupinovými útvary" právně státní úkony. Stát je podle Rennera suverénní územní korporace, která má tyto základní "elementy": 1. obyvatelstvo; 2. jeho organizovanost (nejde o prostou agregaci jednotlivců), v níž se prosazuje vůle právě vládnoucích zájmových skupin; 3. suverenita této vůle; 4. výlučná vláda této suverénní korporace na daném území - naproti tomu je národ "kulturní společenství". V kterých částech se tedy pojmy stát a národ mohou krýt? Z obšírnější Rennerovy dedukce vybírám jeho postřeh o tom, že - volně přeloženo - ve vztazích k obyvatelstvu vyžaduje stát určitou duševní a kulturní úroveň, která může být dosažena jen "národní" kulturou. Činnost státu předpokládá vyspělý národní život a jen národními kulturními prostředky může stát působit na jednotlivce. V tomto smyslu se mohou stát a národ navzájem krýt. Ve skutečnosti se však stát a ná-

rod neshoňují. Renner jako socialista poukazuje nejdříve na skutečnost, že právní stát ve státě je výrazem vůle právě panujících zájmových skupin národa nebo několika národů, a pak upozorňuje na rozdíl mezi státem jako "právním teritoriálním panstvím" a národem, který jako jedna z forem existence společnosti je "skutečným svazem osob". Ale národ by měl být také "juristickou osobností", která se bude podílet nebo která převezme část "výsostných práv" od státu. Myslím, že tu je nutné připomenout, že Rennerovo dělení a rozlišování "státu" a "národu" se týká mnohanárodnostních států. Renner si byl vědom klasické teorie o státu jako orgánu třídního panství, ale konkrétní zkoumání možnosti přeměny habsburské monarchie v demokratické soustátí jej vedlo k představě o primérnosti práva - jakési apriorní normy a ideálního stavu - nad státem a nad třídami. "Zprávněním" národa, vytvořením právního subjektu národa, stane se řešitelnou i národnostní otázka. Demokratická - zavedení všeobecných voleb, poměrné zastoupení národnostních menšin apod. 7/ sice ještě nelikviduje národnostní otázku, protože růst všeobecného vzdělání prohloubí potřeby jednotlivých národů: ale národnostní otázka již ztratí charakter otázky moci a stane se "řešitelnou otázkou kulturní". 8/

Národnostní problém je součástí problematiky vztahu mezi jednotlivci, společenskými skupinami a státem. Protože je národ kolektivitou, má nárok v rámci státu na přiměřené ústavní instituce a na vliv v zákonodárství i ve správě státu. V letech 1897-1900 se sice začalo pochybovat o možnosti udržení rakouského státního celku, ale nakonec všechny uvahy představitelů rakouské sociální demokracie o další budoucnosti Rakouska nebo jeho jednotlivých států přece jen vycházely z předpokladu existence habsburského státu na dlouhou dobu. Renner podmiňoval svá zkoumání tímto východiskem: "Je-li možné nebo zejména jsou-li rakouské národnosti nuceny tvořit jeden státní celek, to je "předotázka", na kterou se neodpovídá,

protože tato možnost je rozhodně předpokládána. Kdo tuto možnost nebo nutnost nepřiznává, pro toho jsou pak naše úvahy (o řešení národnostní otázky v Rakousku - J. K.) bezpředmětné. Naše téma zní: Protože rakouské národy jsou jednou nuceny být pospolu, pak je třeba řešit, za jakých právních forem se má tak dít, pokud možno relativně co nejlépe". 9/ Cestu k řešení naznačili již četní předchůdci socialistických autorů; je třeba rozdělit stát- ní a národní úkoly! Ideu paralelnosti státní správy (s kterou přišli již zmínění Offermann a Lang) rozváděl Karel Renner hned v prvních pracích asi v tomto smyslu: politická demokracie by se měla provádět na základě teritoriálního principu a národnostní demokracie na principu personálním. 10/ Mommsen v této souvislosti upozorňuje, že Renner byl v dosavadní literatuře představován jen jako stoupenec čistého personalistického principu. Ale ve skutečnosti navrhoval Renner v roce 1899 takovou kombinaci teritoriálního a personálního principu, podle níž měly vzniknout v Rakousku (Předlitavsku) převážně "uzavřené jednotné zóny národních teritorií", kdežto jen ve smíšených oblastech by existovaly "zóny s dvojitým právem": národně personalistické instituce by se tu neshodovaly se státními orgány zákonodárství a samosprávy. 11/ V této souvislosti chci upozornit na to, jakým způsobem zjišťoval kdysi Stalin nedostatky brněnského národnostního programu z roku 1899, v němž objevil jen "stopy teritoriálního principu" a v němž považoval zásadu "národní autonomie" za důsledek personalistického principu. V.M. Turek vysvětlil nedávno v Linci, že Stalin si dával dokumenty rakouské sociální demokracie překládat od služebné ve vídeňské rodině, u které v roce 1912 bydlil: ta samozřejmě nerozuměla dobře národnostní problematice. 12/

Z prvních projevů stoupenců personálního principu jako základu řešení národnostní otázky (především u Kristana) bylo možno vyvozovat závěry (a u Čechů šlo i o obavy), že by byla národnostní otázka řešena jen jako

otázka převážně jazyková (úřednická, školní, vzdělanec-ká).

Podívejme se nyní, jak odpovídá Renner na otázku, co by měl spravovat národ v rámci státu? Už jsem upozor-nil, že Renner znal dva důležité "národní zájmy", totiž zájmy jednoty a zájmy svobody. Renner dále vyjmenovává ve spise "Der Kampf" tato "práva národa": 1. příslušnost k národu (jako právo i povinnost vůči národu. 2. oprávně-ní žaloby proti poškození národních práv a 3. oprávnění k obraně národních práv proti státu. Jako právní jednot-ka vstoupí národ do těchto čtvero vztahů vůči státu: ve stav státní svobody, státního občanství, státního podří-zení a konečně ve stav státní organizovanosti. Co z toho všeho má být vyjmuto jako národní právo? Které jsou zá-kladní společné zájmy jednotlivců, jejichž realizace je úkolem státu a jimž odpovídají určitá státní výsostní práva (staatliche Hoheitsrechte)? 1. Zájem být kolekti-vitou, stát se jednotou a jako jednota být zastoupen a uznáván. Tomuto zájmu odpovídá právo zastoupení, svrcho-vanost reprezentace (doslovně Repräsentativhoheit). - Zde vyvozuje Renner závěr, že dokud nebudou mít zastou-pení národy, pak nebude národnostní smír možný: až dosud jedná vláda s politickými stranami. 2. K prosazení stát-ní vůle navenek nebo i dovnitř slouží vojenská svrchova-nost (Militärhoheit). Tu národ - jako kulturní pospoli-tost - potřebuje jen vyjimečně a stačilo by mu podobně jako církevním spolkům právo na "bracchium saeculare", 3. Zájmu obce o mírové soužití jejich příslušníků odpo-vídá svrchovanost soudní (Justizhoheit). Ta je prozatím mimo obsah národních aspirací. 4. Zájmu obce odvrátit ne-bezpečí od všeobecného blaha odpovídá policejní svrchova-nost, kterou zabezpečoval účinně stát; národ uskutečňuje toto blaho kulturní svrchovaností. - Zde rozvádí Renner poučku: Stát zabezpečuje materiální blaha, národ duchov-ní kulturu. Protože školní vzdělání je podmínkou získání materiální kultury, pak musí stát určit (prostřednictvím

národů) minima tohoto vzdělání a zaručit tato minima chudým a dosud nerozvinutým národům. 5. Konečně je tu zájem kolektivity o zabezpečení předešlých potřeb. Tomu odpovídá svrchovanost finanční. Tu potřebuje i národ. Kolik konfliktů by se odstranilo, kdyby národ mohl být pánem svých prostředků! Ať si každý národ staví, co chce, ale "každý ať platí sám". 13/

V další části spisu rozvádí Renner prostředky, kterými jsou uskutečňována zmíněná práva. V této souvislosti nadále uznává možnost uplatnění i teritoriálního principu řešení národnostní otázky. V zásadě sice národnost nepotřebuje právo teritoriální svrchovanosti, "ale pro vnitřní národní a státní organizaci má skutečnost, že určité území je odjakživa osídleno určitým národem - a to stále opakujeme, abychom předešli nedorozumění - mimořádný význam". 14/ Ostatně hned v úvodu citované knihy říká Renner: "Národy se musí stát státními faktory práva, státními potencemi, anebo - vyřkneme to obávané slovo - státy ve státě, má-li být v Rakousku zaveden mír a pokrok". Už jsme citovali Rennerův výrok o tom, že by se Rakousko nemělo rozpadnout na "státy". Vidíme, že Renner se dostává do nesnází a do rozporů při interpretaci svých pojmů a názorů. 15/

Nemohu tu podrobně rozvádět všechny další Rennerovy úvahy o funkci práva a o rozdělení těchto práv či právních forem mezi stát a národ. Mám dojem, že Renner tu směšuje své úvahy o státu jednou jako o ideálním právním stavu (zmiňuje se příležitostně o "mravní ideji") a jindy má na mysli konkrétní rakouský právní stav včetně práv "koruny". Však navrhuje formy styků "monarchy" s národy. Zhruba lze shrnout hlavní Rennerovy vývody asi takto: Národ, který bude oddělen (odlišen) od státu personálním principem (jeho příslušníci budou zapsáni do národních matrik), dostane určité právní postavení: právní statut dává práva a povinnosti vůči národu, státu i cizincům - a umožňuje národu určitou sféru nezávislou na státě

(„autonomie“). Národ jako právní subjekt by měl mít reprezentativní svrchovanost, svrchovanost kulturní, částečně i finanční, resp. i svrchovanost osobní a úřední.

V další části své práce z roku 1902 líčí Renner o podmínky a požadavky rakouské státní správy, rozebírá její stav a možnosti jejího rozdělení na státní a národní agendu v rámci krajů. Renner zejména zdůrazňuje význam krajů jako nejvhodnějších „forem realizace místní správy, nejdůležitější části státní správy vůbec...“. Je to nejúčinnější oblast samosprávy. Ve většině případů by bylo možno kraje zároveň ohraničit i národně, takže 90% právního území Rakouska by bylo rozděleno do stejnojjazyčných oblastí, ostatní kraje by byly děleny vnitřně personálně podle jazyka. Státní správa by pak mohla tyto kraje sdružovat podle okolností a potřeb do nějakých vyšších jednotek (Renner užívá výrazu „mittelgebiete“, kdežto „národní správa“ by takové vyšší národně správní sjednocování od kraje ke státu nepotřebovaly: národní kraje by byly řízeny „národním ústředím“, totiž národní radou, která sdruží všechny jednojjazyčné kraje a zapsané příslušníky národa ve smíšených krajích. Korunní země by byly zbytečné. To ostatně dokazoval Renner již v článku „Die Frage der Kreis - und Kronländer - Verfassung“ v roce 1900.

Ve smyslu rezoluce z brněnského sjezdu strany v roce 1899, která navrhovala zřízení, resp. přeměnu Rakouska v „národnostně spolkový stát“, rozebíral Renner v závěrečné části své knihy „Der Kampf...“ možnosti uskutečnění národní autonomie a státní unie. Podrobně chtěl všechny tyto otázky (zejména „instituce národní autonomie“) řešit až v dalším díle, a tak se spokojil s návrhem „zásadních rysů organizace“. Národní pospolitosti musí být nějak teritoriálně členěny a pospolitost určitého dílčího území se musí začlenit do obvodů státní správy. Tyto „mittelgebiete“ Renner blíže neoznačuje. Renner prozatím řeší formy „národního zastoupení“ především v krajích, v okresech a obcích. Autor se tu znovu vrací k myšlence „národ-

ních matrik" ve smíšených obcích. Státní správa vykonává v okresech mocí soudní, povinnosti berní a vyřizuje záležitosti vojenské, ve všech ostatních státních, autonomních nebo zemských (?) záležitostech má národní sekce (její představitel) právo, a pokud to národ předpisuje a má k tomu i prostředky, také povinnost zastupitelských úkonů.

Není možné rozvádět podrobně všechny další Rennerovy představy o národní a územní autonomii, o orgánech uskutečňujících státní moc a potřeby národů. Pokusím se vydělit některé důležitější myšlenky. Především k zásadě "každý za své". Renner si představoval, že každý krajiský národní svaz předpíše svým příslušníkům přímé daně, z nichž pak bude zajišťovat národní potřeby (pokud nebudou zajištěny státem v rámci jeho péče o všechny občany), tedy kulturu, školství, umění, literaturu, různé humanitní ústavy atd. K tomu je třeba poznamenat, že přímé daně byly tehdy daněmi z majetku a z výdělku: protože většina velkých průmyslových podniků byla německá, měli by tedy Němci zcela jasnou převahu: jejich školství a vzdělanost by určitě přitahovala příslušníky druhých národů. Renner odhadoval, že Němci (35% obyvatelstva) dávají polovinu daní. 16/

Ve starší literatuře se soudilo, že Renner podobně jako Adler a jiní vídeňští socialisté vyslovovali své názory na řešení národnostní otázky nejen reformisticky, ale zároveň i německo-centralisticky. Tu připomínku opakuje i Mommsen, 17/ Pokud jde o Rennera, tu v jeho prvních pracích čteme, že se považuje za Němce a že řešení národnostní otázky dokazuje mimo jiné i v zájmu německví. Což samo o sobě nemusilo znamenat německý nacionalismus. Renner totiž zároveň kritizuje i německý šovinismus. Představu jeho německví z přelomu 19. a 20. století vyjadřuje zřejmě tato věta: Němci by mohli ovládat Rakousko pravděpodobně ještě hodně dlouho, kdyby nepovažovali za příliš obtížné ovládat národy Rakouska v jejich mateřských jazycích. 18/

Podle Rennera měli se rakouští Němci cítit dost soběstační (početní); aby si mohli řešit všechny národní úkoly, aniž by stáli s Němci v říši v nějakém politickém svazku; všechny jejich hospodářské zájmy jsou zakotveny v Rakousku a celní hranice je chrání před mocnou konkurencí z Německa. Němečtí Rakušané (Deutschösterreicher) byli kdysi vládnoucím kmenem v Rakousku, ale s jejich panstvím je konec: mohou však být vůdčím národem. A lépe je sedm národů vést než tvořit zázemí Hohenzollerům. Konečně každý chápavý německý Rakušan a ještě více každý říšský Němec ví, že věci německví lze více sloužit tak, že rakouští Němci vytrvají na svých místech, že udrží otevřenou bránu jižním a východním Slovanům pro západ stůj co stůj, aby tyto národy nepadly do rukou vše pohlcujícímu Rusku. Takže každá německá irredenta (proti Rakousku) je vlastně útekem z místa, je to opuštění národního a kulturního praporu. Úlohu německví, resp. možnosti vůdčí úlohy Němců v Rakousku viděl Renner takto: Obavy z všeobecného volebního práva, které by mohlo zbavit rakouské Němce vládnoucího postavení, jsou liché. Němci přece mají velký ekonomický vliv ve státě. Spolu s Italy, Rumuny a Ukrajinci (Rusíny) udrží Němci přirozenou hegemonii proti možnému nebezpečí panslavismu. Ale toto nebezpečí je jen fantomem. 19/

Rennerova slova nepotřebují dalšího komentáře. Ani v socialistickém hnutí nemohlo jít o "hegemonii" dělníků jednoho národa nad dělníky druhých národů. Engels souhlasil v 80. letech s tím, že vyspělejší socialisté jednoho národa (země) povedou dělníky jiných národů, ale jen v době akce /revoluce/. Slova o "přirozené hegemonii" proti "panslavismu" dráždila neněmecké národy.

Pokusím se nyní shrnout poznatky o Rennerově postoji k českému národu, resp. k "české otázce". Nejdříve tu připomenu z Rennerových vzpomínek onu zmínku o "vechslu" - výměně - dětí z českých a německých vesnic jižní Moravy, kterým měl projít i Renner jako mladý chlapec. Ně-

mectví na jižní Moravě nebylo nacionálně šovinistické, ale rakousko-patriotické, uznávající zemskou (moravskou) realitu a respektující češství. Renner sám jako mladý student, když působil jako vychovatel na severní Moravě, oceňoval sčtetlost a vzdělanost prostých obyvatel tamějších českých vesnic, kterou neviděl ani doma na jihomoravské vesnici, ani u zámožných příbuzných na Moravskotřebovsku. 20/ Renner uznával a vždy zdůrazňoval vysokou kulturní úroveň českého národa. Pokud kritizoval českou politiku, pak to byla kritika české obhajoby českého státního práva: Renner chtěl kritizovat především "feudály" a buržoazní nacionalismus. Zároveň ale kritizoval Renner i německý šovinismus, namířený proti Slovincům v Korutanech a ve Štýrsku, popřípadě i proti Čechům ve Vídni a jinde. Renner si byl vědom, že systém národních krajů by znamenal rozdělení českých zemí, ale přitom nebo proto si přál: "Češi ať si považují za svůj domov země svatováclavské koruny v celém rozsahu a mohou tam používat plné právo, aniž by jinde zůstali bez moci a bez práva." 21/ Nejdříve by se ovšem Češi musili stát sami "federalisty", musili by uznat "sudetské Němce" jako samostatné, a pak by mohli chtít federalismus ve státě. Chťají-li Češi pořídek a mír, pak musí své země organizovat, musí se podobně jako Němci učinit "autonomními" a stanovit smluvně podmínky spolupráce s Němci. 22/

V těchto slovech se však ozývá nejen porozumění pro Čechy či pro jejich potřeby, ale zároveň je z nich slyšet i určitá výhrůžka na jejich adresu.

V knize "Boj rakouských národů o moc ve státě" se Renner vyslovuje o budoucnosti Rakouska, totiž o soužití jeho národů dost optimisticky. Byl proto nespokojen s politikou oficiálního vedení sociální demokracie ve vztahu k národnostní problematice. Považoval stanovisko vídeňského vedení za "problematické" nebo dokonce za "bezmocné" a "defenzivní" - tak si stěžoval v dubnu 1902 Kantstému. Renner tehdy napsal: "Považuji pozitivní a agresivní,

odvážnou národní (národnostní) politiku ve smyslu národní autonomie nejen za možnou a úspěšnou; ale já věřím i v to, že nebyla pro to dosud žádná doba tak příznivá jako dnešní, kdy všeměmci i ostatní buržoazní strany (se rozpadli) do bezradných zmatků a kdy je nám státní moc v případě nezbytnosti přístupnější". 23/

Adler i jiní však byli skeptici v tomto směru. Pesimisticky se ozval i Kautsky. Polák Daszynski dal znovu najevo, že pro Poláky je Rakousko jen momentální nezbytnost. Náš Fr. Modráček napsal v roce 1904 brožuru přímo pod názvem "Rozvrat Rakousko-uherské monarchie". Vůbec téma "krize Rakouska" se stalo v letech 1902-1904 znovu aktuální.

Rennerovi přátelé Ellenbogen a Max Adler sice vychvalovali Rennerovu knihu jako vynikající marxistický rozbor, 24/ ale zase polský socialista Kelles-Krauz názory Rennerovy ostře zkritizoval. Kelles-Krauz především odmítl Rennerovu tezi o tom, že "stát má prvenství před národností". Podle Kellese měl být východiskem socialistického programu pro národnostní otázku nikoli zájem státu, nýbrž zájem národů. 25/

13. ADLER, AUSTERLITZ, KAUTSKÝ A RENNER o "KRIZI V RAKOUSKU-UHERSKU"

Pokusme se nyní ukázat, jak viděli celkovou situaci v Rakousku a jaká východiska navrhovali jednotliví vůdčí funkcionáři a teoretikové sociální demokracie v prvních letech 20.stol. Shrnu nejdříve názory Viktora Adlera. Nejprve připomenu Adlerův teoretický přístup k poměrům v Rakousku, totiž jeho ideu "ekonomické tendence". 1/ Zásadou Adlerovou se dostala do brněnské rezoluce i tato formulace: "Pracující masy představují (v Rakousku) element, udržující stát a společnost". Adlerovou zásluhou bylo, že se utvrdila představa o sociálně demokratické straně jako o síle, jež je jediná schopná udržet Rakousko - totiž

provést "reformy" ve státě. tuto naději choval Adler ještě v roce 1902, kdy na sjezdu v Ústí n.L. odmítal projevy nespokojenosti s tehdejší taktikou vedení strany. Adler se zároveň naště obí obracel s výzvami na adresu vládních kruhů: "Je v podstatě našeho myšlení, že vysouváme do popředí hospodářské otázky a odsouváme do pozadí národní otázky. Ale my si přejeme, aby byly tyto otázky konečně řešeny rozumnou úpravou, jinak je každá solidní práce neustále ohrožována. Tok bystřiny musí být přece regulován, abychom nemusili zítra prožívat opět nějaká překvapení". 2/

Výzvy byly ovšem neúčinné, a tak zpráva celorakouské strany pro sjezd ve Vídni v roce 1903 zjišťuje opad státního citění v masách. Adler tehdy prohlašuje: Rakousko je stát, který se už dlouho vyžil, jehož formy ustrnuly a který nemá přítomnosti co říci. Sociální demokracie nebude proto bránit jeho zániku. 3/ I v dalších projevech v roce 1903 dal Adler najevo, že považuje přeměnu Rakouska za nemožnou. Zjišťoval nyní, že národy Rakouska spojuje nyní jedině odpor proti státu. Ze současného Rakouska nemůže vzejít nic užitečného. Nezbyvá nic jiného - prohlásil Adler na sjezdu v Salzburgu v roce 1904 - než aby se sociální demokracie zřekla úkolu zabývat se tímto státem!

Ale stát sám o sobě je nutný - dokazoval Adler v Salzburgu. Potřebujeme "tento rámec" pro svůj rozvoj. Tímto rámcem ovšem nemůže být daný stát, který je "hnojištěm Evropy", tím bude jiný stát, až "se někdo (?) najde, kdo jej (starý stát) odstraní". A proletariát bude plnit své povinnosti i za nejtěžších poměrů, udrží svou životnost tak dlouho, "až přijde čas, aby našel své skutečné životní podmínky". Adler tedy nevěřil v životaschopnost Rakouska, ale nevěřil ani v to, že se brzy rozpadne. Proto nechtěl orientovat stranu a dělnictvo na "zemětřesení", rozuměj na "katastrofickou situaci", na válku nebo na nějakou revoluci, která není pravděpodobná. Ale na druhé

straně má Adler dojem, že "je zbytečná každá námaha pro uskutečnění sociálně demokratického národnostního programu". 4/

Jak je zřejmé, Adler neanalyzuje situaci, nehledá vzájemné příčiny jevů a nepokouší se o jasný závěr. Ten je podle Adlera jen jeden: V Rakousku je třeba nějaký čas vydržet!

Zmínil jsem se již dříve o tom, že za "teoretika" národnostní otázky v Rakousku byl považován koncem 90. let také Fr. Austerlitz. Jako vedoucí redaktor ústředního orgánu německorakouské strany "Arbeiter-Zeitung" stal se Austerlitz teoretikem taktiky, tedy praktikem, který čas od času věnoval pozornost představám o možnosti přeměny habsburské monarchie. V článku "Die Krise des Dualismus" v Kautského časopise "Die neue Zeit" v roce 1903 5/ přijímal Austerlitz některé představy o "ekonomické jednotě" Rakouska, ale posuzoval situaci dost pesimisticky. Upozorňoval nejdříve na skutečnost, že evropský tisk zavedl už stálou rubriku "rakouská krize" - jako se kdysi v západní Evropě a vlastně i v Rakousku psávalo o "východní otázce" (o rozpadu Turecka). Austerlitz sám vidí v "rakouské krizi" problémy vlastního Rakouska-Předlitavska a hlavně pak problémy vztahů Předlitavska k Uhrám - problém dualismu. Je vůbec možné soužití mezi Předlitavskem a Uhrami - mezi dvěma "velkostáty" - táže se Austerlitz. Odpověď na tuto otázku znamená nejdříve klást následující tři otázky: 1. Lze udržet jednotu Předlitavska? 2. Jen Uhry mohou být trvalé jako stát? 3. Může dualismus udržet jednotu habsburské monarchie jako jakési velmoci? - K první otázce odpovídá Austerlitz předběžně: Ačkoli nejsou "Rakušané" zamilováni do svého bezejmenného seskupení "království a zemí zastoupených na říšské radě", kteréžto seskupení brání rozvoji jednotlivých národů k samostatnosti (a touha po této samostatnosti je - říká Austerlitz - národům vrozena tak, jako je vrozena třídám touha po moci), tak přece jen nemohou ("Rakušané") tento stát odstranit, protože představuje

ještě na hodně dlouho jediný rámec státnosti jednotlivých národností. "Rakouská krize" je tedy hledání nové formy vzájemného soužití, kterou prozatím nelze najít, protože tato nová forma předpokládá určité vyrovnání kultury jednotlivých národů. "Na upevnění tohoto Rakouska působí především průmyslový vývoj, z něhož pocházejí dvě moderní třídy, buržoazie a proletariát, jejichž zájmy nutí k semknutí a musí pozvolna vést k překonání přání po národním rozdělení; potřeby těchto tříd vyžadují nevyhnutelně udržení velké a společné hospodářské oblasti". 6/ Austerlitz ví, že v Rakousku jsou odstředivé síly, ale nemohou se sjednotit a vzájemně se paralyzují. Proto není Rakousko "evropskou otázkou". Rakousko se nemůže rozpadnout: kam by se mohly jeho jednotlivé díly rozpadnout?

Naproti tomu rozpad dualismu je otázkou času: existuje jen díky autoritě starého císaře. Ostatně Uhry jsou hospodářsky samostatnou jednotkou. Je tu sice ještě společné ministerstvo zahraničních věcí, ale i tu se snaží Uhry o svébytnost. A co vlastně mají Rakušané společného s Uhrami? Nespojuje je ani jazyk, ani kultura, ani historie - jsou tu snad některé hospodářské zájmy, ale to státní jednotě na dlouhý čas nestačí. Je tu vlastně jen zájem dynastie, který spojuje Rakousko a Uhry ve státní pospolitost. Dualismus jako forma soužití byl vhodný pro nevyvinuté státy, ale teď je nesnesitelný.

Austerlitz poté zkoumá dualismus jako vymoženost Uher. Jeho rozbor právního a hospodářského mechanismu dualismu se zdá být přesvědčivý, ale nás tu zajímá především Austerlitzovo zjištění o tom, že dualismus se jeví mnohým Rakušanům, především Němcům, přes všechny nevýhody potřebný: vidina "říše" by se bez Uher rozplynula. Rakušanům je zkrátka a dobře dualismus alespoň náhražkou dávne jednoty habsburské monarchie. Naproti tomu je Maďarům dualismus stavem, od něhož se osvobodit je cílem nejbližší budoucnosti. 7/ Dualismus škodí Rakousku (Předlitavsku) hospodářsky - o tom není pochyb. Škodí mu i politicky, protože Maďaři popuzují

svou celní politikou balkánské národy proti Rakousku. Rozpuštění dualistického spojení mezi Rakouskem a Uhrami by nebylo na škodu Rakouska.

O tomto problému - o vztahu mezi Rakouskem a Uhrami - referoval Austerlitz na celorakouském sjezdu sociální demokracie ve Vídni v roce 1903. Můžeme tu stručně shrnout, že po Austerlitzově referátu odmítl sjezd dualismus jako "přežitek dynastické domácí mocenské politiky v epoše suverenity národů" a jako škodlivou skutečnost pro Předlitavsko. A tak se ve sjezdové rezoluci rakouské sociální demokracie žádalo oddělení Rakouska od Uher, aby mohlo být rakouské státní společenství národů vybudováno nově na zásadě autonomie národů. Některým delegátům se však nezdálo možné, aby z popela jednou rozpadnutého "Velkorakouska" mohlo vzniknout menší reformované Rakousko: ve zrušení dualismu viděli spíše krok k rozpuštění Rakouska vůbec. 8/

O "krizi v Rakousku" psal také Karel Kautsky, který se neustále zajímal o poměry v Rakousku. Byl přítomen na sjezdu strany ve Vídni v roce 1901, kde se stavěl odmítavě k revizi Hainfeldského programu. 9/ Optimismu některých rakouských socialistů, zřejmě především Rennerovu, se soukromě posmíval. Napsal např. v září 1902 D. Bachovi: "A ještě jsou lidé, kteří fantazírují o životaschopnosti Rakouska a lámou si hlavu přemýšlením o formách, jimiž se mají řešit jeho národnostní otázky". 10/ Veřejně se pak Kautsky vyjádřil o situaci v Rakousku na podzim 1903 článkem s příznačným titulem: "Krise v Rakousku". 11/ V tomto článku si nejdříve zopakoval své znalosti o vztahu mezi jazykem a národem, pak pojednal o "národnostním problému v Rakousku" a rozvedl zejména problematiku "dualismu", totiž vztah Rakouska a Uher.

V první části studie opakoval Kautsky svou dřívější definici národa jako především jazykového společenství. Jazyk je podle Kautského konec konců nejdůležitější prostředek nejen styku, ale i samé výroby. Kautsky ví, že

jsou tu i další prostředky, které vytvářely sociální soudržnost, že tu tradice, ale ta je konec konců zprostředkovaná řečí. Ale přece jen může být jazyk zapomenut a třebaže si některé etnické skupiny osvojily jazyk jiný, zůstávají nadále svým národem (Irové). To je ale výjimka. Kautsky pak vysvětluje, jakou funkci "pouta" mělo kdysi vědomí pokrevní příbuznosti a jakým poutem se pak stávalo společné území, děděné z generace na generaci. Právě společné území si vynucovalo i společnou řeč. To je zejména tendence kapitalistické společnosti: konzolidovat národní území v jeden národní stát. 12/

Vývoj národů probíhal jinak v západní a jinak ve východní Evropě. V západní Evropě vznikaly většinou velké a uzavřené národy: jejich národní charakter nebyl nikterak narušen přítomností třeba Basků ve Francii nebo lotrinských Francouzů v Německu atd. Ale přítomnost Poláků v Prusku již dokazuje, že tento stát je svou východní polovinou ještě ve feudálním období. - Kautsky poté přechází na problematiku militarismu, který "přehlušuje" působení kapitalismu a který ve východní Evropě vznikl vlastně ještě dříve než "kapitalismus". A také nacionalismus působil ve východní Evropě ještě před kapitalistickým vývojem (!). Kautsky nerozvádí podrobněji tyto poznámky a přechází k druhé problematice, totiž k poměrům v Rakousku.

Vysvětluje tu nejdříve již známé schema o vzniku habsburské monarchie v důsledku tureckého nebezpečí. Když toto nebezpečí v 18.století zmizelo, přestala monarchie plnit "historický úkol" (sjednocování a ochrany malých národů). Národy však zůstaly pohromadě, protože je opanovala společná dynastie společnou armádou a byrokracií. Spojení mezi jednotlivými částmi říše bylo tak malé, že tyto země mohly zůstat ještě staletí pohromadě, aniž by rozvinuly společný jazyk a společné národní vědomí. Rakousko je v mnoha svých částech tak kulturně zaostalé, že tu zůstalo zachováno promíšení obyvatelstva z minulosti a

na jeho národy nev tvořili vlastní etnickou uzavřená (kompaktní) území. - My dnes ovšem víme, že promíšenost obyvatelstva v Rakousku resp. vůbec v jihovýchodní a střední Evropě byla způsobena mnoha jinými okolnostmi vnějšího rázu. Víme dále, že vnitřní migrace obyvatelstva (pohyb dělníků - bývalých rolníků - do měst a do sousedních zemí) způsobovala nejen "prostupování národů", způsobovala nejen změny ve složení národnostní v daném území, a tak vytvářela nové třecí plochy mezi národy, ale vyvolala u nás nebo u Slovinců "probuzení" národa (počestění měst).

Uváděje doklady o těchto změnách v národnostním složení obyvatelstva Uher, přechází Kautsky k problematice dualismu. Považuje existenci dualismu za součást celkové národnostní krize v habsburské monarchii.

Měli bychom tedy být svědky - pokračuje Kautsky ve svých úvahách - té tendence, že Předlitavsko bude usilovat o osamostatnění od Uherska a Uhersko že bude držet dualismus. Ve skutečnosti je tomu naopak. Úplná státnost Uher je ale v rozporu se zájmy dynastie, pro níž by uskutěnění jen personální unie znamenalo ohrožení významu nebo i moci vůbec. A tak se monarcha přiklání a bude musit přiklánět ve sporech mezi dvěma říšskými celky na stranu agresivnějšího - bude ještě více zajatcem Uher než dosud. Franz Josef byl u Maďarů populární, ale nástupce trůnu (František Ferdinand) je jiný, ten nemíni souhlasit s okleštěním práv své vlády. To zase nutí Maďary k tomu, aby zesílili nátlak na nynějšího panovníka. Proč tedy neusilují Němci o odtržení od Uher? Proč snáší její skutečnost, že spolu s Čechy nejvíce platí na náklady dualismu? Jsou zřejmě krátkozrací. 13/

V závěru svého článku přechází Kautsky k poměrům v Rakousku. Považuje jeho celkovou ekonomickou situaci za nepříznivou. Rakouská sociální demokracie přichází s programem autonomie národů a s oddělením Předlitavska od Uher. Kautsky s tím souhlasí. Uváděje si zároveň, že národnost-

ní program sociální demokracie se uskuteční, až proletariát dobude moc. Pak se ale Rakousko jako velmoc rozpadne a bude "pošvýcarštěno". Takovou proměnu je možné dosáhnout jen revolucí, která by rozbila staré Rakousko. Kdo však by měl po revoluci zájem na tom, aby budil Rakousko k novému životu, když bude jednou mrtvé? Trvání Rakouska je dnes produkt rozpaků a nikoli vnitřní nezbytnosti: pokud ovšem Rakousko trvá, musí jeho obyvatelé a tedy i sociální demokraté hledat, jak Rakousko přetvořit k životaschopnosti, protože zde mají žít. Bude-li ale Rakousko vyřizeno nějakou katastrofou nebo vlastním marasmem, potom budou jeho části volné a vzdáleny toho, aby hledaly nové formy soužití: budou se co nejvíce separovat, zejména staré historické národy: Němci, Poláci a Italové. Ale je neplodné předvídat, co a jak se bude dít. Nebude to však jednoduchý nebo velmi mírný proces, v němž se bude národnostní chaos východní Evropy prodírat ke svému konečnému národnímu konzolidování.

Buržoazie už není schopna splnit úlohu nastolení právní rovnosti a politické svobody národů Rakouska. To je dnes možné jen katastrofou, která odstraní překážky z cesty. Národní státy (v prostoru habsburské monarchie a ve "východní Evropě") vzniknou ve válkách a v revolucích. Buržoazie tuto katastrofu nevydrží. My, sociální demokraté, nemáme žádný důvod přát si, aby šel vývoj tímto směrem, ale my se přizpůsobíme vývoji, abychom zvládli všechny eventuality. Kdysi jsem očekával - pokračuje Kautsky ve své úvaze - že narůstání proletářského třídního boje sblíží buržoazii různých národností, ale zatím nastává opak: buržoazní svět se stále více rozpolcuje, čím více kráčí kupředu bojující proletariát. Velká vítězství sociální demokracie mohou přechodně vést k překonání tohoto rozkolu mezi buržoazií a sjednotit naše protivníky v jednu reakční masu, ale na dlouho se takové sjednocení neudrží: ostatně oni už pozorují, že se blíží jejich (rozuměj buržoazie - J.K.) poslední hodina. A tak je našim soudruhům v Rakousku

souzeno na dohlednou dobu, že musí sami nepřetržitě bojovat ve stále divočejším národnostním chaosu proti útokům nepřátel a také proti rostoucímu přílivu národních proudů a protikladů uvnitř zaostalých proletářských vrstev. 14/

Foměrů v Rakousku a dokonce i "české otázky" se dotýkají některé další články K. Kautského z let 1902 až 1904, věnované "polské otázce". 15/ Kautsky v nich připomínal "ohromnou národní citlivost" dělnictva českého národa a vůbec národů utiskovaných. V diskusi s Kelles-Krauzem, kterému se nelíbilo Kautského opomenutí "polské otázky" v knize "Sociální revoluce" (1902) napsal Kautsky mimo jiné: "Pro věc revoluce není tato (polská) otázka o nic vážnější, než je rozřešení každé jiné národnostní otázky, kterou ponechávají buržoazní vlády k řešení vládám proletariátu: jako např. utvoření českého státu s připojením Slováků, jako sjednocení Srbů v jeden stát, připojení Trentina k Itálii atd." Kautsky tím chce říci, že "výjimečná úloha, kterou hráli Poláci, totiž úloha obranného valu revoluce proti Rusku skončila, a proto zanikly příčiny zabývat se polskou otázkou při obecném rozboru budoucí revoluce..." Kautsky věřil v brzký příchod revoluce v Rusku a pod dojmem zpráv o situaci v Rusku mohl v roce 1904 napsat: "Demokratické Rusko určitě musí mocně roznítit touhu Slovanů v Rakousku a v Turecku po dosažení nezávislosti... Pak se stane akutní i polská otázka... Rakousko se pak rozpadne, neboť zhroucením carismu se rozpadne železná obruč, která dnes ještě svírá pohromadě síly, usilující (v Rakousku) o rozchod." 16/

Zatímco u většiny sociálně demokratických autorů převažoval na přelomu 19. a 20. století ve vztahu k Rakousku a k Habsburské monarchii jako celku vůbec pesimismus, pokoušel se Renner o zjištění jakéhosi návodu k záchraně a obrodě říše. Ač poněkud rozmrzen poměrně malým ohlasem své práce z roku 1902, nadále pokračoval ve zkoumání podstaty národnostní otázky a v upřesňování svého programu

přeměny habsburské monarchie. Na rozdíl od mnoha jiných autorů uvažoval Renner o problematice celé monarchie, tedy i o Uhrách. Ostatně napjatý vztah mezi Peští a Vídní přímo nutil ke studiu problematiky dualismu. Výsledky svých názorů vyložil Renner v roce 1904 v brožůře "Krise dualismu". 17/ Vlastnímu obsahu citované brožury porozumíme lépe, když si nejdříve připomeneme, že na začátku 20.století byla největším a nejsilnějším odpůrcem zavedení všeobecného volebního práva v Předlitavsku a vůbec v habsburské monarchii maďarská šlechta, která v tomto směru ovlivnila rozhodování dynastie i pro Předlitavsko. A protože dualismus vůbec způsoboval monarchii vnitřní krizi, rozhodl se Renner vysvětlit podstatu dualismu a tak vyvrátit maďarskou agitaci o právu na samostatnost Uher. Renner především dokazoval, že rakousko-císařská vojska osvobodila Uhry (fakticky Maďary) od Turků a že tedy netrvá "tisíciletá územní kontinuita" Uher. Podunají a Karpaty jsou přirozeným komplexem se středem ve vídeňské pánvi. Habsburská monarchie není konglomerátem zemí, získaných Habsburky sňatkovou politikou, ale je uskutečněním tendence, kterou poznává již ve 14. a 15. století - tedy ještě před tureckým nebezpečím. Geografické poměry sice nejsou jediné a rozhodující, ale staré a stabilní, a proto tak důležité pro Rakousko a pro celou říši. Dualismus je však překážkou reformy říše. Renner proto kritizuje maďarskou magnaterii a dokazuje nemožnost přeměny Uher v ryze národní stát. Předlitavsko samo o sobě není dobře myslitelné, protože má příliš podobu kleští kolem Uher, což je ovšem ještě nepříznivější pro Uhry. Pro haličské Poláky má význam celá monarchie a stejně tak i pro Jihoslovany je monarchie "veškerá naděje" jen jako celek. Ale i pro Čechy a německé Rakušany by bylo Předlitavsko jen rozdvojeným a roztrhaným přístřeškem. I pro Maďary je prospěšné mít celní hranici nikoli v Bratislavě, ale v Bregenzu a v Podmoklech. Je vůbec nesmysl, aby v období velkých uzavřených obchodních oblastí, v období, kdy celá střední

Evropa (podíhl J.K.) musí vytvořit jednotu, byla rozrušena již daná autarktní obchodní oblast. 18/

Tato Rennerova práce, jejíž myšlenky byly opakovány a rozváděny o dva roky později v rozsáhlejších knižním zpracování (viz dále), je projevem "velkorakušanství", inspirovaným staršími předlohami a vítaným četnými přívrženci následníka trůnu Ferdinanda d'Este. Vedení strany tehdy toto velkorakušanství odmítalo, ale určitě nikoli jen proto, že Renner nadále spoléhal na dynastii, na její císařistickou politiku. 19/ Ve svých představách o jednotě habsburské říše spoléhal Renner také na hnutí nemaďarských národů jako na potencionálního spojence protimaďarské (protirakonské) politiky a jako na stoupence příští přeměny celé monarchie. Sympatie nemaďarským národům byly tedy u Rennera diktovány především potřebou spojenců proti Maďarům. Zdá se však, že Renner zdůrazňoval protimaďarské nálady v Uhrách proto, aby tak zesílil účinek svého volání na adresu císaře: Koruna, která vepíše ve svou korouhev historické a národní nezbytnosti i potřeby a která je ochotna s tímto programem, bude-li to třeba, vystoupit s vyhrnutými rukávy na barikády, k čemuž byl ochoten Bismarck za starého Viléma, ta je neporazitelná. 20/ Podobně se vyslovoval Renner v denním tisku v prosinci 1904.

To bylo v době, kdy policejní ředitelé velkých měst habsburské monarchie zjišťovali všeobecnou radikalizaci mas a kdy slovanské socialistické časopisy poukazovaly na vliv ruské revoluce na "osvobození slovanských národů". Poukazoval na to ostatně již dříve také Karel Kautsky. Články Čechů Hrdce o "vztahu dělnictva k obraně národa" nebo Poláka Daszyńskiego o "cestě národů ke svobodě a státní moci" z roku 1904 potvrzovaly revolučně osvobozené nálady národů habsburské monarchie. Vůdcové sociální demokracie, kteří až dosud mluvili o "krizi Rakouska", začali se nyní - když se konečně naskýtala možnost připravovat revoluční řešení "krize" - obávat se této krize a revoluce. A všem vůdcům celorakouské sociální demokracie (včetně Čechů nebo Polá-

ků) přišlo vhod, když vláda 4. listopadu 1905 konečně slíbila uskutečnění žádané volební reformy. Volební právo - to je nebo bude cesta k řešení národnostní otázky v Rakousku - tak se znovu argumentovalo v tisku sociální demokracie.

Zatímco si Renner přál zrušení dualismu a jednotu celé říše, trvali uherští (maďarští) sociální demokraté na "dané" půdě, totiž na půdě Uherska. Vedení Sociálně demokratické strany Uherska samozřejmě nesouhlasilo s vnitřním uspořádáním v Uhrách a se stávajícím vztahem uherského státu k Vídni (tedy s dualismem). Adolf Goldner hájil na IX. kongresu strany v roce 1902 heslo ekonomické i politické nezávislosti Uher proti Rakousku. Ernő Garami ale upozorňoval na to, že nezávislost nebo **spojení** s národnostními státy by si přáli také Srbové, Rumuni, Slováci atd., a proto odmítal heslo samostatnosti Uherska. Když pak v příštím roce vypracovala SDSU svůj program, dala si mimo jiné za úkol "bojovat proti jakémukoli národnostnímu útisku" a hlásala "**plnou rovnoprávnost** všech národů, které žijí ve státě". Návrh srbského delegáta X. kongresu strany (v roce 1903), aby se v rezoluci hovořilo také o "**samosprávě**" národů, nebyl přijat. 21/

Z dokumentů SDSU z let 1903-1905 vyplývá, že maďarští sociální demokraté měli na mysli jazykovou rovnoprávnost, která bude prosazena určitě po zavedení všeobecného volebního práva. A tak boj za všeobecné volební právo byl i pro uherské sociální demokraty hlavní metodou řešení "národnostní otázky", kterou jinak považovalo vedení strany (a tedy především maďarští sociální demokraté) za "rušivou otázku". Deszö Bokányi se dokonce na jaře 1903 vyslovil: "Žádné národní požadavky k ničemu nevedou: neulehčují jho a nezruší vykořisťování". 22/ Toto odmítání se sice týkalo především požadavku maďarské buržoazie o zřízení samostatné maďarské armády, ale zároveň vyjadřovalo nezájem o hnutí nemadžarských národů. Mám dojem, že vedení SDSU se stavělo vůči nemaďarským národnostem (socialistům) asi tak, jako kdy-

ši Adler a jiní ještě koncem 80. a na začátku 90.let.

Mohli bychom tu ovšem uvést některé hlasy maďarských socialistů ve prospěch nemaďarských národů, resp. ve prospěch socialistického hnutí těchto národů. Někteří z nich dokonce viděli východisko ve federativní organizovanosti strany podle "jazyků". Ale to se zase jiným zdálo nemožné vzhledem k tomu, že "jednotlivé národnosti nežijí na určitém uzavřeném území". Vedení strany nepřijalo představu Karla Rennera o rozvoji nemaďarských národů a jeho tezi, že toto hnutí může být využito v boji proti dualismu. Vedení strany ostatně vůbec přehlíželo socialistické hnutí nemaďarských národů. Tento postoj vyvolával kritiku nejen nemaďarských socialistů, ale i přívrženců levice mezi maďarskými socialisty. Ervin Szabó, poučen u klasiků, upozorňoval v letech 1903-1905 na potřebu teoretického studia národnostní otázky a navrhoval i autonomní organizaci nemaďarských socialistů. Na potřebu rozšířit socialistickou agitaci v prostředí nemaďarských národů a prostřednictvím mateřských jazyků těchto národů upozorňovali i další levicoví maďarští sociální demokraté. Ale levice v SDSU neměla dost síly a času (její představitelé byli vyloučeni z vedení strany), aby navrhli vhodnější národnostní program. 23/

Uherská sociální demokracie tedy zůstala i ve 20. století jednotnou (celostátní) stranou, která uznala za samostatnou organizaci jen chorvatsko-slovenské socialisty - jak to ostatně odpovídalo státoprávním poměrům v Uhrách. Chorvatští socialisté byli přijati v roce 1908 jako samostatná sekce II.internacionály. V rámci společné (jednotné) uherské sociální demokracie pracovali i dělníci slovenští, srbští a rumunští, resp. němečtí, kteří vydávali socialistické tiskoviny ve vlastních jazycích. Slovenským sociálním demokratům se to podařilo až v roce 1904, a to za pomoci socialistů z Prahy a z Vídně. "Slovenská sociálně demokratická strana v Uhrách", založená v roce 1905, se sice považovala za součást SDSU, ale neshody mezi vedením

strany v Pešti a slovenskými dělníky nakonec vedly k rozkolu a roztržce. 24/

14. KELLES-KRAUZ O NÁRODNOSTNÍM PROGRAMU RAKOUSKÉ SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE

Na jiném místě se zmíním, co se soudilo o Rennerových a jiných pracech německorakouských autorů v českém a polském (haličském) prostředí. Předběžně lze říci, že čeští socialisté se dívali na Springera-Rennera dost kriticky, i když byl nadále v zásadě přijímán celorakouský program. Haličtí sociální demokraté si vcelku diskuse o "krizi Rakouska" mnoho nevšímali a nevěnovali nějakou zvláštní pozornost představám o nutnosti "sjednoceného Velkorakouska". Rakousko (Předlitavsko) bylo pro polské socialisty i pro buržoazní strany "prozatímním řešením".

Bylo již řečeno, jak komentoval národnostní program celorakouské sociálně demokratické strany z r. 1899 Kazimierz Kelles-Krauz. Kelles-Krauzův zájem o Rakousko souvisel ostatně s jeho vlastním zájmem najít zaměstnání ve Vídni nebo v Haliči, což předpokládalo získat rakouské státní občanství. Kelles-Krauzovi se přestěhovali do Vídně až v dubnu 1901, ale občanství získali teprve roku 1905. Mladý socialista, kypící energií, vlastně ještě stále student, ale zároveň i živitel rodiny, podlehl nečekaně brzy zákeřné chorobě - tuberkulóze /1905/. 1/

Vylíčili jsme již, jak se Kelles-Krauz zajímal o "východní otázku". Kelles-Krauz navrhoval v roce 1899, aby Mezinárodní dělnické sdružení diskutovalo vůbec o národnostní otázce v Evropě v prostoru "mezi Německem a Ruskem" a "od Švédska k Černému moři". Brněnský program 1899 podnítil Kelles-Krauze ke zkoumání dalších návrhů na přestavbu Rakouska. "Polskou otázku" řešil nadále především ve vztahu k Rusku, ale všiml si postavení Poláků také jinde - v Prusku a v Rakousku. Kelles-Krauzovo hodnocení "polské otázky" vysvětlíme až v další kapitole. Stručně lze říci, pokud jde o Rusko, že si přál nejen pád carismu,

ale i jeho rozpad (rozpad ruské říše). Podobně i prauští Poláci, pro které by byla autonomie nyní dobrým agitačním heslem, v revoluční situaci vyhlásí samostatnost a spojení s ostatním Polskem. V Rakousku mají Poláci v Haliči určitou autonomii, ale bez všeobecného volebního práva. Před nimi a dalšími slovanskými socialisty stojí úkol, jak spojit boj o stále větší demokratické svobody s bojem o stále úplnější osvobození a osamostatnění národností: jak spojit boj o práva Slovanů vůči německému světu s nelítostným bojem západoevropského světa proti carismu. Krauz souhlasí s národnostním programem rakouské sociální demokracie, který vychází z "autonomie živých národností" a tak vylučuje centralismus a hegemonii Němců. Krauz se ovšem staví proti mladočeskému nacionalismu nebo proti polské velkostatkářské autonomii na základě "historických práv". Vcelku se Krauzovi líbí usnesení z brněnského sjezdu 1899, ale upozorňuje na možnost rychlejšího tempa k ideální autonomii, pro kterou si přeje řešení nejen jazykových, kulturních, školských, ale i ekonomických, administrativních a jiných otázek.

Zdá se, že Krauz souhlasí s tím, že rakouští revolucionáři a demokraté trvají na existenci Rakouska z obavy před možností postupu carského Ruska do Evropy. Proto vyhlásí autonomii ve společném státě, který má chránit slabší národnosti nejen proti možnému nebezpečí carismu, ale i proti germanizaci a maďarizaci. Dnes je Rakousko drženo dynastií a civilní a vojenskou byrokracií. Proces přeměny Rakouska ve spolek autonomních národů je v diametrálním rozporu se zájmy dynastie a vlastnických tříd, které mohou nakonec vidět v Rusku opět pomocníka proti proletariátu. A to by vytvářelo takovou mezinárodní situaci, z které vyplyne nikoli autonomie národů, ale jejich úplná samostatnost. A na tyto konce, které ostatně předvídal o Rakousku a o Turecku již dříve Marx, měla by sociální demokracie myslet. 2/

Sám stoupenec provedení povstání v Polsku (v příhod-

né chvíli) jako jediné možné varianty národního i sociálního osvobození svého lidu, předpokládal a přál si, aby byla provedena revoluce i v Německu a v habsburské monarchii, z které vzejdou revoluční vlády berlínská, vídeňská a jistě i pražská. 3/ A právě z hlediska možnosti a nutnosti přípravy a provedení revoluce (kterou by mohli začít Poláci povstáním proti carismu) hodnotil Krauz činnost rakouských sociálních demokratů kriticky. Na Rennerovu knihu "Boj rakouských národů o stát" musil Krauz odpovědět odmítnutím personálního principu a národnostně kulturní autonomie. Učinil tak v článku "Národnostní program rakouské sociální demokracie a program Polské socialistické strany" v "Przedświcie" v roce 1903.

Krauz nejdříve připomíná národnostní program rakouské sociální demokracie z roku 1899 a upozorňuje na nejasnost a nepřesnost termínu "national abgegranzte Selbstverwaltungskörper", který se dostal do rezoluce zřejmě jako kompromisní řešení mezi návrhem vedení strany ("spolkový stát se skládá z autonomních národních území") a rezolucí Slovinců Kristana o personálním principu organizace národů a státu. Teze o personálním principu byly rozpracovány Synopticem-Singerem, který nyní vydal i knihu "Boj...". Recenzím Ellenbogenové a M. Adlerové na Springerovu-Rennerovu knihu v časopise "Die neue Zeit" se Krauz posmívá.

Nebudeme tu popisovat, jak Krauz líčí obsah Rennerovy knihy a přejdeme přímo ke kritice jednotlivých tezí. Krauz především konstatuje, že Renner klade větší důraz na celostátní orgány než na národní samosprávu. Nelíbí se mu, že ani ve školních záležitostech nemají mít národnosti úplnou samosprávu. I jinak je navrhovaná samospráva příliš pod dohledem státu, konstatuje Krauz. Krauzovi se dále nelíbí, že dělení státu na provincie, okresy a obce se má provádět nezávisle na národnostních poměrech a že hlavními kritérii mají být potřeby ekonomické, bezpečnost státu apod. Zatímco Kristan měl na mysli v roce 1899 možnost rozdělení státu na samosprávná národní teritoria

vzhledem k neukončené migraci obyvatelstva, odmítal Springer-Renner dělení na národnostní území zájmem státu. Krauz ale vidí, že Renner sám přiznává, že devět desetin všeho území v Předlitavsku lze rozdělit na národnostní teritoria. Ale Renner tak úmyslně nečiní, protože má na mysli "zájem rakouského státu jako celku a pro tento stát považuje územní samosprávu národností za nebezpečnou". Konkrétně poukazuje Krauz na ty pasáže Rennerovy knihy, v kterých autor doslova říká, že např. v Čechách nebo v Haliči by nebylo možno zavést plnou autonomii, ani kdyby byly národnostně jednotné, protože jejich zvláštní zájmy nejsou vždy shodné s obecným zájmem státu. "Rudolf Springer je sám velmi hluboce přesvědčen o tom, že Rakousko je státem nezbytně potřebným a úplně schopným k životu, dokonce i k životu věčnému, jen kdyby byly provedeny jím navrhované vnitřní reformy. Toto přesvědčení se pokouší dokázat sobě i jiným pomocí celé řady stále pádnějších argumentů". 4/

Krauz poznává tyto "hlavní argumenty" a podrobuje je kritice. Odmítá teorii o tom, že všechny rakouské země jsou tak propojeny společnou ekonomikou, že je nelze od sebe odtrhnout. Argument o nutnosti zázemí pro teratský přístav odmítá vhodným přirovnáním významu habsburského přístavu pro český obchod: podle Rennerovy argumentace by musil Hamburg patřit do Čech. Vůbec dšlá tu Springer tu samu chybu, co naši (polští) vyznavači ~~organického~~ propojení: Neslýchaně přeceňuje vzájemnou závislost ekonomických poměrů a právně státních svazků mezi jednotlivými zeměmi (Předlitavska). Zajisté vznikají mezi krajinami, která tvoří státní jednotu, ekonomické vztahy stále stabilnější a snadnější, než mezi jednotlivými zeměmi a zahraničím: ale tyto vztahy bývají často i škodlivé pro slabší provincie, čehož příkladem je zničení slibných začátků rozvoje průmyslu v Haliči v důsledku rakouského dovozu podporovaného (vídeňskou) vládou". A což pak platí Springereva (Rennerova) zásada o "odvěké jednotě" zemí "podunajského

státu" také pro Halič, Dalmácii a ———? Zejména se pak Krauz posmívá dalšímu Rennerovu tvrzení o tom, že po uskutečnění národnostní samosprávy nemohou mít Češi, Poláci, Rusínové, Slovinci a Srbo-Chorvátí "Lepší vlast" než právě "tento podunajský stát". 5/

Krauzovi se vůbec zdá, že Springer píše o vztahu stát-národy jako o rodičích a dětech: děti, tedy národy, musí být státem drženy na uzdě. Toto své pozorování dokládá Krauz na Rennerově pobouření nad skutečností, že si "v jednom zemském sněmu (bylo to v Haliči - J.K.) dovolili mluvit o zahraniční politice, aniž by byl za to sněm rozpuštěn, ačkoli to přece znamená přetrhání všech spojů". Krauz tento postoj - postoj připomínající policajta, pobuřuje. Vytyká Springerovi - o němž ví, že patří do okruhu spolupracovníků vídeňské "Arbeiter-Zeitung" - že nechápe potřeby polského národa, který je rozdělen: až budou mít Poláci v Haliči zemský sněm lidový, pak se budou ještě více zajímat o "zahraniční politiku" svého rozděleného národa. A když komentuje Springerův mechanismus jmenování ministrů nebo okresních starostů, nazývá je "pustým machiavelismem", jindy "humoristickou historií" apod. Podle Springerova pojetí rozdělení moci ve státě by ovládal ústřední parlament jednotlivé národnosti - a ovládal by je jako doména německorakouská. Krauz sice ví, že Renner nechce, aby Němci vládli, nýbrž jen "řídili", ale ani to se mu nelíbí. Nelíbí se mu, že autor knihy "Boj rakouských národů o stát" je "rakouskoněmecký patriot", který přešel do socialismu jako "krajní křídlo německo-reformátorského proudu", které by rádo udrželo německou hegemonii i v nových podmínkách - a které by si přálo, aby Rakousko přitahovalo k sobě národy ze Západu i z Východu, aby se navrátilo Rakousku jeho velmocenské postavení na Balkáně atd. "Takové reakční žvásty o zahraniční politice líčí rakouský patriot-demokrat!" 6/

Krauze dále udivuje ta skutečnost, že Springer nevidí protiklad mezi demokracií a císařstvem - že si vůbec ne-

připouští možnost, že "karpato-dunajské národy" by mohly žít mimo habsburskou monarchii. Ovšem ze stanoviska obhájece jednotného státu je autorova koncepce smíření demokracie s císařstvím zřejmě jedině možným východiskem: jednota mnohanárodnostního státu, který chce být silným i navenek, může být udržena jen v monarchii, která má silnou ústřední moc. Ale to se nezdá Krauzovi socialistické, ba ani demokratické. Ale představy o silném císaři jako pojítku různorodého státu jsou utopické - konstatuje Krauz. Tuto okolnost zřejmě cítili i Ellenbogen a Max Adler, a přece oba kritikové Rennera hájili. To se zdá Krauzovi strašně divné, protože považuje Maxe Adlera za socialistického teoretika. Proto polemizuje i s Adlerem (s jeho recenzí v "Die neue Zeit"), který ztotožňoval Rakousko málem jako s formou "novověké kultury", která nemůže zahynout. Podle Krauze "Rakousko může přestat existovat, ale lidé a národy v něm žijící budou umět žít bez něho a v jiných státních formacích". 7/ Nemožnost nebo neschopnost habsburského císařství uspokojit národnostní tužby vede k nutnosti revolučního střetnutí s tímto státem - myslí si Krauz. Je ovšem možné - pokračuje ve svých úvahách Krauz - že Rakousko se přece jen demokraticky přemění a že naopak v Rusku ještě neproběhne revoluce: potom má Rakousko možnost rozvíjet mírově své instituce a sociální demokracie se musí vskutku starat o to, co a jak dále do té doby, než dojde k převratům. Ale odpověď na tuto otázku nesmí vyznít tak, aby s ním souhlasily dynastie a vlastnické třídy. Proto zásadním hlediskem návrhů na řešení vztahů mezi národnostmi rakouské monarchie nesmí být zájem státu, musí jím být zájmy národů žijících v tomto státě. Jak může mít v Rakousku stát prvenství nad národnostmi, když každý z jeho národů tu byl dříve než sám stát. Zásadou národnostního programu by měla být teritoriální autonomie živých národů. Práva národnostních menšin mohou být dokonale zaručena i při uskutečnění této zásady, mimo jiné i metodou Kristan-Springer. Třeba se

vracet k zásadám, vyhlášeným v Brně r.1899, které žádaly zrušení všech feudálních privilegií: těmi jsou přece i ta práva, která se opírají o urozenost. Brněnský národnostní program rakouské sociální demokracie lze interpretovat jako program republikánského svazku autonomních národních území se společným civilním i trestním zákonodárstvím, se společnými zásadami ústavy, sociálními zákony apod., ale zároveň s právem volby úředníků a soudců ve všech stupních národní samosprávy, která by řešila i otázky ekonomické a měla i místní národní milice (a nikoli tedy černožluté vojsko) - a nakonec i s právem, aby se mohl každý autonomní národ kdykoli od rakouského spolku oddělit a žít samostatně (Čechy) nebo se připojit ke státu jinému (Halič a Slezsko se sjednotí se samostatným Polskem). Takový program by Krauz uvítal - viděl by v něm demokratické a revoluční řešení, shodující se s programem Polské socialistické strany a s programem či snahami ukrajinských socialistů. 8/

V závěru svého článku uznává Krauz význam Springerova návrhu korporační organizace národností právě pro řešení práv národnostních menšin. Tyto návrhy budou vhodné i pro Polsko, např. pro Židy.

K poměrům v Rakousku a k otázce národnostního programu v Rakousku se vrátil Krauz ještě v roce 1905, kdy uváděl Rakousko za příklad tendence národního vědomí k vytvoření národního státu. Rozvoj kapitalismu v Rakousku sice vytvořil i těsnější spojení mezi jednotlivými provinciemi habsburské monarchie (Předlitavska), ale zároveň se rozvíjela kultura, samozřejmě v národním rámci, která posilovala národní vědomí - a to přivádí Rakousko k propasti - k rozpadu. "Dnes všichni střízliví (socialisté - J.K.) s Kautským na čele potvrzují to, že Rakousko se ještě udržuje a nerozpadává se na kusy pouze proto, že se jeho části nemají kam rozpadnout, nemají kam se dostat. Zájmy a postavení sousedních států

nechtějí existenci staré, zpuchřelé Habsburgie: Německo by nevědělo co s Čechy a dále by se obávalo nových Němců, jižanů a katolíků, nebezpečných pro hegemonii Pruska; Rusko by nechtělo Poláky ani anektovat ani je osvobodit, a nechtělo by dávat samostatnými Čechami špatný příklad svým Slovanům - a ani by je nechtělo dát v kořist Německu; a částečně jde i o Uhry, které by si samy nedaly rady s Ruskem na balkánském poloostrově a s panslavismem". A Krauz se znovu posmívá Springerovi-Sennerovi, který chce zachraňovat rakouskou "starušku" elixírem demokracie: ale na tyto hlasy jsou přece c.k. ministři hluchí. Rakousko je alepencem národů a každý rozvoj demokracie musí Rakousko rozdírat, až se nakonec prosadí - možná cestou mírové evoluce nebo násilné revoluce - úplné osamostatnění národů. 9/

Jiné stanovisko o Rakousku zastávali polští sociální demokraté z Království (SDKPiL), kteří se především zabývali o centralistické tendence rakouské sociální demokracie, totiž o její celorakouský program. Orgán SDKPiL, "Przegląd Socjaldemokratyczny", vítal výsledky sjezdu rakouské sociální demokracie z roku 1903, v níž viděl "revoluční stranu celostátní" - což měla být skutečnost potvrzující taktiku SDKPiL v mnohanárodnostním státě. A zatímco Austerlitz a Kautsky mluvili o "krizi v Rakousku", komentoval Warski v lednu 1904 situaci v Rakousku jako "konzolidaci Rakouska". 10/

15. POLSKÁ OTÁZKA V OBDOBÍ PŘELOMU STOLETÍ.

Kautského článek "Finis Poloniae", v kterém autor v podstatě souhlasil s právy Poláků na jejich samostatný stát, vzbudil u mnoha představitelů německé sociální demokracie podiv. Vedoucí strany, Ignaz Auer, napsal Kautskému: "Stavím se k ideji obnovy Polska s Gdaňskem jako polským přístavem zcela chladně". Auer se podívoval představě, že by bylo možno vést německé dělníky a rol-

níky z oblasti od Memelu až k Odře pod panství polské šlechty jen proto, aby byl vytvořen jakýsi val proti "východnímu barbarství". To bychom vyvedli - psal Auer - pěkný kousek kulturnímu rozvoji - kvůli upadající národní ideji. Vedení německé sociální demokracie upouštělo od "tradice" a zaměřujíc se k "dnešku", nepovažovalo za vhodné a za možné vyhlášovat požadavek obnovy Polska, protože takové heslo by znamenalo "vzdát se východního Německa"! 1/

Než přece jen nebylo možné německým sociálním demokratům nechat starších polonofilských tradic. A tak Bebel napsal v té době do varšavského časopisu "Robotnik" (patřící Polské socialistické straně) článek o tom, že se němečtí socialisté nezříkají "Polska na socialistickém základě". 2/ Na sjezdu německé sociální demokracie v Hamburku v říjnu 1897 přednesl Wilhelm Liebknecht jakési vyznání sympatií pro polský národ. Ale vztah vedení německé sociální demokracie k polským socialistům v Prusku - na Horním Slezsku a na Poznaňsku - neodpovídal heslům o "polských bratrech". V praxi docházelo ze strany vedení SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands) ve vztahu k organizacím PPS (Polská socialistická strana) v Prusku k činům, které potvrzovaly odmítavý postoj vedoucích předáků SPD k ideji obnovy Polska vhranicích z roku 1772 a které svědčily i o negování rovnoprávného zastoupení polských socialistů v německém sociálně demokratickém hnutí. Někteří místní činitelé SPD ve Slezsku otevřeně vyhlášovali germanizaci polského území v Prusku za "přirozenou", zatímco v programu svobodného Polska viděli "protivu civilizačního procesu". 3/

Nebudeme ovšem považovat praxi z Poznaňska a Horního Slezska za skutečný nebo jediný projev SPD vůči "polské otázce", ale stejně tak nepřeceníme některé projevy polonofilství na sjezdech SPD v letech 1897-1903. Nepříznivé názory na možnost obnovy samostatného Polska byly ostatně ovlivněny činností Rozy Luxemburgové, která zno-

Vu a znovu vášnivě odmítala heslo obnovy Polska. Po svém vyhoštění z Kongresovky (carskými úřady) v roce 1898 pracovala Luxemburgová v německém dělnickém hnutí a stala se pro vedení SPD "expertem na Polsko". To už vydala knihu "Průmyslový rozvoj Polska", ve které dokazovala na datech o ekonomickém vývoji Kongresovky a o jejím sepětí s ruskými trhy nemožnost obnovy polské samostatnosti za kapitalismu. 4/ Odůvodnění "přednosti" třídního boje proti "osvobozovacímu hnutí" ekonomickými a "velkoprostorovými" argumenty vyhovovalo v Německu té skupině mladších vůdců sociální demokracie, kteří již nebyli vázání tradicemi polonofilství - jako tomu bylo zejména u Bebela a Liebknechta. Noví vůdcové strany smýšleli silně nacionálně německy. 5/ A tak na sjezdu strany v Mnichově v roce 1902 přijali delegáti vřeleji Luxemburgovou (která tehdy odmítala úsilí polských socialistů v pruském záboru o větší míru samostatnosti) než Ledeboura, který žádal pochopení pro situaci polských socialistů v Prusku.

V roce 1902 se vyslovil o "polské otázce" znovu Karel Kautsky v časopise "Die Neue Zeit". Komentuje průběh mnichovského sjezdu SPD vysvětloval Kautsky německým čtenářům, že proletariát utiskovaných národů - tedy Poláci, Češi a jiní - jsou národnostně citliví a jednotlivci těchto národů se cítí velmi často ukřivděni od soudruhů větších a silnějších stran či států, kdykoli mají v tom nebo onom bodě ustupovat od svých zásad. Němečtí socialisté, pokračuje Kautsky, jsou proto povinni počítat se skutečností, že velké části polských soudruhů leží na srdci jak sociální osvobození, tak i osamostatnění Polska. Kautsky se zároveň obrací i na polské socialisty s výzvou, aby si uvědomovali podrízenost "národnostních pocitů" vyšším cílům revolučního dělnického hnutí, totiž "osvobození proletariátu všech zemí". Tam kde národní pocity rozdělují proletariát, je nutno je překonávat po dobrém, a když to nepomůže, pak nezbyvá nic jiného, než využít práva většiny anebo i bojovat proti vzpurným živlům. Poláci musí vést

svůj "nejbližší politický boj" v rámci těch států, v kterých žijí - společně se všemi socialisty, a nemohou jej vést jako jednotná polská strana pro tři státy. Německá strana je zase povinna učinit polským soudruhům takové ústupky, aby mohla od nich vymáhat disciplínu. 6/

Zatímco Kautsky přiznával ideu obnovy polského státu, ale požadoval od polských socialistů disciplínu v rámci jednotných socialistických stran daných států, odmítl Mehring téhož roku heslo obnovy Polska jako nereálné. V úvodě ke 3.svazku Sebraných spisů Marxe a Engelse napsal: "Kdyby chtěl polský proletariát vepsat ve svůj prapor znovuzřízení polského třídního (proč "třídního"? - J.K.) státu, o kterém ani samy vládnoucí třídy nechtějí slyšet, předvedl by tím historickou masopustní komedii: u majetných tříd se takové věci stávají (jako např. polské šlechtě r.1791), nikdy se však k tomu nesmí snížit dělnická třída. Je-li nyní tato reakční utopie (? - J.K.) vytahována na světlo, aby získala pro proletářskou agitaci ty vrstvy inteligence a maloburžoazie, u nichž má nacionální agitace ještě jistý ohlas, pak tato utopie zasluhuje dvojnásobné odmítnutí jako výplod onoho zavrženíhodného oportunismu, který nicotným a laciným úspěchům přítomné chvíle přináší v oběť trvalé zájmy dělnické třídy. Tyto zájmy kategoricky velí, aby polští dělníci ve všech třech státech, jež rozdělili Polsko, bojovali společně bok po boku se svými třídními soudruhy bez jakéhokoli postranního úmyslu. Ty a tam jsou časy, kdy buržoazní revoluce mohla vytvořit svobodné Polsko; dnes je obrození Polska možné jedině v důsledku sociální revoluce, za které novodobý proletariát rozbíje své okovy." 7/

Lenin o rok později souhlasil s tímto závěrem, ale nechtěl jít v "argumentaci tak daleko, jak jde Mehring" (viz dále). My bychom mohli k Mehringově pojetí polského osvobození "až po revoluci" dodat, že Mehringovi nic nestálo v cestě, aby zároveň s odmítáním "třídního" pol-

svého státu slíbil polským socialistům podporu v boji za demokratické a socialistické Polsko. Vedení SPD však říkalo polským socialistům v Prusku: Chcete-li "u nás" pracovat socialisticky a dostávat od nás podporu, stanete se členy SPD a nebudete vytyčovat ideu polské státnosti. - Snad jen Bebel stále ještě nepovažoval za nutné, aby se Poláci svého ideálu veřejně zříkali. 8/

V Rakousku (Předlitavsku) byla situace - pokud jde o vztah vedení rakouské sociální demokracie k polským socialistům v Haliči a ve Slezsku (PPSD) - úplně jiná. Vídeňské vedení strany vycházelo ze skutečnosti, že se polští socialisté organizovali v 90. letech nezávisle na Vídní. Adler dokonce vytýkal Kautskému, že otiskl v "Neue Zeit" luxemburgové články, ačkoli jejich obsah mu mohl být vítaný. Vedení rakouské strany ostatně nenamítalo nic ani proti českým snahám o přímé zastoupení v II. internacionále. Haličtí socialisté vystoupili již v roce 1891 jako součást celopolské delegace na bruselském kongrese Mezinárodního dělnického sdružení v roce 1891.9/PPSD měla v rámci SPO (Sozialdemokratische Partei Österreichs) plnou autonomii. Rakouští (německorakouští) předáci strany sice nevyhlašovali hesla obnovy Polska, ale ani neodmítali projevy haličských socialistů, pokud se týkaly této ideje. Např. projev Tadeusze Regera na brněnském sjezdu strany 1899 (když byl vypracováván národnostní program strany) o národní svobodě a státní samostatnosti Poláků přijali delegáti nikoli jako neobvyklý, ale jako "normální". Vztahy mezi vídeňským vedením strany a haličskými polskými socialisty byly vždy "korektní". Krakovské vedení PSD totiž na rozdíl od pražských sociálních demokratů uznávalo zásadu jednoty celorakouského odborového hnutí. Haličtí polští sociální demokraté považovali postavení polských zemí v rámci Rakouska za momentálně vyhodněnější, a proto souhlasili s programem přeměny habsburské monarchie ve federaci rovnoprávných národů, aniž se vzdávali možnosti propagovat samostatné

Polsko.

Tuto skutečnost vítal Kazimierz Kelles-Krauz, který jako člen Zahraničního svazu polských socialistů navrhoval v roce 1895 pro londýnský kongres II.internacionály již dříve citovanou rezoluci pro uznání hesla za obnovení Polska a který zásadně odmítal teze Rozy Luxemburgové. Krauz považoval v roce 1899 postavení polských socialistů v Rakousku za uspokojující, zatímco o situaci polských socialistů v Prusku se vyslovoval jako o "polovičatém rozhodnutí". Krauz byl jedním z nejvášnivějších propagátorů hesla polské samostatnosti v rámci socialistického programu, resp. v rámci minimálního socialistického programu. V duchu Engelsové odůvodňoval Krauz své pojetí hesla polské samostatnosti v programu socialistické strany jako povinnost revolučního proletariátu přejímat dědictví "dávného demokratického programu". Vycházejí z představy, že sociální demokracie je vůdcem svého lidu na cestě k budoucnosti, považoval Kelles-Krauz "patriotismus" (potlačovaného národa) za "jeden z citových podněcovatelů socialismu". Nás však momentálně zajímá Krauzovo pojetí "mezinárodního významu polské otázky". Zatímco Kautsky již v roce 1896 upozorňoval (ostatně v duchu starších Marxových a Engelsových projevů) na význam vzrůstajícího revolučního hnutí v Rusku, domníval se Krauz, že polskému lidu a polským socialistům je nadále předurčeno hrát roli obránce západoevropské revoluce proti pokusu carského Ruska a kontrarevolučního úderu Západu. Krauz ovšem připouští, že v této roli "obránců" pomůže i sám ruský proletariát, ale o možnosti jeho revolučního vystoupení v nejbližších letech pochyboval. A proto by měla revoluční Evropa pamatovat na "polskou otázku", žádal Krauz. Obnovením Polska vzniknou podmínky pro vznik dalších slovanských států - existujících i nových: Bulharska, Velkého Srbska, Ukrajiny (u Kelles-Krauze v originále "Rus"), Čech. 10/

I v dalších letech si stěžoval Krauz trpce na to,

že Poláci "zradili" nejen francouzští guesdisté, ale i němečtí sociální demokraté. Krauz cítil jako křivdu tu skutečnost, že "mezinárodní proletariát velmi málo myslel na nebezpečí ze strany Ruska" a že vůči Polákům projevuje sympatie jen v té míře jako k obyvatelům Kréty, Arménům, Kubáncům a Burům. 11/ Krauz se rozlobil i na Kautského, když zjistil, že v jeho brožurě "Sociální demokracie" z roku 1902 - kterou jinak vítal jako doklad životnosti marxistické revoluční teorie - se nemluví o úloze polského povstání jak v revoluci Západu, tak v revoluci v Rusku. 12/ Protože Krauz kritizoval Kautského brožuru také i v dalších otázkách, 13/ odpověděl Kautsky Krauzovi dost obšírně na stránkách svého časopisu "Die Neue Zeit".

Podle Kautského "má polská otázka dnes (1904) zcela jiný význam než před dvaceti lety". Z hlediska evropské revoluce "není polská otázka o nic vážnější, než je rozřešení každé jiné otázky, kterou ponechávají buržoazní vlády k řešení vládám proletariátu: jako např. vytvoření českého národního státu s připojením Slováků, sjednocení Srbů v jeden stát, připojení Tridentu k Itálii..." Zkrátka a dobře nejde již jen o "polskou otázku", ale o zásluhu svobody a nezávislosti všech národů včetně Polska. Vyjimečná úloha Poláků jako obranného valu revoluce proti Rusku totiž skončila, protože v Rusku zraje revoluce. Jení tedy důvodů k tomu, abychom se - píše Kautsky - zabývali při rozboru revoluce především polskou otázkou. Rusko zraje k revoluci a dá i Polákům svobodu. V tomto smyslu učiní revoluce v Rusku "polskou otázku znovu aktuální". 14/

O "polské otázce" se vyslovovali také ruští socialisté. Sociálně demokratická strana Ruska, ustavující se koncem 19. století přebírala od skupiny "osvobození práce" zásady práva sebeurčení podmaněným národům. Jiskra, tisková v Lipsku, vydala hned ve svém prvním čísle ~~pro~~ volání: Ruští dělníci, uznejte práva polského ~~svobodu~~ na

osvobození! Jiskra odsuzovala teror proti neruským národnostem a vytyčovala si za cíl bojovat za úplnou rovnoprávnost všech národů Ruska. Předběžné pojetí národnostní otázky v programu ruské sociální demokracie bylo formulováno v Jiskře u příležitosti 40.výročí výbuchu polského povstání proti carskému Rusku. Toto výročí - psalo se v Jiskře - by mělo připomenout pracujícím masám ruského národa strašné zločiny, jež spáchal carismus na svých národech. Protože buržoazie už nemůže uskutečnit demokratické politické úkoly, jako je osvobození národů podmaněných reakčními státy, dává si tento úkol za svůj cíl revoluční proletariát. Revoluční síly v Rusku - psala Jiskra dále - jsou na takové úrovni, že otázka osvobození polských zemí je nejen aktuální, ale i reálná. Společný boj proti carismu a za demokratickou republiku dá všem národům právo určit osud svůj. 15/

Vyhlášení práva na sebeurčení národů se nezdálo některým socialistickým organizacím v Rusku a především Polské socialistické straně dost jasné, a tak Lenin považoval za nutné vysvětlit podrobněji postoj Sociálně demokratické dělnické strany Ruska k tomuto heslu. Jeho vysvětlení (viz o tom v další kapitole) zavdalo příčinu k diskusi, v níž představitelé PPS vystupovali jak proti "Jiskře", tak i proti SDKPiL (Luxemburgová, Warski, Tyzcka), která odmítala program SDDSR s heslem práva na sebeurčení národů. "Národnostní program" SDKPiL však nezačal v prvních prohlášeních z let 1900-1901 takovou negací práva na sebeurčení, resp. negací hesla obnovy Polska, jak by se dalo domýšlet z prací R.Luxemburgové. Vilenská organizace SDKP prohlašovala v roce 1900, že se "nezříká samostatnosti Polska". Ještě v roce 1903 nepovažovali někteří (Marchlewski) Leninův článek v Jiskře č. 44 za nesprávný. 16/ V zásadě trvali představitelé SDKPiL na programu centralistické demokratické republiky (ruské), v jejímž rámci by dostali Poláci po revoluci teritoriální autonomii. Svyň postojem ke společné ruské republice dává-

i polští sociální demokraté najevo souhlas s nutností společného postupu proletariátu celého Ruska při přípravě a provádění revoluce - a stanovisko o nutnosti vytvoření samostatného Polska považovali za protiruský "buržoazní nacionalismus". 17/ Polští sociální demokraté však přitom kritizovali příliš centralistickou strukturu SDDSR a vyhrazovali si autonomní postavení SDKPiL v řadách SDDSR (Luxemburgová v roce 1904). Teprve až v roce 1906 vstoupila SDKPiL do SDDSR, aniž však přehodnotila odmítavý postoj vůči heslu o právu na sebeurčení národů.

Do diskuse o významu práva na sebeurčení národů a především o hesle obnovy Polska zasáhl opět K.Kelles-Krauz. Jeho článek "Samostatnost Polska a materialistické pojetí dějin" z roku 1905 je jedním z posledních vystoupení tohoto polského marxistického sociologa a politického publicisty: v červnu 1905 zemřel na tuberkulózu.

V citovaném článku Krauz dokázal, že tendence ekonomiky nejsou a nemohou být proti obnově polské samostatnosti nebo vůbec proti vzniku národních států. "Činitelé čistě ekonomičtí" vedou především k centralizaci států a nikoli k jejich zakládání. Vznik toho či onoho státu předurčují "historie" - tradice určitého území, resp. obyvatel toho onoho území, spojovaného bojem, vírou, jazykem i vědomím společného "národa" atd. Existují i malé státy, protože měly výhodnou polohu (Skanávie) nebo využily příznivé politické situace (Řecko) - protože jim bylo znemožněno v důsledku vzájemných sporů se sjednotit (Belgie, Holandsko, Lucembursko) nebo protože jim velmocí zabránily v těchto sjednocovacích snahách (Srbové, Bulhaři). Ekonomické činitele působily při dělení Polska jen prostředkovně anebo zase opačně nejsou vztahy polských kapitalistů k Rusku určovány jen potřebou trhů, nýbrž i strachem z revolučních nepokojů. Zkrátka a dobře teze o obnově Polska není v rozporu s ekonomickými tendencemi; Krauz je naopak přesvědčen o tom, že sjednocené Polsko by ještě více urychlilo rozvoj průmyslu a celé ekonomiky na svých

územích - i po "zpřetrhání" spojů s ruskými trhy. 18/

Námítku o tom, že boj za národní stát vedla buržoazie a že proletariát byl buržoazii podřízen, vyvrací Krauz konstatováním, že dnes vede proletariát tento boj sám nebo vedle buržoazie, pokud se jej tato úplně nezřekla. V této souvislosti vyslovuje Krauz zajímavou myšlenku (k níž ale připomeňme nejdříve jeho předchozí úvahu, že Poláci s 20 milióny svých příslušníků jsou velkým národem) o tom, že národní stát s jazykově kompaktním územím je jediné vhodnou formou, v níž se uskutečňuje společenské řízení výroby. Ani po sjednocení národů nebude možno řídit výrobu pro celou Evropu nebo dokonce pro celý svět - a bude proto nutné přihlížet k jazykové hranici jako vhodné dělící čáře alespoň pro nejbližší dobu "kolektivistického řádu". Krauz věří, že příští řád uzná národnosti (národy) za přirozené celky, třebaže již dnes je internacionalizace novodobé civilizace soupeřkou národnosti.

To vše je pro Krauze důkazem téze, že důsledkem novodobého ekonomického rozvoje musí být uskutečnění samostatnosti národů, jako je jeho důsledkem uskutečňování demokracie-lidovlády. 19/

Polská marxistická věda hodnotí K.Kelles-Krauze jako marxistického teoretika, který právě v teorii tvořil "levici" Polské socialistické strany. Ta se v letech 1906 rozpadla a zatímco pravice pod názvem PPS-frakce se stávala maloburžoazní radikální a protiruskou stranou (Piłsudski!), PPS-levice přijímala do svého programu spolupráci s ruským revolučním hnutím, a proto pod dojmem revoluce v Rusku nahrazovala dosavadní heslo o bezpodmínečném a okamžitém odtržení polských zemí od Ruska požadavkem "státoprávního osamostatnění naší země".

16. LENINOVO POJETÍ PRÁVA NA SEBEURČENÍ NÁRODŮ (1903)

Zmínili jsme se v předchozí kapitole o postoji rus-

kych sociálních demokratů k "polské otázce". Mohli bychom k tomu dodat, že v té době (1900-1903) vystupovali ruští socialisté stejně tak i na obranu Finska. Ale vlastní diskuse o národnostním programu Sociálně demokratické dělnické strany Ruska začala nejdříve organizačními otázkami. Před sjednocením SDDSR na II.sjezdu v roce 1903 existovaly v Rusku a v emigraci četné socialistické skupiny nebo i "národní" strany. Kromě polské SDKP (později SDKPiL) to byl hlavně židovský "Bund", který se již v roce 1900 nadchl ideami rakouských sociálních demokratů a přijal na svém IV. sjezdu návrh, aby se Rusko přeměnilo na "spolek národů, kterým by se dostalo úplné národní samovlády pro všechny příslušníky bez ohledu na území". "Bund" vystoupil i s další tezí, že "pojetí národa" má být uplatněno také pro Židy. Bund si přál autonomii i ve straně, a když byl odmítán, vydal v roce 1902 i zvláštní brožuru "K voprosu o nacionalnoj avtonomii i preobrazovanii rossijskoj soc. dem. rabočej partii na federativnych načalach". V ní se bundovci vysloveně odvolávali na návrhy jihoslovanských sociálních demokratů z roku 1899.

Proti stanovisku "Bundu" vystoupil v roce 1903 V.I. Lenin, který v řadě článků odmítl návrh "Bundu" na federalizační principy organizovanosti ruské sociální demokracie. Stručně připomeňme, že v té době odmítal bundovskou teorii existence zvláštního židovského národa K.Kautsky (na něhož se Lenin odvolával) a také Kelles-Krauz, který uznával možnost uskutečnění jen nějaké národnostní školské samosprávy Židů v příštím svobodném Polsku. Lenin a stoupenci jednotné sociálně demokratické strany v Rusku byli ochotni poskytnout Bundu jen určitou autonomii (provádět propagandu v tom či onom jazyce apod.). 1/ Leninovi se nelíbila idea federalizace nejen jako princip organizovanosti v sociálně demokratické straně, ale ani jako metoda dělení státu. Když "Svaz arménských sociálních demokratů" žádal na začátku roku 1903, "aby v budoucím svobodném Rusku byla zřízena federativní republika", nesou-

hlasil Lenin s touto ideou. Nesouhlasil ani s dalším požadavkem "autonomie v kulturním životě" pro kavkazské národy, protože se domníval, že tyto požadavky, "nezbytně vyúsťují v požadavek autonomního třídního (J.K.) státu".

Měli bychom nejdříve připomenout obsah stanoviska arménských sociálních demokratů o národnostní otázce, které se zdálo Leninovi "zajímavé". Arménští sociální demokraté předpokládali, že budoucí Rusko bude federativní republikou, že bude přiznáno všem národům právo na svobodné sebeurčení, "jelikož v národní svobodě spatřujeme pouze jednu z forem občanské svobody vůbec". Ale pro Kavkaz, resp. pro jeho složité národnostní poměry navrhovali nikoli požadavek "politické autonomie" (termín autonomie je používán ve smyslu sebeurčení! - J.K.), nýbrž jen "autonomii v kulturním životě, tj. svobodu jazyka, školství, vzdělání apod." 2/ Lenin se domníval, že Manifest arménských sociálních demokratů, kteří se přihlašovali k jednotnému sociálně demokratickému hnutí v Rusku, není důsledný - že na jedné straně správně odřizá "politickou autonomii" pro národy Kavkazu, ale na druhé straně navrhuje "federaci", která přece předpokládá "politickou autonomii". Jinak ale Lenin souhlasí se zásadami Manifestu. "Dvě hlavní zásady, kterými se musí řídit v národnostní otázce všichni sociální demokraté Ruska, nastíní Svaz zcela správně. Je to především požadavek nikoli národní autonomie, nýbrž politické a občanské svobody a úplné rovnoprávnosti: je to za druhé požadavek práva na sebeurčení pro každou národnost žijící ve státě". Lenin tedy rozeznával "národní autonomii" (totiž "politickou národní autonomii") a "úplnou rovnoprávnost", resp. i "právo sebeurčení". S "úplnou rovnoprávností" a se "sebeurčením" Lenin souhlasil, "národní autonomii" odmítal. Požadavkem proletariátu není federalizace státu nebo nějaký "autonomní třídní stát", ale jeho úkolem je nejužší spojení proletariátu všech národností (v rámci jednoho státu) k bo-

ji za demokratickou republiku a socialismus. "Požadavek, aby bylo každé národnosti přiznáno právo na sebeurčení, znamená sám o sobě jediné to, že my, strana proletariátu, musíme být vždycky a bezpodmínečně proti jakémukoliv pokusu působit zvenčí násilím nebo příkořím na sebeurčení národů. Plníce vždy svou negativní povinnost (bojovat a protestovat proti násilí), sami zase pečujeme o sebeurčení nikoli národností a národů, nýbrž proletariátu v každém národě. Všeobecný, základní, vždy závazný program sociálních demokratů Ruska musí tedy záležet jediné v požadavku úplné rovnoprávnosti občanů (bez rozdílu pohlaví, jazyka, náboženství, rasy, národnosti atd.) a jejich práva na svobodné demokratické sebeurčení. Pokud jde o podporu požadavků národní autonomie, není tato podpora nikterak stálou, programovou povinností proletariátu. Povinností proletariátu se může stát tato podpora jen v jednotlivých, vyjímečných případech". 3/

Své pojetí práva na sebeurčení národů vysvětlil Lenin podrobně až v létě 1903, ale již na základě jeho recenze "Manifestu" aiménských sociálních demokratů (v němž jsou obsaženy nám již známé zásady kulturní autonomie) lze tvrdit, že Lenin, třiatřicetiletý ruský marxista, navazoval v národnostní otázce přímo na Marxe a Engelse, ačkoli byl poučen i pracemi Karla Kautského. Lenin byl stoupencem centralizace nejen revolučního hnutí, ale i státu, který měl vzejít z prvního revolučního náporu ruského dělnického hnutí.

Uznání práva na sebeurčení pro všechny národy žijící v Rusku se nezdálo srozumitelné a PPS dokonce proti Leninově článku v Jiskře č. 33 protestovala. Lenin proto odpověděl v červenci 1903 větším článkem "Národnostní otázka v našem programu". Musil tak učinit ostatně nejen kvůli Polákům, ale také proto, aby reagoval na psaní eserské "Revolucionnoj Rossii", která svým "úplným a bezvýhradným uznáváním práva na národní sebeurčení" si získala obdiv PPS. Lenin ale považuje toto citované heslo za "jednu

z buržoazně demokratických frází": národní sebeurčení musí být přece podřízeno (Lenin) třídnímu boji. Lenin odmítá "zájmy všeho lidu" a "absolutní mravní zásady" (vzpomeňme na Engelse z let 1848-1849). Marxista uznává národní nezávislost jen podmíněčně, tvrdí Lenin a odvolává se na Kautského slova z článku "Finis Poloniae" z roku 1896. Kautského citace Marxova a Engelsova stanovisko k osvobozeneckému boji Italů z roku 1859 vede Lenina k tomu, aby se zabýval Marxovým postojem k Polsku z roku 1848.

Lenin otiskl ve své úvaze Marxova slova o nutnosti svobody pro Polsko, ale zdůraznil, že se od roku 1848 změnilы podmínky, takže "nelze ulpívat na starých řešení marxismu". Vládnoucí třídy v Polsku, šlechta a průmyslová nebo finanční buržoazie vystupují v Německu, Rakousku a Rusku jako spojenci vykořisťovatelských tříd těchto zemí. (Ale neměla být právě tato skutečnost argumentem naopak pro to, aby se proletariát postavil do čela národního hnutí - neboť tak by se postavil i proti buržoazii? - J.K.). Situace se tak změnila, že i Kautsky - pokračuje Lenin ve své úvaze - považuje Petrohrad za důležitější revoluční středisko než Varšavu. Lenin se dále odvolává i na Mehringa (viz předchozí kapitolu), "plně podepsal jeho závěr", ale přece jen nechtěl "jít tak daleko", třebaže považoval znovuzřízení Polska před pádem kapitalismu za "nanejvýš nepravděpodobné". 4/

Ale na rozdíl od Luxemburgové uznával Lenin za možné a za vhodné, aby program sociální demokracie dovolil polskému proletariátu "učinit svým heslem požadavek svobodné a nezávislé polské republiky" - ovšem za podmínky, že polští socialisté "nerozbijí jednotu nynějšího politického boje proletariátu (Ruska)". Stanovisko PPS považoval Lenin za "obětování nejnaléhavějších zájmů proletariátu ve prospěch buržoazně demokratického pojetí národní nezávislosti".

Novější polské marxistické práce o dějinách PPS si-

se zmiňují starší příkré odsudky činnosti této strany, ale nadále potvrzují, že ve vedení PPS byli tehdy lidé, kteří chápali heslo znovuzřízení Polska netřídně a buržoazně nacionalisticky. Myslím si však, že je třeba upozornit také na to, že v zápalu boje proti nacionalismu v řadách PPS užil Lenin argumenty, které jsou typické pro R. Luxemburgovou a které sám Lenin odmítal. Lenin např. odsuzoval v publicistice PPS i takové věty: "Po zničení carismu bychom určili (rozuměj Poláci) svůj osud prostě tak, že bychom se oddělili od Ruska". Lenin považoval tato slova za "nehorázný závěr". Interpretoval heslo odtržení od Ruska jako "roztříštěnost Ruska" (?). - Odchod Polska a Finska z carské říše nemohl vést a také později vskutku ani nevedl k "roztříštěnosti" bývalého Ruska a to se mu zdálo "rozdílné" od cíle "svrhnout samodržaví". "Roztříštěnost Ruska" považoval za "plnou frázi, dokud hospodářský vývoj bude pevněji stmelovat různé části jednoho politického celku, dokud se buržoazie všech zemí bude stále svorněji sjednocovat proti svému společnému nepříteli, proletariátu..." 5/ Proti prvním argumentu lze namítnout, že národy Ruska byly "spojovány" byrokracií a útlakem a nikoli "hospodářským vývojem". Přesvědčivý je zato druhý argument, který je ostatně vysloven už v komunistickém manifestu.

Lenin formuloval národnostní program SDDSR tak, že "ruští sociální demokraté...bojují...proti jakémukoliv národnostnímu útlaku v Rusku, zařazují do svého programu nejenom úplnou rovnoprávnost jazyka, národnosti apod., nýbrž i uznání práva každého národa určit si sám svůj osud". Ale toto právo "určit si sám svůj osud" (formulace z londýnského kongresu II.internacionály z r.1896 - J.K.) je podřízeno povinnosti třídního boje - upozorňuje Lenin. Nebo opačně lze říci, že za "podřízení třídnímu boji" rámci daného (společného) státu slibovali Lenin ~~ruští~~ ~~ruští~~ sociální demokraté neruskému proletariátu ~~právo~~ ~~určit si svůj osud~~". Toto právo se zdálo dosti neurčité

zejména proto, že byla zároveň příliš kategoricky odmítána tendence po "roztržštění Ruska", totiž přesněji řečeno po "oddělení" od Ruska. Ačkoli Lenin na jedné straně správně postřehl spojení polské šlechty a buržoazie s vládnoucími třídami Ruska, Pruska a Rakouska, přece jen viděl v socialistických snahách o nezávislost Polska "buržoazně demokratické pojetí národní nezávislosti". Viděl je správně potud, pokud PPS vůbec odmítala spojení s ruským revolučním hnutím (tak činil, třeba tu dodat, i Kelles-Krauz) - nesprávně však v tom smyslu, že ztotožňování snah za národní nezávislost s buržoazním nacionalismem mohlo mít za následek, ještě větší nedůvěru části polských socialistů k ruskému revolučnímu hnutí, resp. k bolševické frakci, protože menševická Jiskra v roce 1904 slibovala Polákům samostatnost jejich státu. 6/

Leninův referát vyvolal novou diskusi. Bundovci v ní nadále žádali "národní svébytnost" židovského obyvatelstva. Lenin odmítl "lživou a reakční sionistickou ideu", kterou ostatně - podotýká Lenin - vyvrátil nedávno v Jiskře Karel Kautsky. Odvolává se na jinou práci K.Kautského v časopise "Die neue Zeit" z roku 1903 ("Krise v Rakousku" - viz předchozí kapitulu) a na francouzského židovského autora A.Naqueta, přijímal Lenin od těchto dvou autorů představu o dvou hlavních znacích národa (jazyk a území). Tyto znaky u Židů chybí - konstatoval Lenin. Idea "židovské národnosti" je zřejmě "reakční"; sociální demokracie se musí starat o to, aby napomáhala odstranit "židovskou odloučenost" (od mas národa, na jehož území Židé roztroušené žijí). 7/

V obrovské teoretické a politické práci V.I.Lenina v následujících revolučních letech 1904-1907 tvoří projev o národnostní otázce poměrně skrovné místo. Lenin sice vidí, že "u nás je celá řada carismem utlačených národností, Poláci, Finové atd., jejichž zásluhou bude nápor na samodržaví zvláště energický", ale tento "kladný" moment (z hlediska rozvoje revoluce) konfrontuje i možnou "pře-

žezkou" - totiž skutečností, že "národní hnutí za rozdrobení Ruska mohou odtrhnout od naší revoluce masu velké a drobné buržoazie". 8/ Lenin zkrátka a dobře rozvažuje možnosti postojů ruské maloburžoazie a buržoazie, v níž vidí ještě na jaře 1905 činitele v proticaristické revoluci. V rámci Leninových úvah to byla myšlenka zcela podřadná nebo méně důležitá, ale buď jak buď šlo o skutečnost, kterou musili přemýšlet zejména socialisté utlačovaných národů. Polští socialisté přece musili uvažovat i takto: nevyhlásíme-li odtržení od Ruska, ztratíme stoupence ve prospěch radikální nacionalistické buržoazie. Dodejme ale, že Lenin nadále trval na právu na sebeurčení národů a dokonce i podtrhoval obsah tohoto požadavku v programu SDDSR jako právo na osamostatnění. Psal o tom na začátku května 1905: "Náš program např. praví, že uznáváním sebeurčení národů - jestliže nás konkrétní podmínky přimějí vyslovit se pro sebeurčení určitého národa, pro jeho úplnou nezávislost - nebude to změna, nýbrž aplikování programu". 9/ Konkrétní návrhy nebo požadavky polských socialistů na vyhlášení hesla svolání samostatných národních ústavodárných shromáždění v revoluci - Poláci s tím přišli na jedné schůzi zahraničních socialistických skupin na začátku roku 1905 - Lenin odmítl. A odmítal samozřejmě i rezoluci, jež vzešla z této schůzky představitelů asi 15 skupin. V rezoluci se mimo jiné žádalo "uplatnění federativního principu ve vztazích mezi národy žijícími pod jednou státní střešou" a svolání zvláštních konstituant pro Poláky, Finy, resp. i pro Kavkaz jakožto "autonomní celek, federativně spojený s Ruskem". Výsledky této schůzky a obsah rezoluce hodnotil Lenin jako eserovský program, který učinil "všechny možné ústupky nacionalistickým, neproletářským stranám". Pokud jde o svolání polského ústavodárného shromáždění, říkal Lenin: "Nemůžeme být ani pro, ani proti. Náš program uznává zásadu sebeurčení národů. Ale je nepřijatelné řešit tuto otázku bez sociální demokracie Polska a Litvy".

Lenin však cítil, že tyto požadavky nelze odmítat kategoricky, a tak navrhoval pokračovat v "praktických konferencích" (s ostatními socialistickými skupinami a stranami přímo v Rusku - po prověření reálnosti jejich sil) a zejména pak "řešit zvlášť národnostní otázku".10/

III. sjezd SDDSR, který se sešel na přelomu dubna-května 1905 v Londýně, kupodivu neřešil podrobně národnostní otázku, alespoň Lenin o ní na tomto sjezdu nehovořil. Zdálo se mu totiž, že dosavadní znění programu vztahu k neruským národnostem je dostatečné. Zdůrazňoval však, že rozumí sebeurčením národů "úplnou svobodu utlačeným a neplnoprávným národnostem". 11/ "Svobodou" rozuměl Lenin, jak o tom psal ještě v srpnu 1905, práva "kulturní" i "politická" - a pro "všechny národnosti". 12/

V létě a na podzim 1905 zajímaly Lenina především taktické otázky postupu strany v revoluci (spojenectví s rolnictvem, příprava povstání, budování různých výborů atd.). Ale nadále měl Lenin na mysli potřebu a povinnost bojujícího ruského proletariátu "okamžitě udělit skutečnou a úplnou svobodu národům utlačovaným carskou stvůrou". V pozdějších diskusích s menševikem Maslovem formuloval Lenin program SDDSR ve vztahu k národnostem jako "právo národností na sebeurčení a na širokou oblastní i místní samosprávu".13/

IV. DVĚ ZÁKLADNÍ AUSTROMARXISTICKÁ DÍLA O NÁRODNOSTNÍ OTÁZCE A JEJICH OHLAS 1906 - 1908

Slib reformy volebních řádů, k němuž se odhodlala rakousko-uherská vláda na podzim 1905 pod bezprostředním dojmem z průběhu revoluce v Rusku a pod tlakem revolučních nálad v monarchii, vyvolal u vedení rakouské sociální demokracie, především u rakousko-německé, novou vlnu optimismu: začalo se znovu věřit v další rozvoj socialistického hnutí v Rakousku a v Rakousko (Předlitavsko) samo. Ideje přeměny (možnosti přeměny) Rakouska v "nové spoustátí" připravoval nadále Karel Renner, který vydal v roce 1906 novou knihu, v níž popisoval nové "příští Rakousko". Renner se zaměřoval nadále na návrhy reformy státní správy a viděl v nich nejschůdnější cestu k přeměně Předlitavska v moderní spolkový stát. Naproti tomu nový autor o problematice národnostní otázky, Otto Bauer, se pokusil v roce 1907 shrnout teorii národa (národnostní otázky), a teprve potom řešil i postavení Rakouska.

Myslím, že by bylo zbytečné, kdybych tu líčil podrobněji celkovou atmosféru let 1905-1907 a taktiku vedení sociální demokracie, resp. její vnitřní problémy (např. začínající rozpory s českými odboráři). Pro pochopení dalšího textu této části knihy snad stačí upozornit na to, že oba autoři se setkali s kritikou několika domácích i zahraničních autorů. Kritizován a odmítán byl především Rennerův optimismus, kdežto Bauerovi se leckdy přiznávala originalita přístupu k teorii národa. Rennera i Bauera kritizoval Karel Kautsky dokonce i ve zvláštní studii, ale kupodivu nikoli důsledně z toho hlediska, které bylo možno očekávat od autora spisku "Sociální revoluce" z roku 1902. Buď jak buď přece jen zůstává Kautskému zásluha za to, že upozorňoval na kritéria, na něž se v Rakousku

začalo od konce 19.století zapominat a na něž se rozpoznali rakousko-němečtí teoretikové až v roce 1906. Byl to především Rudolf Hilferding, který si uvědomoval možnost revolučních důsledků z Ruska na Rakousko.

V dalších kapitolách této čtvrté části upozorňuji stručně na kritiku prací K.Rennera a O.Bauera, v německém, českém a polském tisku a zabývám se podrobně studií Karla Kautského z ledna 1908. Na kritiku ruských marxistů-bolševiků (Lenin a Stalin z let 1913-1914) upozorním až v jiné souvislosti.

17. RENNEROVA KNIHA "ZÁKLADY A ROZVOJOVÉ CÍLE RAKOUSKO-UHERSKÉ MONARCHIE".

V polovině roku 1906 vydal Karel Renner (nadále ještě pod pseudonymem Rudolf Springer - ale úvodní slovo bylo již podepsáno vlastním jménem - svou dosud nejobsáhlejší práci: "Grundlagen und Entwicklungsziele der österreichisch-ungarischen Monarchie". Byla to - jak se praví v podtitulu - "politická studie o krachu privilegiovaných parlamentů a o volebních reformách v obou státech, o říšské ideji a její budoucnosti". Renner shrnul v této práci výsledky i předchozí knihy "Krise dualismu" a nově se zamyslel o možnosti přetvoření celé říše v konstituční monarchii. Autor vítá úvodem dosud vyšlé práce o "budoucnosti Rakouska" a o "Říšské ideji" z pera křesťanského sociála B.Bacha, přijímá i apologetickou studii Ramona A.C.Popoviciho a věří, že se ozve i některý autor z německých pokrokařů k tomuto problému, který práce není "stranickou záležitostí". On - Renner - je přesvědčen, že Rakousko vstupuje do nové epochy (připomeňme, že se očekávalo přijetí zákona o všeobecném volebním právu): proto je důležité, aby všechny strany všech národů posoudily komplex problémů existence a celistvosti říše.

Renner nejdříve zkoumá podstatu a životnost "Říšské ideje" za čtyřstoletého trvání monarchie. Opírá se o

nedávno vydaný spis profesora F. Teznera a o starší práci H. Bidermanna, dokazoval Renner, že uherští (maďarští) historikové vytvářejí legendy o svém domnělém (tisíciletém) trvání státní samostatnosti. Uhry patří habsburské monarchii od r. 1526, ale již ve 14. a 15. století vznikala tendence spojit Podunají, sudetské (rozuměj české) a karpatské země. Turecké nebezpečí dokončilo tuto sjednocovací tendenci. Dalším rozbořem historicko-právních skutečností (které nás v podrobnostech nezajímají) chtěl Renner dokázat, že "říše (rozuměj habsburská monarchie - J.K.) byla v uvedeném smyslu (jednoty - J.K.) od samého sjednocení maďarských, českých a rakouských zemí nepopíratelnou skutečností (podtrhl K.R.): říše držela Uhry jako "provincii" podobně jako ostatní provincie..." 1/

Habsburská monarchie se stala říší, totiž "dunajskou monarchií", a to po vítězných taženích (proti Turecku) prince Eugena, přičemž podnět pro utvoření této říše jako spolku zemí a stavů (a nikoli tedy jako dohody "mezi císařem a maďarským národem" vyšel právě od Maďarů, resp. od Chorvatů - a tento podnět měl za cíl ochranu proti vnějšímu nepříteli i proti vnitřním nepokojům, především ovšem nadále proti islámu. Rakousko bylo tehdy spolkem zemí, které jako celek byly částí "křesťanské republiky" (respublica christiana). Za Marie Terezie a Josefa II. jsou korunní země považovány za "státní celek" mimo "římské říše", jsou "habsbursko-rakouským státem" vedle "Německa". Rok 1805 dovršuje toto osamostatnění Rakouska, přičemž císařský titul Františka I. byl uznán Maďary i pro Uhry. Po roce 1848 hledali Habsburkové návrat k ideji římského císařství a nabývali jakousi novou funkci "strážců" katolicismu proti severskému protestanství. Ale rok 1859 vypudil Habsburky z Říma a rok 1866 i z Německa. Současníci to považovali za výsledek "mnoha chyb". Renner naopak považuje tyto skutečnosti za "nezbytnost", kterou ostatně vyjadřovali např. Maďar J. Sötvös v roce 1859 ve spise "Záruky moci a jednoty Rakouska" anebo rakousko-ně-

mecký publicista F.Kürnberg představou z roku 1867 "federativní republiky s monarchou". 2/

Nemám možnost konfrontovat Rennerovy vývody se současnými názory soudobých rakouských a maďarských právníků na tyto otázky. Nás však zajímá především samo stanovisko Karla Rennera, který v dalším textu konstatuje, že vývoj nepřál rakouské říšské ideji: roku 1867 byla objevena rakousko-uherská říšská idea. Různé mocenské faktory hýbaly tehdy "středoevropským státním světem" - říká Renner. V roce 1867 byl uzavřen "pakt o rozdělení říše" mezi byrokracií a buržoazií; byl to pakt, který vydával Čechy, Rusíny, Rumuny, Slovinci a rakouské Jihoslovany, Srby a Italy k "pohlčení" Němců nebo Maďarů. 3/

Německo-maďarské dvojstátí se zdálo obyvatelstvu i Evropě až do roku 1897 neotřesitelné. Ale pak začala krize, jejíž pochopení je možné nikoli ze studia státoprávních poměrů, nýbrž z vývoje tříd a národů obou států. Jak to, že se rakouský parlament konečně obrozuje, ale naopak parlament je přiváděn ke krachu? Renner pak vysvětluje "národnostní a sociální vývoj", aby tak zjistil příčiny "rozdílu úrovně" rakouských národů. Před 50 lety byli sociálně ekonomicky nejvyspělejší Němci ("německorakouská národnost") a za Litavou Maďaři. Rennerovo líčení "třídního rozvrstvení", jímž vysvětluje podíl jednotlivých národů na moci v říši, snahy Čechů v roce 1871, zejména pak rozdělení moci ve státě mezi Němce a Maďary, odpovídá tehdejší znalostem. Dnes víme o těchto věcech jistě více. Můžeme však souhlasit s Rennerovým názorem, že třicet let po vyrovnání (z roku 1867) se třídní poměry u jednotlivých národů tak změnily, že dualistický svazek říše byl "nepozorovatelně proděravěn".

Renner podal přehledně a čtivě rozbor méně útočného "rolnického nacionalismu" a agresivního "městského nacionalismu", především nacionalismu útočnější a nesnesitelnější maloburžoazie (který vnesl do politiky boj o firemní tabulky, o úřední jazyk, o školy atd.), dále rozbor vůdčí

úlohy inteligence i rozbor účasti proletariátu v nacionalismu. Připomeňme ještě, že tyto otázky byly již před Rennerem řešeny Kautským i jinými socialistickými publicisty. Renner sám se pokusil jen naznačit tyto problémy, protože chtěl řešit "ekonomické podklady národního boje a diferenciaci národního programu podle sociálních tříd a vrstev" podrobně až v druhém díle svého spisu z roku 1902 (ale ten nevyšel). 4/

Každá třída v národě má svůj vlastní národní program a také proletariát má své specifické národní ideje a snahy. Na příkladu hnutí rakouskoněmeckých dělníků vysvětluje Renner tužbu dělnictva po klasické literatuře i po jednotě národa (s Němci v říši), která se týká především osobního a kulturního společenství, nikoli státu a země. Rakouskoněmecký dělník se nedává strhnout buržoazním nacionalismem proti přistěhovalým cizím dělníkům, ale naopak se stará o to, aby se tito dělníci mohli socialisticky organizovat a kulturně vyžít. Pokud jde o české dělníky, tu Renner připomíná, že Češi mají doma výborné školství. Čeští dělníci ve Vídni trvají na svém národním školství, ale na vyšších stupních sami požadují německé vyučování. Svou podporou slovanských dělníků potlačují německorakouští dělníci "panslavismus" u západoa jihoslovanského dělnictva. Kulturní potřeby dělnictva různých národů nejsou v rozporu a opačně lze říci, že dělníci dávají svými snahami vlastním národům více než maloburžoazie. Němečtí dělníci požadují pro německý národ v Rakousku právo národní svébytnosti a sebeurčení, jednotu a svobodu německých Rakušanů v rámci celého státu (říše): všechny německé kraje bez ohledu na zeměpisnou polohu by měly tvořit ústavní a správní jednotu. Národ by si spravoval své národní záležitosti svými vlastními prostředky sám jako "členský stát" v rámci říše. "Kulturní nacionalismus" rakouského proletariátu se tak stane vědomým "státoprávním internacionalismem". Brněnský program z roku 1899 naznačil cestu, která zajistí rakouským Něm-

cům jistotu před každou možnou slovanskou nadvládou: Rakousku by se stalo národnostním spolkovým státem Švýcarskem ve velkém! Připravovaná volební reforma přibližuje vidinu tohoto "demokratického a internacionálního Rakouska". 5/

A také v Uhrách zraje "revoluce tříd a národů". Maďarům se nepodaří odnárodnit Slováky, Rumuny, Srby a další. Rasově nacionalistická maďarizace není s to vytvořit maďarský národní stát z dnešních Uher. Maďaři se nyní pokoušejí volat proti nebezpečí "z Vídně", která prý podněcuje uherské národnosti. A tak zatímco se Rakousko přeměňuje v "internacionální federaci", Maďaři nastolují v Uhrách brutální nadvládu nad šesti jinými národy. Je východisko z této situace?

Renner nejdříve rozebírá proměny v uherském parlamentě a v uherské místní správě, dokazuje zaostalost a reakčnost volebního práva v Uhrách (v roce 1901 mělo volební právo 27% ze všech mužů) i fikci "uherské politiky". Evropa se prý teď směje maďarským frázím o "vůli národa". Evropa zná nekonečná gravamina potlačovaných uherských národností proti maďarizaci. Maďaři nedosáhnou úspěchů ve své odnárodnovací politice, protože by musila nejdříve upadnout: v příštím dvacetiletí alespoň polovina obyvatelstva do analfabetismu a musilo by nastat velké hospodářské zbídačení. Ale ani Prusku ani Rusku se nepodařilo odnárodnit Poláky nebo jiné národy, tím méně se to může podařit Maďarům. Vývoj naopak ukazuje růst nemaďarských národů v Uhrách. A Rennerovi z toho vychází závěr: "Tlak po seberealizaci a svéstátnosti je každému národu vrozen a jen s ním jej lze vyhladit". Renner k tomu ale dodává: "Ovšem ne každý národ je dost silný a uzavřený, aby mohl dosáhnout suverenního národního jednotného státu - ani německý národ neobývá jeden dům. Svéstátnost (sonderstaatlichkeit) národa může být uskutečněna ve federaci (Švýcarsko), přibližuje se k ní v rámci provinční autonomie (Poláci v Haliči), může být nahrazena

taktickým kondominiem (Češi a Němci v Čechách) anebo alespoň místní samosprávou v obcích a krajích (jak ji sliboval Deák uherským národům), ale v nějaké formě musí být národu jeho svébytnost zajištěna, má-li být lid klidný..." 6/

Renner tedy na jedné straně poznává, jak silná je tendence k "svéstátnosti" každého národa, ale na druhé straně chce považovat za výraz této státnosti "provinční autonomii"! Ale pokračujme ve sledování Rennerova rozboru národnostních poměrů v Uhrách. Renner znovu dokazuje na počtu nemaďarských národů nemožnost maďarského národního státu z Uher: Uhry jsou teď "z poloviny dekorace, z poloviny brutálita". 7/ Maďarskost Uher, starobylost jejich ústavnosti, představy o "vídeňské kamarile" a o "boji autokratické koruny proti demokratickému (maďarskému) parlamentu" - považuje Renner za "čtyři maďarské fikce". Krize v Uhrách není výsledkem nátlaku z Vídně, ale krach uherského parlamentu má své vnitřní příčiny: jsou to rozpory a rozpory tříd.

V další části své knihy rozebírá Renner poměry v rakouské říšské radě, která na rozdíl od uherského parlamentu nebyla parlamentem, protože vídeňská říšská rada pouze kladla překážky vládě, měla pouze negativní, ale nikoli pozitivní moc. Rennerův následující rozbor významu volebního práva pro stát a pro lid, vztahů mezi volebním právem a stranami (na příkladech z Francie a Německa) a názorů buržoazních stran o volební reformě v Rakousku je nepochybně cenným vysvětlením mechanismu i důsledků rakouského kuriálního systému volebních řádů na politický vývoj v zemi, ale kupodivu marxistický autor končí opět takřka lítostivým konstatováním: Habsburkové mají malou moc, neexistuje "císařská strana"! 8/

Renner se tu - podobně jako mnozí jiní rakouští socialisté domnívá, že nové volební řády určitě povedou ke změně dosavadního systému politiky a že postaví proti sobě nikoli národy, ale agrárníky, kapitalisty a socia-

listv uvnitř každého národa. Nový parlament sice nesprovodí národnostní otázku ze světa, ale vytvoří předpoklady pro její řešení. Němci se už nebudou musit obávat nějaké "panslavistické nadvlády" a zase opačně slovanské národy nemusí mít strach z germanizace. A to je důležitý předpoklad pro budoucnost Rakouska. Zbývá tu nebezpečí klerikalismu, ale to je přehnané všeobecné volební právo přece rozbije gardu feudálního velkostatku i semknutost polského klubu. A vůbec " v Rakousku, kde se osm národů usilovně snaží vedle sebe ve svízelné blízkosti, je postaráno o to, že neporostou do nebe stromy ani klerikální, ani nacionální, ani sociální". 9/ Renner chtěl takto uklidňovat obavy rakouských vládců ze sociálního hnutí?

Jak to tedy bude s politickými menšinami či většinami v Rakousku? Na počátku nebudou asi žádné, parlament povedou úřednické vlády. Spojenectví pokrokových lidí nebo klerikálů, průmyslníků či agrárníků všech národů bude překonávat národnostní rozpory. Tak vznikne možnost, aby parlament konečně začal pracovat pozitivně k uskutečnění národní autonomie, k uskutečnění národnostně spolkového státu. To bude důkazem možnosti "jednoho domu mnoha národů". Rakouský parlament se stane vzorem pro příští říši, stane se konstituancí této říše. 10/

Ve třetím oddíle své knihy probírá Renner "společné instituce pod panstvím dualismu". Jako právník odhaluje Renner chaotické uspořádání společných (celoříšských) institucí, jako historik-marxista pak naznačuje možnost, že změny soudobého společenského vývoje ovlivní říšská zřízení. Čím je však Renner, za koho mluví, když z faktu existence jednotné armády a více méně domnělé jednoty v "hospodářské oblasti" dokazuje, že Rakousko je "jedna říše, jeden celek a jedna mocnost Evropy"? Jak mohl Renner věřit tomu, že ve sporu s Maďary (r.1906) je "bezpochyby vítězem koruna"? Renner ví, že právo petrifikuje skutečnost, že je tedy druhořadé a že konkrétní právní

instituce je dokonce skutečností až třetího řádu. Renner zná kritéria, jimiž je třeba zkoumat právní formy: vidí je v třídních bojích a ve vývoji národů. Ale ve skutečnosti je základním kritériem Rennerova dalšího pohledu na poměry v habsburské monarchii víze o jednotě říše! A pro uskutečnění této víze vynakládá svůj veškerý um, aby přesvědčil k o r u n u o jejich právech - např. v armádě. Výsostná práva koruny nutí ke změně vyrovnávacích zákonů - říká Renner - nebo naopak vyrovnávací zákony rozkouskují armádu. Socialista horlí pro jednotu armády! Marxista se rozhořčuje nad skutečností, že Maďaři uznávají císaři jeho titul nikoli jako právní osobě, nýbrž jen fyziologicky, totiž jen jeho "tělesnosti" - což prý je nesmyslné, v rozporu s říšskou ideou, "žívou v duších všech národů monarchie". 11/ Renner se tak vžívá do postavení císaře, že neukrývá lítost nad skutečností, že je ohrožována morální prestiž koruny a že opadá její materiální síla. V podobné situaci - pokračuje Renner - se ocitají také ministr zahraničních věcí, který má dokonce tři pány. V zoufalém postavení jsou i představitelé zahraničního obchodu a ministerstva financí.

Další Rennerovy úvahy o "dvou suverénních říšských faktorech" a o "rozporu mezi skutečnou mocí a právní formou" (které prý činí nevyhnutelnými soudobé konflikty) jsou příliš odborné, a my proto můžeme přejít k podrobnějšímu vylíčení obsahu závěrečného třetího oddílu, věnovaného problémům "nové říše".

V první části tohoto oddílu vysvětluje Renner "skutečné základy monarchie", v druhé pak "politické a právní perspektivy". Renner zde odůvodňuje existenci říše i pro budoucnost geografickými, etnickými a hospodářskými poměry. Monarchie má podle Rennera "tak silné a jednoznačné zeměpisné hranice jako žádný jiný stát v Evropě". 12/ Jotva který jiný velký stát v Evropě má tak centripetální (dostředivý) systém údolí. "Města Bratislava, Šoproň (Ödenburg), St.Pölten, Krems, Znojmo a Mikulov, které leží v

okruhu Vídně, jsou zároveň brány do tří skupin zemí... Vídeňská pánev je střediskem obyvatelstva těchto zemí v minulosti". Geografické skutečnosti přetrvávají staletí, ovlivňují ekonomiku a dopravu a dávají i námět pro základní dělení říše, jak je naznačil Belcredi: na země alpské, sudetské (české), uherské, jimž na jihu se přimyká oblast Krasová, na severu pak Karpaty. 13/

Národnostní složení habsburské monarchie je sice velmi pestré, ale tato protikladnost etnických poměrů může být základem jednoty. Na Balkáně bylo možno se rozdělit na národní státy, ale Podunají to nejde: není tu žádný klíč k dělení území beze zbytku! Všech osm národů obývá území v tak směšných konfiguracích, že by ani největší genius na světě nemohl odkrýt uzavřená území národních států. Dělení podél Litavy je dnes nesmyslné, protože nevytvořilo národní celky, ale navíc rozdělilo Rumuny, Rusíny, Němce a Jihoslovany. 14/ Renner pak dále uvádí počty obyvatel jednotlivých národů v Uhrách a zjišťuje, že všechny jsou schopné vlastní státnosti, tím spíše pak samostatné správní organizovanosti. Pro složité národnostní poměry v Sedmíhradech se nabízí jako vzor moravský pakt z listopadu 1905, který zavedl národnostní matriky do volebních řádů.

Zkušenosti zkrátka a dobře - završuje Renner svou úvahu - dokazují, že žádný národ v habsburské říši, tedy ani Maďari, nemá etnickou "preponderaci", aby si mohl z říšského celku vytrhnout kus pro sebe a pro svůj samostatný národní stát. To dokázaly historické zkušenosti rakouským Němcům a dokazují to dnes Maďarům. Etnicky je Rakousko mnohost osmi rovných a nikoli rovnost dvou rozdílných celků, jak to předpokládá dualismus. Jestliže jsme geograficky jednota pěti členů, pak etnicky jsme jednota osmi. 15/

Národnostní poměry v Rakousku způsobují, že proti pokusu jednoho národa odtrhnout uzavřený národní stát od celku vystupuje odmítavě ostatních sedm národů. "Každý národ je dějinami povolán být státem a přirozeným ideálem

každého národa je samostatný národně jednotný stát. Ale
dějiny, které vložily tento ideál a tuto tendenci do du-
še kmenů (zde ve smyslu národ - J.K.), nedaly každému
vnější sílu k tomu, aby dosáhl a udržel tento cíl". Ne-
podařilo se to rakouským Němcům a také paže Čechů jsou
příliš krátké na to, aby mohly snést na zemi s nebe Vá-
clavovu kosunu. Nyní je řada na Maďarech, aby se přesvěd-
čili o této nemožnosti.

V této souvislosti vysvětluje Renner postavení Če-
chů, resp. možnosti státoprávních snah Čechů i Maďarů
takto: Kdyby byli Maďaři nebo Češi malými národy, vklíně-
nými mezi dvě velké jazykové oblasti a říše - asi tak ja-
ko Holandsko - , pak by byla jejich samostatnost možná.
Zůstali by zachováni jako nárazník nebo by byli možná pro-
hlášeni za věčně neutrální. Ale osud je položil mezi osm
národů zrovna tak velikých a izolovaných nebo odtržených
národnostních částí v dunajské pánvi, kde každý potřebu-
je každého k užítku i ochraně. Osud položil Čechy a Maďa-
ry i ostatní do centra Evropy, které již v důsledku své
polohy mezi národními státy německým, ruským a románským
a z důvodů evropského systému rovnováhy sil musí být vel-
kostátem, i když nikoli přímo velmocí. 16/

K problematice "etnického dělení" připomíná Renner
historické návrhy na "federaci". V roce 1848 to byli v
Kroměříži Slovínec Kaučič a Čech Palacký, kteří navrho-
vali proměnu Rakouska nebo celé monarchie do šesti nebo osmi
částí. Renner pak cituje obsáhle i nejnovější návrh Aurela
C. Popoviciho, aniž se však zmiňuje o nedemokratickém obsahu
jeho "spojených států Velkorakouska". Českého národa se tu
dotýká výrokem francouzského publicisty H. Eisenmanna (z
brožury »Le Compromis Austro-Hongrois«): "Češi mají na vy-
branou mezi úplně historickým (trialismem) nebo ryze etnic-
kým programem: vzdát se německých částí svých zemí a na-
proti tomu se úzce spojit s uherskými Slováky, s ~~typ~~ moc-
nou rezervou jejich národností, aby tak utvořili ~~zemilió-~~
novou etnickou skupinu... Ale historický ~~progr~~ reduko-

vaný čistě na Království české, není nic národního: je zmrzačený a neúčinný..." 17/

Vzájemné prostupování národností nejen v zahraničí, ale i uvnitř etnik nedovoluje v Rakousku etnicko-teritoriální členění. V ranějších fázích vývoje, když národní cítění nebylo ještě tak probuzeno, bylo by ohraničení do zvláštních státností určitě možné a úspěšné, ale dnes se brání v Rakousku absorpci i ta nejmenší národnostní minorita, ohraničení již neuspokojuje. - V dalších větách navazuje Renner na své dřívější odmítání teritoriálního principu a dokazuje výhody personálního principu spojení všech příslušníků národa i mimo hranice základního etnického území, přičemž ohraničená národní souručenství v obcích, krajích a zemích by byla nositelem mnoha státních svrchovaností. Renner ovšem ví, že etnické faktory nejsou jediné, jež je třeba brát v úvahu při představách o přestavbě monarchie: k přeměně monarchie a hlavně k odstranění dualismu nutí faktory ekonomické, hospodářská rozrůzněnost i snaha po autarkii, zájmy tříd i zájmy říše.

Zkoumání těchto "hospodářských faktorů" začíná Renner otázkou: Jsou hospodářských poměrech - v sociální struktuře - uměle ohraničených státních polovinách faktory jednoty a jakou mají schopnost? Jsou v těchto hospodářských poměrech důvody pro územní odlišení a kterých území se to týká? Jsou tyto hospodářské faktory dost silné, aby nutily k jednotě navzdory etnickým hranicím? Vynecháme tu Rennerovy obecné úvahy o vhodnosti nebo nevhodnosti polohy obchodních cest a center vůbec a přejdeme k další (Rennerem) vytyčené otázce: Mohou být Předlitavsko a Zalitavsko oddělenými státy? Odpověď je pro Rennera nasnadě: Předlitavsko svírá Uhry jako kleště - a žádný stát není v kleštích možný, ale ani kleště nejsou státem. Polákům by sice nepřineslo rozdělení žádnou škodu, ale vzhledem k jejich budoucnosti jim vyhovuje celistvost monarchie. Zejména Jihoslovánům je celistvost států nezbytností. 18/ Čechům a německým Rakušánům dává pak monarchie pracovní příležitosti i

i ochranu. Samy Sudety (Čechy) se nemohou stát Belgií, protože neleží u moře, ale rakouskou Belgií se mohou stát Sudety jen tehdy, když bude říše sahat nadále až k Orszové. V Uhrách by nastala okamžitě nejtěžší krize, kdyby byla ztracena jejich bezcelní odbytiště a kdyby se jim nedostávalo laciného rakouského kreditu. Je-li potřebná hospodářská jednota, pak je nutná i politická jednota. "Není to strašná utopie chtít teď v epoše velkých uzavřených obchodních oblastí, kdy bude musit být jednotou nejen každý stát, ale brzy i celá střední Evropa, rozdělovat autarktní obchodní oblast v logickém vývoji vzniklou a jednou už danou jen proto, že to chce z pětiny obyvatelstva menšina studentů a studovaných spolu s několika průmyslovými podnikateli a sváděnými malými lidmi z měst"?19/

Renner ovšem vidí, že i při hospodářské jednotě celé říše byla ekonomicky oprávněna starší Belcrediho představa pentarchie, k níž navrhuje připočíst Sedmihrady jako šestého člena. Takové vnitřní členění v ekonomice (6 oblastí v rámci habsburské monarchie) pokládá za možné, ale odmítá dělení etnické. Pomysleme na Brno - varuje Renner - co by se s ním stalo, kdyby bylo etnickou hranicí odříznuto od svých mnoha životních tepen. "Moderní státy jsou přece v první řadě hospodářskými státy (celky - J.K.), výroba a výměna nejvíce určují rozvoj států a jejich organizaci". 20/ Ale není možno nedbat zájmů národů. Proto musíme Rakousko rozdělit na dvakrát: ekonomicky a etnicky - státně a národně - a vždy v jiné územní podobě. To je státoprávní a správní novum v naší rakouské monarchii - říká Renner. V historii ovšem máme podobné příklady dvojího dělení (stát a církve).

V následující kapitole vysvětluje Renner třídní strukturu v Uhrách a úvodem polemizuje proti některým námitkám (svých soudruhů z "Arbeiter-Zeitung" - viz předchozí kapitolu!) o tom, že Rakousko nic nespojuje s Uhrami, ani kultura, že lidem za Litavou není rozumět a že se ostatně v Rakousku nechce nic vědět o tom, co se děje na druhé straně

Litvy. Renner se domnívá, že v Zalitavsku jsou zejména šlechtičtí velkostatkáři "zcela habsburští" a že maďarská gentry, která je hlavním nositelem maďarské ústavnosti, nachází se nyní v rozkladu. Velké finance (rozuměj finanční kapitál) a velkopřůmysl mají tytéž osobnosti jako finance a velkopřůmysl v Rakousku: jsou maďarští potud a tolik, pokud existuje maďarský stát - nic více a o nic déle. Ani ve městech nejsou příliš zásadní rozdíly od měst rakouských: je tu ovšem vývoj opožděn, vedoucí role maďarské byrokracie není dosud tak otřesena jako role německé byrokracie ve slovanských zemích Předlitavska. V malých městech Uher je silný maďarský nacionalismus a antisemitismus, ale zároveň začíná proces přeměn maďarských politických stran.

Opět vynecháme další rozbor (tentokrát precizní a podnětný) situace v Uhrách a spokojíme se s Rennerovým konstatováním, že kulturní rozdíl mezi Vídní a Peští, mezi Prahou, St. Pölten na jedné straně nebo Šoproněm, Košicemi a Bratislavou na straně druhé není tak veliký. Uhry jsou blíže českým nebo alpským zemím než třeba polsko-rusínské území, než Sedmihrady anebo ilyrské země. Na námitky nebo připomínky, že by potom vlastně celá západní Evropa mohla tvořit jeden stát, odpovídá Renner: Ano, v podstatě jsou základy společenského řádu v západoevropských státech stejné a tyto země by se mohly stát federací a bylo by to pro ně velké štěstí. 21/

I když tolik obhajuje jednotu celé habsburské říše, je Renner natolik reálný politik, že uznává rozdělení monarchie a suverenity Uher. Není potom náš zájem o Zalitavsko vměšováním do záležitostí Uher? - táže se, resp. opakuje Renner soudobé názory ve Vídni. Renner v zásadě souhlasí s jádrem těchto názorů, ale připomíná, že je třeba posuzovat skutečnosti nejen tak, jak jsou zakotveny ve starém právu, ale i z toho, co a jak má být právem! Hospodářské, zeměpisné a etnické poměry "odsuzují" oba státní celky "k pospolitosti". Renner zároveň nadhazuje

možnost využít příležitost. Když v Uhrách bojovali Maďaři proti Maďarům, což bylo tak těžké pověřit řadu nejprozíravějších mužů mocí? Tak se táže Renner zřejmě na adresu koruny. V tomto okamžiku je uherský stát pevnější. Ale což je neporazitelný? Renner odpovídá vyhýbavě: Jákmile se v Uhrách budou národy sociálně a politicky prosazovat, začnou se vracet do jejich řad konvertité. Udělali to kdysi německy úřadující Čechové a učiní tak i maďarsky úřadující Němci, Slované a Rumuni. Pak potáhnou národy i do parlamentu. Uhry vyzrají zevnitř - až koruna rozbije starý parlamentní systém - směrem k přetvoření říše. Ale toto zrání může být shora uspíšeno, nikoli však nadekretováno. A kdo vidí v politice nikoli hrůzu velkých a mocných, nýbrž zákonitý proces, toho neoklamou současné události. - Renner si tu odporuje, protože zřejmě sám chtěl spoléhat na "mocné". Svůj zajímavý rozbor rakousko-maďarské politiky končil takto: Celá budoucnost dynastie záleží na tom, zůstane-li věrna všeobecnému hlasovacímu právu - v Rakousku jako v Uhrách. Renner naléhá a tak trochu i vyhrožuje: Celistvost říše a hlavně federace národů se nakonec prosadí - s dynastií nebo bez ní. Dynastie má však v rukou možnost zkrátit a zmírnit utrpení těchto bojů v říši a tak získat věhlas - nebo bude tento proces brzdit, uvádět jej do zmatků, a tak se sama z vývoje vyřadí! 22/

Renner volá dynastii, národy a jejich jednotlivé třídy, apeluje na moudrost státníků. Vždyť přece neexistuje v rakouské monarchii tendence k hospodářské "klein-staaterei" - přesvědčoval Renner své čtenáře - neexistují předpoklady pro nějaké uzavřené národní státy a nejsou tu nikde, s výjimkou snad Tridentu (Trentino), důvody pro teritoriální odtržení. Stali jsme se hospodářsky a vojensky jedním celkem za nesmírné námahy a velkých obětí. Nebudeme však jednotou bachovskou. Ale jednotni chceme být. - Renner věří, že "přece ještě žije u všech národů Rakouska a Uher císařská tradice a říšská idea, v níž

dynastický moment zahluje reálné jádro: nepopíratelné tušení jim říká, že je čeká tisíce nebezpečností, jestliže budou od sebe odtrženi; stanou se kořistí sousedů a obětí své nesvornosti. A také u německých Rakušanů je toto tušení silné: Stali by se místo předpolím Dunaje zázemím Hohenzollernů, místo prvorozených na východě nevlastním děckem na západě - tato perspektiva jim nahání strach, vede je k obavám o průmysl, o blahobyt, o jejich svébytnou kulturu. A to je hluboce pokořuje, že nejsou s to udržet svou vysunutou stráž na Dunaji, na Labi, v Banátě, v Sedmihradech, že se musí vzdát své historické mise a že se mají vrátit k mateřskému národu s prázdnými rukama..." 23/

A tak i tyto obavy ze ztráty německé prestiže v říši vedou Rennera k tomu, aby se znovu obrátil na dynastii, aby jí připoměl, že lid chce "císařství národů" a že zejména sociální demokracie usiluje o národnostní spolkový stát. "Císařská idea je ve vzduchu"! Bude to idea malých, idea národní i sociální. Bude to "monarchistické Švýcarsko ve velkém". To ovšem může být vytvořeno jen na podkladě všeobecného volebního práva a místní samosprávy rolnických a průmyslových mas. Chce být koruna nositelem říšské ideje? Absolutistickou politiku dynastie vést už nemůže. Jejím úkolem může být: vytrvat, nevydat ani kus jednoty říše, neprejudikovat žádnou reformu a ostatně čekat, až bude tlačena událostmi, až bude povolána! 24/

Vytýčíme-li, my rakouští Němci (Renner někdy říká "východní Němci"), takový program, že se chceme sjednotit, ale přitom nepotlačovat druhé, pak řeknou Češi - pokračuje Renner ve svých úvahách - ano, to je i náš program, to je idea Palackého. A ať mají Češi střední školy v Trenčíně a Martině, ať je československá universita pro Slováky! 25/ - Jaká je cesta k takovému programu? Bude třeba plnit tři úkoly - odpovídá si Renner v závěru své práce: za prvé zavést místní demokratickou samosprávu, za druhé rozdělit stát podle teritorií a podle národností a za třetí vytvořit jedno říšské zastoupení, složené z volených zástupců

krajů. Spojené vlády územních a národních celků utvoří spolu s korunou říšskou exekutivu: úřad kancléře s říšskými sekretáři pro válku (obranu), finance a obchod. S Uhrami bude třeba čekat do roku 1917, protože vyrovnání s nimi je (nyní v roce 1906 - J.K.) fakticky již sjednáno. Přímá intervence v Uhrách by nebyla šťastným řešením. Ale udělejme v Rakousku všeobecné volební právo - Uhry budou následovat. Založme u nás demokratické krajské zřízení - uherská komitátská oligarchie bude morálně otřesena. Zaveďme národní autonomii - postavení uherských národností se stane nesnesitelné. Ustavme národní univerzu - a i ta se stanou v Uhrách nevyhnutelná. Dejme velkým územním celkům určitou autonomii - a Chorvátsko i Sedmihradý ji budou rovněž požadovat. Je to utopie? Ne! Demokratické velké Švýcarsko s monarchistickým vedením není snem. Podunajské národy nejsou nerozumné a hloupé. Cíl je vidět, cestu známe - tak pateticky končí svou práci Karel Renner.

Renner psal svou knihu v období, kdy již bylo jasné, že koruna a rakouská vláda provedou své sliby o volební reformě. A tato skutečnost dovršovala předchozí Rennerův optimismus o "nové budoucnosti" Rakouska, resp. rakouského mocnářství jako celku. Velký úspěch sociálně demokratické strany ve volbách v roce 1907 nakazil tímto optimismem i jiné vedoucí činitele strany. Viktor Adler prohlásil: Dělnictvo je naplněno pevnou vůlí k životu a je rozhodnuto přetvořit tento stát, v němž je osm národů nebo národních úlomků nuceno žít pospolu, v nástroj svého dalšího rozvoje. 26/

18. OTTO BAUER, NÁRODNOSTNÍ OTÁZKA A SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE

Otto Bauer, jehož prarodiče, pravděpodobně židé, přišli do Vídně z Čech a jehož oba rodiče ještě považovali češtinu za svou druhou mateřštinu, stal se již Něm-

cem. Narozen ve Vídni 5.9.1881 v rodině textilního podnikatele, vlastnického faktorii v Náchodě a textilku ve Varnsdorfu, prožíval mladý Otto poměrně příznivé a příjemné dětství ve Vídni, krátký čas pak v italském Meranu, (kam se otec odebral na léčení), jinošství ale již v Liberci (kam se otec přestěhoval, aby mohl řídit své podniky). V Liberci absolvoval Otto Bauer v roce 1900 vyšší gymnasium. Svědomitý a úspěšný student usiloval o všestranné jazykové vzdělání: mluvil česky, naučil se francouzštině a angličtině, později - když studoval dějiny balkánských národů - i srbochorvátštině a za války v ruském zajetí i ruštině. Ačkoli pocházel z blahobytné rodiny, dovedl mladý Bauer pochopit soudobou tíhu sociálních poměrů; od svého strýce Karla Bauera byl podnícen ještě za gymnasiálních let ke studiu socialistické literatury. Psal o tom později Kautskému, do jehož časopisu poslal v roce 1904 svou první tištěnou teoretickou práci "Marx, Theorien der Wirtschaftskrise". 1/

Otto měl podle přání svého otce studovat v Liberci textilní školu a pak převzít řízení podniků. Ale Bauer si vytkl jiné cíle. Vyhověl však otci alespoň v tom, že se zapsal na práva, které absolvoval na vídeňské univerzitě v letech 1901-1906; stačil přitom vykonat i jednoletou vojenskou službu. Ve Vídni se seznámil s Max Adlerem, Rudolfem Hilferdingem, Rennerem a dalšími, s nimiž vytvářel teoretickou skupinu "rakouských marxistů", tedy austromarxistů. Ovlivněn touto intelektuální špičkou rakouské sociální demokracie, napsal Bauer zmíněnou studii o teoriích hospodářské krize, další články o problému ochranných cel a rozpravu "Marxismus a etika". Začínající roztržka mezi českými a německými sociálními demokraty (v otázce jednoty odborů) vedla i mladého Bauera k zájmu o podstatu národnostní otázky. Ačkoli ho ještě na začátku roku 1906 zajímaly více ekonomické otázky, cítil se nucen napsat "někdy pár článků nebo i studium o národních starostech" - absolvoval v lednu 1906 "historii národních otázek".

Z tohoto úsvetu vzešla zanedlouho - na podzim 1907 - ona známá "Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie", která se stala "magnum opus" Bauerovy předválečné teoretické práce.

To už si právě odbyl roční soudní praxi, která byla předpokladem advokatury. Ale Bauer se přece jen nestal advokátem. Vedení strany, které právě sklízelo plody svých úspěchů v parlamentních volbách do říšské rady v roce 1907, pověřilo mladého právníka řízením sekretariátu poslaneckého klubu. Ačkoli byla práce v tomto sekretariátě poměrně náročná (Bauer excerpoval vládní návrhy pro poslaneckou sněmovnu, dával podněty k parlamentním návrhům, navrhoval některé projevy a někdy je i poslancům psal, podával roční zprávy poslaneckého klubu apod.), přece jen zbývalo Bauerovi dost času, resp. uměl si Bauer tento čas najít k tomu, aby pokračoval ve studiu marxistické teorie. Spolu s Rennerem a Adolfem Braunem založili v roce 1907 měsíčník "Der Kampf", který získal vedle Kautského "Neue Zeit" významné postavení v mezinárodní socialistické žurnalistice. Bauer byl pověřován dalšími úkoly a Victor Adler viděl v něm a ve svém synu Friedrichovi A. nástupce vedoucích sil strany.

Ale vraťme se k Bauerově práci o národnostní otázce z roku 1907 (byla napsána někdy v období únor - listopad 1906). Pravděpodobně původní záměr Bauerův - přispět k poznání soudobé tendence kapitalismu ke vzniku národních států - se rozrostl ve velkou historicko-sociologickou analýzu vzniku moderního "národního kulturního společenství", "národního vědomí", "národního citění" a "národnostního principu" vůbec.

Začneme poznávat Bauera, resp. jeho teorii nejdříve z jeho návrhu definice národa, která později pobouřila ruské marxisty-bolševiky. Bauer totiž vyšel nikoli z viditelných znaků národa (z jazyka nebo území), ale ze skrytého (zašifrovaného) komplexu tělesných a duševních znaků, které tvoří "národní charakter". Národ není především

společenství lidí stejného (etnického) původu, jak se někdy traduje v sociologii, národ není ani společenství jazyka (kterýžto znak zdůrazňovali Engels i Kautsky), ale je to v podstatě "relativní charakterová pospolitosť": národní charakter se totiž mění a také vnitřně vyvíjí (uvnitř národa lze zjistit protiklady charakteru jednotlivých tříd). Národní charakter nijak nevysvětluje ani nepředurčuje takové či jiné jednání toho onoho národa; národní charakter je pouze znak. Toto zjištění ještě nevysvětluje obsah "národa", jen vytyčuje otázku, co je národ - říká Bauer. Odmítá "národní spiritualismus" i "národní materialismus" (který chce vysvětlit společenské jevy jen kauzálně), spojuje Bauer biologii (darwinismus) a společenské vědy, které společně dovolují zjistit tuto skutečnost: zděděné charakterové znaky následujících generací odrážejí produkční podmínky předchozích generací. Tyto zděděné vlastnosti (určitého národa) nejsou nic jiného než "porážka minulosti národa" a zároveň jeho dějiny. Národ je produkt dějin - říká Bauer učeně. 3/ Národ není přírodní pospolitosť, není to zárodečná plazma přenesená z "rodičů" na "děti", a proto je třeba u národa studovat dějiny předpokladů produkce a směny u minulých generací: z jejich existenčního boje pak chápat zděděné "vlastnosti" (charakter nových generací. Národ je tedy pospolitosť historicko-kulturní, podmíněná životními - výrobními - podmínkami.

Z toho všeho pak Bauerovi vychází závěr: Národ není nic jiného než pospolitosť osudu. 4/ Ale tato pospolitosť osudu se stává účinná nejen přirozeným děděním vlastností, vyřetovaných společným osudem národa, nýbrž i tradicí kulturních statků, určených osudem národa v jeho svěbytnosti. - Tuto pospolitosť osudu dokládá autor na dějinách Germánů od rodové společnosti počínaje a na dějinách středověku (Bauer mluví o období "velkostatku" a o období (rytířské"), kdy se v důsledku rozvoje zbožní výroby vytváří nejdříve úzká "pospolitosť styku" (v originále Verkehre-

(Genossenschaft) vládnoucích kruhů. Tento vzájemný styk byl pochopitelně umožněn společnou řečí a měl vliv na rozšíření společného práva, společných zvyků, kultury. Postupující zbožní výroba rozšiřovala tuto pospolitost, více se cestovalo, lidé se "sblížovali", vzniká spisovná řeč. Humanismus, reformace, renesance - ty stvořily z Němců skutečnou kulturní pospolitost - prozatím ale bez sedláků. Osvícenství již vytváří skutečnou národní pospolitost a rozvoj průmyslové výroby si vynucuje rozšíření této národní kultury do celého národa-lidu. Kapitalistické vykořisťování však brání, aby se do národní kultury začlenili i dělníci. Teprve až socialismus zajistí skutečnou všenárodní školu a budoucí dějiny národa-lidu se stanou výsledkem jeho vědomého chtění. Národ se stane jednotným a proto se bude více lišit a diferencovat od jiných. A právě výchova všeho lidu k národní kulturní pospolitosti, dobytí plného sebeurčení národem, zvýšená diferenciace národů - to je úkol socialismu.

Po tomto historickém rozboru vysvětluje Bauer svou definici národa jako pospolitost osudu v. tom smyslu, že nejde jen o podřízenost osudu, ale o vzájemné působení národa na dějiny a opačně. Ze staršího přehledu definic národa (F.J. Neumann, Volk und Nation, Leipzig 1888) podtrhuje Bauer obvykle uváděné znaky národa, totiž "společné dějiny", jako působící "prapříčinu", "společnou kulturu" pak jako prostředek účinnosti dějin a "společný jazyk" jako zprostředkovatele společné kultury (a zároveň i jako její výsledek nebo jako zdroj jejího dalšího růstu). Takže lze nyní shrnout: Národ je souhrn lidí, spjatých pospolitostí osudu k jedné pospolitosti charakteru. 5/

Originální znění definice zakrývalo už známé poznatky o vzniku národa (národ je produkt historie) a vyvolalo oprávněné námitky proti "fatalistickému" pojetí. Neoprávněné byly však námitky proti "nematerialistické" metodě; Bauer přece zdůraznil vliv výroby a směny jako základní podmínky vzniku novodobého národa.

Zastavíme se ještě u Baueroва výkladu vzniku národního vědomí a citění. Národní vědomí je nejdříve poznání příslušnosti jednotlivce k národu (k příštím novodobému národu), které zpočátku vzniká při stycích s cizinci, jejichž odlišnost dovoluje poznat společné znaky a zájmy vlastního národa. Toto poznání příslušnosti činí z "národnosti" vědomou hnací sílu politického jednání. Znalost dějin národa vytváří národní citění - velmi živé především u inteligence, později i v širších lidových masách. Vznikají i "národní hodnoty", nejsou ovšem vždy stejné úrovně. Proti "národnímu" stojí "racionální".

Po teoretickém vysvětlení "národa" a národního vědomí následuje v Bauerově knize rozbor "národního státu". Bauer tu vyslovuje domněnku, že téze "národní stát je pravidlem a národnostní stát výjimkou nebo přežitkem dávnych dob" způsobuje povážlivé zmatení státovědecké a politické terminologie. V "národnostním principu (jímž se běžně rozuměla v jeho době snaha po vlastním státě) vidí dva požadavky: 1. tužbu po národní svobodě (odpor proti cizímu panství), 2. tužbu po národní jednotě (po sjednocení příslušníků národa). Vzniká heslo: Každý národ ať je státem! Ale také opačně: Každý stát je jeden národ! 6/ A přece zůstaly až dodnes národnostní státy. Kapitalismus totiž vytvořil tendenci nejen k "probuzení" národů, ke sjednocení jazykových pospolitostí v jeden "národ", ale zároveň potřeba velkých hospodářských oblastí vedla k udržení nebo i vytvoření velkých států. Bauer je přesvědčen o výhodě velkých států 7/ (to ostatně uslyšíme i u Lenina) a proto se ptá, zda téze o výhodnosti velkých států platí i pro mnohanárodnostní státy. Proč se v minulosti neprosadil národnostní princip beze zbytku? Trvají ještě síly, které kdysi vytvořily Rakousko?

V další části své knihy se Bauer zabývá vznikem Rakouska jako "německého státu" od 9. století počínaje. Slované v jižní části tehdejší "ostmarky", dnešní Slovinci, se stali "geschichtslose", nehistoričtí. Bauer tu přebírá ze star-

ší literatury tento termín, ale nedává mu pejorativní význam. Naopak v této souvislosti upozorňuje, že Engelsův názor o neschopnosti "historie", o neživotaschopnosti některých Slovanů byl druhou polovinou 19.století překonan. 8/ Nemělo by jistě smyslu zkoumat správnost některých Bauerových názorů na průběh německé kolonizace do českých, polských zemí, a do Uher nebo na zapojení těchto zemí do společné německé "velkostátnosti". Spokojme se tu předběžně se zjištěním, že Bauer si konstruoval z některých historických situací tuto tezi: ovládnutí Ostmarky-Rakouska, Čech a Uher otvíralo cestu k získání titulu a k rozšíření práv německé královské koruny. Z toho vykonstruoval Bauer další tezi, že vznik ostmarky jako rakouského státu je třeba chápat především z německého vývoje. Ale sotva tento stát vznikl - pokračuje Bauer ve svých úvahách - byl postaven před jiné než národní úkoly: byla to především chrana křesťanské Evropy před Turky. Bauer tu opakuje soudobé, resp. starší představy v tom, že se Rakousko stalo tímto bojem proti Turkům "nezbytností" pro všechny země zapojené do říše Habsburků.

V další části třetí kapitoly sleduje Bauer problémy boje mezi knížecí (královskou) mocí a stavy, a vidí v tomto boji protiklad mezi centralismem a federalismem Rakouska 16.-17. století, propletený boji náboženskými a nakonec i národnostními. V bitvě na Bílé hoře zvítězil stát nad stavy. "Pro český národ ale končí tento stavovský boj strašnou katastrofou". 9/ Český národ se stal na dvě století "nehistorickým" a začala se z něho vydělovat "moravská národnost". 10/ Dnes se sice podařilo vtělit "různé kmeny" do jednotného českého národa, ale není jisté, nebudou-li musit Češi zaplatit za tyto dvě století "nehistorického života" národním, tedy nejenom státním, odcizením hornouherských Slováků. 11/

Postavení Čechů, resp. českých zemí využili Habsburkové k uskutečnění jednotného centralizovaného státu (zavedli jednotnou správu, zrušili českou dvorskou kancelář

1748), a to německého. Český národ byl odsouzen k roli nehistorického národa. Ale tento německý charakter Rakouska byl dočasný, byl dílem okamžiku. Vývoj kapitalismu v druhé polovině 18.století totiž vedl " k probuzení nehistorických národů". 12/ Ještě na začátku 19.století byli "historickými národy" v Rakousku Němci, Italové a Poláci, resp. Maďaři i Charváti, protože měli šlechtu a (anebo) měšťanstvo, kdežto Češi, Rusíni (Ukrajinci), Slovinci, Slováci, Srbové a Rumuni byli "kulturně nehistorické národy". 13/ Ale kapitalismus "probudil" i tyto "nehistorické" národy. Aby zvládl nové úkoly, musil stát rozvíjet školství. Osvícenství ze západní Evropy přineslo ideu přirozených práv. Probuzené sebevědomí "dolních tříd" - sedláků, dělníků, řemeslníků - dostávalo "národní" zabarvení a pak přecházelo i do národní nevraživosti, protože pány v Rakousku byli Němci. Polovědomé poznání (národních potřeb) v masách se stalo jasným poznáním u příslušníků inteligence - u učitelů a nižšího duchovenstva a jiných, vyrostlých z lidového prostředí. Přidávala se maloburžoazní vrstva ve městech. Vznikala národní kultura, která se posilovala pohledem na minulost a vytvářela spisovný jednotný jazyk. Češi - a jejich příklad uvádí Bauer jako doklad svých tezí - začínali cítit, že Rakousko je cizím panstvím. Buržoazní revoluce v Rakousku se nutně musila stát také revolucí národní. 14/

Bauer v této souvislosti oceňuje poměrně příznivě vývoj národního hnutí Čechů, které považoval za nejvíce rozvinutou národní pospolitost v Rakousku. 15/ Na vzniku česko-německých konfliktů vylíčil pak Bauer příčiny národnostních bojů a ukázal jejich hlavní formy, resp. rozebral i souvislosti národních bojů s postavením rakouské říše. Bauer zde konstatuje, že v roce 1848 se chtěli rakouští Němci "rozpusťt" ve Velkoněmecku a že Italové spolu s Poláky a Maďary usilovali o vlastní "národní státy". Naproti tomu "nehistorické" a "probuzené" národy viděli v existenci Rakouska záchranu své národní svébytnosti. Ty-

to národy vedly také revoluci, ale byly proti revoluci "historických" národů. Není se tedy co divit, že Engels a vůbec celá evropská demokracie "nenáviděla malé slovanské národy". Ale Engels se mýlil v odhadu budoucnosti těchto národů. Dnes je tento názor definitivně překonán.^{16/} Když se po roce 1848 stalo zřejmé, že historickým národům se nepodaří zřídit na troskách habsburské monarchie vlastní národní státy, vynořila se konečně moderní podoba rakouské národnostní otázky. Teď se již nejedná o to, zda má Rakousko trvat nebo se začlenit do německé říše, nýbrž o to, jak uspořádat mezi národy tohoto státu vzájemné vztahy. Poprvé byla naznačena účelná forma jejich soužití v kroměřížském sněmu. A zde se zaměnila role národů: nyní právě nehistorické národy jsou revoluční, a naopak historické národy se stávají konzervativní. Slovinci a Čechi navrhuji zásadní proměny monarchie bez korunních zemí, ale Němci brání systém korunních zemí. Aby Němci udrželi své panství v zemích bývalého Německého spolku, rozdělili se o moc s Maďary: vyrovnání z roku 1867 jim zabezpečilo nadvládu v Předlitavsku. Panství Němců nad Čechy a Slovinci - ale stejně tak i nadvláda Poláků nad Rusíny-Ukrajinci a Italů nad Jihoslovany - je národní jevovou formou panství tříd, které se zmocnily státní moci.^{17/} Německé panství v Rakousku v letech 1861-1867 (proč jen v této době?) nebylo nadvládou německého lidu nad ostatními národy, nýbrž bylo panstvím německých velkostatkářů, německé byrokracie a buržoazie nad maloměšťany, rolníky a dělníky všech národů včetně Němců(!). V další části však Bauer líčí, že po pádu Hohenwartova ministerstva pokračovalo německé panství v Rakousku. To pobuřovalo Čechy, kteří sice potřebovali existenci Rakouska proti nebezpečí zvenčí, ale poměry je vedly k nepřátelství vůči státu, k nesmiřitelnému hněvu proti Rakousku. V další části citované kapitoly sleduje Bauer účast šlechty na nacionálních bojích (vyjadřuje se tu věcně a nepomlouvá Čechy za jejich spojení s "feudály"). Vidí v těchto bojích formu třídního

boje německé buržoazie a byrokracie s velkostatkáři, inteligencí (jejíž účast vytváří v národnostní otázce otázku školskou a jazykovou), maloburžoazií (která vnáší do národnostních bojů radikalismus a partikularismus), rolnictva (které je vtaženo do národnostních bojů hlavně až po dotyku s městem) a konečně i dělnictva.

Dvacátý paragraf, pojednávající o "dělnické třídě a národních bojích", shrnuje dosavadní marxistické poznávání vztahu dělnictva k národu. Bauer vysvětluje tento vztah především u potlačovaných národů, jejichž dělníci jsou proto "národní", protože se tyto národy bouří proti svým cizím utlačovatelům. U dělníků se takto vyjadřuje jejich "nejpůvodnější a samozřejmý pud", totiž "revoluční instinkt". 18/ Revolučnost zejména nehistorických národů a dělnictva zvlášť se stávala v Rakousku i anti-němectvím. Viktor Adler to vysvětlil výrokem: Němčina ve starém Rakousku byla řečí státní, úřední a potlačovací. Revoluční instinkt dělníků potlačovaných národů vedl k naivnímu nacionalismu, kdežto u národů vládnoucích k naivnímu kosmopolitismu. - Nás však v této souvislosti nezajímají Bauerovy úvahy o vztahu českých a německých dělníků k odborové organizaci nebo o míře jejich vykořisťování a nutnosti společného třídního boje (v této části je Bauerův výklad opět roztržštěný) a přejděme k Bauerově názoru o významu kulturní úrovně dělníků. Bauer, ovlivněn Springerem-Rennerem, vychází z představy, že snahou třídní dělnické politiky je uskutečnit takový stav, totiž takovou ústavu v mnohanárodnostním státě, aby národy (a tím i dělníci) nebyly nuceny bojovat mezi sebou o moc ve státě. Jde o to, aby si národy upevňovaly svou sílu, svou moc jako uspokojování kulturních potřeb: jde o to, aby národní spory netříštily třídní boje.

Vidíme, jak Bauer "přestupuje" ze sociologie k taktice, aby se zase vrátil k sociologii, totiž k vysvětlení vztahu dělníků k národu, resp. ke kultuře (vzdělanosti). V této souvislosti říká Bauer, že německé dělnictvo má

(ma na mysli: mělo by mít - musí mít) zájem na rozvoji vzdělanosti ostatních národů Rakouska. Čím vzdělanější dělník, tím sebevědomější je jeho vystupování proti mocným této společnosti. Národné politickými požadavky dělnictva je tedy heslo: Ústava, která dává každému národu moc rozvíjet svou kulturu, aniž by musil tuto moc neustále dobývat v bojích o podíl na státní moci. A tu přechází Bauer k Springerovým-Rennerovým názorům o potřebě kulturní, resp. národní autonomie, kterou považuje za hlavní obsah "ústavního programu" dělnické třídy všech národů v mnohanárodnostním státě. Autonomie, sebeurčení lidu, to je smysl demokracie, vlády lidu, 20/ která je zase prostředkem v boji o konečný cíl - o politickou moc proletariátu. Bauer ještě navíc dodává, že tato autonomie se musí stát nejen samosprávou, nýbrž i "samosázko-nodárstvím". I jinak se ukazuje rozdíl mezi Rennerem a Bauerem: první vidí v autonomii záchranu státu, druhý prostředek boje za ovládnutí státu.

Jaký vnitřní obsah, totiž jaké principy má národní autonomie? Tyto otázky zodpovídá Bauer ve 4. kapitole. Pojednává tu o principu teritoriálním a personálním. Teritoriální princip, který by vedl ke konstituování národa jako územního celku, se ukazuje v Rakousku velmi nesnadný, jak je to zřejmé - podle Bauerova názoru - zejména v českých zemích. Nové administrativní přerozdělení státní správy (okresů) by sice podstatně zmenšilo rozlohu území se smíšeným obyvatelstvem, ale toto rozdělení by zase neodpovídalo hospodářsko-dopravním potřebám území a obyvatelstva samého. Jakákoli hraniční (správní) úprava by vytvořila mnoho menšinových ostrůvků. Poškození by byli více Němci, domnívá se Bauer, ale zároveň Češi přece musí myslet o svých 133.000 příslušnících v Dolním Rakousku. Bauer upozorňuje dále na údaje německých statistiků, kteří v roce 1902 odhadovali, že 181.000 Vídeňáků se narodilo v českých nebo převážně českých okresech Moravy. 21/ Teritoriální princip by tedy poškodil Čechy a také Slovince i jiné, kteří jako

příslušníci menšin by byli vystaveni nátlaku většinového národa. - K těmto argumentům lze ovšem namítnout: Když rakouští marxisté předpokládali možnost národní autonomie ještě za kapitalismu, proč nepředpokládali a nepřipravovali možnost řešení kulturních potřeb menšin? Baue- rovi je třeba ovšem přiznat, že nabádal svou stranu a ně- mecké dělníky k tomu, aby ve vlastním zájmu přáli dosaže- ní potřebné kulturní úrovně příslušníků národnostních men- šin a aby odmítali politiku germanizace přistěhovalých dělníků jiné národnosti.

V paragrafu o "personálním principu" rozebírá Bauer Rennerův návrh na národní katastrofy (při této příležitos- ti nepovažuje např. zákony v rámci "moravského paktu" za totožné s představami o národní autonomii), které nemohou být uskutečněny jako národnostní volební tělesa, nýbrž jako "veřejně právní tělesa" příslušníků jednoho národa v rámci celé říše. Bauer tu parafrázuje Rennerovu (Sprin- gerovu) práci z roku 1902 a považuje ji za "nejcecnější, co bylo o rakouské národnostní otázce vůbec vymyšleno".22/ Rennerův systém totiž není - upozorňuje Bauer - uskutečně- ním čistého personálního principu, ale je do určité míry spojen s územním členěním. Bauer zejména vychvaluje ná- vrh na krajské zřízení, které uskutečňuje jak národní auto- nomii, tak i demokratickou místní správu.

Podobně jako u Rennera můžeme pozorovat také u Bauero- va řešení národnostní otázky, že vychází z předpokladu: Rakousko zůstane na dlouhou dobu zachováno a stát je nejen momentální konkrétní násilí vládnoucích tříd, nýbrž i poli- tický útvar "vůbec". Bauer sice nevyjadřuje nadtřídnost stá- tu v takovém smyslu jako Renner, ale velmi často mluví o "zájmu státu" nebo o "potřebě státu"; nemá však na mysli dynastii nebo Němce. Někdy je u něho pojem "stát" rovný "Rakousku". Píše třeba, že "jak nehistorické, tak i histo- rické národy budou musit pochopit nezbytnost (existence - J.K.) státu jako svou vlastní nezbytnost", 23/ přičemž ne- má na mysli nejen nebezpečí ztráty existence národní své-

dytnosti v důsledku možné agrese ruské nebo pruské, nyní i potřebu státu pro všechny národy jako nástroje organizace jejich hospodářského a jiného rozvoje. Národy si uvědomují tuto potřebu takového politického programu, zajišťujícího jim určitou sféru moci ve státě. Domnívá se, že u jednotlivých vrstev všech národů sílí tendence ke smíru, viděl v tom Bauer záruku "konečného vítězství národní autonomie". Bauer tu dochází k dosti podivnému závěru: Národnostní boj má za následek národnostní autonomii! 24/ Radil proto: Nechejme nacionální strany zopakovat cyklus svárů a smířování a pak uvidíme, že si majetné vládnoucí třídy řeknou: to tak dále nejde! A právě ve směru této tendence, resp. "ve službě tohoto vývoje" se postaví - říká Bauer - dělnická třída. Uprostřed národnostních svárů vytyčuje dělnictvo prapor národnostní autonomie. Myšlenka sebeurčení národů (zde ovšem ve smyslu "samosprávy", autonomie) pronikne i do vědomí zámožných tříd. A tendence k národní autonomii mají podněty i v dalších skutečnostech: jsou vyvolávány nakonec i potřebami dosud vládnoucích národů, které jsou početně v menšině, jsou vynucovány poměry ve správě atd. A bude-li prosazena demokracie ve správě, pak musí určitě dojít i k autonomii. Bauer je tedy optimista, ale nevidí situaci jen růžově: bude to proces pomalý, v němž ještě proběhnou mnohé těžké boje, k národní autonomii se přijde jen krok za krokem. 25/

Méně optimistický, je však Bauer, pokud jde o uplatnění autonomie v Uhrách, resp. o přetvoření Rakouska včetně Uher. Klade si otázku vztahu Rakouska a Uher a polemizuje s Rennerovou prací "Grundlagen und Entwicklungsziele..." z roku 1906. Nás v této souvislosti nebude zajímat Bauerův exkurs do dějin Uher a jeho rozbor soudobých společenských vztahů v Uhrách: spokojíme se tu s jeho konstatováním o tom, že celkový vývoj Uher vede k úplnému oddělení obou polovin habsburské říše. Dualismus je tedy vlastně nemožný. Bauer se dívá na tuto skutečnost z hlediska dů-

sledků vývoje v hospodářsky samostatných Uhrách, který povede k zesílení třídních bojů a k urychlení "probouzení nehistorických národů". Žádné politické pronásledování nezastaví tento proces rozvoje nesvobodných národů. A potom teprve se Habsburkům naskytne možnost provádět vůči Uhrám císařistickou politiku, rozuměj naoktrojovat Uhrám (tj. dát národům Uher) autonomii. - Vidíme, že i Bauer podléhá teorii "revolučního císařismu", kterou doporučoval Habsburkům známý německý ekonom a publicista, Friedrich Neumann. 26/ Cesta k národnostní autonomii v Uhrách potrvává hodně dlouho, ale nakonec k ní dojde: bude o to mít zájem dynastie (koruna), o své národní příslušníky v Uhrách se zajímají Němci i Češi a Jihoslované. Zájem o pronikání monarchie na Balkán bude nutit stát, aby zabránil potlačování nemaďarských národů v Uhrách a rozšiřování nenávisti proti monarchii jako celku. Říše tak nebude velké přitažlivé síly pro národy Balkánu. Národní smír v říši je prostředkem kapitalistického dobývání na Balkáně. Bauer to neříká proto, že by s těmito tendencemi sympatizoval, ale aby dokázal z těchto možných (pro Bauera zcela určitých) tendencí nutnost prosazení národní autonomie nejdříve v Předlitavsku. Sama národní autonomie je tedy možná v Rakousku bez závislosti na poměrech v Uhrách. Problémy nebezpečí uplatnění císařismu ve vnitřním životě Předlitavska spadají mimo rámec Bauerovy knihy. 27/

Když takto dokázal možnost a nezbytnost uskutečnění národní autonomie v Rakousku, zkoumá Bauer vztah národní autonomie k národnostnímu principu. Není národní autonomie jen neúplnou náhražkou národního státu? Odpovědět na to znamená nejdříve se tázat: Kam jde dějinný vývoj? Ponechá národnostní státy nebo povede ke vzniku národních států? Zůstane Rakousko nebo se rozpadne? - Řeči o "rozpadu", jak jsou slyšet v zahraničí, neodpovídají skutečností. Národy jsou přece zainteresovány na existenci společného státu, protože jejich vlastní státy - a zde Bauer odkazuje na Pa-lackého - by byly malé a slabé. A také německá buržoazie

proletáři celní ochranu proti konkurenci z německé říše. Jsou vůbec síly v zahraničí, které by usilovaly o zničení habsburské monarchie? Rusko, které dnes prodělává revoluci, samo spěje k přeměně v mnohanárodnostní stát. Představa o tom, že svobodné Rusko, které samo umožní svým národům svobodný rozvoj, bude mít velký vliv na slovanské národy habsburské monarchie, byla kdysi strašákem panslavismu německé byrokracie a maďarské gentry. Bude-li Rakousko státem na základě národní autonomie, nemají Češi proč odejít z Rakouska. Možná budou potíže (!) s polskou a pak i s ukrajinskou otázkou. Ale tendence ekonomického vývoje za kapitalismu nutí ruské Poláky zůstat ve spolku s Ruskem, (a zde se Bauer dovolává spisu Rozy Luxemburgové z roku 1898 "Die industrielle Entwicklung Polens") a k boji za národní autonomii uvnitř Ruska. Kdyby došlo k osamostatnění Polska od Ruska, pak by se "polská otázka" přesunula do Německa, do Pruska. A za případné světové války, do níž by bylo zapleteno Německo v důsledku své imperialistické politiky, mohlo by dojít k povstání Poláků jak v Prusku, tak i v Rusku nebo i v Rakousku možná s cílem uskutečnit samostatný jednotný polský stát.

28/

Ale nás nezajímají názory o polské otázce a tak se vraťme zpět k Bauerovým názorům o možných důsledcích ruské revoluce pro Rakousko. Bauer končí závěrem, že starší téze Engelsova o tom, že po vítězství demokracie v Rusku se Rakousko samo rozpadne, je neudržitelná. Spíše naopak v důsledku porážky revoluce v Rusku, totiž v důsledku neuspokojení Poláků v Rusku může dojít k vývoji (rozvoji osvobozeneckého hnutí Poláků), který by mohl ohrožovat celistvost říše. Samo Rusko má nyní takové starosti, že nemůže myslet na válku proti Rakousku a rozhodně ne kvůli sjednocení Poláků.

Nebezpečí hrozí Rakousku z možného světového konfliktu, k němuž vede kapitalistická expanzivní politika. A tak je nucen Bauer zabývat se ve zvláštním paragrafu své knihy

otazkou, co jsou "kořeny kapitalistické expanzivní politiky", co je imperialismus a jaká je síla národnostního principu za imperialismu. Tento princip se stává nyní nástrojem dobývání druhých národů. A nepřivede právě imperialismus naši říši k rozpadu - táže se znovu Bauer - podobně jako se právě rozpadá Turecko? Imperialistické tendence hrozí Rakousku např. z italské strany, a nepůjde také německý imperialismus do Přední Asie - přes Rakousko? Bauer tomu nevěří. Německý imperialismus má vnitřní i zahraniční zábrany a narazil by na rozhořčený odpor slovanských národů Rakouska. Je tedy pošetilý, když francouzští a panslavističtí fantasmé obviňují německou říši z toho, že touží po habsburském dědictví. 29/

Nemohu se tu zabývat podrobně Bauerovými názory na německý nebo jiný imperialismus ve vztahu k Rakousku a tak jen stručně upozorňuji, že Bauer ukazoval možnosti jedné tendence, které budou vyváženy "protitendencemi". Takže to nebo ono nebezpečí (a jmenovitě "německé") je sice možné, ale není jisté. Rozpadne-li se přece jen Rakousko ještě za kapitalismu, pak jistě nikoli v důsledku vítězství imperialismu v Německu, v Rusku a v Itálii. Ale což proletariát těchto zemí připustí takový stav? Také dělnická třída Rakouska nemůže připustit národnostní boje. "A tak nejbližším cílem dělnictva všech národů v Rakousku nemůže být uskutečnění národního státu, nýbrž národní autonomie v rámci druhého státu." 30/

Bauer tu zkrátka a dobře vidí požadavek národních států v prostoru střední Evropy jen v souvislosti s imperialismem, a proto jej odmítá. Ale křivdili bychom Bauerovi, kdybychom hned neupozornili, že Bauer na rozdíl od Rennera zároveň upozorňoval na sociálně revoluční důsledky možného imperialistického válečného konfliktu. A to dovoľovalo Bauerovi vytvářet představy o tom, jaký vztah bude mít socialismus k národnostnímu principu. Bauer tu předpokládá, že právě socialismus umožní účast všech příslušníků národa na jeho kultuře, národ pak bude jednotnějším výchovným, pracovním

a kulturním společenstvím než dříve, místní vnitřní svazy (např. tyrolství) se budou uvolňovat a zesílí celonárodní (všenněmectví) pouto. Socialismus totiž odstraní ideologii a tradice minulosti. Socialismus uskuteční konečně "přirozené" hranice národů a zmizí možnost nadvlády národů nad národy. Socialistická společnost povede k takovému mezinárodnímu rozdělení výroby a odbytu, takže i malé národy budou moci rozvíjet velkovýrobu a zachovat si svobodu a jednotu v rámci celého "kulturního lidství". K vystěhovalectví nepochybně bude zase docházet, ale nikoli z důvodů sociálních a nikoli proti vůli národů. Takže teprve až vítězství socialismu uskuteční důsledný národnostní princip. Ten se ovšem dostane později do úzkého rámce. Výroba a spojení musí být internacionální: bude proto nakonec vytvořen jednotný společný orgán. Vznikne nějaká nová podoba "státu států". "Spojené státy evropské" nejsou tedy vysněným obrazem, ale konečným cílem hnutí, který bude stále zřejmější. Ovšem nejdříve uskuteční socialismus důsledný národnostní princip jako jakousi syntézi starého národnostního principu a národní autonomie. Příští socialistická společnost možná bude pestrým obrazem národních osobních svazů (např. uvnitř velkých národních států) i územních pospolitostí. 31/

V závěrečné kapitole se vyslovil autor k problematice "programu a taktiky rakouské sociální demokracie". Bauer nejdříve vysvětluje principy "kulturního kosmopolitismu" dělnictva celkových západních národních států: vnitřní třídní boj přirozeně vede dělnictvo k negování, resp. k negativnímu hodnocení starých ideálů "národní jednoty" apod. Národní jazyk ve vyučování a ve školství nemá pro dělnictvo těchto západních států v rámci jiných zájmů a potřeb žádnou zvláštní (asi citovou) hodnotu. Ale protiklady a rozpory mezi státy za imperialismu vedou dělníky těchto států k poznání, že dělníci utlačovaných národů potřebují svobodu: národnostní princip se tak stává součástí ideologie dělnictva, a naopak nacionální princip je bojovým pro-

středkem kapitalistické expanze. Dělnictvo proto vytyčuje starou měšťáckou ideu svobodných národních států: svobodu a sebeurčení národů! Takový byl národnostní program za "staré" (I.) internacionály. Otázky státní ústavy, národní školy, používání jazyka v úřadech - ty nebyly v národních státech známy. To jsou problémy až v mnohanárodnostních státech, když se socialismus dotkl také "nehistorických" národů. Ale i pro "historické" národy, i pro samé Němce, totiž pro německé dělníky platí, že dosud nejsou plně rovnoprávnými členy německého kulturního společenství, protože jim to kapitalistické společenské poměry nedovolují. Proto i němečtí dělníci jsou "národní" a proto usilují o uskutečnění socialismu, který umožní všem národům skutečné celonárodní kulturní pospolitosti. To je program sociálně demokratické strany, jak byl vyjádřen v roce 1899 na celoříšském sjezdu v Brně.

Nedostatkem tohoto programu však je, že nevysvětluje národnostní otázku v Rakousku v obsáhlé souvislosti a z konkrétních požadavků dělnické třídy. 32/ Nelze se spokojovat s konstatováním, že dělnická třída bojuje na dané historické půdě za takovou ústavu, která otevře cestu jejímu třídnímu boji, ale musí se říci národům, jaké politické členění přinese národům její vítězství v těchto třídních bojích. Bauer považuje brněnskou rezoluci za národnostní program pro přítomnost. Připomíná nutnost rozvést otázku národnostních menšin. Cestu k řešení naznačuje - domnívá se Bauer - Springerovo-Rennerovo pojetí krajského zřízení.

19. OHLAS PRACÍ KARLA RENNERA A OTTY BAUERA (SCHIMPEL, MODRÁČEK, WASILEWSKI, VARGA)

Obě citované práce K. Rennera a O. Bauera vzbudily v domácích i v zahraničních socialistických kruzích značnou pozornost, přičemž recenze Rennerových "Základů" vyzněla převážně kriticky a odmítavě, kdežto Bauerova "Národnostní otázka" byla přijata kriticky i pozitivně. Rennerova

práce vyvolala rozpaky zejména pokud jde o otázku "stanoviska proletariátu k monarchii". Na recenzi německého autora G. Schimpela se cítil Renner nucen odpovědět zvláštním vysvětlením svého postavení jako "soukromého autora" do roku 1907, které způsobilo, že "Springerovy spisy" nebyly vlastně až dosud započítávány do stranické literatury. 1/ Renner psal - tak odpovídal na námitky - své návrhy např. volebních reforem především "na adresu měšťanstva, zejména průmyslníků, byrokracie a hlavně na adresu těch, kteří mají úřad k tomu, aby hájily zájmy koruny". Proto psával (Renner) do Naumannovy "Hilfe", do Bartschova "Nation", mnichovského "Freistaat" a jinam, a v posledním okamžiku boje za volební právo v Rakousku použil i orgánu "křesťansko-císařské dvorní tiskárny". Vůbec je třeba - říká Renner na adresu představitelů německé sociální demokracie - vidět rozdíly v možnostech třídního boje v Německu a v Rakousku. Ostatně Mehring sám - pokračuje Renner ve své polemice - se přece nezříkal možnosti využít koruny proti privilegovaným vrstvám.

Schimplova recenze dala Rennerovi popud k tomu, aby se pokusil rozvést otázku "césarismu" kdysi ve Francii za Ludvíka Napoleona a v Německu za Bismarcka, aby z dosavadních zkušeností vyvodil závěr, že v Rakousku už nejde dělat "césaristickou politiku". Habsburkové totiž už nejsou "národním královstvím", nýbrž jsou posazeni nad osm národů, jimž slouží (!) jako jakási "mezinárodně právní mírová instituce" (völkerrechtliche Friedensinstanz). A protože rakouské národy mají rozdílnou kulturní a hospodářskou úroveň, vládne Habsburk v Haliči v podobě Fridricha II., v Tyrolích jako pán sedláků a v Dolním Rakousku jako vládce maloburžoazie. Byrokracie je v Rakousku doplňována z těchto rozdílných vrstev, že si velkostatkáři, průmyslníci nebo finančníci nemohou aparát nebo dokonce dynastii pro sebe monopolizovat. A vůbec celková konstelace je v Rakousku zcela jiná než v Německu a lze tedy v Rakousku používat jiné taktiky než v Německu. Rakouská taktika není "revizio-

nistická", ale vychází např. z takových poměrů, jako je ta, že buržoazie jednotlivých národů ještě nepřikročily až k imperialistické ideologii (!), že pokus o německo-národní státnost zkrachoval a že internacionální státnost ještě nezačala. A Renner se tu odvolává i na Engelse, který se v roce 1893 domníval, že je možné v Rakousku využít byrokracie či dynastie pro cíle dělnické třídy.

Rennerova odpověď nebyla nejšťastnější a naspak její obsah potvrzuje Schimplovy námitky.

Kriticky a odmítavě reagoval na Rennerovu knihu a na jeho další nové (do roku 1908) práce také F. Modráček, který vydal v roce 1908 více než stostránkovou brožuru "Otázka národní v sociální demokracii Rakouska". Modráčkova kniha je vlastně polemikou vůbec proti oficiálnímu národnostnímu programu rakouské sociální demokracie a hlavně proti praktickému postoji německých soudruhů vůči českým požadavkům např. ve Vídni, v severních Čechách apod. Měli bychom tedy vidět Modráčkovu knihu v kontextu celkového postoje českých sociálních demokratů k vídeňskému vedení strany - a ten se stával od roku 1907 znovu napjatý. Ale o těchto otázkách podrobně až v další kapitole. Všimněme si proto pouze nejdůležitější argumentace z brožury F. Modráčka proti Rennerovi, resp. i proti Bauerovi. Předem ale musím upozornit na to, že Modráček - jako stoupenec nacionálního křídla v československé sociální demokracii - postupuje ve svých výtkách velmi často neseriózně, bojuje totiž proti "německé nadřazenosti" vůbec. Modráček sice považoval např. rozdělení českých zemí na "německou" a "českou" část v podstatě za spravedlivé, ale žádal - podobně jako vedení československé sociální demokracie 14. ledna 1908 - podobnou rovnoprávnost pro Čechy ve Vídni a jinde. Modráček se dokonce domníval, že Renner opouští své původní představy z roku 1902 (kdy kritizoval německý buržoazní nacionalismus) a že vůbec vedení německorakouské strany chce revidovat "správný" program z roku 1899. Modráček vytýkal Rennerovi, že jeho program personální samosprávy národů se netýká všech pří-

saušníků toho či onoho národa, jejichž malý a rozptýlený počet v prostředí jiného národa by tvořil jen diasporu. Modráček nepovažoval dále za dostačující Rennerovo vymezení národních práv vedle "mezinárodních", totiž celostátních úkolů a pravomocí. Odmítal konečně naznačenou školskou soustavu, podle které by mohli Němci - říká Modráček - nadále zakazovat české vysoké školy ve smíšených oblastech, tedy nejen v Brně, ale i v Praze nebo v Plzni. Při této příležitosti vytkl Modráček i Kautskému, že ve své studii "Internationalität und Nationalität" (viz o ní dále) přehlédl Rennerův "revinionismus" v otázce sociálních zásad, které jsou přece "přímo raison d'être sociální demokracie". Ostatně na tento "moment sociální nesrovnalosti" (rozuměj zásada "Každý za své!") upozorňoval Bauer - pokračuje ve svých úvahách Modráček.

Těmito dalšími jinými poznámkami dokazuje Modráček, že "v ohledu sociologickém jest (Rennerova) personální soustava konstrukcí umělou a praktickém provádění sotva udržitelnou". Samospráva ano, ale teritoriální! - napsal Modráček. Modráček vidí, že Renner uznává i teritoriální zásadu (a zmiňuje se, že "Bauer k ní zaběhl"), ale vytýká mu, že krajská soustava by příliš tříštila národní teritorium. Modráčkovi se zdá, že podle Rennerova pojetí "nikde by národ nevytvořil si mohutnějšího teritoriálního centra vedle říšského, nikde by nepovstal ani stín nějakého národního státečku". 2/ Rennerovy představy reformy habsburského státu se zdají Modráčkovi pokusem o udržení nebo obnovení státního centralizmu - a to Modráček zásadně odmítá. Vůbec shledává návrhy "národní autonomie" neproveditelné - a používá při tomto svém odmítavém stanovisku i argumentů české buržoazní politiky (síla "historického vědomí", nebezpečí ztráty průmyslu při dělení českých zemí podle národnosti apod.). Kriticky četl Rennerovu knihu z roku 1906 a vůbec kriticky posuzoval rakouské

socialisty polský socialista (příslušník PPS, od r. 1905 PPS-frakce, později stoupenec Pilsudského - viz o tom dále) Leon Wasilewski. 3/ Wasilewski kritizuje vůbec i vídeňskou "Arbeiter-Zeitung" za to, že informuje příliš o sobě. Má dojem, že všechny rakouské sociálně demokratické strany (včetně české i polské) se zabývají příliš jen vlastními záležitostmi. V jednom svém "dopisu z Rakouska" líčí Wasilewski česko-německé vztahy včetně problematiky národnostních menšin. Pokud jde o rozdělení strany na národní sekce, souhlasí s tímto řešením a považuje je za nutný a přirozený proces. Všimá si, že na společných sjezdech se mluvilo německy, ale v poslední době prosazují Češi svou mateřštinu: jejich projevy se musí překládat, což způsobuje průtahy a nespokojenost jiných delegátů. Z Marxu by sice bylo možno vyvodit - tak asi bychom mohli shrnout následující úvahy L. Wasilewského - nutnost centralizace (Marx mluvil o historickém Polsku, aniž přihlížel k národnostní problematice Litvy, Ukrajiny apod.), ale rakouští marxisté se musili postavit na základnu úplné rovnoprávnosti všech národů v Rakousku.

Wasilewski se domnívá, národnostní program rakouské sociální demokracie vznikl v diskusi mezi "pesimisty", kteří vědí, že je nutno v Rakousku ještě nějaké roky "přežít" - a "optimisty", kteří chtějí stvořit "nové životaschopné Rakousko". K "optimistům" počítá Wasilewski Springera (Wasilewski ví, že jde o pseudonym a zná již Rennerovo jméno), jehož názory považuje za "někdy daleké od marxistické ortodoxie". Wasilewski považuje Springera za "rakouského patriota" a kritizuje jej za to, že nechce uznat a uplatňovat ve svém programu zásadu sebeurčení na základě území.

Ve svém článku popisuje Wasilewski obsah národnostního programu v Brně v roce 1899 a přebírá Kautského kritiku z roku 1903. Potom vzpomíná na Springerovu (Rennerovu) knihu "Boj rakouských národů o stát" z roku 1902 a

konstatuje, že tato práce byla přijata v "Arbeiter-Zeitung", "Právo lidu" a "Naprzód" (orgán haličské sociální demokracie) lhostejně nebo vůbec ne: nejvíce vítali knihu ruští bundovci.

V roce 1903 zvítězili na kongresu strany "pesimisti", ale Springer pokračoval ve svém optimismu a vydal v roce 1906 "Grundlagen und Entwicklungsziele". Wasilewski se domnívá - a vlastně se i obrací s výzvou na rakouské socialisty - že stoupenci "reálné politiky", která odpovídá zájmům dělnictva a osvobozeneckým hnutím národností, odmítanou Rennerovu koncepci "podunajské federace". Wasilewského spis o "současném Rakousku" z roku 1907 podává stručný přehled národnostních poměrů v Předlitavsku a popisuje i vztah jednotlivých národů-národností k sousedním národům. Autor reaguje na diskusi o dualismu, všímá si postavení Maďarů, ale hlavně se věnuje Rakousku. Z rozboru politicko-právních poměrů je zřejmé, že si Wasilewski cení svobody tisku a vůbec i svobodného vývoje rakouských národností, které využívají toho, že Rakousko je státem právním a konstitučním. Po střízlivém a objektivním rozboru hospodářské situace si všímá podrobněji jednotlivých politických stran. Mladočeši usilují o sjednocení Čech, Moravy a Slezska, ale německé strany to odmítají. Považuje "divoké" národnostní boje za velkou překážku dalšího rozvoje Rakouska a z toho hlediska i hodnotí postavení sociální demokracie. Domnívá se, že prozatím není východisko z této žalostné situace. Budoucnost Rakouska lze prý vidět v chmurných barvách - a kdo ví, zda změny, k nimž nyní dochází na východě Evropy (má na mysli revoluci v Rusku), "nerozbítí tu umělou budo-
vu, jež se stala klecí tolika národů".

Příznivý ohlas našla Rennerova kniha z roku 1906 u maďarského socialistického autora E.Vargy. Ten napsal do časopisu "Die neue Zeit" větší článek o "politické situaci v Uhrách" a v rámci svého sociálně ekonomického přehledu poměrů v Uhrách se zmiňuje o "výtečném díle soudruha Rennera". Varga však vytýká Rennerovi, že přeceňuje sílu

maďarské buržoazie. Varga se naopak domnívá, že maďarská buržoazie je slabá, protože nemá takřka ani zastoupení v uherském parlamentě. Mimo jiné upozorňuje Varga i na národnostní otázku v Uhrách a na vztah Uher k Předlitavsku. Odvolává se při tom na argumenty z Rennerovy i Bauerovy knihy: souhlasí s tezí o utlačování národů a o probouzení "nehistorických národů". Varga komentuje zesílení národnostních bojů v Uhrách a vidí v nich zároveň i třídní otázku. Obviňuje uherské Němce a sedmihradské Sasy, že drží s Maďary a že jsou proti změnám volebních řádů. Podobně jako Renner a Bauer věří i Varga, že všeobecné volební právo odstraní národnostní otázku v tom smyslu, že přestane nadprávit maďarstva. A podobně jako Renner věří i Varga, že i v Uhrách vše nutí k uskutečnění všeobecného volebního práva: že je tu zájem dynastie, zájem celé říše, zájem na uzdravení uherského hospodářství - že na všeobecném volebním právu mají zájem uherské národnosti a také uherský proletariát. 4/

Zmínili jsme se již o tom, že starší Rennerova práce z roku 1902 byla příznivě přijata bundovci. "Boj rakouských národů o moc" byl přeložen do ruštiny v roce 1909, o "Základech" bylo obšírně referováno. O Stalinově a Leninově kritice těchto prací se zmíníme až v kapitole 27.

Austromarxistická koncepce národnostně kulturní autonomie byla uznávána nejen slovinskými (kteří k ní sami podnětně přispěli), ale i chorvatskými (Chorvatsko-Slavonsko) socialisty. Ideje prací K. Rennera a O. Bauera přijímá J. Demeetrović, který se je pokusil uplatnit jako návod na řešení "chorvatsko-srbské otázky" v Uhrách a v celé habsburské monarchii, kterou si představoval (a podobně i další předáci chorvatských socialistů) jako federalizovaný stát. 5/

20. KAUTSKÉHO STUDIE "NATIONALITÄT U. INTERNATIONALITÄT" DISKUSE BAUER - KAUTSKY.

Proti Rennerovi a hlavně na adresu Bauerovu se ozval na začátku roku 1908 Kautsky. Ten začíná své námítky proti dílům K. Rennera a O. Bauera diplomaticky. Vyslovuje se o nich, že oba znají dobře Rakousko a umějí "výtečně" použít metody historického materialismu - a to Renner jako realistický politik a právník, Bauer jako badatel a ekonom: první se zaměřením k praktickým návrhům, druhý zase s cílem odhalit teoretické souvislosti. Renner prý prozrazuje školu Lassalovu, u Bauera pak převažuje Marxův způsob myšlení. Ale jak Renner, tak i Bauer se přece jen rozcházejí v některých otázkách s Marxem a Engelsem - pokračuje Kautsky. Rozdílnost názorů na řešenou problematiku je snad dána rozdílem generací, hlavně však složitostí zkoumané otázky - totiž národa. "Národnost" (Kautsky převážně užívá pojmu "nationalität", někdy i "nation", vždy v našem smyslu "národ" - J.K.) je společenský poměr, neustále se měnící a znamenající v různých poměrech vždy něco odlišného... Kautsky ví, že současná situace ve světě dává výzkumu pojmu "národ" mimořádný význam. Proto se jeví Kautskému potřebné ukázat na rozpory a nedostatky Bauerovy knihy. Kautsky začíná nejdříve definicí národa. Bauerova charakteristika národa jako kulturní pospolitosti je příliš vágní. Každý společenský útvar (gens, obec, stát, strana) je přece tvořena "osudem", "dějinami", "tradicemi" a mnohé z těchto pospolitostí jsou i "kulturní pospolitosti". Dále má Kautsky námítky proti Bauerově zjištění, že až dodnes tvoří v Rakousku národy jen vládnoucí třídy a že "široké lidové vrstvy národ netvoří". Vždyť už Renner vysvětlil, že "rolníci uchovávají národnost". Kautsky k tomu dodává, že kdyby na začátku 19. století tvořili národ jen vzdělanci, pak by v Rakousku vznikl jen "jeden německý národ". Kautskému se nelíbila ani další Bauerova charakteristika národa, totiž "národní charakter", o kterém prý bylo možno

mluvit před desítkami let a který zřídka vystupuje jako skutečný společný znak u všech příslušníků národa. Např. u Němců lze hovořit o určitém zvláštním charakteru v Porýní, Horním Bavorsku, Holštýně apod. "Národní charakter" velikých kulturních národů je však problematický a nepochopitelný jev a není v něm možno vidět ono pouto, jež drží národy neúprosnou silou pohromadě a přitom je odděluje viditelně od sebe. 1/

Proč odmítá Bauer vidět toto pouto národa v jazyce? Příklady společné řeči Irů a Angličanů, Dánů a Norů, Srbů a Charvátů, tak jak je uvádí Bauer, vysvětluje Kautsky jinak. Řeč skutečně není jediným znakem národa, ale patří - podle Kautského - určitě k nejdůležitějším ze všech znaků. Na rozdíl od "národního charakteru" je jazyk zřetelným a poznatelným znakem. "Jazyk je nezbytným nástrojem společenského styku" - říká Kautsky. A tak se dostává k historicko-sociologické stránce národnostní otázky, totiž k otázce "konzolidace národa". Kautsky se tu pokouší vysvětlit, že zejména až usazení etnik na stálém území je začátkem jejich konstituování v ohraničené pospolitosti, a to jak ve smyslu spojení jejich příslušníků v celek, tak i ve smyslu oddělení vzniklého celku od druhých pospolitostí. Územní pospolitost podobně jako pospolitost jazyková má schopnost vytvořit pro obyvatele příslušného území celou řadu společných zájmů, názorů, pocitů, jež jsou odlišné od zájmů a názorů obyvatel jiných území, třebaže tito užívají stejný jazyk. "A když jiný lid, byť i stejného jazyka, připojí k sobě (toto) národní území, ovládne je a vykořisťuje, pak se stane národním nepřitelem". 2/

Dalším prostředkem, jímž se konzoliduje ten či onen národ, může být písmo, totiž literární jazyk, který mohou přijmout příslušníci příbuzných národů, kteří jinak užívají dost odlišné mluvené řeči. Kautsky se tu poněkud rozvláčně rozepisuje o nesprávnosti představy o jedné (společné) "prarodičích". Má tu na mysli představu o společném kmeni Germánů, kteroužto myšlenku přebíral z literatu-

ry i Bauer. Písemný jazyk ovšem nejen sjednocuje - pokračuje Kautsky -, nýbrž i národně rozděluje. Dolní Němci měli blíže k Holanďanům, ale nakonec přijali společný spisovný jazyk s odlišnými alpskými Němci. A zase Holanďané se oddělili od ostatních Němců literárním jazykem ještě dříve, než došlo k oddělení státními. V této souvislosti poznamenává Kautsky, že literatura není synonymem kultury, nýbrž jen její částí. Pro teorii národa je důležitá jazyková kultura, protože umění, hudba a zejména technická kultura může překrývat mnoha různojazyčných pospolitostí. Opačně řečeno, pospolitost literatury není ani jediné nebo nejdůležitější či nejpůvodnější pouto národních pospolitostí. Poznatelnými a účinnými znaky a poučy národa jsou mluvená řeč, území a spisovný jazyk.

V třetí kapitole své studie se zabývá Kautsky problematikou "mezinárodních (internacionálních) kulturních oblastí". Jak ony souvisí s národnostní problematikou? Některé jazyky a pak i národy mají tendenci se rozšiřovat s cílem vstřebávat jiné jazyky a národy. Je tu však protitendence, jež vyplývá z rychlejšího růstu styků mezi lidmi národy (die menschliche Verkehrsgemeinschaft), než je rozšiřování jazykové pospolitosti. Ve třech hlavních světových kulturních společenstvích - křesťanském, islámském a buddhistickém - zahrnujících mnoho různých jazyků a národů, má převážná část kultury internacionální a nikoli národní ráz. Světová komunikace (weltverkehr) působí ještě dál. Kapitalistický výrobní způsob stmeluje všechny tři jmenované kulturní okruhy v jednotnou světovou oblast se společnou kulturou a ruší tak hranice mezi kulturními okruhy a národy. Tím se stává potřeba společného jednotného světového jazyka živější.

Zároveň však probíhá v nadstavbě nad hospodářskou základnou zcela protichůdná tendence: prohlubuje se síla národního citění, dosud zaostalé národy jeden po druhém obzorňují národního sebevědomí, vytvářejí si vlastní národní literaturu a tak zesilují "konzolidaci" své "národní

Tyto dvě uvedené tendence se zdají na první pohled navzájem neslučitelné. Kautsky je chce proto vysvětlit a všimá si úlohy obchodníků jako nositelů národní vědomí a zároveň i prostředníků styků mezi národy, mluví tu o městech jako o středisku národní vzdělanosti, přičemž věda si vynucuje stále širší zahraniční styky. Komunikace s cizími lidmi se stává stále více potřebou vzdělanců, ktercu tito uspokojují částečně cestováním a částečně i studiem dovážení cizí básnické a vědecké literatury." 3/ Po obchodních stycích jsou to vědecké a kulturní styky vůbec, které vyžadují a dostávají internacionální charakter a které si stále více vyžadují znalost cizích jazyků. V oblasti křesťanské kultury jsou to němčina, francouzština a angličtina, jež se staly světovými jazyky. Možná se jí stane v důsledku ekonomickopolitického vývoje také ruština, ale možná že nakonec dostane z těchto čtyř jazyků charakter univerzální řeči angličtina, kterou se mluví v dalších dvou kulturních okruzích.

Z toho všeho Kautsky vyvozuje - ale neprůkazně - že Bauer neoprávněně vidí pro budoucnost (a tedy pro socialismus) hlavní směr v rozvoji národní kultury. Kautsky kritizuje Bauerovu představu o socialismu jako dovršení procesu, v němž se konečně "pracující lid" stane "národem". To samo o sobě nestačí, říká Kautsky. K opanování národní kultury je třeba přece znalostí více jazyků. A když už jednou budeme (rozuměj, socialisté - J.K.) tak daleko, že masy našich kulturních států ovládnou několik světových jazyků, pak vznikne podmínka k postupnému ustupování a pak i omezení jazyků menších národů a nakonec dojde i k seskupení všeho kulturního lidstva v jednom jazyce a v jedné "národnosti". Různost řeči uvnitř našeho kulturního okruhu je brzdou dalšího rozvoje. Teprve až socialismus odstraní tuto brzdu. To ale bude trvat dlouho. Než přece jen musíme si už dnes uvědomovat, že naše internacionálnost není zvláštní formou nacionalismu, odlišnou

od buržoazního nacionalismu hlavně tím, že není agresivní a že přiznává všem národům rovná práva včetně úplné suverenity. Toto stanovisko je přenesené z anarchismu, který proklamoval svobodu jednotlivců. - Uvědomil si Kautsky, že vlastně úplně neguje právo na sebeurčení? A Kautsky pokračuje: Toto stanovisko přiznání národům úplné suverenity neodpovídá kulturní pospolitosti rozvíjející se dnes mezi národy. "Socialistická internacionála netvoří konglomerát suverenních národů, které si dělají každý co mu libo (za předpokladu, že tím nepoškozují rovnoprávnost národních národů); Internacionála je naopak organismem, který funguje tím úplněji, čím snadněji se její části dorozumívají a čím svorněji a podle plánu spolu jednají." 4/

Ve 4.kapitolce uvažuje Kautsky o "národním státě". Vysvětluje vznik a potřebu "národní třídy", totiž vrstvy vzdělanců, kteří zase potřebují velký a vzdělaný národ. Velikost vlastního národa není za kapitalismu lhostejná ani dalším třídám včetně dělníků. Vždyť pro ně je výhodné, když je národ velký. Největší zájem o velikost národa mají vzdělanci. Básník i politický řečník nebo právník považují za nutné co nejdokonaleji opanovat mateřský jazyk: je to jejich cesta k životním úspěchům. Intelektuál se ovšem učí cizím jazykům, ale jeho posluchači a čtenáři jsou především příslušníci vlastního národa.

V dalším textu přeskakuje Kautsky k problematice národních hnutí v mnohanárodnostních státech a vysvětluje, jak vzniká odpor "cizích" národů proti vládnoucímu jazyku, proti úřadům a nakonec i proti státu. Toto citění zesiluje za nástupu demokratického hnutí, jež je potřebné konec konců na určité etapě kapitalismu i buržoazní třídě a jež je pak samo podněcováno i úrovní vzdělání pracujících vrstev. Kde jsou byrokracie a národy odlišné národností, tam se zostřují protiklady. Demokratické snahy se stávají snahami národními. Buržoazii nepohodlná demokracie sílí tam, kde se demokracie spojuje s nacionalismem potlačovaných národů. Ale o těchto problémech lze psát celou knihu, a tak se

Kautsky spokojuje se závěrem: "Je nesmírně důležité pro moderní stát, aby byl tvořen jednou, jedinou národností, a naopak je nesmírně důležité pro každý národ, aby byl organizován ve vlastním státě." 5/ Připomeňme, že toto heslo hlásal už v polovině 19. století Ital Mancini! A Kautsky pokračuje dalším konstatováním: "Národní stát je forma státu, jež nejvíce odpovídá moderním poměrům: v ní může nejsnadněji plnit své úkoly." 6/ To vše Bauer - říká Kautsky - nevzal dostatečně na zřetel. Není to náhoda, protože Bauer je příliš zahleděn do mnohanárodnostního státu, pro poznání jehož životaschopnosti podnikl tak důkladné studium.

A tak se dostává Kautsky k dalšímu problému - k mnohanárodnostnímu státu. Začíná hned v úvodu doslova útokem a konstatuje (opakuje své starší tvrzení), že mnohanárodnostní státy jsou přežitkem feudalismu, jsou z různých důvodů zaostalé (Rusko, Turecko) nebo alespoň nenormální. Švýcarsko a Belgie přetrvávají z mezinárodních důvodů; Švýcarsko konec konců není v pravém slova smyslu moderním státem. Proto se Kautsky posmívá Rennerově snaze vytvořit z Rakouska "monarchické Švýcarsko", nějakou republiku na čele s Franc Josefem. Notabene je rozdíl mezi Belgií a Švýcarskem na jedné straně a Rakouskem na straně druhé v tom, že v prvním státě jsou jen dva jazyky, ve druhém sice tři, ale v obou případech jde o jeden nebo dokonce o dva jazyky světové. Rusko zase ve srovnání s Rakouskem má převahu "Rusů" (zde Kautsky zahrnuje do "Rusů" i Ukrajince a Bělorusy), menší ruské národnosti jsou na okraji státu a jejich autonomie nebo i odtržení nemůže Rusku vadit. Naproti tomu má Rakousko 9 národů a žádný z nich nemá převahu.

Jakou může mít "Rakousko budoucnost?" V této šesté otázce své studie by mohl Kautsky - tak se znovu chlubí - napsat celou knihu, kdyby měl reprodukovat Bauerovy myšlenky a polemizovat s nimi. Kautsky se proto soustřeďuje především k návrhům "léčby" nynější zřejmě úplně beznadějně nemocí habsburské monarchie. Kautsky na rozdíl od Bauera a Rennera ne-

pohlíží na budoucnost Rakouska optimisticky. Už v roce 1907 varoval Adlera, aby rakouské straně nestoupil volební úspěch do hlavy a aby strana zbytečně nesnila o demokratické přeměně "nového Rakouska". 7/ Nyní na začátku roku 1908 odpovídá Kautsky Bauerovi: "Je jisté, že za daných mocenských poměrů v říši není v dohledu její rozpad. Ale stejně tak je jisté, že její národnostní poměry se staly nesnesitelné a že neobyčejně brzdí sociální a politický pokrok." 8/ V národnostním státě, zejména v Rakousku, kde není možnost rozšiřovat moc národů politikou rozšíření území, navenek se projevuje tato tendence na úkor jiných národů v rámci říše. Co tedy dělat? Kautsky vychází ze skutečnosti, že rakouská sociální demokracie je politickou mocí, která nepřísahala na trvání státu. Stát existuje a nedává najevo, že zmizí před nejbližší evropskou revolucí. Ale nestačí, aby si sociální demokracie vytvářela program jen pro tento okamžik (pro revoluci?), který může přijít dříve nebo později. Je třeba mít program pro současnost, ať už pro praktickou činnost nebo jako propagandu (podtrhl K.K.). Sociální demokracie nepotřebuje národnostní program kvůli státu, ale pro své stranické a odborové zájmy; a tu musí vytvořit takové formy, jež umožní svornou součinnost různých národů uvnitř společných organizací. Kautsky souhlasí s Rennerem a Bauerem, že základnou takového programu je národní autonomie: psal o tom ostatně už dávno a naposledy v roce 1903. 9/ Nadále se mu však nelíbí personalistický princip. Národ bez území neexistuje. Jádrem národa musí vždy zaujímat uzavřené území - tvrdí Kautsky. Kautsky ovšem ví, že původní souvislost mezi pospolitostí jazykovou a komunikační už zmizela a že dělení státu podle potřeb hospodářských styků a technické kultury si vyžaduje jiných forem (hranic?) než členění podle potřeb jazykového společenství. Rennerův návrh dvojí organizovanosti rakouského státu je originální a plodná idea, ale nelze sdílet spolu s Rennerem a Bauerem optimismus, že uskutečnění dvojí organizace Rakouska učiní konec mocenskému boji národů. Bude-li

v podstatě autonomie národů to, že si každý národ obstarává školství z vlastních prostředků, vzniknou nové třecí plochy. V Rakousku jsou přece bohaté i chudobné národy.

A co bude se státním jazykem? Renner a Bauer o tom neříkají nic podrobného. "Zprostředkovacím jazykem" může být jen němčina, ale to bude vždy vyvolávat nespokojenost neněmeckých národů. Nepochybně však uskutečnění Rennerových návrhů zmírní ostrost národnostních bojů. Ale cesta k plodnější reformní činnosti není přece bržděna jen národnostními spory. Je to především neschopnost buržoazního parlamentarismu sama o sobě. A to vede Kautského k pochybnosti o tom, že je možné provést Bauerovy a Rennerovy návrhy již před dobytím politické moci proletariátem. Kautsky si nečiní naděje na "rozumnost" buržoazie anebo dokonce dynastie resp. císaře. Myšlenka cézarismu (že císař zasáhne ve prospěch demokracie) se mu zdá nebezpečnou iluzí. 10/ Úloha dynastie při uskutečnění volební reformy v roce 1905 je vysvětlitelná především účinkem ruské revoluce. A tak Kautsky nevěří, že císař zasáhne v "uherské otázce": spíše je možné spoléhat na hnutí nemaďarských národností. Vládnoucí třídy však národní autonomii nepřijmou, protože odmítají demokratickou samosprávu.

Kautsky tím nechce tvrdit, že by byly Rennerovy a Bauerovy práce zbytečné. Pro zrevolucionizování Rakouska, pro možnost učinit z tohoto konglomerátu národů životaschopný stát však uvedené práce mnoho neposkytnou! Ne snad proto, že jsou to návrhy neužitečné, ale proto, že měšťácká společnost je schopna leda jen nějakého "žalostného flikování poměrů". Práce Karla Rennera a Otty Bauera mají význam hlavně pro samu stranu, pro její sílu a sevřenost. Rennerův princip dvojího dělení státní organizace má význam i ve vnitřní struktuře dělnického hnutí: propaganda musí být vedena "národně", a tedy na principu personalistickém; ale politické, odborářské a družstevní akce je třeba vést bez rozdílu národností v daných celcích, v nichž by byla auto-

nomie národů nebezpečná. Je to snad rozporné? Tyto rozpory vskutku existují, ale proletariát Rakouska, který je nejvyspělejší ze všech velkých mnohanárodnostních států, tyto rozpory jistě překoná a najde syntézi národní autonomie a centralistického souhrnu. V tomto směru umí Bauer říci mnoho poučného a správného, ale Kautskému se nezdá vhodné jít k syntéze nacionalismu (zde ve smyslu národovectví) a internacionalismu chápáním národa nikoli jako jazykového společenství ale jako pospolitosti kultury, která má národní a internacionální charakter. Až Bauer tuto chybu překoná, bude mít jeho teorie národa jistě velký význam nejen pro Rakousko.

Srovnání obsahu Bauerovy práce s textem Kautského "kritiky" ukazuje, že Kautsky chce za každou cenu poučovat, a je přitom hodně ironický, někdy trochu pochválí, ale hned potom spouští studenou sprchu.

V závěru své kritické recenze si Kautsky dovolil "pro-
rokovat" o budoucnosti Rakouska a vlastně i o Evropě vůbec. Až zvítězí proletariát, pak padnou hranice nynějších států. Jistě vznikne evropský nebo alespoň středoevropský celní spolek: už teď jej chtějí buržoazní politikové. Ale Spojené státy evropské může uskutečnit až vítězný proletariát. Nynější návrhy na reorganizaci Rakouska podle hospodářských oblastí a podle národů by byly šťastným řešením i pro Evropu. Rakouský socialismus tu může být vzorem. Ale samo Rakousko se stane zbytečné i pro ty národy, kterým se jeví dnes ještě potřebné. 11/

Bauer odpověděl Kautskému v několikastránkových "poznámkách o národnostní otázce" (rovněž v "Die Neue Zeit") 12/. Soustředil se na dva okruhy problémů. V první části, věnované "národu", vysvětlil proč a jak chce pokračovat ve studiu národnostní otázky v duchu Marxovy metody. Lituje, že nemohl uveřejnit své představy jakési "formální sociologie", která by měla za úkol exaktně rozlišovat různé formy sociálních svazků a sociálních institucí. Toto "sociální učení forem" se stane metodou konkrétního bádání vzniku forem a jejich souvislostí sociálních skupin na cestě k jejich

"konkrétní historické individualitě". - Je mimo dosah naší práce, abychom podrobněji seznámili s Bauerovými představami "formální sociologie" (Kautsky se této "disciplině" podívoval!). Snad stačí, když tu konstatujeme, že Bauer nedokončil toto své studium "forem", protože praktické úkoly třídních bojů a zejména obava, že dělnictvo bude strženo do národnostních bojů, vedly Bauera k uveřejnění jeho předběžných výsledků o národnostní otázce. 13/

Srozumitelnější je Bauerova polemika s Kautským v otázce jazyka jako znaku národa. Bauer tu odmítá Kautského kritiku a odkazuje na pasáže své knihy, v nichž o těchto problémech pojednává. Nadále ale trvá Bauer na svých závěrech, podle nichž předchází vzniku jazykové pospolitosti faktory komunikační, jež vyvolávají tendenci ke vzniku jednotného jazyka. Ale hranice rozšíření jazykové pospolitosti určila pospolitost styků, pak pospolitost kultury a nakonec pospolitost osudu. Jazyková pospolitost je pro Bauera - jak učil Marx - "jevová forma", jejíž podstatou je pospolitost kultury.

Z analýzy procesu vzniku moderního národa, z průzkumu sil, jež spojují jednotlivce v celek, vyšlo Bauerovi poznání o tom, že na určitém stupni vývoje tvořili národní pospolitost jen příslušníci vládnoucích tříd, kdežto ostatní pracující lidové vrstvy tvořily jen "podsedky" (hintersassen) národa. Kautského námitku o tom, že právě rolník uchovává národní svébytnost, Bauer odmítá: právě tato rolníková "národnost", ve skutečnosti "lokální svébytnost" je výsledkem té skutečnosti, že rolníci nebyli vtaženi do sjednocovacího procesu vzniku novodobého národa. Teprve až moderní kapitalismus dokončuje toto "přitažení" lidových mas do národa. Jak? U historických národů si začínají za kapitalismu vybojovávat lidové masy podíl na národní kultuře, u nehistorických národů, které nemají vládnoucí třídy, moderní kultura teprve vzniká. A právě tyto úvahy - říká Bauer - Kautsky přehlédl. 14/

může dojít jen v důsledku nějaké světové imperialistické proměny: a tu si proletariát samozřejmě nepřeje. Rakouská sociální demokracii z tohoto závěru vyplývá povinnost usilovat nejdříve pro dohlednou dobu o uspořádání národních právních poměrů v daném státním rámci, tak aby to co nejlepší odpovídalo třídním zájmům a třídní ideologii (proletariátu). Co může dát národní autonomie? O tom se teď diskutuje ve vídeňském časopise "Der Kampf".

Bauer odmítá další Kautského výtku, že je příliš optimistický v otázce možnosti provedení národní autonomie nebo i demokratické samosprávy v Rakousku. Bauer k tomu dodává, že i byrokracie nakonec dojde pod tlakem událostí k poznání nutnosti reformy. "Síla národnostního principu je tak veliká, že nepřesáhá nezbytnost žene i monarchistického státu k tomu, aby se přiblížil tomuto principu: národní autonomie není nic jiného než vnitrostátní národnostní princip." 16/

Potud Bauer. Kautsky, využívaje práva redaktora, uzavřel diskusi stručnou poznámkou; Ozve se, až vyjde Bauerova slibovaná "učení o formách". V "praktické národnostní politice" s Bauerem, resp. s Rennerem souhlasí, ale nadále (Kautsky) nevěří v to, že rakouská byrokracie bude ochotna uznat demokratické samosprávy. Příklad z Ruska je v tomto směru poučný. 17/

V. DISKUSE O NARODNOSTNÍCH PROGRAMECH PRO BALKÁN, RAKOUSKO-UHERSKO A POLSKO (1908-1911).

Kupodivu nevyvolala ruská refoluční léta 1905-1907 tu pozornost socialistického tisku západní Evropy k národnostní otázce, jakou předpokládali četní autoři ještě v roce 1904. Západoevropští socialisté se zajímali v letech 1905-1907 více o samo sociální hnutí v Rusku a teprve až potom zjišťovali význam té skutečnosti, že rok 1905 přinesl v národnostní otázce nové jevy, jakým bylo např. vyhlášení "lotyšské republiky" a pod. V západní Evropě se tehdy v roce 1905 a později zajímali socialisté především o svůj vztah k "vlasti" a o "patriotismus" 1/. Diskusi o právu národů na sebeurčení se pokoušeli nadále rozvířovat polští socialisté (PPS - nikoli SDKPiL), kteří si při různých příležitostech stěžovali na to, že prý ruští sociální demokraté (SDSDR) nevyjádřili v roce 1905 dost jasně smysl svého hesla práva na sebeurčení. Polští i jiní východoevropští socialisté si pak stěžovali na nepřízeň členů Mezinárodního socialistického byra, které odmítalo žádosti některých národních sociálně demokratických stran carského Ruska, odůvodňujíc toto stanovisko argumentem o nutnosti jednoty dělnického hnutí v rámci jednoho státu. Některé články Kelles-Krauze (pod pseudonymem Lušnia) nebo L.Wasilewského (Plochocki) např. v "Sozialistische Monatshefte" z roku 1905 se pokoušely upozornit západoevropské socialisty na národnostní problematiku v Rusku 2/ a ve východní Evropě vůbec, ale v Německu a ve Francii měli socialisté své vlastní starosti, vyplývající z prohlubujícího se napětí mezi Francií a Německem.

Příznávající se a přihlašující se k povinnostem vůči vlastnímu národu, nechápali západoevropští a mnozí němečtí socialisté potřebu svébytnosti a sebeurčení národů "východní" Evropy. Myslím, že si v tomto směru oprávněně stěžoval haličský socialista Iz.Daszyński, který v roce

1910 napsal: "Pro soudruhy ze západní Evropy může být snad národnostní téma poněkud zastaralé. Francouz, Němec nebo Ital se stavěl k této otázce indiferentně, protože má všechno, kvůli čemu si jiní na východě rozbíjejí hlavy: jejich národy jsou sjednocené, cizí utlačování je odstraněno." 3/

Tato výtku neplatí pro časopis "Die neue Zeit", který nadále sledoval podle okolností vývoj ve východní i v jihovýchodní Evropě. V roce 1906 napsal J. Sakazov do DNZ nový článek o poměrech na Balkáně - o pokračujícím rozkladu Turecka, o komplikacích a formách nepokojů v evropském Turecku atd. Sakazov se domnívá, že těmito nepokoji a vzájemnému soupeřství balkánských států by mohla učinit konec autonomie Makedonie. Dále připomínáme, že redakce DNZ a sám Kautsky sledovali a kritizovali práce rakouských marxistů o národnostní otázce. A rovněž rakouským socialistům by neměla platit výtku Daszyńského, alespoň nikoli O. Bauerovi, který v citované práci z roku 1907 naznačoval možnost změn nejen ve východní Evropě, ale i přímo v habsburské monarchii. 4/

Kupodivu se nenašlo dost času ani na kongrese II. internacionály ve Stuttgartě v roce 1907 k tomu, aby byly vyjádřeny směrnice sociálně demokratické politiky v národnostní otázce - ačkoli tu byly zkušenosti z Rakouska, ačkoli se diskutovalo o národnostní otázce opět v Rusku a v Polsku a ačkoli "celé jednání (ve Stuttgartu) probíhalo od začátku až do konce pod tlakem moderního národnostního principu". 5/ Západoevropští a němečtí socialisté chápali tehdy národnostní problematiku především v rámci "koloniální politiky", přičemž v Evropě podřizovali národní hnutí boji proti válce a za mír. 6/ Popravdě řečeno ani zkušenosti, ani teorie z "východní Evropy" nedávaly naprosto jasný závěr. V diskusích v Polsku zastávali jedni sice právo na sebeurčení, ale druhí naopak toto heslo odmítali jako "buržoazní" a navrhovali autonomii Polska v rámci Ruska (Luxemburová). Provedení změn v Turecku v létě 1908 vedlo některé socialisty k zá-

věru, že mladoturecká revoluce opravňuje k dalšímu trvání osmanského státu, který poskytne svým národům "rovnoprávnost". A v Rakousku sice čeští "separatisté" dovršili v roce 1910 rozkol v dosud jednotných celorakouských odbozech, ale na "odchod" z Rakouska nepomýšleli. Ale "tlak" východoevropských socialistů, kteří znovu a znovu psávali o tom, že "nikdy ve východní Evropě se národy definitivně nezřekly nároků na své národní státy", 7/ nutil předsednictvo kodaňského kongresu r. 1910 zařadit do závěrečné resoluce i povinnost "vystupovat pro sebeurčení všech národů, bránit je proti válečným útokům a násilnému potlačování. 8/

21/ RAKOUSHÍ, NĚMEČTÍ A RUŠTÍ SOCIALISTÉ O NÁRODNOSTNÍ OTÁZCE NA BALKÁNĚ 1908-1910

Ještě dříve, než vzniklo v roce 1908 v jihovýchodní Evropě nové napětí, pokusil se O. Bauer o analýzu rakouské zahraniční politiky ve vztahu k Balkánu. Myslím, že nás nejvíce zaujme Bauerovo konstatování, že k takové socialistické analýze nebyla v Rakousku dosud "příležitost". Ale balkánská problematika se týká 23 milionů obyvatel, je stále živá, a tak je třeba v tomto směru socialisticky působit. Bauer vidí, že na jihu jde o zlomení tureckého jha a že hrozící rozpad turecké moci je pro Rakousko skutečností velkého významu: je otázkou buď pochodu rakouských vojsků na Solun nebo vyvěšení ruské vlajky nad Konstantinopolem - nebo je otázkou míru. Bauer odsuzuje rakousko-uherskou obchodní politiku vůči balkánským zemím a považuje okupaci Bosny Hercegoviny za akt nepřátelství vůči Srbům. Odmítá při této příležitosti tvrzení E. Bernsteina o tom, že rakousko-uherská správa v Bosně Hercegovině je "zasloužilé dílo koloniální kulturní politiky". Bauer je však ochoten věřit, že kdyby říše změnila svou politiku k Balkánu, kdyby uznala národní sebeurčení v rámci monarchie i mimo ni, že by to byla vhodná základna "naší balkánské politiky". 1/

Hned v lednu 1908 byla pozornost evropské veřejnosti rozrušena prohlášením rakousko-uherského ministra zahraničních věcí Aehrenstala o tom, že Rakousko-Uhersko hodlá postavit železniční trať z Bosny do Makedonie. Zároveň vídeňský orgán sociální demokracie "Arbeiterzeitung" komentoval toto prohlášení tak, že mu jihoslovanští sociální demokraté vytýkali vládní poloficióznost 2/, v Kautského časopise "Die neue Zeit" prohlásil S.Kaff rakouský projekt tzv. sandžacké dráhy (Uvac-Mitrovica) za akt "rakouské koloniální politiky", která má za cíl dosažení Soluně. Kaffovi je ke smíchu představa, že by Rakousko chtělo "osvobodovat" národy na Balkáně. Těm přece není jedno, do jakého národnostního rámce mají být napěchováni. Kaff se posmívá představě, že jižní Slované jsou rozněcováni "cin-kotem rublů", a odmítá označovat balkánské Slované za "zloděje dobytka", jak se to dělávalo dříve. 3/ Autor končí svou úvahou zjištěním, že rakouská koloniální politika namířená proti Srbům je lidu v Rakousku nepřátelská a škodlivá a že na Balkáně je tužba po svobodě stále silnější než kapitalismus, který tuto touhu vytváří. 4/

Také další článek M.Beera v DNZ o politické situaci ve světě (z července 1908), zaměřený k poznání německo-anglického protikladu ve vztahu k "východní otázce", vidí v rakouské politice snahu získat Soluň - což je v rozporu s národními snahami balkánských států. Případný balkánský spolek s autonomní Makedonií by byl překážkou Rakouska na jeho cestě do Soluně. Rakouskou krizi dualismu by bylo možno vyřešit federalizací dunajské říše: Takový stát by se přirozeně rozšiřoval na Balkán, kde by se setkal s podobnými federalizačními snahami. V takové "přetvořené říši" by našli balkánští Slované přirozenou ochranu. - To bylo pojetí velmi blízké názorům O.Bauera. Beer ovšem vidí tyto cíle jako hudbu budoucnosti a naopak pro přítomnost konstatuje, že Slované pohlíží na Rakousko jako na svého utlačovatele a že začínají s podporou Ruská nové slovanské hnutí. 5/

Rozrušené prostředí evropské diplomacie a politické publicistiky první poloviny roku 1908 musilo reagovat v létě (koncem července) na překvapující událost v Konstantinopoli. Mladoturci konečně provedli převrat a donutili sultána vyhlásit ústavu. Západoevropský i německý liberální a také socialistický tisk vcelku uvítaly tuto změnu v Turecku a podle okolností jí přikládaly velký význam pro další vývoj situace na Balkáně. Hugo Schulz (Bauer) vítal ve vídeňském časopise "Der Kampf" mladotureckou revoluci jako začátek nového vývoje v jihovýchodní Evropě a v Přední Asii a předpokládal, že v tomto prostoru vznikne v příštích desetiletích nový velkostát evropského ražení na bázi silného a sebevědomého národa. Schulz se ptá, jaký bude osud evropských národů turecké říše, jejichž ochrana a osvobození byly záminkou evropským choutkám rozšířit moc do Turecka. Schulz chce věřit, že nová turecká vláda dává balkánským křesťanům dostatečné garance právní rovnocennosti, takže v zájmu těchto národů je, aby zůstaly v turecké říši. Teritoriální rozdělení území evropského Turecka mezi Bulharsko, Srbsko a Řecko je nemožné: odtržení Makedonie od Turecka by bylo začátkem éry vražedných národnostních bojů, které by nikdy neskončily. Balkánské národy mají vyhlídky rozvíjet se na základě národnostní (nikoli teritoriální) autonomie - a autor se domnívá, že bude svědkem řešení národnostní otázky takového způsobu, že se právě Turecko může stát vzorem soužití navzájem mezi sebou promíšených národů. 6/

V dalším čísle časopisu "Der Kampf" vítal O. Bauer mladotureckou revoluci, ale projevoval obavy, že mladoturci jako vojáci nebudou pěstovat mírovou politiku, což může vést ke zklamání národů a k novým zmatkům v Makedonii. 7/

Změnu v Turecku vítal také časopis "Die neue Zeit". M. Beer se přitom domníval, že velmoci zaujmou vůči novému Turecku blahovolnou neutralitu. Celková situace na Bosporu se zdá Beerovi dobrá, ale přece jen mu tane na mysli otázka, jak dlouho potrvá "idyla". Vidí nesnáze zahraničně i

vnitropolitické a poukazuje především na požadavky Makedonců o autonomii, kterou Turci jako centralisté asi odmítnou. 8/ Příznivě vítal mladotureckou revoluci v konkurenčních "Sozialistische Monatshefte" J. Sakazov, který ale žádal, aby "konstituční Turecko" uskutečnilo právo na sebeurčení. 9/

Neuplynula dlouhá doba od vyhlášení konstituce v Konstantinopoli a světová veřejnost byla vzrušena Rakousko-uherskou anexí Bosny-Hercegoviny, která dosud právně náležela osmanské říši. Rakousko-uherská vláda tak podráždila nejen mladoturecký režim, ale znepřátelila si ještě více Srbsko, které stále věřilo v možnost získání této slovanské země. Anexi Bosny-Hercegoviny odmítli především sami rakousko-uherscí socialisté - čeští, maďarští, samozřejmě i jihoslovanští a také německo-rakouští. O. Bauer tehdy prohlásil, že jedinou možnou rakouskou "balkánskou politikou" je jen ta, která poskytuje rakousko-uherským Slovanům a Rumunům možnost plného kulturního rozvoje. Nějakou "misi" Rakouska na Balkáně, o které mluví někteří "naši soudruzi", anebo dokonce "protektorát nad balkánskými Slovy", jak to chtěl v minulém čísle H. Schulz (!), Bauer zásadně odmítá. 10/

Rakousko-uherské záměry na Balkáně vyvolaly kritiku také říšskoněmeckých socialistů. V časopise "Die neue Zeit" vystupovali proti německé podpoře rakouského zásahu na Balkáně F. Mehring; Parvus tehdy poukazoval na východisko v uskutečnění ideje "svazu balkánských států". Parvus je pro svobodu balkánských národů a domnívá se, že se balkánské národy připojí k turecké revoluci a budou bojovat proti své reakci. Parvus tedy ještě koncem října 1908 věří, že nové Turecko otevírá cestu k osvobození balkánských států od "evropského koncertu" - rozuměj od vměšování se evropských velmocí do záležitostí jihovýchodní Evropy. Podstatou socialistického hodnocení "východní otázky" je: Balkán se nestane evropskou kolonií, balkánské státy ponecháme jim samým. 11/

Se sympatiemi vítali změny v Turecku (a již předtím i

v Persii také ruští sociální demokraté. V.I.Lenin, který ještě v roce 1905 pchližel na Turecko jako na stát, v němž probíhá úpadek a rozklad, 12/ vítal ve dvou článcích ze srpna 1908 "revoluční hnutí v Turecku". Považoval je sice jen za "poloviční vítězství", ale domníval se, že bude ještě pokračovat "mnohem radikálněji". Lenin posuzoval "konstituční hnutí v Turecku" za čin, který vyprostí tuto zemi "ze spárů evropských kapitalistických dravců". Ale Leninovi se jevilo nebezpečné pro další vývoj to, že "znovu se vynořily staré a nyní akutní otázky makedonské, středoasijské, Dálného východu atd." 13/

Anexi Bosny-Hercegoviny ruští sociální demokraté pochopitelně odmítali, ale odpovídali na ni především odhalováním záměrů vlastní imperialistické buržoazie. Lev Trockij to vyjádřil v jednom ze svých článků takto: Bojovat proti carismu, který utlačuje své Slované i neslovany - to je naše pomoc balkánským Slovanům, Bosně a Hercegovině. 14/ Postoj ruské sociální demokracie k událostem na Balkáně z podzimu 1908 vystihuje V.I.Lenin v článku "Události na Balkáně a v Persii". Lenin začíná zjištěním, že balkánská tematika doslova zaplavila evropský i ruský tisk všech směrů, a konstatuje, že stále ještě není zažehnáno nebezpečí války, i když sám ve válku nevěří. Lenin upozorňuje na to, že evropské diplomatické a novinářské projevy vyslovují mladotureckému režimu sympatie, ale ve skutečnosti narazila turecká revoluce na "kontrarevoluční koalici mocností s Ruskem na čele". Evropská buržoazie se bojí, že úspěchy turecké revoluce nevyhnutelně podnítlí snahy balkánských národů o autonomii, podpoří perskou revoluci, posílí demokratické hnutí v Asii, zejména v Indii. Vítězství turecké revoluce by vytvořilo "svobodný řád podél velkého úseku ruských hranic", a to by ztěžovalo politiku černosotěnského carismu a usnadňovalo rozmach revoluce v Rusku. Proto má ruský carismus zájem na tom, aby zahubil revoluci v Persii i v Turecku. A proto se Lenin rozhorluje proti německému socialistovi Schippelovi, který psal

v "Sozialistische Monatshefte" o tom, že "ruský kolos nemá zatím (na Bosporu) rozhodující význam" a že Němci nemají důvod vidět v Rusku nepřítele za všech okolností a stůj co stůj, jak je viděla demokracie v 50. letech. 15/

Vítězství mladoturecké revoluce uvítalo také Mezinárodní socialistické byro, které zasedalo v Bruselu 11.-12. října 1908. Úřadující představitelé Mezinárodního dělnického sdružení "s radostí vítali, že padl hanebný režim v Turecku... a že se národům Turecké říše dostalo možnosti, aby samy rozhodovaly o svém osudu". Mezinárodní socialistické byro zejména podtrhovalo skutečnost, že "byl v Turecku zaveden režim politické svobody, který umocní rodícímu se proletariátu vést třídní boj v těsném svazku s proletariátem celého světa." Představitelé Mezinárodního dělnického sdružení samozřejmě protestovali proti anexi Bosny-Hercegoviny - ale někteří zástupci v Mezinárodním socialistickém byru odsuzovali i prohlášení bulharské vlády o nezávislosti země, v němž rovněž viděli ohrožení míru. Francouze Vaillanta však omlouvá ta skutečnost, že představitel bulharské sociálně demokratické strany navrhoval, aby prohlášení Mezinárodního socialistického byra obsahovalo i zmínku o imperialistické buržoazii samých balkánských států. Dotyčný bulharský socialista informoval účastníky večerního mezinárodního shromáždění v Bruselu, konaného u příležitosti zasedání MSB, o protestu socialistů-těšňáků proti vyhlášení bulharské nezávislosti, v kterém se spatřovalo "škodlivé dobrodružství". Zase Van Kol navrhoval, aby rezoluce protestovala "proti porušení berlínské smlouvy" (z roku 1878!), ale vzal nakonec svůj návrh zpět. 16/

Vývoj v Turecku utvrzoval představitelé Mezinárodního dělnického sdružení o správnosti úkolů, vyhlášených v rezoluci stuttgartského kongresu z roku 1907: bojovat všemi prostředky za mír - odhalovat válečné nebezpečí, diplomatické pikle atd. Takové úkoly dával také Lenin ruskému dělnictvu již v citovaném článku "Události na

Balkáně" z konce října 1908. Lenin tu poukazuje na "reakční a liknutí (evropských velmocí) k dalšímu drancování kolonií a k dalším teritoriálním výbojům dnes na Balkáně, zítra v Persii, pozítří třeba v Malé Asii, v Egyptě atd". Diplomatické konference velmocí směřují proti turecké revoluci a "proti hlavním zásadám demokracie, právu národů na sebeurčení". Lenin vidí, že "není nic reakčnějšího než na jedné straně péče Rakušanů a na druhé straně péče ruských černosotěnců o »bratry Slované«". Tato »péče« je pláštěm nejničemnějších intrik, jakými až dávno proslulo Rusko na Balkáně. Tato »péče« vždy vede k úkladům proti skutečnému (Lenin) demokratismu v těch či oněch balkánských zemích. Projevem upřímné »péče« mocností o balkánské země by mohlo být jediné to, aby je ponechaly samým sobě, neztřpčovaly jim život tímž vměšováním a nepřekážely vývoji turecké revoluce. Je ovšem samozřejmé, že od buržoazie nemůže dělnická třída takovou politiku očekávat. 17/

Konkrétní úkoly boje proti zahraniční politice vlády vlastní země dostávali na poradě Mezinárodního socialistického byra rakouští socialisté. Angličtí zástupci tehdy vyzývali rakouskou delegaci, aby vystupovala ještě ostřeji proti své vládě. Rakouští delegáti se však hlásili, že vystupují proti politice císaře a vlády v delegacích a v parlamentě a že se zastávají práva všech národů na sebeurčení, tak jak je hlásá socialismus; ale jsou také proti politice Abdul Hamida i proti politice Bauarda VII - tak odpovídali na adresu delegátů anglických, resp. i na projev delegáta tureckého. Ale jak se dovídáme z článku O. Bauera "Základy naší zahraniční politiky", vedení rakouské sociální demokracie se až dosud málo staralo o tyto problémy. Bauer nejdříve konstatuje význam "národnostního principu" současné doby, který se projevuje v hnutí dosud nerovnoprávných národů za svobodu a jednotu, za autonomii a za federaci. Bauer se domnívá, že přetvořené Rakousko by působilo přitažlivě na pří-

služníky stejných národů za hranicemi rakousko-uherské říše - na východě a hlavně na Balkáně, především u Jiho-slovanů. Kdyby byl uskutečněn národnostní princip "uvnitř naší velké státní budovy", pak by se mohla stát "velko-rakouská idea" nástrojem evropské demokracie proti carismu. To by byl první krok ke konečnému uplatnění národnostního principu, který se prosazuje v "blízkém se procese úplné přeměny státního systému na východě a jiho-východě Evropy". Bauer má stále na mysli provedení národnostní autonomie, mluví o "expenzi (!) svobodného a národnostně rozděleného Rakouska" s cílem vytvořit "velký spolek národů".

V citovaném článku vyzývá Bauer vedení rakouské sociální demokracie k tomu, aby plnila výzvy k boji proti imperialismu, odsuzuje anexi Bosny-Hercegoviny - ale nesouhlasí s návrhem francouzského socialisty Jeana Jaurése "žádnou revizi na mapě Evropy". Naopak by mělo pro rakousko-uherský proletariát platit: Spolu s dělníky Západu proti válekychtivému imperialismu a také spolu s národy Východu za revizi mapy Evropy! - To bylo heslo, které kupodivu zůstalo poměrně bez ohlasu u nás nebo i u Jiho-slovanů a u Poláků. Podle Bauera mělo být konečným cílem proletářské Internacionály vybudovat socialistickou Evropu jako mezinárodně spravovanou společnost, členěnou ve svobodné národnostní pospolitosti. Boj za autonomii rakousko-uherských národů pokládal Bauer za pomoc sousedním národům severo- i jihovýchodní Evropy. 18/

Hned v příštím čísle časopisu "Der Kampf" (prosinec 1908) kritizoval Bauer domácí stranický tisk za to, že si více všiml velkosrbských demonstrací než domácího "černo-žlutého patriotismu". Bauer se zastává srbského národa, rozděleného mezi šest státních ústrojí, a souhlasí s jeho snahami o národní sjednocení, které musí být namířené proti Rakousko-Uhersku. Proto si ale přeje, aby bylo Rakousko-Uhersko přeměněno v demokratický spolkový stát, který by mohl vyřešit jihoslovanickou otázku. 19/

Podrobně vyložil Bauer "jihoslovanský problém" v časopise "Der Kampf" na jaře 1909. Vyložil dějiny jižních Slovanů od původní jednoty až k roztržičnosti "ve sto národnostních útržkách" a k "probuzení", resp. osvobozovacímu hnutí v 19. století. Bauer soudí, že vznikly tři jihoslovanské národy: slovinský, srbsko-chorvatský a bulharský, mezi nimiž není jasný přechod, přičemž mezi Srby a Chorvaty existují spory a rozdíly atd. Anexe Bosny-Hercegoviny způsobila, že demokratická Evropa vidí jako jedině možný program sjednocení Srbo-Chorvatů velkosrbským programem. Ale Srbsko je příliš malé a proto se opírá o Rusko. To je sice vina rakousko-uherské diplomacie, ale nelze omluvit Srby z toho, že se svou politikou stávají agenti carismu. Bauer pak rozebírá rozpory mezi velmocemi a končí konstatováním, že "srbský problém je dnes neřešitelný bez krvavé světové války, ale doslova volá po svém řešení: tak věští celému kapitalistickému systému evropských států rozpad. 20/

Bauer si byl vědom toho, že ve východní Evropě - na Balkáně, v Uhrách a zejména v Rusku - se vynořuje národnostní otázka, že dosud nerovnoprávné národy vstupují na jeviště dějin. Klade si proto otázku, zda hnutí těchto národů nebude hrát tu roli, jakou hráli Němci, Italové, Poláci a Maďaři v minulosti. Navíc se probouzejí národy Asie. Vývoj sice nejde tak rychle, jak se myslelo dříve, ale "každopádně musíme počítat s možností, že jde vstříc období válek, národních povstání a vzniku nových států, politickým a sociálním převratům". Bauer při této příležitosti opakuje svou tezi: My v Rakousku jdeme s proletariátem Západu do boje o dobytí moci a ve spolku s národy Východu budeme svádět boje o sebeurčení národů. 21/ Bauer odmítá názory některých "jednotlivých soudruhů", kteří chovají antipatie vůči malým slovanským nebo balkánským národům a odůvodňují je citáty z Marxe, Engelse a Lassalla. Posmívá se těmto "ortodoxním" a "dogmatickým marxistům" a sám si myslí, že naopak hnutí těch-

to národů se může stát - na rozdíl od roku 1848 - hnací silou velkých přeměn v příštích dnech. Souhlasí s Marxovým (ve skutečnosti Engelsovým) hodnocením "východní otázky" a ruského nebezpečí z roku 1853, ale připomíná, že náruživost boje proti carismu přinesla později leckteré jednostranné a nesprávné úsudky. Bauer trvá na tom, aby socialisté slovanských národů v Rakousku a na Balkáně nadále odmítali jakoukoli podporu se strany carského Ruska: zase německorakouští socialisté budou usilovat - slibuje Bauer - o to, aby národy Rakousko-Uherska dostaly národní autonomii nebo právo na sebeurčení, aby Rakousko-Uhersko vedlo na Balkáně svobodnou obchodní politiku a aby byly zmařeny rakouskouherské pokusy o dobytelskou politiku vůči Balkánu. 22/

Myslím, že bychom tu mohli podtrhnout následující Bauerovu myšlenku o tom, že ve východní Evropě - a počítá do ní nyní i Rakousko-Uhersko - se teprve uskuteční národnostní princip ve velkých sociálních a politických revolucích budoucnosti. Běžné národnostní boje - říká Bauer - jsou pouze symptomy rozporuplného vývoje, který najde své řešení ve velkém evropském převratě. Možná, že boj o národnostní změny nás přivádí do rozporů s třídními soudruhy jiných národů, ale sjednocuje nás s nimi očekávání velkého sociálního převratu, v níž národy najdou svou svobodu a jednotu. 23/

Soustavnou pozornost jižním Slovanům věnoval v letech 1908-1909 také K. Kautsky. V předmluvě k bulharskému překladu své knihy "Republika a sociální demokracie ve Francii" napsal Kautsky jakýsi návrh "národních úkolů socialistů balkánských Slovanů". Kautsky tu vyslovil řadu zajímavých myšlenek o vztahu dělnictva k národní nezávislosti, ale nás především zajímají jeho názory na soužití národů Balkánu. Kautsky se domnívá, že spojení Makedonie (kterou obývají Bulhaři, Řekové, Srbové a Turci) s Bulharskem je možné jen válkou, a k té by se musilo Bulharsko spojit s jinými. Jediné řešení je proto spojení všech národů na

balkánském poloostrově v jednu federativní republiku (tedy bez autonomie Makedonie?). Takové spojení národů by zajistilo nezávislost Balkánu na carismu, Rakousku nebo Anglie.

Kautsky se pouští do dalších teoretických úvah o dvou tendencích v národní ideji a pro Balkán doporučuje tu druhou: federaci. Jedno velké soustátí na Balkáně by bylo prospěšnější nejenom ekonomicky, ale i politicky. A protože na Balkáně nejsou dosud státy "zapuštěny", je naděje na její uskutečnění. Silná balkánská konfederace by měla lepší předpoklady získat rakousko-uherské Srby, než mají dnešní trpasličí monarchie srbská a černohorská.^{24/}

V jiném článku uveřejněném na jaře 1909 v časopise "Die Neue Zeit", vysvětloval Kautsky napětí mezi Srbskem a Rakouskem. Kautsky odmítá útoky buržoazního tisku proti malému Srbsku a naopak hájí tužby Srbů po sjednocení. Domnívá se, že postoj Srbska je výsledkem té národní myšlenky, která se vynořuje na určitém stupni vývoje a která má v Srbsku totéž oprávnění, jako v minulém století v Německu, Itálii a v Polsku, kdy celý civilizovaný svět byl nadšen touto ideou v podobě revolučního faktoru. Musí tu být jistě mimořádné okolnosti, které způsobily, že i rolnictvo, které v Srbsku tvoří skoro 90% všeho obyvatelstva, přijímá velkosrbskou ideu. Kdyby Rakousko provádělo vůči Srbům blahovolnou obchodní a dopravní politiku, pak by získala monarchie v Srbsku oddaného vasala. Ale čím více rakouská vláda poškozují Srby, tím více je Srbsko rozezleno proti Rakousku a tím více roste nadšení pro sjednocení Srbska s Bosnou-Hercegovinou, Dalmácií a Černou Horou nebo i se Srby a Charváty z Uher v samostatnou státnost, která by dotykem s mořem byla nezávislá ve svém vývoze. Svůj článek končí autor konstatováním, že pro Rakousko by bylo lehké předejít válce - stačilo by pár koncesí ve prospěch Srbska. Ale rakouští agrárníci to nepřipustí. Proto ono napětí. Proletariát musí odmítat tuto politiku dobrodružství, která v podmínkách imperialismu

se může změnit ve vraždu národů. 25/

V dalším článku o vztahu Rakouska k velmocem - opět v DNZ v březnu 1909 - vysvětluje Kautsky příčiny a také překážky expanze Rakouska na jih. Přátelské pronikání na jih je odmítáno Němci a Maďary, nepřátelský postup zase naráží na odpor domácích Slovanů. Sám monarcha je opatrný a pokouší se udržet klid. Byla by to ironie osudu, kdyby právě Rakousku, mezi velmocemi té nejmírumilovnější a nejméně expanzivní zemi, měla připadnout úloha podnítit světovou válku. Ale vývoj kapitalismu žene říši tam, kde nyní je. Růst průmyslu vyvolává potřebu vzrůstu exportu - a přirozeným směrem vývozu je Balkán. A tak i z kruhů průmyslových je slyšet patriotické volání k nástupu na Soluň a po obsazení západní části Turecka. Kautsky píše o vztahu mezi Rakouskem a Srbskem málem již jako o začínající válce. Obává se, že taková válka by vyvolala zásah Ruska. Upozorňuje v této souvislosti na novou propagaci panslavismu. Ale proti Rakousku by šly také Itálie, Anglie a nepřátelství lze očekávat i od Rumunska. Rakousko má ovšem spojence v Německu, proti kterému zase půjdou Francie a Anglie. Takové jsou perspektivy z možného vojenského zásahu Rakouska proti Srbsku. Kautsky proto vyzývá proletariát všech zemí k protestům proti válečným přípravám. 26/

V rámci našich úvah zaslouží pozornosti také Kautského recenze na knihu srbského politika V. Georgeviče "Die Serbische Frage", (Stuttgart 1908), která byla uveřejněna v DNZ v dubnu 1909. Kautsky tu říká, že není nic chybnějšího než názor, který bohužel zastávají i někteří rakouští soudruzi, 27/ jako by sociální demokracie měla mít zájem na tom, aby Srbsko nezesílilo a aby bylo zabráněno sjednocení Srbů - a to jen proto, že Srbsko je prý "přední ruskou stráží na Dunaji". Kautsky se domnívá, že naopak čím je Srbsko silnější, čím méně bude ohrožováno od Rakouska, tím samostatnější bude proti Rusku. Zkušenosti posledních třiceti let přece dostatečně ukázaly, jak

byla pochybná demokratická politika západní Evropy, která chtěla omezit ruský vliv na Balkáně potlačováním národních snah balkánských Slovanů. Naopak tato politika zesilovala vliv Ruska a vháněla balkánské Slovanů do ruské náruče. Na jedné straně se obhajovala národní jednotu Poláků, na druhé straně se potlačovaly národní aspirace Srbů. Něco jiného ovšem je, kdyby sociální demokracie měla souhlasit s národní jednotou, k níž by mělo dojít prostřednictvím války. Světová válka by byla příliš velkou cenou za tento cíl. Ale v horlivosti odmítání války nemůžeme se dát strhnout k odmítání samých národních snah. 28/

22. IDEA JUGOSLÁVSTVÍ A BALKÁNSKÉ FEDERACE (J.DEMETROVIĆ, D.TUCOVIĆ, J.SAKAZOV)

Až dosud jsme se zmiňovali o účasti jihoslovanských nebo balkánských socialistů jen příležitostnými odkazy v rámci kapitol o "východní otázce". Jihoslovanskí nebo balkánští socialisté zasahovali aktivně do "veřejného mínění" středoevropských a západoevropských socialistických stran o Balkáně až od r. 1896 a hlavně kolem roku 1903, ale sami formulovali své představy o uspořádání poměrů v jihovýchodní Evropě již dříve. Náznaky socialistického programu čteme již u Svetozara Markoviće v 70. letech - resp. již v 70. letech vznikají první pokusy přebírat demokratické představy uspořádání Balkánu nebo dokonce i Podunají do prvních socialistických programů. Ty ovšem byly vyhlašovány až v 90. letech, kdy postupně vznikalo organizované socialistické hnutí u Bulharů, rakousko-uherských jižních Slovanů a Srbů nebo i Rumunů.

Již sám název slovinských sociálních demokratů - Jihoslovanská sociálně demokratická strana - naznačoval ideu spojení slovinských a chorvatských nebo i srbských socialistů v jedné straně a možná i v jednom "národě". Ostatně na sjezdu této strany v roce 1896 vystoupil uherský

Chorvát Ivan Ancel, který opakoval své přesvědčení (vyjádřené na sjezdu uherské sociální demokracie již v roce 1893) o tom, že "u nás na jihu je jeden veliký jugoslávský národ". Rovněž Slovinec Etbin Kristan formuloval své představy o personální kulturní autonomii na brněnském sjezdu rakouské sociální demokracie v roce 1899 jako určitou formu "jugoslavenstva", prozatím omezeného na území habsburské monarchie. 1/

Stanovisko I. Ancela je dokladem toho, že se i mezi uherskými Chorváty (socialisty) cítila příbuznost jižních Slovanů. Chorvátská sociální demokracie ale nepociťovala nutnost - nebo se možná ani neodvažovala - vyhlásit nějaký přesnější národnostní program ve směru jugoslávství. Než přece jen se uvažovalo také v řadách chorvátských socialistů o podpoře "jihoslovanských druhů v sousedních zemích, co se týče kulturní jednoty". Chorvátsští socialisté tak navazovali na ideje "Nezávislé národní strany", která dědila tuto ideu jednoty jihoslovanských národů po Jiřím Strossmayerovi a po radikálních demokratech. Rozčarování místními poměry v Uhrách (ztroškotání dohody s maďarskou opozicí proti uherské vládě) hlásili se chorvátsští sociální demokraté stále více ke slovinským soudruhům, od nichž přejímali austromarxistické zásady národnostní a kulturní autonomie, resp. i představy o federalistickém uspořádání rakousko-uherského státu ve zvláštní "jugoslávské" variantě. 2/ Ponechejme stranou hodnocení názorů např. V. Koraće ze Záhřebu nebo E. Kristana z Lublani, kteří se domnívali, že habsburská monarchie se stává demokratickým státem, že v něm bude možné provést reformy ve prospěch jihoslovanských národů, že bude vytvořen "společný jihoslovanský národ" apod. Nálady z let 1905-1907 (všeobecné volby v Předlitavsku!) zřejmě sváděly k takovému optimismu. Ale vývoj situace v roce 1908, kdy Rakousko-Uhersko anektovalo Bosnu-Hercegovinu a vyhrožovalo Srbsku vojenským přepadnutím, změnil tyto náladu. Nové jihoslovanství sice teoreticky nadále vycházelo z

představ o autonomii a o federaci, ale zároveň bylo již i namířeno proti Vídni a proti Pešti. Ale tuto "linii" boje jihoslovanských sociálních demokratů představoval např. slovinský spisovatel Ivan Cankar, kdežto vedoucí činitelé ve straně nadále pokračovali v zaběhnuté teorii možnosti mírové přestavby habsburské monarchie.

"Jugoslávské cíle" v programech jihoslovanských sociálně demokratických stran vyložili v letech 1907 až 1908 a později Slovinci E. Kristan a J. Demetrovič.^{3/} Foukázal jsem již na to, že Kristan a Demetrovič přijímali austromarxistickou teorii národnostně kulturní autonomie. V článcích pro časopisy "Der Kampf" a "Akademie" na začátku roku 1909 dokazoval Demetrovič, že v nynější době není možné zakládat malé a jen zdánlivě samostatné státy. Požadavky malých národů lze řešit jedině v uskutečnění zásad federalizace státu.^{4/}

O tomto spojení jižních Slovanů se hovořilo na zvláštní konferenci jihoslovanských socialistů, svolané v listopadu 1909 do Lublaně.^{5/} Kromě slovinských sociálních demokratů se jí zúčastnili i socialisté z Chorvatska, Bosny-Hercegoviny, jako host přišel ze Srbska i D. Tucović. "Tivolská konference" (podle hotelu "Tivoli") správně charakterizovala postoj vládců habsburské monarchie vůči slovanským nebo jiným národům jako exploátorský. Anexe Bosny-Hercegoviny byla pochopitelně odsouzena, ale zároveň upozorňovali někteří delegáti konference na možnost využití "rozšíření" počtu slovanského obyvatelstva v nové "provincii" rakousko-uherské monarchie. Rezoluce vytyčovala úkol spolupráce a pozdější jednoty jižních Slovanů v Rakousko-Uhersku jako jednoho "národa" v rámci demokratické konfederace. Rakousko-uherské jihoslovanství na principu personálního a autonomního mělo být první etapou ke vzniku společného jihoslovanského "národa" i se Srby, Černošci nebo i s Bulhary! V takovém smyslu se rozepisoval chorvatský sociální demokrat Jurij Demetrovič o výsledcích lublaňského kongresu. Toto sjednocení všech Jihoslovanů se

mělo "seskupit kolem nestranného Rakousko-Uherska". Jihoslovanství se mělo stát podle Demetroviče otázkou vnitřní i zahraniční politiky Rakousko-Uherska. "Jeho řešení je dnes dějinnou nutností pro tuto říši i pro celou Evropu" - psal Demetrovič. 9/

Takové stanovisko vyhovovalo také V. Adlerovi a K. Rennerovi, kteří se tehdy účastnili tivolské konference a kteří ideu sjednocování Jihoslovanů v rámci Rakousko-Uherska podporovali. Projevy Čecha Bohumíra Šmerala a Srba Dimitrije Tucoviče se zaměřovaly více na internacionální stránku společného revolučního boje, jehož heslem by mělo být - jak řekl Tucovič: 7/ Nejsme ani pangermánci, ani panslavisté, my jsme pansocialisté! Tucovič podtrhoval zejména úlohu lidových mas, které si vytvářejí podmínky pro svůj další kulturní rozvoj a svou svobodu.

Podobně jako chorvatští sociální demokraté nepovažovali ani srbské sociální demokraté (z knížectví) za nutné vypracovat na začátku své činnosti nějaký přesný národnostní program: někteří z nich odmítali na přelomu 19. a 20. století "národní ideu". Podle okolností a podle potřeby zaujímal srbské socialisty postoj k "západní politice" vůbec a zejména své vlády. Teprve až anexie Bosny-Hercegoviny nutila srbské sociální demokraty zaujímat stanovisko o vztazích k sousedním národům, resp. zemím - a tím se dostávali k "národnostní otázce". V roce 1908 se zajímali srbské sociální demokraté o národnostní otázku mimo jiné i z toho hlediska, že Bosna-Hercegovina je převážně srbskou zemí. Nakonec se však srbské socialisty ukázali internacionalisty a podobně jako v roce 1903 přiznávali Makedoncům právo na autonomii, když za "bosenské krize" žádali, aby bylo umožněno obyvatelům Bosny-Hercegoviny rozhodnout se, zda chtějí být připojeni k Rakousko-Uhersku nebo se chtějí sjednotit se se Srbskem, resp. si přejí "postavit svůj vlastní dům". 8/

Postupně od roku 1908 byli srbské sociální demokraty

postavení před složitou otázkou, jak řešit svůj vztah jednak ke svým "jihoslovanským bratřím" v habsburské monarchii a jednak k sousedním balkánským národům. Zatímco vládoucí dynastie v Srbsku, Bulharsku a Řecku (resp. i v Rumunsku) se připravovaly k válečnému řešení svých nároků proti Turecku, navrhovali leví sociální demokraté těchto států utvořit demokratickou federaci balkánských národů. Srbští a bulharští socialisté vydali i několik výzev a svolali zvláštní všealbánské schůze. O propagaci ideje "albánské federace" se zasloužil zejména Dimitrij Tucović, který vyšel z Marxových a Engelsových článků o "východní otázce" z let 1853-1855 a znal i názory Polita-Desančiče a také Svetozara Markoviče. Tucović poznával postavení "lidu od Lublaně a Terotu k Soluni a Černému moři", poznával nebezpečí vzájemného soupeřství dynastií a buržoazií malých albánských států a poznával i nebezpečí nové "agrese kapitalistické Evropy" 8a/

Na první albánské konferenci v Bělehradě v lednu 1910 přednesl Tucović referát "Albánská otázka a sociální demokracie". Tucović tu vyzýval sociální demokracii Rumunska, Bulharska a Řecka ke spolupráci na revolučním řešení "dědictví" po Turecku; mezibalbánské problémy a spory navrhoval řešit albánskou federací. Tucović sice neodmítal výslovně slovinsko-chorvátskou koncepci jugoslávství, ale nedal se odradit námitkami J. Demetroviče. Na rozdíl od rakousko-uherských jihoslovanských socialistů neuznával Tucović "národní osnovu" a viděl podstatu "národnostní otázky" a také smysl ideje albánské federace především v "ekonomice". Vycházejíce ze stanoviska, že pro socialisty je "prvotní" především "hospodářská existence", považovali levicoví srbští socialisté za nutné pracovat pro skutečný "sociálně hospodářský program" - který byl podle jejich pojetí uskutečnitelný jen ve větším politicko-územním celku.

O výsledcích třídního jednání albánských socia-

listů podal zprávu do "Die neue Zeit" sám Tucović. Ve zprávě byla úvodem zdůrazněna účast socialistů slovenských a chorvatských, resp. i bosensko-hercegovských, dále srbských, černohorských, bulharských (těšňáků), rumunských, resp. i makedonsko-tureckých (delegát ze Soluně); pozdravný telegram poslali řečtí sociální demokraté, Tucović dále uvádí, že v zahraničí (zřejmě západoevropské nebo německé) publicistice se považuje "balkánská otázka" za zdroj neustálých mezinárodních konfliktů. "Stává se, že některé zahraniční strany si naivně myslí, že by bylo možné válečnému nebezpečí předejít tak, že se popřou historické potřeby národů balkánského poloostrova a oprávněnost jejich hnutí." Tucovićovi vadí, že se v bojích balkánských národů vidí intriky ze zahraničí nebo jen touha malých státek po zvětšení. - Upozornili jsme v předchozích kapitolách, že se takové názory na Balkán vskutku vyskytovaly, ale zároveň stanoviska socialistů francouzských, Kautského, Bauera, ruských sociálních demokratů naopak balkánským národům přála.

Tucović se samozřejmě nespokojuje jen s lacinou kritikou na adresu zastánců status quo na Balkáně a sám se táže: Jak mohou být odstraněny překážky, jak mohou být nastoleny příznivější podmínky pro svobodný rozvoj národů na Balkáně? Status quo je nemožný. Dívat se na Balkán z hlediska "ruského nebezpečí", jak to činili naši mistři (Marx a Engels) při hodnocení balkánských Slovanů, není možné, protože nebezpečí hrozí i z jiné strany. Evropská diplomacie, která vedla války pro Turecko nebo proti němu, která protiturecká povstání podporovala a podlamovala, je dalším nepřítelem. Pro socialistické stanovisko je nyní charakteristická snaha balkánských národů osvobodit se z vlastní mizérie, do které je dostala evropská diplomacie. Dnešní poměry na Balkáně - žárlivé dynastie, militarismus atd. - rozdělují nejen národy, ale i lid jednoho jazyka, stejné národnosti a kul-

stavy - rozdělují země, které jsou na sebe hospodářsky odvázané.

Z těchto celkových poměrů se vytváří z balkánské otázky nyní i otázka národnostní. Boje národů za rovnoprávnost, sjednocení a svobodu jsou nepopíratelnou skutečností. Naše strana se staví tváří tvář těmto skutečnostem a ukazuje budoucnost: osvobození lidu je v souladu s tendencemi moderního hospodářství a odpovídá zájmům společenského vývoje (tu se Tucović odvolává na Kautského z "Kampfu" 1908/3). Svržení tendencí koloniální politiky kapitalismu je pro socialisty nejen potřebou třídní politiky proletariátu, ale zároveň i pákou zdravé národnostní politiky. Balkánští sociální demokraté bojují proti militarismu ve vlastních zemích, bojují proti ekonomickému a politickému rozkouskování Balkánu. První sociálně demokratická konference balkánských zemí proto vyhlásila, že snahy národů jihovýchodní Evropy mohou být uskutečněny jen soustředěním hospodářských sil, zrušením umělé vytvořených hranic atd. Konference si klade za úkol vystupovat proti každému protikladu mezi národy jihovýchodní Evropy, usilovat o shodu mezi nimi a podporovat všemi silami každou snahu o úplné demokratické sebeurčení lidu a o samostatnost národů: tak budou dány podmínky pro to, aby byly národy vytrženy z rukou cizích i domácích reakčních utlačovatelů, a bude otevřena cesta k onomu soustředění, jež si vyžaduje moderní hospodářská autarkie. 9/

Tucovićův referát neodmítal přímo jugoslávskou ideu chorvatských sociálních demokratů (Tucović např. uváděl jako doklad svého tvrzení o revolučním hnutí národů také boj chorvatsko-srbské koalice proti cizímu panství v Uhrách i hnutí za sebeurčení v Bosně-Hercegovině), ale k určitému nedorozumění mezi srbskými a chorvatskými socialisty přece jen došlo: Srbům se zdálo (Tucović v Lublani v listopadu 1909) počínání některých jihoslovanských sociálních demokratů v Rakousko-Uhersku oportunistické, Chorvaté zase považovali postup Srbů za "sektářství".

Ale porada v Bělehradě (obeslaná i chorvatskými socialisty) vedla Tucoviće k novému promýšlení problematiky "jugoslovenstva". Svědčí o tom jeho vystoupení na VI. kongresu sociálně demokratické strany Chorvatska a Slavonska v srpnu 1910 a jeho články z let 1911-1912. Tucović začal uznávat význam národních hnutí i ideu "samostatnosti národů" jako "přirozenou osnovu třídního boje". 10/ Vycházejí z takového pojetí národnostní otázky, uznával Tucović i nárok Makedonců na jejich rovnoprávnost ve federalistické organizaci Balkánu.

Na konferenci v Bělehradě v lednu 1910 bylo ujednáno, že se podle okolností bude diskutovat o spojení "jugoslávské národní otázky" s otázkou balkánské federace na příští konferenci balkánských sociálně demokratických stran v Sofii. K tomu jednání však nedošlo pro rozpory ve vedení stran v jednotlivých balkánských státech. Leví sociální demokraté pak měli vážnější starosti v souvislosti s hrozbou války a jejím vypuknutím na podzim 1912.

Bulharští sociální demokraté upozorňovali Mezinárodní dělnické hnutí na "východní otázku" již v roce 1896 a později, ale pro doma suo nepotřebovali nějaký zvláštní národnostní program. Bulharští sociální demokraté podporovali hnutí Makedonců od samého počátku, ale souhlasili s jejich představou "Makedonie Makedoncůmi". 11/ Zejména bulharští těšňaci (levice sociální demokracie) ostře odmítali velkobulharský šovinismus a přejali za svou ideu balkánských radikálních demokratů ze 60-70. let balkánské federace, v níž by byli zastoupeni autonomně i Makedonci. Bulharští levicoví sociální demokraté souhlasili s postupem Vnitřní makedonsko-odrinské revoluční organizace (VMORO), která nadále po roce 1903 odmítala snany o rozdělení Makedonie a Odrinska mezi balkánské státy a usilovala o společný postup všech národností evropské části Turecka. V letech 1907-1908 převážil ve VMORO vliv pravého křídla, orientujícího se na pomoc z Bulharska, ale socialisté pokračovali ve svém úsilí o spolupráci všech národností

včetně Turků; jejich zástupce Glavinov (ze Soluně) se účastnil zmíněného sjezdu balkánských socialistů v Bělehradě.

Stanovisko Makedonců však nepronikalo do socialistického tisku západní a střední Evropy přímo, ale prostředkováně přes srbské a bulharské sociální demokraty. Pro časopisy "Die neue Zeit", "Sozialistische Monatshefte" a "Der Kampf" psával o poměrech na Balkáně Janko Sakazov, který patřil k "širokým" (bulharské sociální demokracie). Sakazov napsal ještě na začátku roku 1911 větší článek do vídeňského žurnálu "Der Kampf" o vztahu sociální demokracie k neoslavismu a k balkánské federaci. 12/ Autor podává úvodem stručnou ideji panslavismu a federalismu na Balkáně, které existovaly někdy vedle sebe, jindy se proplétaly. Novoslovanství sice odráží do určité míry obavy slovanských zemí z germánství - z pronikání Německa a Rakousko-Uherska na jihovýchod Evropy, ale balkánské národy mají vlastní starosti a ideje novoslovanství jsou jim vzdálené. Pokroková buržoazní inteligence a organizované dělnictvo Bulharska protestovaly proti novoslovanskému sjezdu v Sofii v roce 1910.

Jiný osud má myšlenka balkánské federace, o které se v poslední době tolik hovořilo. Tuto myšlenku posílila mladoturecká revoluce 1908. Národy Turecka se tehdy objímaly a bylo udivující, jak se tato myšlenka - semknutí malých balkánských států včetně svobodného a konstitučního Turecka - rychle rozšířila až k nejspodnějším vrstvám jednotlivých národů. Ale další vývoj - neplnění reforem v Turecku, averze Bulharska vůči Turecku, anexe Bosny-Hercegoviny, postoj velmocí - nepřál ideji federalizace Balkánu. Federace včetně Turecka byla nebezpečná Rusku a federace jen slovanských národů zase vyvolávala odpor Rakousko-Uherska. Mladoturci sice rádi mluvili o sbratření národů, ale ve skutečnosti znemožňují sebeurčení národů v Turecku. Bulhaři holdují této ideji, ale pomýšlejí na autonomní Makedonii v tom smyslu, že by si

jejím prostřednictvím zajistili otevření trhů v Turecku. Srbové pomýšlejí na Bosnu-Hercegovinu, zejména pak na připojení Starého Srbska a mají na mysli přístup k Egejskému moři. Rumuni jsou opatrní a mají zájem na připojení trojúhelníku Silistra-Rusčuk-Varna. Opoziční buržoazní demokracie, vstoupí-li jednou do vlády, vzdá se svých snů o federaci. Jedinými stoupenci konfедераčního řešení jsou tedy hlavně sociální demokraté a také leví radikálové.

Ale Sakazov nevěří na uskutečnění této ideje, i když uznává její přitažlivost (argumenty o velkém hospodářském trhu, o snadnější obraně Balkánu, snížení státních výdajů atd.). Sakazov však poněkud nelogicky směšuje argumenty o sociálním rozdílu mezi národy balkánského poloostrova a o soupeřství vládnoucích tříd balkánských států. Opportunismus svého socialistického přesvědčení vyjadřuje poznámkou o tom, že také sociální demokraté, až prý budou vykonávat větší vliv na své vlády, budou musit řešit naléhavější otázky, než je zřízení "umělé státní ideje" - federace. Některé příznivé okolnosti - výhodná konstelace mezinárodní situace, lidové pozdvižení dvou nebo tří národů - by mohly usnadnit cestu k uskutečnění této ideje. Dnes je to však vyloučené, určitě nelze dělat konfederaci s Tureckem. Rýsuje se sice sblížení Srbska a Bulharska jako celního spolku, ale to je daleko k demokratické podobě federace.

Sazakov uznává ideu balkánské federace jako výhodný agitační argument sociálně demokratických stran, usilujících o sblížení balkánských národů a bojujících proti nacionálnímu šovinismu, ale domnívá se, že praktická politika podkopává půdu této ideji. Sazakov dokonce upozorňuje srbskou a bulharskou sociálně demokratickou stranu, aby propagace této ideje náhodou nepodpořila nějakou buržoazní a velmocenskou politickou kombinaci, aby socialistický program balkánské federace nebyl nakonec použit proti svobodnému rozvoji jednotlivých národů. Proto doporu-

buje, aby balkanští socialisté revidovali tuto ideu. Sám se domnívá, že si vývoj vynucuje novou (?) socialistickou ideu státního soužití, která sblíží a sbratří všechny národy celé jihovýchodní Evropy.

Srbští socialisté se pokusili svolat druhou balkánskou konferenci opět do Bělehradu, ale v říjnu 1911 se konala jen jakási předporada: bulharští těšáci totiž podmiňovali svou účast bojkotem pravicových "širokých" sociálních demokratů. Mezinárodní socialistické byro mělo tehdy velký zájem na tom, aby se konference konala (italsko-turecká válka!), ale naopak došlo ke sporu mezi bulharskými těšáky a srbskými sociálními demokraty. Než přece jen se podařilo Christianu Rakovskému získat podpisy zástupců všech balkánských socialistických stran na "Manifest socialistů Turecka a balkánských zemí", kterým balkanští socialisté protestovali proti válce na Balkáně (říjen 1912). 13/

23. RENNER, BAUER A KAUTSKY O RAKOUSKU, O NĚMECTVÍ, O ČESSTVÍ A PROTI ČESKÉMU SEPARATISMU

Začínající spor o formu organizovanosti celorakouských odborů, v nichž chtěli mít Češi samostatnost (první tendence již z konce 19. století), a hlavně nové česko-německé nacionální spory po r. 1905 a znovu v roce 1907 dávaly Rennerovi i Bauerovi popud k tomu, aby si všímali více než dosud německo-rakouských problémů v "sudetských zemích". Předběžné lze říci, že Renner a Bauer sympatizovali s úsilím německých sociálních demokratů v Čechách a na Moravě o jazykové administrativní rozdělení Čech, Moravy a Slezska na českou a německou část. Renner se málem chlubil tím, že moravský pakt z roku 1905 ("německo-české vyrovnání") uskutečnil v podstatě jeho návrhy na národnostní matriky. Články českých socialistů např. o úředním jazyku na soudech (Češi tehdy v letech 1907-1909 žádali, aby soudcové v Čechách a na Moravě znali oba zemské jazyky, což by byla výhoda pro

české uchazeče!) L. považoval Renner za protiněmecké. Zase čeští socialističtí autoři považovali Rennerovy úvahy za "protičeské".

Svůj postoj k vlastnímu národu, resp. k německví (nebo k německorakouství) vyjádřili Bauer a Renner v řadě článků a brožur. Z nich jmenujeme u O. Bauera "Deutschtum und Sozialdemokratie" z roku 1907 a "Nationale und soziale Probleme des Deutschtums in Mähren" z roku 1909. Renner zase napsal v letech 1908-1910 tyto brožury: "Der nationale Streit um die Ämter und die Sozialdemokratie" (1908), dále "Der nationale Ausgleich in den Sudetenländer" (rovněž z roku 1908) a "Der deutsche Arbeiter und der Nationalismus. Untersuchung über die Grösse und Macht der deutschen Nation in Österreich und das nationale Programm der Sozialdemokratie" (1910). Oba autoři kritizovali v těchto brožurách německou buržoazii za to, že svou třídní politikou vlastně škodí německému lidu a tím i národu vůbec. Zdá se, že Bauer tu vystupuje více z třídního hlediska, ale zase Renner podtrhoval své německví více jako rakouské, kdežto Bauer zdůrazňoval spojení s Německem. 2/ Renner se ovšem ani nyní nevzdával ideje možnosti a nutnosti německého vedení Předlitavska a celé říše; nadále věřil v celistvost této říše a těžce nesl její otřesené vnitřní i zahraniční postavení.

Renner se cítil příslušníkem německého národa, zastával se jeho "moci a velikosti", ale nepomýšlel na sjednocení říšskoněmeckými Němci. Ve jmenovaných nebo v dalších pracích nedával najevo nějakou povýšenost např. vůči českému národu. Nadále poukazoval na českou obecnou školu a na českou vzdělanost jako na vzor i pro rakouské Němce. Jeden z cílů politiky sociálně demokratické strany mělo být zvýšení kulturní úrovně německého (německorakouského) lidu. 3/ Renner ovšem odmítá české státní právo a zastává se německého obyvatelstva v českých zemích, "které si nenechá nikdy líbit, aby se stalo poddanými jiného národa". České státní právo je podle Rennera "v rukou feudálů a buržoaz-

ních tříd nástrojem české národní expanze". Státoprávní program se prý stal největším neštěstím pro český národ. Češi totiž chtějí zároveň "rakouské státní právo" a chtějí ve spolku s jinými rakouskými Slovany řídit celé Rakousko jako nějakou "slovanskou říši". Česká buržoazie kolísá mezi českým státním právem a rakouským státním právem, ale nechce získat právo samovlády (selbstregierungsrecht), nýbrž usiluje o nadvládu nad druhými.

Rozkol v otázce jednoty odborů v roce 1910 zesílil českoněmecké napětí v rakouské sociální demokracii. Radikálněji, více rozhořčeně reagoval na české "separatisty" Bauer. 4/ Předběžně bych k tomu poznamenal, že na české straně nebylo dost ochoty uznávat, že němečtí demokraté přece jen v zásadních projevech a okamžicích kritizovali nacionalismus své buržoazie. Tak Renner odmítá nářky německých nacionalistů a jejich argumenty o tom, že slovanští nacionalisté jsou horší. Renner odmítá návrhy německých stran na osamostatnění Haliče a Dalmácie, aby se tak stalo Rakousko německým státem a aby bylo možné neněmecké národy (Čechy a Slovinci) lépe "strávit". 6/ Znovu v roce 1911 upozorňuje Renner socialistické (německé) čtenáře na snahy německých nacionalistů využít rakouského státu k podmanění Čechů. Ze složité situace je jen jediné východisko - dokazoval neúnavně Renner: Boj za sebeurčovací právo každého národa, za jednotu a svobodu - a ty zaručí národům nová ústava. 5/ Ve skutečnosti měl Renner nadále i v letech před první světovou válkou na mysli jen autonomii, resp. samosprávu a nikoli sebeurčení národů ve smyslu práva na svobodné rozhodnutí o dalším osudu. Ale o tom až v další kapitole. Rozdíl v názorech Karla Rennera a O.Bauera se projevil v interpretaci obsahu národnostní otázky ve východní Evropě. Renner si byl vědom, že "v Bosně i celém jihu a od Litavy až daleko do Běloruska a lze říci až k Tichému a Indickému oceánu probíhá veliké probuzení národů, velké znovuvzkříšení národů", ale nedovedl z toho vyvodit správný závěr, Renner se neobracel k proletariátu, aby mu

dával za úkol pamatovat na hnutí porobených národů a podporovat je, resp. získávat je za spojence pro socialistický boj: Renner se obracel na vládnoucí kruhy habsburské monarchie, aby je varoval před tím, že "vzniká nový fenomén, probuzení národů, s nimiž se až dosud jednalo jako s národy bez historie a bez významu... Tyto nehistorické národy povstávají a požadují politickou rovnoprávnost, národní sjednocení a národní svobodu." 6/

Zatímco Renner z těchto skutečností vyvozoval nutnost boje za přeměnu a udržení "podunajského státu" i s dynastií, poukazoval Bauer na to, že "revoluční národnostní princip bude uskutečněn až ve velkých sociálních a politických převratech budoucnosti". Bauer zjišťoval, že "všechny revoluce v minulosti byly nejenom sociálními a politickými, nýbrž také národními revolucemi" a že v těchto revolucích bylo uskutečněno "národní rozdělení západní a střední Evropy". Své řádky o očekávaném evropském sociálním převratě, v němž najdou národy svou svobodu nebo sjednocení, psal Bauer na adresu rakouských socialistických stran, které měl spojoval právě zájem o revoluci. 7/

Bauer počítal s tím - jak to napsal v zajímavém pokusu o stručný marxistický výklad dějin Rakouska, že v Evropě nastává od roku 1905 etapa nových převratů a že ve východní Evropě "k tomu tlačí nevyřešená národnostní otázka". "Také Rakousko bude dotčeno těmito převraty... Rakousko se buď přetvoří ve spolkový stát autonomních národů nebo přestane existovat... Revoluční epocha budoucnosti přivede k moci dělnickou třídu a odstraní kapitalistické vykořisťování." 8/ Bauer zde navazuje na Kautského myšlenky, vyjádřené v brožuře "Cesta k moci" z roku 1909 (v níž Kautsky předpokládal, že od roku 1905 jde Evropa a svět vstříc nové revoluční epoše). Bauer vyjádřil přesvědčení, že "v každém případě musíme počítat s možností, že jdeme vstříc období válek, národních povstání a vzniku nových států, politickým a sociálním převratům". 9/ Podobně jako Kautsky věřil i Bauer, že revoluce v Rusku ožije a že demokratizace

obrovské slovanské říše spolu s osvobozením Poláků a
probuzením Ukrajinců zapůsobí i na vnitřní přeměny v
Rakousku. A právě očekávání revoluce vede Bauera k po-
lemice proti Čechovi Meissnerovi, který žádal, aby so-
ciální demokracie "vyřešila" národnostní otázku. Socia-
listé přece nebudou dávat do pořádku dům Habsburků, ne-
budou řešit tam otázku úředního jazyka, jinde založení
školy pro minority. "Význam sociální demokracie spočí-
vá podobně jako jinde ve světě také v Rakousku v tom,
že má připravovat velkou sociální revoluci, v jejímž
dokonání zmizí spolu s rakouským státem také rakouská ná-
rodnostní otázka." 10/

To byla trochu demagogie, protože ve skutečnosti tr-
val Bauer na představě o přetvoření Rakouska v "národnost-
ně spolkový stát", v němž si každý národ měl vytvořit svou
vlastní podstatu, jako mají zvláštní státnost Prusko, Ba-
vorsko a Sasko v rámci německé říše. 11/ Nemusím snad do-
dávat, že takové představy nemohly vyvolávat sympatie pro
program národnostní autonomie. Ještě více demagogicky však
odpovídali čeští sociální demokraté, kteří dříve poukazo-
vali na složitost návrhů na řešení národnostní otázky a
nyní zase kritizovali Bauerův "nezájem" o národnostní otáz-
ku. - Bauer tehdy litoval, že v Rakousku došlo k rozkolu
mezi českými a německými socialisty a že do řad socialis-
tických stran proniká nacionalismus. Co tedy dělat? Bauer
se domníval, že ke smíru s českými "separatisty" není mož-
né dojít dohodou o minoritních školách. Bauer sliboval
"nehistorickým národům", že v rozhodujících chvílích po-
mohou dělníci "historických národů" zajistit jejich "ná-
rodní právo". Ale teď v období příprav konečných bojů je
nutný společný postup bez ohledu na odchylné názory na ře-
šení národnostní otázky. Snad by pomohlo - uvažoval Bauer
- kdybychom vysunuli do popředí sociálně politický akční
program, který by měl být prosazován pomocí masových shro-
máždění apod. - To byla důležitá myšlenka, která však zos-
tala bez ozvěny.

Na rozdíl od Rennera souhlasil Bauer s ideou sebeurčení národů, ale odmítal "demokratickou přirozeně právní interpretaci" této ideje v českých sociálně demokratických časopisech. Bauer v duchu starších Marxových a Engelsových názorů viděl hlavní úkol vítězného proletariátu v "centralizování všech civilizovaných zemí". Rozdíly mezi národy se stírají již za kapitalismu a zmizí úplně za vlády proletariátu. Moderní socialismus sice zpočátku musil navazovat na demokratické požadavky rovnoprávnosti a sebeurčení národů, ale Marx a Engels správně podřizovali - říká Bauer - potřeby národů zájmům evropské revoluce. Z různých Marxových a Engelsových výroků vykonstruoval Bauer závěr: "Internacionalismus nelze rozpustit v požadavcích za národní demokracii, za rovnoprávnost a samovládu všech národů, ale naopak ohraničuje tyto požadavky: internacionalismus znamená podřízení všech zvláštních národních cílů společným třídním zájmům všeho proletariátu..." Bauer se dokonce odvolává na další Marxovy a Engelsovy výroky, aby z nich dokázal možnost a skutečnost, že vítězství socialismu zaplatí některé národy svou existencí. Bauer sice přiznával, že se Engels v jednotlivostech mýlil, ale souhlasil s tímto principem Marxových a Engelsových spisů: buď jít s revolucí nebo se stát součástí kontrarevoluce! 12/

Taková argumentace, usilující dokázat oprávněnost taktické zásady podřizenosti národních úkolů úkolům třídním, nebyla v českých zemích přijata. Tato zásada je ostatně v rozporu s Bauerovými představami o budoucnosti národů za socialismu, vyjádřená ve spise z roku 1907 a znovu v příležitostných článcích. Bauer tu líčí, že sociální vývoj nevede ke splývání národů, nýbrž k jejich "vzájemné diferenciaci". A v duchu této přestavy se ohradil Bauer proti "levicovým tezím" libereckého Strassera, který v roce 1912 vystoupil proti "nacionálnímu křídlu" v rakouské straně včetně Rennera i Bauera. Na Strasserovo stanovisko "Co je nám, revolučním dělníkům, po síle a moci národa?" odpověděl Bauer, že sociální demokracie jde o sílu a moc lidu a nikoli o sílu

narodní buržoazie, že socialistický internacionalismus nesmí znamenat nezájem o osudy vlastního národa. 13/

S výjimkou brožury o dějinách Rakouska jsem tu citoval z článků, které mají převážně ráz politických úvodníků. V diskusi o menšinových školách vystoupil Bauer s dvěma články, z nichž zejména druhý má teoreticko-sociologický charakter: řeší se v něm totiž otázka asimilace. V původním diskusním článku o minoritních školách v "Kampfu" z října 1910 opakuje Bauer své pojetí "přistěhovalců", s kterým vystoupil v knize "Národnostní otázka" v roce 1907. Připomeňme, že Bauer měl na mysli české a jiné "přistěhovalce" do Dolního Rakouska, do Vídně nebo jinam. Protože čeští autoři viděli v tomto termínu německo-nacionální obsah, v/světlil Bauer nejdříve "normálnost" termínu "Einwanderer" v německém jazyce: tímto slovem jsou označováni ti, kdož se přistěhovali odněkud do nového místa, ale zůstávají spjatí s mateřským národem. Nové nacionální prostředí pochopitelně vykonává na přistěhovalce vliv. Přistěhovalci se stávají "kulturními míšenci", o jejichž dalším osudu rozhodují různé vlivy. Mateřské národy se starají o to, aby jejich minority v prostředí jiných národů zůstaly zachovány, ale zároveň usilují o asimilaci cizích minorit na svém území. Odvolávají se na "právo" udržení svých národnostních menšin, ale toto právo je ve skutečnosti "před dějinami neudržitelné". Ekonomická tendence kapitalismu, vyvolávající migraci obyvatelstva, vede ke změně národnosti části příslušníků minorit. Tomu se nedá zabránit, jako se řemeslník nemůže ubránit konkurenci kapitálu. Národní asimilace je ovšem vyvolávána i tlakem, který působí většina na národnostní menšinu: hospodářský tlak, odmítání kulturních prostředků pro minoritu - to vše je asimilace vynucovaná. Socialisté odmítají takové zásady, podle nichž se menšina musí přizpůsobit prostředí.

O tom psal Bauer již ve spise "Národnostní otázka a sociální demokracie" v roce 1907. Autor k tomu poznamenává: "Naše nahlédnutí do nevyhnutelných účinků kapitálistického

rozvoje varuje nás před každým pokusem asimilaci uměle bránit; postoj našeho boje proti kapitalismu, který přivolává přistěhovalce jako vítaný materiál k vykořisťování, zakazuje nám souhlasit s tím, aby přistěhovalec dělníkům, jež nouze přinutila odebrat se do říše cizího kapitálu, byla vnucována národnost kapitalistů." Z tohoto konstatování pak vyplývá Bauerovi závěr: Sociální demokracie by měla usilovat o to, aby příslušníci minorit dostali takové typy škol, které by nebrzdily proces asimilace, pokud to bude nevyhnutelný důsledek proletářského stěhování, ale které by k asimilaci nenutily tam, kde síla přitažlivosti mateřského národa je silnější než nové prostředí. 14/

Bauerovy články o asimilaci vyvolaly v Čechách velké pobouření. V socialistickém hnutí však zastával podobný názor Lenin (viz dále) a příznivě hodnotil Bauerovy studie také Polák L. Wasilewski, který je nazval "prvním vědeckým pokusem o formulaci zákonů asimilace". 15/Vskutku Bauer dokázal na rozboru čísel o přílivu českých rodin do německých okresů českých zemí a do Vídně, že asi 70% přistěhovalců asimilovalo k německví již v první generaci - a to ve věku, kdy dostatek nebo nedostatek školství tento proces nemohl ovlivnit. Z poměrů ve Vídni, kde Bauer zjistil odpor četných Čechů proti německví, vyvodil autor závěr - tolik kritizovaný pak českými publicisty: Odstraníme živnou látku šovinismu, dejme přistěhovalcům vhodné školy, a bude uvolněna cesta k "národní asimilaci". Asimilace může nastat jen jako částečná a pozvolná a v atmosféře mírových styků a vztahů. 16/

V "Závěrečném slovu k otázce minorit" z roku 1911 shrnuje Bauer výsledky diskuse, kterou sám rozvířil. Nejdříve stručně uvedme, že proti Bauerovým návrhům na zvláštní školy pro minority vystupovali v Kampfu nebo v jiných německých časopisech Hartman, Prachensky a Wessely, kdokoli Renner a klub rakousko-německých sociálně demokratických poslanců i ústřední orgán strany s Bauerelem souhlasili.

S návrhem na povinné zařazení výuky němčiny a v němčině na minoritních školách ve Vídni a jinde v německém prostředí souhlasili i čeští socialisté. Ti však byli podrážděni stanoviskem, že minoritní školy nemají asimilaci bránit: viděli v tom projev souhlasu s germanizací minorit. Myslím, že Bauerovi byly neprávem přičítány takové záměry. Zdá se nám, že naopak lze souhlasit s Bauerovým stanoviskem, jak je vyjádřil v citovaném "Závěrečném slově k otázce minorit". Vskutku se většina příslušníků minorit asimilovala. A třeba přiznat Bauerovi, že viděl také opačné skutečnosti, že u části přistěhovalců naopak tlak posiloval národní vědomí, zejména šlo-li v tomto tlaku zároveň o sociálně třídní protiklady. Bauer si uvědomoval, že hněv českých dělníků proti německým úředníkům, kupcům apod. se stával hněvem proti Němcům vůbec. Češi i jiní se bránili proti tlaku hesly o "přirozeném právu", o rovnoprávnosti a vytvářeli z tohoto práva pro své příslušníky povinnost zachovat členství svému národu. Ale má to smysl? - táže se Bauer. Odvolává se na Marxe, domnívá se Bauer, že "před soudnou stolicí historického materialismu neobstojí žádné přirozené právo". Bauer uvádí příklady z Ameriky, aby tak potvrdil nevyhnutelnost asimilace a další svá tvrzení o tom, že "národ není ani pevná substance, ani romantický národní duch, ale je to pospolitosť osudu, kultury a styku, je to komplex sociálních vztahů". Doklady asimilace jako důsledek "ekonomických převratů" nacházel Bauer také v Evropě, např. v Terstu. Dodejme ještě, že Bauer na rozdíl od mnoha jiných německých autorů viděl rozdíly v postavení českých menšin ve Vídni a např. v severočeském hnědouhelném revíru: Komunikace (Verkehrsgemeinschaft) tamnějších přistěhovalců s Čechy je uchráněna před asimilací. 17/

V diskusi o minoritách nepochybně prokázal Bauer hledisko marxistické, zatímco čeští socialisté hájili zájmy vídeňských Čechů vlastně jen etickými principy. Bauer viděl problémy přesněji i pro budoucnost. Věděl, že klesne-li v českých zemích natalita a zesílí-li tam industrializace,

bude příliv českých lidí do Vídně slábnout a česká menšina pak začne podléhat asimilaci rychleji. Nebudou-li Čechy prožívat industrializaci, pak potrvá přistěhovalectví a česká menšina se bude ve Vídni rozrůstat třeba i bez škol. - Z toho ovšem nesmělo vyplývat stanovisko, že Čechům není škol zapotřebí. Bauer takové šovinistické stanovisko nezastával, naopak odmítal násilnou asimilaci. Ovšem i na adresu Bauerovi bychom mohli poznamenat, že např. jihlavským nebo brněnským a jiným "vnitrozemským" Němcům nikdy nepsal, že je čeká asimilace a že se jí nemájí bránit, pokud nebude násilná.

K otázce "národnostní asimilace" se vrátil Bauer ještě v roce 1912. Podnětem mu byl tentokrát článek Ludo Hartmanna, který zásadně odmítal přiznávat českým minoritám ve Vídni samostatné školy. Podle Bauera rozhoduje o průběhu asimilace 1. početnost minority, 2. její relativní velikost (ve městě nebo na určitém teritoriu), 3. její rozdrobenost nebo naopak sevřenost, 4. kulturně jazyková nebo náboženská blízkost nebo naopak odlišnost prostředí, 5. třídní složení minority (postoj jednotlivých vrstev k prostředí) atd. V této souvislosti snad můžeme obšírněji poukázat na Bauerův poznatek o tom, že proletářští přistěhovaleci agrárně domáckého typu se asimilovali o to snadněji a zase přistěhovaleci průmyslově kapitalistického typu o to obtížněji, čím více pokročil hospodářský vývoj v jejich vlasti, čím vyšší byla jejich pracovní kvalifikace a kulturní úroveň. Poněkud jinak se asimilují příslušníci maloměstských vrstev, které se přizpůsobují prostředí rychleji. Kupec v prostředí své minority udrží svou původní národnost, v jiném se hned přizpůsobuje většině. 18/

Vedle těchto objektivních skutečností působí také ideové podmínky asimilace. Je to především ovzduší velkých přeměn společnosti (reformace, revoluce, socialismus). Období imperialismu se svými pokusy o rozvířování národnostních vášní vyvolává protiasimilační úsilí. Z celkové soudobé situace vyvozoval Bauer tyto závěry: Hospodářské, sociál-

ní, politické a náboženské boje ztěžují průběh asimilace. Čím je národ větší, bohatší a kulturnější, tím je větší jeho schopnost přitahovat k sobě minority - nebo opačně zase, tím větší je jeho schopnost bránit své příslušníky v cizím prostředí před asimilací. Skutečnosti z Rakouska vedou konečně ještě k tomuto závěru: Asimilace probíhá snadněji tam, kde minority mají stále slabší příchod svých příslušníků z mateřského národa a čím více roste většina (domácí národ). Asimilace je nezbytný důsledek styku menšiny s většinou. Ale to nic nemá společného s nuceným přihlašováním se k národnosti většiny. Toto národnostní přinucování je výsledkem mocenských poměrů. V demokratické společnosti bude toto nucení bezúspěšné. Sociální demokracie musí každé národnostní přinucování zásadně odmítat.

K česko-německému sporu o organizovanost odborového hnutí se vyslovil v řadě článků také K.Kautsky. V jednom z těchto článků, nazvaném "Nacionalismus" a internacionalismus" se autor udiveně ptá českého socialistického předáka F.Tomáška: Kdeže utiskuje Internacionála malé národy? Vždyť v mezinárodním socialistickém hnutí jsou zastoupeny i "Čechy", dále Finsko jako země se "zvláštní vládou a ústavou" (!), dále Uhry, podobné samostatné postavení mají i Chorvatsko nebo Bosna. 19/

Tu si Kautsky zřejmě neuvědomil, že jeho argumenty by ve skutečnosti dávaly za pravdu "českým separatistům". A sami se tážeme: Bylo Rakousko "státem" - nebo jen "královstvími a zeměmi zastoupenými na říšské radě"? Jak známo, argumentovalo se v mezinárodním dělnickém sdružení s tím, že v rámci "státu" má být socialistické hnutí jednotné. V této souvislosti poukazoval Kautsky na požadavky českých socialistů o organizaci všech českých dělníků, včetně dolnorakouských, aniž je přitom odsuzoval. Kautsky tu správně poukazuje, že v tomto smyslu jsou Češi zastánci personalistického principu. 20/ V novém článku, věnovaném poměrům v socialistickém hnutí v Rakousku, považuje Kautsky za ne-

možné uplatňovat teritoriální princip v sociálně demokratických stranách mnohanárodních států: strana má za úkol přihlížet při propagandě svých konečných cílů k různosti národů daného státu, může tedy uplatňovat uvnitř své organizace personální principy, ale její akceschopnost je dána jednotou bez rozdílu národnosti. Autonomie národů, důležitá pro propagandu, může být v hnutí nebezpečná "v oblasti akce". Sjednotit tyto principy autonomie a centralismu je těžké, ale musí to jít. V závěru svého článku požadoval Kautsky jednoznačně: cílem hnutí musí být striktně centralizovaná společná strana (Gesamtpartei) s účinným jednotným vedením (Gesamtexekution). 21/ Dodejme k tomu, že toto stanovisko je velmi blízké pojetí ruských bolševiků.

24. NÁRODNOSTNÍ PROGRAM ČS.SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE. OD SPOLUPRÁCE K SEPARATISMU (B.ŠMERAL A DALŠÍ)

V prvních sedmi letech nového století platila v československé sociální demokracii slova F.Tomáška (1901): Sociální demokracie, stavíc se proti snahám státoprávním a přijavši za svůj program obrození Rakouska zavedením národnostní autonomie, jedná v plném pochopení našich národních zájmů a potřeb." 1/ Josef Hudec napsal ještě v roce 1908, že "naš národnostní program bazíruje na národnostní autonomii". 2/ Hovořilo se ovšem o nutnosti "objasnění a opravy brněnského národnostního programu z roku 1899 (Šmeral v roce 1907) 3/, ale myslelo se hlavně na nedostatečnost krajského zřízení jako cesty k národnostní autonomii. 4/ Příčinou sporů mezi českými a německými (německorakouskými) socialisty, které vrcholily v roce 1910 roztržkou, nebyl tedy vztah českých sociálních demokratů k Rakousku, nýbrž především vztah k odborům.

V diskusích "o nacionalismu a internacionalismu v odborovém hnutí", které začaly už v letech 1904-1905, zastávali čeští autoři názor o jednotě národní politické a odbo-

rové organizace - tedy o spojení nebo podřízení odborových organizací československé sociálně demokratické straně. V diskusích o jednotě odborového hnutí v Rakousku, přesněji řečeno proti jednotě celorakouských odborů, vystoupil Hudec dokonce s návrhem, aby byly potřeby českého dělnictva vysvětlovány "venku v Evropě". 5/ Vídeňští vůdcové se cítili českou kritikou dotčeni a hodnotili tento "český radikalismus" jako "nacionalismus". A zase Češi odpovídali - jak se to stalo na celorakouském sjezdu strany v Řijnu 1905 ve Vídni - vídeňským soudruhům výčitkami a obviňováním z "germanizace".

Zpráva o vyhlášení ústavy v Rusku v Řijnu 1905 a vůbec výsledky revoluce v Rusku odsunuly do pozadí spory o principy organizovanosti odborů a posílily do jisté míry integrační momenty v celorakouské straně. Zastáncem této linie vztahu českých socialistů ve vztahu k jednotné celorakouské straně byl v roce 1906 B.Šmeral, který ve studii "Co jsou a co chtějí sociální demokraté" považoval brněnský národnostní program za "pozitivní podklad pro národnostní politiku českou a pro spravedlivé řešení národnostní otázky v Rakousku vůbec." 6/ Šmeral přitom upozorňoval na "všeobecnost" dokumentu z roku 1899 a navrhoval nově vypracovat jednotný národnostní program pro celorakouskou stranu. 7/ Svě návrhy na "objasnění a opravu" brněnského národnostního programu opakoval Šmeral i později.

Před rokem 1910 nešlo tedy ve sporech mezi českými a německo-rakouskými socialisty o rozdílný názor na stát a na jeho budoucnost, ale hlavně o principy organizovanosti odborového hnutí a o taktiku boje za "nové poměry v Rakousku". Jenže situace po roce 1907 vyvolávala v prostředí českého obyvatelstva takové nálady, které se obracely nejen proti "starému" Rakousku, ale konec konců proti Rakousku vůbec. A tak mnozí čeští socialističtí publicisté začali vyvolávat proti německo-rakouskému vedení strany polemiky za každou cenu: odmítali nejen návrhy Karla Rennera, ale i práci Otty Bauera, zdůrazňovali sporné otázky taktiky, při-

pojovali se k projevům českých buržoazních časopisů o úředním jazyku a úřednících, vyhlášovali požadavky českých škol ve Vídni atd. 8/ Požadavky za doplnění a rozšíření brněnského národnostního programu na sjezdu československé sociální demokracie v Plzni v roce 1907 byly provázeny novými námitkami a výtkami proti postupu vedení německorakouské strany. Josef Hudec nyní dokazoval, že "české státní právo není středověký feudální útvar" a "český stát by nemusil být hospodářsky slabý". Ale i Hudec souhlasil tehdy s nemožností vytvoření samostatného českého státu, a to "především pro počet Němců". Hudec uznával "národnostní program, který bazíruje na národnostní autonomii", ale neviděl reálnou možnost utvoření "samostatných národnostně ohraničených obvodů". 9/

Nemožnost vzniku samostatného českého státu a tím i nutnost existence monarchie uznával a dokazoval v československé sociální demokracii hlavně B. Šmeral, který nadále odmítal "historické právo" jako protikladné s národnostními poměry v Čechách a "zrazující čtvrt miliónů Čechů ve Vídni". Šmeral viděl budoucnost českého národa zajištěnou "ve spolkovém státě v sobě sjednocených a oproti sobě autonomních národností". Podobně jako Renner nebo Bauer věřil i Šmeral v tuto tezi: "Čím větší je hospodářský obvod, tím rychleji v něm může hospodářský vývoj postupovat, tím rychleji může kráčet ke svému vrcholu kapitalismu a tím příznivější jsou podmínky pro zápasy socialismu." Šmeral přijímal ve svých názorech na řešení národnostních poměrů na Balkáně od Rennera. Podobně jako oni si představoval, že "zdemokratizované Rakousko" bude přitahovat k sobě národy Balkánu nejprve kulturně, a pak i politicky. V tom se prý budou shodovat - psal Šmeral - zájmy koruny, národů a států! V duchu těchto tezí referoval Šmeral na IX. sjezdu československé sociální demokracie v Praze v září 1909 o "národnostní otázce". Šmeral trval na zachování existence Rakouska a žádal jeho přeměnu na základě a) úplné národnostní autonomie pro každou z národností v Rakousku podle principi-

pa personality "v ohledu" národnostně kulturním; b) demokracizace, autonomizace a decentralizace státní správy ve všech ohledech ostatních. 10/

Ke svému referátu se Šmeral připravoval poznáváním zkušeností o vztahu sociální demokracie k národnostní problematice v období 70.-80.let minulého století. Napsal o tom studii "Národnostní otázka v sociální demokracii až do sjezdu Hainfeldského" (v Akademii v roce 1909), z níž tu můžeme uvést některé úvahy, které se týkají taktiky socialistické strany vzhledem k národnému hnutí, resp. ke vztahům mezi národy ve společném státě. Šmeral se domnívá, že až dosud se v rakouské (celorakouské) straně "přeceňují taktické ohledy" v národnostní otázce v tom smyslu, že dosavadní národnostní program je vypracován tak, aby postup strany "vyvolával co nejmenší vzrušení nacionálních nepřátel a co možno nejméně ztěžoval okamžitou agitaci a politickou »situaci«. To považuje za oportunismus. Taktika, která obchází národnostní otázku, nedostačuje. Šmeral ví, že není cílem strany v této době rozřešit národnostní otázku, tj. odstranit národnostní zmatky ve státě, ale národnostní program je nutný pro vlastní řady, kterým hrozí "vzájemné odcizení" a "bratrovražedný boj jednotlivých národností" - což vše může zdržet dělnictvo od konečných cílů. Šmeral upozorňuje na to, že se národnostní program musí vystrážhat tendencí "taktického prospěchu" pro politiku dělnictva jedné národnosti, protože to učiní nepopulární socialistickou politiku v národnosti druhé. Praxi, která ponechává "z taktických důvodů" příslušníkům národnosti, aby si sami vybojovali své požadavky, je škodlivá.

"V národnostně smíšeném státě, ve státě, v němž národnostní problém je nejdůležitějším problémem budoucnosti, musí mít mezinárodnost sociální demokracie zcela pozitivní obsah. To znamená, že na poli národnostním sociální demokraté různých národností nesmějí provádět žádnou oportunisticko-opatrnou »polní práci«, nýbrž zde musí mít sociální demokracie celého státu bez ohledu na národnostní rozdíly jednu vůli, jeden

jeden program, jednu politiku... Jakmile k řešení stane se zralou některá věcně odůvodněná otázka národnostní povahy, musí sociální demokraté přímo za ni se postavit a pozitivně pomáhat k jejímu prosazení. »Dělba práce« má místa nikoli tam, kde se jedná o splnění věcně oprávněného národnostního požadavku, nýbrž tam, kde se jedná o to, čelit výbojnosti měšťáckého nacionalismu. Tu jest na místě a také takticky nejúčinnější, aby dělnictvo každé národnosti s největší rozhodností vystupovalo proti nacionalismu v lůně svého vlastního národa.« Šmeral chce zkrátka a dobře říci, že sociální demokraté musí pomáhat v plnění oprávněných požadavků národa druhého a potírat nacionalismus v řadách vlastního národa. - Politický oportunismus, taktika okamžitého prospěchu, která zapomíná na zásady, vyvolává oportunismus národnostní, "nutí strany, aby braly přílišný zřetel na stanovisko měšťáckých nacionálních odpůrců ve vlastním národě a aby následkem toho se chovaly v národnostních otázkách kolísavě, vyhýbavě, aby hleděly se vymknouti situaci, ve které by musily určitě, rozhodně a zásadně zaujmout věcné stanovisko k politicky akutním národnostním otázkám". Nyní vidíme - stěžuje si Šmeral - "kolik tím trpí idea názorové jednotnosti a jedné politiky proletariátu všech národností ve státě". 11/

Vraťme se nyní k Šmeralově představě o uspořádání národnostních vztahů v Rakousku. Na první pohled je zřejmý vliv Rennerův, ale Šmeralův návrh se nevyjadřoval jasně k návrhu na dělení státní a "národní" správy. Teritoriální princip více zdůrazňoval ještě v roce 1908 L. Winter, který pomýšlel na Rakousko jako na "demokratický spolkový stát národností": "národnostně ohraničená samosprávná tělesa" měla tvořit "národnostně jednotný svaz". 12/ Netřeba snad dodávat, že i tato myšlenka byla vyjádřena Rennerem.

Na české straně tedy nedošlo k hlubšímu rozpracování návrhu národnostního programu pro celorakouskou sociální demokracii. Zdá se, že v českém socialistickém tisku se psalo více o teritoriálním principu a o "dělení" národů

ve spolkovém státě, přičemž problém menšin měl být řešen zvláštním zákonem. Přitom však už nechtěl nikdo v českých zemích považovat za minoritu české obyvatelstvo např. na českém severozápadě. A protože se nevědělo "jak" a hlavně "kde" se oddělovat, raději se o rozdělování mezi Čechy a Němci v českých zemích nemluvalo - a když to požadovali Němci, Češi jejich návrhy a požadavky odmítali.

Ačkoli Šmeral zdůrazňoval na sjezdu strany v roce 1909 zásadu, že sociálně demokratická strana musí "být nositelem národnostní dohody", a že musí existovat a působit v celém Rakousku bez ohledu na národnostní rozdíly a musí mít "jednu vůli, jeden program, jednu politiku", přece jen zvítězilo v československé sociální demokracii stanovisko těch předáků, kteří prosadili samostatnou českou odborovou organizaci a kteří propagovali vůbec "národní" politiku. V naší práci nebudeme řešit příčiny rozkolu u roku 1910 a zjišťovat "vinu" těch či oněch. Spokojme se prozatím s konstatováním, že rozkolu v odborech předcházely spory o české školy ve Vídni a jinde v Dolním Rakousku. Čeští socialističtí publicisté žádali od německých socialistů podporu pro české školy a jejich - u některých domnělý, u jiných ale skutečný - nezájem o minoritní školy považovali za pokus o "asimilaci". 13/

Už jsem se zmínil v předchozích kapitolách o tom, že se v českém i německorakouském sociálně demokratickém tisku začalo po roce 1907 psát z pozic někdy více národních než třídních. Na zásadně odmítavý postoj vídeňského vedení strany v otázce jednoty odborů odpovídali čeští publicisté vášnivou obhajobou práva na samostatné vedení odborů a konec konců i strany. Ve Vídni pak mohli odmítat tyto výčitky poukazem na rozhodnutí kodaňského kongresu Mezinárodního dělnického sdružení z roku 1910 proti separatismu. Vedení strany pak spoléhalo na činnost odstěpené, resp. vyloučené strany českých sociálních demokratů-centralistů. Ti však byli příliš a nebyli s to ani v roce 1910 ani později před r. 1914 získat zájem a sympatie českého dělnictva. "Separatisté" (československá sociální demokracie) mohli napadnout dokumenty

"centralistů" jako projev anacionalismu. Centralisté se sice pokusili rozvinout teoretickou diskusi o národnostní otázce, ale jejich hesla často připomínala stanoviska z 60.-70.let: národnostní otázka byla považována "v nynějším státě v první řadě za otázku správní, na jejímž řešení jsou interesovány třídy měšťácké". 14/ Centralisté sice zdůrazňovali "třídní stanovisko" v národnostní otázce, ale někdy v tom smyslu, že "národní" momenty budou úplně vyřešeny až za socialismu. 15/ Centralistům pak škodilo to, že psali o sobě jako o "rakouských dělnících" a že považovali málem každý projev češství za nacionalismus. Ale zase v autonomistickém (čs.sociální demokracie) tisku vyústila každá diskuse o národnostní otázce v politický souboj proti "germanizátorům" ve Vídni. Pokus F.Poláka o přehled definicí o národě vyzněl jako nepřilíš organický výběr citací ze soudobé sociologie a státovědy. 16/

25. POLÁCI O "POLSKÉ OTÁZCE": NEZÁVISLOSTI, FEDERACE NEBO AUTONOMIE?

Ve sporu o jednotu rakouských (předlitavských) odborů zastávali haličští sociální demokraté stanovisko vídeňského ústředí. Ale zároveň dávali představitelé polských sociálních demokratů v Haliči vždy najevo, že trvají pro budoucnost na vytvoření samostatného polského státu. Už jsem se zmínil o tom, jak si I.Daszyński stěžoval v roce 1910 na malý zájem západoevropských socialistů o postavení nesvobodných národů východní Evropy. Ve svém článku o národnostní otázce v programech východoevropských sociálně demokratických stran v "Sozialistische Monatshefte" z roku 1910 psal Daszyński mimo jiné:

"Ve východní Evropě je národnostní otázka pro sociální demokracie jednou z nejdůležitějších otázek vůbec. Tato otázka sjednocuje i rozděluje politické strany, staví strany před velký počet jednotlivých řešení a nedá se ani odstranit, ani zamlčet. Rakousko-Uhersko, Rusko a Turecko

(podtrženo Daszyńským) ovládají četné národy, které usilují o sjednocení a svobodu... Masy těchto národů bolestně cítí v denním životě tuto národní nesvobodu, která tíží zejména dělnickou třídu." Daszyński pak líčí - a někde dost nabubřele - jak režimy těchto států zasahují proti dělnictvu jednotlivých nevládnoucích národů a jak v důsledku tohoto postupu je "všechn život podmaněného národa nezdravý a abnormální". Ale odnárodnění je dnes nemožné, protože "před našimi očima ožívají vedle »historických« národů také »nehistorické« rolnické národy a usilují o vlastní život".

Daszyński se domnívá, že tentýž historický proces, který vytvořil v západní Evropě sjednocené státy italský a německý, probíhá nyní také na Východě. Daszyński si klade otázku, zda nemůže být přeskočen "tento historický proces", v němž buržoazie i dělnictvo usilovaly o vlastní národní stát, nebo zda se proces vzniku národních států snad zastavil. Daszyński si sice nedovede představit buržoazii na barikádách, ale domnívá se, že měšťáctvo ještě neřeklo poslední slovo. A ani dělnictvu není lhostejná forma státu, v němž mají žít. Autonomie dělnictvu nestačí, hesla o federaci "rovných s rovnými" se Daszyńskému nelíbí. Argumentaci o tom, že malým národům jsou společné velké hospodářské oblasti nutné, Daszyński odmítá. "Nikde ve východní Evropě se národy nezřekly definitivně svého národního státu." 1/

Toto uznávání Rakouska pro přítomnost a vyhlášení polského samostatného státu pro budoucnost se zdálo sociálním demokratům z ruského záboru Polska - SDKPiL - rozporné: viděli ve stanovisku Polské strany sociálně demokratické (PPSD) Haliče a Slezska ve skutečnosti negaci Rakouska. A. Warski, jeden z vůdců SDKPiL, radil PPSD již v roce 1903, aby resignovali z hesel o samostatném polském státě a přijali celorakouský program sociální demokracie: Warski viděl v programu rakouské soc. demokracie potvrzení tezí SDKPiL. 2/

PPSD byla "prorakouská" potud, pokud považovala (až do let 1917-1918) existenci Rakouska za výhodnější vzhledem k "nebezpečí z Ruska". PPSD byla totiž stoupencem oslabení

a rozbití carského Ruska a odmítala oslabovat Rakousko-Uhersko. Takové oslabení viděla i ve snahách polských buržoazních stran vydobýt pro Halič osamostatnění v rozsahu práv uherského království. Protiruské postavení Rakousko-Uherska po anexi Bosny-Hercegoviny haličští sociální demokraté vítali. To je spojovalo s programem a činností PPS-frakce (viz o ní dále), která právě v letech 1908-1909 přemísťovala své orgány do Haliče, aby mohla využít legálních podmínek práce. V Haliči se stávala PPS maloburžoazní radikálně nacionalistickou stranou, která se orientovala na vojenské vystoupení proti Rusku, usilujíc o získání podpory Rakouska, resp. i Německa. Připomeňme jen stručně, že z kruhů nacionalistické PPS vyšel Józef Pilsudski.

Vztah "polské otázky a socialismu" z hlediska pravicevých (nacionalistických) socialistů vysvětluje spis W.Gumplowicze z roku 1908. Autor tohoto spisku vycházel ze skutečnosti, že na obnovení polské samostatnosti ve všech třech zábořech naráz nelze pomýšlet. V Rakousku (Haliči) mají Poláci poměrně výhodné postavení, protože se říše začíná federalizovat a demokratizovat. V Prusku pak není možné o účinném boji za samostatnost ani pomýšlet, protože pruská vláda je příliš silná. Jedinou šanci má boj v ruském zábořu. Základnou příprav tohoto boje může být Halič. Oslabovat Rakousko není ani v národním, ani v sociálním zájmu polského lidu. 3/

"Militaristickou" koncepci "polské otázky" rozpracovával již vzpomenutý J.Pilsudski, který dokonce v letech 1904-1905 vyjednával o válce proti Rusku i s japonskými činiteli a potom zase s Vídní a s Berlínem. Jeho spolupracovník W.Jodko-Narkiewicz propagoval tento plán Pilsudského v brožůře "Kwestja polska wobec zbliżającego się konfliktu Austrii z Rosją".

Tuto koncepci orientace na Rakousko a proti Rusku přijala i PPSD, která se později stala i členem Prozatímního výboru spojených stran nezávislosti - vedeného PPS-frakcí. To bylo na podzim 1912, kdy se všeobecně očekávala válka Rakouska proti Rusku, resp. opačně - a kdy nacionalističtí polští

socialisté spekulovali vůbec s evropskou válkou, v níž Rakousko s Německem porazí Rusko - a zase Francie s Anglií porazí Německo. Zatímco Mezinárodní dělnické sdružení vybízelo v říjnu a listopadu 1912 k boji proti válce, pravcoví polští socialisté viděli jediné řešení právě ve válce. PPS-frakce měla již vybudovanou síť "střeleckých skupin", z kterých vyrostly za první světové války "polské legie" (po boku Rakousko-Uherska a Německa). A právě tato orientace na válku vedla polské sociální demokraty z Haliče (PPSD) k rozhodnutí schválit v parlamentě žádost rakouské vlády o navrhované vojenské rozpočty. Poslanec Jędrzej Moraczewski odůvodňoval postoj PPSP takto: "V Rakousku pokukuje z deseti národů až šest za hranice a jen jedna čtvrtina se drží státu. Kdybychom vnesli do tohoto (rakouského) parlamentu, prosáknutého národnostními spory, socialistickou obstrukci, pak by to znamenalo konec parlamentu i státu. Rozbíjení tohoto parlamentu je sabotáž, to je ničení továren a pracovních nástrojů. Bylo by to snadné udělat, ale není lehké vzít si za to odpovědnost." 4/

Upozornil jsem již na to, že v řadách Polské socialistické strany (PPS) došlo v roce 1906 k rozkolu, když mladí prosadili změnu kurzu ve straně a "staří" se odtrhli a založili PPS-frakci (původně PPS-revoluční frakce), kdežto "mladí" přejmenovali stranu na PPS-levice. Představitelé PPS-levice uznali tedy v letech 1905-1906 pod dojmem revolučního hnutí v Rusku nutnost spolupráce s ruským proletariátem a místo hesla "odtrhnout se od Ruska" vytyčovali program "státoprávního osamostatnění naší země" v rámci společné ruské republiky. Část představitelů PPS-levice ovšem považovala takové řešení za "minimální program". Viděli v autonomii Polska v rámci společné republiky přechodnou etapu ke konečnému cíli samostatné polské republiky. Diskuse PPS-levice o státoprávním uspořádání Poláků byla velmi bohatá a bylo proneseno dost rozmanitých a zajímavých námětů. Zdá se, že PPS-levice jako celek měla na mysli osamostatnění etnografického Polska nejdříve cestou autonomie nebo federativního státu. Nadále

se viděla v příští polské republice nejvýhodnější politická forma, odpovídající zájmům polského proletariátu - ale pro přítomnost se doporučovaly požadavky autonomie a federalizace společného ruského státu včetně jeho decentralizace.

Z teoretických úvah o "národnostním" programu (resp. o taktice ve vztahu k heslu společné ruské demokratické republiky PPS-levice) zaujmou úvahy H.Waleckého, který vycházel z tezí o zesílení národnostního útisku za kapitalismu a o tendenci k národnímu státu. Cílem polského revolučního hnutí je sjednocení Poláků ve svobodné a samostatné republice, k níž vede cesta přes demokratickou přestavbu daných států, konkrétně Ruska, přes likvidaci jeho byrokratického centralismu. Ve federativním (spolkovém) státě budou mít Poláci "vydělenou autonomní oblast s ústavním shromážděním". Walecki zřejmě vychází z Kelles-Krauzovy teorie národnostní otázky, ale na rozdíl od Krauza přejí si spolupráci s revolučním hnutím v Rusku: považuje ji za nutnou.

V diskusi o programu PPS-levice vystoupil se zajímavě formulovaným návrhem S.Grabowski (pseudonym Michael Górski): na troskách carské říše měly být vytvořeny "demokraticko-republikánské sjednocené státy východní Evropy", v nichž by bylo Polsko (ale sjednocené ze všech tří záborů) jedním z členských států. 5/

Návrhy PPS-levice na přeměnu carského Ruska a na zařazení Polska do společné ruské republiky se zdály směšné Ig. Daszyńskému, který ostatně odmítal i rakouský program přeměny habsburské monarchie. Daszyński se posmíval představě, že by na místě carského Ruska mohla existovat taková státnost, ve které by žilo vedle sebe na sto "zkonfederovaných" národů. 6/ Ale představitelé PPS-levice se nedali zmást těmito posměšky - a naopak sami odbývali ironií jak Daszyńského, tak i Warského nebo Luxemburzovou - a nadále přemýšleli o podmínkách příštího soužití Poláků s jinými národy východní "federace", resp. "federace republik". Přestávají se obávat

centralizace a rozeznávají od roku 1910 centralizaci starého carského režimu (proti kterému je nutné usilovat o decentralizaci) a tendenci revoluční republiky k centralizaci státní moci, v jejímž rámci budou vykonávat Poláci nebo jednotlivé národy širokou autonomní správu. To byla myšlenka, která sblížovala nebo mohla sblížit PPS-levici s SDKPiL.

Polští sociální demokraté z ruského záboru (SDKPiL) odmítali ideu nezávislosti Polska nadále jako utopickou a kritizovali PPS-levici za "nedůslednost". Autonomie Poláků neměla být jen přechodem k nezávislosti polského státu, ale naopak centralizovaná ruská republika měla být začátkem celoevropské nebo celosvětové organizace socialistické společnosti. Názory SDKPiL na zařazení Poláků či Polska do revolučního Ruska formulovala v řadě článků opět R. Luxemburgová. Ta viděla v programu decentralizace státu (jak o ní mluvila PPS-levice) rozbití hospodářských pout, resp. i poškození výroby, výměny apod. Vznik malých národních států by podle Luxemburgové způsobil vzrůst národnostních protikladů, rozbitel by jednotu dělnické třídy různých národností atd. Tak psávali i další teoretikové SDKPiL. 7/

Řešení "polské otázky" si představovala R. Luxemburgová v podobě autonomie v rámci společné a centralizované demokratické (ruské) republiky. V seriálu článků "Národnostní otázka a autonomie" z let 1908-1909 shrnula autorka své starší představy a doplnila je novými argumenty. Idea práva na osamostatňování národů je "perspektivou návratu od velkokapitalistického rozvoje ke středověkým státečkům". Idea sebeurčení národů je v rozporu s vývojem kapitalismu, protože pokus o rozbití dosavadních států na jejich národnostní části (na malé státečky) je beznadějný a reakční. Rozvoj velkých kapitalistických států učinil právo malých (podtrhla Luxemburgová) národů iluzorní. Vycházejíc z představy, že malé národy nemohou žít v období imperialismu, jako ekonomicky nezávislé, odmítala Luxemburgová usilovat o státní nezávislost a navrhovala řešit je... a postavení auto-

nomií. Přitom ale odmítala federalismus, který chce daný stát nejdříve rozdělit a pak části opět volně spojovat. Federalismus považovala Luxemburgová za umělý výtvor monarchismu a za pozůstatek středověkých časů nebo za anarchistický bakuninismus - tedy za nacionalismus, proti kterému je třeba stavět ideu sjednocení všeho proletariátu daného státu. 8/

Zajímavé nebo spíše zarážející je pojetí územního rozsahu polské autonomie v příští ruské revoluční republice. Připomeňme nejdříve, že PPS-frakce (nacionalisté) myslila na obnovu historického Polska v hranicích 1772 nebo i víc (jak proti Rusku, tak i proti Východnímu Prusku). Příslušníci PPS-levice často připomínali etnografické Polako anebo si přáli těsné sblížení Litvy s Polskem v rámci společného federativního Ruska. Ale Luxemburgová se obávala udělit samostatnou autonomii pro Litvu a Býlou Rus (historickou Litvu - podle ruské nomenklatury "severozápadní země"), protože by prý polské vlastnické třídy měly v autonomní Litvě a v Bělorusku takovou supremaci, jež by přivodila podobné poměry jako v Haliči (nadvládu Poláků nad Ukrajinci ve východní Haliči). Kulturní převaha polského živlu v historické Litvě by směřovala ke spojení Litvy a Bílé Rusi s Kongresovkou, ale tuto společnou autonomii si Luxemburgová rovněž nepřaje. 9/ Vidíme, že Luxemburgová si představuje příští revoluční demokratické Rusko jako třídní stát, který ponechává polským velkostatkářům nadvládu v Litvě a v Bělorusku! Proč tedy vytýkala příslušníkům PPS jejich ideu polské nezávislosti právě argumentem o třídním charakteru sjednoceného Polska?

SDKPiL vstoupila v roce 1906 do řad SDDSR, ale po roce 1910 prožívala takový rozkol ve svých řadách, že její vliv na formování vědomí polského dělnictva o příštím vývoji polské státnosti byl málo účinný.

VI TEORIE NÁRODNOSTNÍ OTÁZKY V PŘEDVÁLEČNÝCH LETECH.

Balkánské války z let 1912-1913 se ukázaly "novou kapitolou novodobých dějin" (viz dále Leninovo hodnocení) nejen z hlediska balkánských národů, jež definitivně zlozily jeho tureckého panství na Balkáně, ale ve skutečnosti jsou léta 1912-1913 i začátkem nové kapitoly světových dějin. Již před říjnem 1912, kdy vznikla první balkánská válka, žila Evropa ve znamení příprav k válce. Balkánské války pak ještě více prohloubily rozpory mezi velmocemi, rozdělené již na Trojspolek a na Trojdohodu. Výsledky první balkánské války podráždily především Rakousko-Uhersko, které už dávno cítilo, že samostatné Srbsko je jeho novým "pie-montem".

Vzpomněli jsme již v minulých kapitolách, že Mezinárodní dělnické sdružení sledovalo prohlubování těchto rozporů mezi velmocemi a nabádalo proletariát všech evropských národů k boji proti válečným přípravám. Postupně od stuttgartského kongresu se zaměřovala pozornost Mezinárodního dělnického sdružení a jeho Socialistického byra nejen k otázce "bojů mezi státy", ale i k otázce národů a jejich postavení. Zejména situace na Balkáně dávala podnět k novému přemýšlení o tom, jaké směrnice má dávat mezinárodní socialistické hnutí k hodnocení vztahu mezi národy, za jakých okolností má proletariát dotyčných národů usilovat o jejich rovnoprávnost nebo i samostatnost. K tomu lze předběžně poznamenat, že ani němečtí socialisté neměli již sympatie k mladotureckému režimu.

První balkánská válka, v níž Balkánský spolek (Srbsko, Černá Hora, Bulharsko a Řecko) porazil Turecko, vyvolala zvýšený zájem o národnostní problematiku v Rakousko-Uhersku a v Rusku. V projevech Rennerových a Bauerových, Mađara Kunfiho, Čecha Šmerala a také v článcích V.I. Lenina se často setkáváme s odkazy na události na Balkáně a na jejich důsledky pro další vývoj v Rakousko-Uhersku nebo i v Rusku. Vítá-

ství Balkánského spolku nad Tureckem posílilo zejména sebevědomí rakousko-uherských Jihoslovánů, kteří nyní ještě více přijímali ideu společného jugoslávství - samozřejmě proti Vídni a Pešti. Není naším úmyslem líčit v následujících kapitolách podrobně nálady lidových mas Jihoslovánů nebo Čechů z let 1912-1913 a spokojíme se předběžně s konstatováním, že v sociálně demokratickém tisku se na přelomu let 1912-1913 konstatovalo: Okovy národnostního útisku padají v Turecku, padnou i v Rakousko-Uhersku.

V takové situaci bylo neobyčejně důležité, jaké stanovisko zaujmou sociálně demokratické strany k národnému, někde a někdy už osvobozeneckému hnutí. Záleželo jistě v první řadě na postoji socialistických stran vládnoucích národů, ale neméně důležitý byl i postoj stran malých nebo nerovnoprávných národů k nacionálnímu šovinismu vlastní buržoazie, která tehdy navrhovala své národnostní programy.

V této části začínám opět nejdříve ohlasem "balkánské otázky", resp. balkánských válek 1912-1913 v Rakousku a v Rusku a připojuji i stanoviska jihoslovanských, resp. balkánských sociálních demokratů, pak přecházím k názorům rakouských, maďarských a českých socialistů na poměry v habsburské monarchii a končím kapitolou o národnostním programu v Sociálně demokratické dělnické straně Ruska (Stalin, Lenin).

26. OHLAS BALKÁNSKÝCH VÁLEK 1912-1913

(O.BAUER, V.I.LENIN, J.DEMETROVIĆ, D.TUCOVIĆ)

Naděje západoevropských liberálů a socialistů, skládané v režim mladoturků, netrvaly dlouho. Opatření mladoturků nespĺňovala očekávání jednotlivých národností osmanské říše. V roce 1910 vybuchlo povstání Albánců, ozývali se arabští Libanonci a na začátku roku 1911 se začalo psát v evropském tisku i o novém hnutí v Makedonii. "S možností

rozpadu Turecka se dnes (jaro 1911) počítá v Londýně i v Berlíně, ve Vídni a v Římě. Dědicové zbrojí k boji o rozdělení dědictví" - tak komentoval situaci Otto Bauer začátkem března 1911 v časopise "Der Kampf". 1/ Bauer se s tímto zjištěním nespokojuje a v duchu závěrů kodaňského kongresu z roku 1910 studuje prohlubování rozporů mezi imperialistickými velmocemi vůbec a zejména ve vztahu k Balkánu. Revoluční události v Turecku, Persii a v Číně utvrzovaly Bauera v přesvědčení, že brzy bude dán "signál k útoku osvobozovacího boje evropského proletariátu". 2/ Bauer vyzývá k protestům proti militarismu nejen cizích velmocí, ale především doma v Rakousku. Povinností socialistů (rakousko-uherských) musí být zabránit expanzi na Balkán a prosadit uznání práva na sebeurčení balkánským národům, které žádáme i pro své národy. Povede-li cesta od mladoturecké revoluce k válce Evropy o Turecko, pak bude jejím neodvratitelným důsledkem evropská revoluce. 3/

Válku Itálie proti Turecku na podzim 1911 (přepadení Tripolis) komentoval Bauer jako "předposlední akt tragédie osmanské říše". Bauer to neříká s lítostí, ale obává se možnosti evropské války. Věřící však, že se právě na "východě" - v Turecku až v Indii a dokonce i v Číně - probouzejí milióny lidí, kteří svým vystoupením zviklají základy starého světa. 4/

V průběhu roku 1912 se stávalo stále více zřejmé, že balkánské státy chystají válku proti Turecku s cílem rozdělit se o jeho evropské území (Trákii, Tesálii, Epiros a hlavně Makedonii). Dne 18.října 1912 vyhlásily Černá Hora, Srbsko, Bulharsko a Řecko Turecku válku. Dne 4.prosince 1912 - k překvapení celé Evropy - Turecko kapitulovalo.

Příprava války balkánských států vyvolávala v dělnickém hnutí obavy z možnosti velké evropské války. Proto se také krátce po vyhlášení války sešlo Mezinárodní socialistické byro (28. a 29.října 1912 v Basileji), aby posoudilo situaci a vyzvalo k zesílení boje za mír. Socialistické byro sice uznávalo - čteme o tom v její rezoluci z 29.října 1912 -

oprávněnost úsilí balkánských národů o nezávislost a o garancie pro všechny části balkánského poloostrova, ale bylo přesvědčeno o tom, že tyto cíle lze dosáhnout bez krvavé války. Socialistické byro odsoudilo dynastické ambice vládců balkánských států i intriky velmocí, hlavně Rakouska a Ruska, kterými byl brzděn regenerační proces v Turecku, resp. které si dávaly za cíl uvrhnout balkánské národy do nového područí. Rezoluce ukazovala na možnost vyřešit sporné otázky na Balkáně provedením všeobecné demokratizace a spojením balkánských států včetně Turecka v boji proti agrární oligarchii.

Socialistické byro rozhodlo svolat na 24. listopadu 1912 do Basileje mezinárodní socialistický kongres, který měl řešit "Mezinárodní situaci a jednotnou akci proti válce". Kongres byl mimořádně navštíven a delegáti přijali naprosto jednomyslně rezoluci, shrnující dosavadní výsledky boje proti možnému rozšíření války a ukládající jednotlivým stranám a mezinárodnímu hnutí jako celku nové úkoly. Kongres především vyslovil obdiv postoji sociálně demokratických stran balkánských zemí, které odmítaly válku a setrvaly na ideji spolupráce a federace. Po válce čeká balkánské socialisty úkol - říká se v rezoluci - postavit se proti nacionálnímu šovinismu, proti znásilňování Albánců nebo Turků a proklamovat sbratření všech balkánských národů včetně Albánců, Turků a Rumunů. Sociálně demokratickým stranám v Rakousko-Uhersku byl uložen tento úkol: účinnými akcemi zabránit útoku habsburské monarchie proti Srbsku a v budoucnu vydobýt pro jihoslovanské národy žijící uvnitř rakousko-uherské monarchie právo na demokratickou samovládu (Selbstregierung). Sociální demokraté Rakousko-Uherska a Itálie měli dále za povinnost více se zajímat o albánskou otázku: Albáncům bylo přiznáno právo na autonomii, ale nesměli se stát nástrojem nebo obětí rakousko-uherských nebo italských dobovatelských choutek. Zabezpečení samostatného vývoje albánského národa se vidělo v jeho postavení autonomního člena demokratické balkánské konference. Rezoluce dále se zmiňuje o postoji ruského revo-

lučního proletariátu, upozorňuje na úkoly západoevropského proletariátu v souvislosti s možností rozpadu tureckého panství také v Přední Asii atd. 5/

V Rakousku reagoval v duchu basilejské rezoluce opět především O. Bauer, který nejdříve vysvětlil vztah socialismu k válce vůbec, rozebral motivy staršího protiruského zaměření a tak dokázal, že "socialismus už nemusí vést boj proti carismu válkou proti Rusku, ale podporou revoluce v Rusku a boje balkánských národů o jejich samostatnost". Bauer si je vědom toho, že Marx (správně Engels) viděl v 50.-60. letech jediné východisko ve válce proti Rusku, ale zároveň připomněl jeho zmínku z roku 1853 o možnosti řešit poměry v Turecku buď obnovou řeckého císařství, resp. vytvoření federativní republiky slovanských států. Tuto dávno Marxovu (Engelsovu) zmínku komentuje Bauer takto: "Zdá se, že v nedaleké době (Bauer ještě nevěděl, jak válka skončí) bude Cařihrad hlavním městem svobodných balkánských národů." 6/

Válka balkánských národů proti Turecku na podzim 1912 zesílila Bauerův zájem o "jihoslovanskou otázku" (které se časopis "Der Kampf" věnoval ostatně již dříve) a o Balkán. V listopadu 1912 připravil Bauer k vydání spisek "Der Balkankrieg und die deutsche Weltpolitik", který je pokusem o marxistickou analýzu poměrů na Balkáně. Tato studie proto zaslouží naší podrobnější pozornosti. Autor v ní dával zdařilou charakteristiku balkánských poměrů i zájmů velmocí o "turecké dědictví". Bauer nejdříve vysvětlil "Boj o Makedonii", potom "boj o Albánii", vylíčil průběh první balkánské války a porážku Turecka a rozebíral příčiny zájmu Německa o Turecko, resp. o Přední Asii. Dobyť Makedonie balkánskými státy považuje Bauer za "buržoazní revoluci, za rok 1879 nebo 1848" pro obyvatelstvo této země. "Dobyť Makedonie křesťanskými balkánskými státy znamená velký historický pokrok: osvobození makedonských sedláků z vykořisťování od tureckých feudálních pánů, rozšíření příliš těsných a sešněrovaných hranic křesťanských balkánských států, dále

osvobození tureckých sedláků Anatolie od nesmírných vojenských a daňových povinností, které musili snášet, aby ubránili panství 15.000 tureckých velkostatkářů v Makedonii. Tento historický proces by se prosadil již dříve, kdyby nebyl brzděn z jedné strany vzájemnými národnostními boji křesťanských balkánských národů a z druhé strany zásahy velmocí, které prodlužovaly život Turecka, protože se nemohly shodnout na rozdělení jeho dědictví." 7/

Překážkou kulturního rozvoje Makedonie byli kdysi řečtí obchodníci, statkáři a kněží (fanarioté), kteří chtěli v Makedonii (a jinde v Trácii) uskutečňovat řeckou "velkou ideu" - velkořecký stát. Ale v Makedonii žijí převážně Slované, přičemž zejména existovalo silné spojení Makedonců s Bulharskem. Mnoho Slovanů z Makedonie se stalo důstojníky, úředníky, učiteli, lékaři, právníky, obchodníky, řemeslníky v Bulharsku - konstatuje Bauer. Ještě větší je počet makedonských sedláků, kteří se stěhují do Bulharska, tam vydělávají a pak se vrací zpět do vlasti. Je pochopitelné, že makedonská inteligence, která se usazuje v Bulharsku, nabývá bulharské národní citění a doma v Makedonii bojuje proti řeckému patriarchátu a za bulharský exarchát. Bulharský stát podporuje církev i školy bohatými peněžními prostředky. - Bauer pak popisuje, jak se jednotlivé národy pokoušely zakládat v Makedonii své organizace a také bojovné družiny-bandy. Do boje o církev a školy se připojila i srbská buržoazie, později zasahovali i Rumuni atd. Turci boje potlačovali, ale "bandy" se začaly spojovat ke společnému boji protu Turkům a v roce 1903 přerostl jejich boj v revoluci Makedonie proti Turecku. Ale velmocí, především Rusko a Rakousko, zasáhly, protože si nepřály rozpad Turecka.

Bauer dále líčí provedení mladoturecké revoluce. Opatření nového tureckého režimu se nelíbila křesťanským rolníkům Makedonie, stížnosti proti Turkům byly ochotně slyšeny v Sofii, Bělehradě v Athénách. Tak vznikaly podmínky sjednocení balkánských států proti Turecku. Bauer samozřejmě přihlíží k dalším důležitějším okolnostem, usnadňujícím společný po-

stup balkánských států, ale nás tu zajímá především celkové hodnocení vývoje a výsledků první balkánské války. Bauer nejdříve obdivuje statečnost armád bulharské a srbské, které bojovaly za národní svobodu a sjednocení - za osvobození Balkánu od dvojitého útlaču: tureckého feudalismu a evropského kapitalismu. Bauer vítá vítězství balkánských států, které znamená nejen zrušení tureckého feudalismu, ale zároveň i vytvoření velkého, jednotného a politicky samostatného hospodářského celku. Bauer srovnává tuto skutečnost s důsledky revolucí a válek Itálie a Německa z let 1848-1871 a považuje situaci na Balkáně za "revoluci shora". Spolek balkánských knížat pochopitelně neznamena tolik, co by přineslo uskutečnění demokratické federativní republiky balkánských národů. Ale další kapitalistický vývoj stvoří podmínky k cestě od "polovičaté" k "celé revoluci". 8/

Ve studiu balkánské problematiky pokračoval Bauer i později. V řadě článků rozebral poměry na Balkáně, vzájemné vztahy balkánských států a mezi velmocemi, rakouskou a ruskou "balkánskou politiku" atd. Bauer vidí, že na Balkáně jde sociální převrat ruku v ruce se vznikem nových států: po rozbití tureckého cizího panství se rozšiřují národní státy. A zdá se, že Bauerovi je trochu líto, že došlo k druhé balkánské válce. Její průběh mu dal podnět k tomu, aby vyličil příčiny sporů mezi Bulhary a Srby. Bauer se domnívá, že Bulhaři vložili a zaplatili v první válce proti Turecku více než jiní. Ale na druhé straně upozorňuje na nesrovnalosti bulharských argumentů: proti Srbsku žádají uplatnění národnostního principu, proti Řecku zase uplatňují hospodářské potřeby spojení s Egejským mořem. "Obtížná otázka - vzdychl Bauer - kdo má v tomto sporu pravdu." Mrzí ho, že se Balkán stává znovu zdrojem napětí. Hlavně pak upozorňuje na důsledky srbského sebevědomí pro Rakousko-Uhersko. Postavení Rakousko-Uhersko se zhoršilo i v důsledku aspirací Rumunska na tři milióny transsylvánských Rumunů. Bauer se znovu vrací k myšlence o síle "národnostního principu", o němž psal již v brožurě "Der Balkankrieg...",

a říká: "Dnes opět vidíme, jak národnostní princip působí proti nám (rozuměj proti Rakousku - J.K.) v hroziící jiho-slovanské otázce, v komplikaci našich vztahů k Rusku pro otázku polskou a ukrajinskou - a brzy snad i v probuzení iredenty v rumunském Sedmíhradsku." 9/

K podobným závěrům o tom, že balkánské války rozvířily národnostní otázku, došli i ruští marxisté. Ti se zajímali o poměry a zejména pak o války na Balkáně jak doma v Rusku, tak i v emigraci. Ruští sociální demokraté vystupovali ještě před listopadem 1912, kdy k tomu byli vyzýváni basilejskou konferencí Mezinárodního dělnického sdružení, proti válečným plánům careké vlády a nacionalistického "osvoboditelským" náladám ruské buržoazie. V protiválečných projevech ruského sociálně demokratického tisku zaujímají významné místo články V.I. Lenina, který psával ze svého tehdejšího pobytu v Krakově do právě založené "Pravdy". V těchto článcích odhaloval Lenin štvání nebo fráze ruské nacionalistické publicistiky o "svaté povinnosti" Ruska "osvobodit" balkánské Slovany. Lenin a další ruští sociální demokraté tehdy poukazovali na to, že monarchisté i kadeti připravují ruskou veřejnost k účasti Ruska na dělení kořisti po Turecku. Zvýšenou pozornost evropského tisku k vývoji události na Balkáně (ještě před zahájením první balkánské války) komentuje Lenin takto: "Balkán je dne středem všeobecného zájmu. A to je pochopitelné. Pro celou východní Evropu odbíjí možná hodina, kdy samy národy řeknou své svobodné a rozhodné slovo." A proto Lenin odmítá zásahy evropské i ruské diplomacie - konzervativní i liberální - do poměrů na Balkáně. Vždyť "ani ta »nejliberálnější« Evropa nepřinese Balkánu nic jiného než hnilobu a stagnaci. Právě »Evropa« se brání ustavení balkánské federativní republiky". 10/

Vycházejí z přesvědčení, že "nejpalčivější otázka současné politiky je balkánská otázka a poměr »Evropy« k této válce", pokračoval Lenin v kritice buržoazního ruského tisku všech politických skupin, které tehdy v říjnu 1912

"štvaly proti Rakousku" a žádaly od vlády provádění "vlastenecké politiky". Proti "tirádám o slovanských úkolech Ruska" staví Lenin politiku "pro úplné sebeurčení národů, pro úplnou demokracii, pro osvobození Slovanů od každého (L.) protěžování »velmocemi«". Lenin odmítá wszeliké projevy a rezoluce pro "osvobození Slovanů" válkou. "Skutečná svoboda (L.) slovanského rolnictva na Balkáně, stejně jako rolníka tureckého, může být zaručena jediné úplnou svobodou uvnitř každé (L.) země a úplnou a důslednou federací demokratických států." 11/

Nástup vojsk balkánských států byl tak překvapující, že se to zdálo i vojenským odborníkům v Evropě nepochopitelné. Válka byla prakticky rozhodnuta již v prvních 10-14 dnech ve prospěch spojenců. Lenin komentoval zpravodajství evropského tisku těmito slovy: "Už i buržoazní tisk celé Evropy, který z reakčních a zistných důvodů obhajoval pověstný status quo (dosavadní, nezměněný stav) na Balkáně, teď jednomyslně přiznává, že nastala nová kapitola světových dějin." Pod dojmem těchto zpráv o "obrovských vítězstvích" balkánských vojsk a o "nesporné porážce Turecka" soudil Lenin, že "spolek čtyř (balkánských - J.K.) států se stal faktem" a že heslo "Balkán - balkánským národům" je "už (L.) splněno". Když Lenin přebíral hodnocení výsledků první balkánské války jako "novou kapitolu světových dějin", měl na mysli tuto skutečnost: "Ve východní Evropě - Rakousko, Balkán, Rusko - nebyly stále ještě odstraněny značné pozůstatky středověku, které nesmírně brzdí společenský vývoj a růst proletariátu. Nebyl tu ještě odstraněn absolutismus (neomezená samovláda), feudalismus (držba půdy a výsady feudálních statkářů) a národnostní útlak."

V další části citovaného článku "Nová kapitola světových dějin" připomíná Lenin program socialistů balkánských zemí v národnostní otázce - totiž heslo federativní balkánské republiky. Celkové poměry na Balkáně a v tom zejména slabost demokratických tříd a sil v jednotlivých balkánských zemích (především pak málo početný proletariát

atd.) způsobily, že tendence ke spojení balkánských národů se prosadila jako "spolek balkánských monarchií". Ale i tak se "vyřešení národnostní otázky na Balkáně značně přiblížilo", soudil Lenin, který okamžitě upozorňoval na to, že "z celé východní Evropy zůstává teď nejzaostalejším státem jedině Rusko". Ačkoli tedy se spolek balkánských států uskutečňoval jako spolek monarchií a nikoli republik, ačkoli vznikl tento spolek jako /výsledek války a nikoli v revoluci, přece jen "byl učiněn velký krok k vymýcení pozůstatků středověku v celé východní Evropě". A tato skutečnost považoval Lenin za důležitou i pro další vývoj v Rusku, kde je teď "nejvíce pozůstatků středověků". Buržoazní nacionalisté v Rusku sice jásali nad výsledkem války, ale Lenin na jejich adresu napsal: "Předčasně jásáte, páni nacionalisté! Tento krok je namířen proti (L.) vám..." 12

Zájem ruské společnosti, resp. ruských politických stran o "osvobození Slovanů" je Leninovi popudem k tomu, aby upozorňoval na šovinismus "ruského národního vědomí" kadetské strany, která se rozplývala nad "slovanskými úkoly" a přitom souhlasila s domácí skutečností útlaču neruských národů. Lenin proto upozorňuje, že skutečná demokracie nestaví Slovana proti Turkovi, a že třeba stavět slovanského a tureckého rolníka proti tureckým a slovanským statkářům a bašibozukům. 13/ Ruští sociální demokraté tedy vítali sociální důsledky první balkánské války - měli bychom ale říci, že šlo teprve o možnosti, a nikoli o skutečnost - ale zároveň upozorňovali čtenáře svého tisku na "hrůzy války" - na "hromadné vybíjení" vojáků (tureckých) apod. 14/

Konec první fáze tažení vojak balkánského čtyřspolku proti Turecku - dobytí Makedonie - komentoval Lenin v článku "Sociální význam srbských a bulharských vítězství" slovy O. Bauera: "Dobyti Makedonie Bulharskem a Srbskem znamená pro Makedonii buržoazní revoluci, jakýsi rok 1789 nebo 1848... tato slova rakouského marxisty Otty Bauera uka-

zují v kostce hlavní podstatu nynějších událostí na Balkáně." Lenin totiž viděl hospodářskou zaostalost Makedonie a vůbec balkánských zemí, pozoroval tam "silné pozůstatky nevolnictví, středověké závislosti rolníků na feudálních statkářích" atd. Toto konstatování platí především pro Makedonii, kde statkáři byli Turci (spahiové), kdežto rolníci jsou Slované a křesťané. Vzhledem k těmto poměrům "znamenají tedy vítězství Srbů a Bulharů podlomění feudalismu v Makedonii, znamenají vytvoření více méně svobodné třídy rolníků vlastnicích půdu, znamenají zajištění celého společenského rozvoje balkánských zemí, který byl brzděn absolutismem a feudálními vztahy". A tak zatímco ruští buržoazní (ale také i jihoslovanští sociální demokraté!) publicisté psali "o národním osvobození Balkánu", zdůrazňovali sociální demokraté v Rusku hlavně "hospodářské osvobození". 15/

Lenin tím nechce tvrdit, že balkánská válka už provedla takové hospodářské osvobození, a naopak upozorňuje na to, že "budou-li národy nadále utiskovány statkáři a balkánskými monarchy, potrvá v té či oné míře i útlak národnostní". Teprve "úplné osvobození od statkářů a absolutismu by naprosto nevyhnutelně přineslo národní osvobození a úplnou svobodu sebeurčení národů". Takové osvobození sociální a národnostní by přinesla jen revoluce. "Kdyby byla Makedonie osvobozena revolucí, to je bojem srbských, bulharských i tureckých (L.) rolníků proti statkářům všech (L.) národností (i proti statkářským balkánským vládám), pak by osvobození stálo balkánské národy jistě stokrát méně lidských životů než nynější válka. Osvobození by bylo dosaženo jistě za nepoměrně menší cenu a bylo by nepoměrně dokonalejší."

Z dalších slov Leninova článku vyplývá, že autor nepovažuje výsledky první balkánské války za "osvobození Slovanů", jak se tehdy psávalo v evropském tisku. "Skutečné a úplné osvobození balkánských národů", které hájí "jediné dělnická demokracie", spočívá "jedině v důsledně provede-

ném hospodářském a politickém osvobození rolníků (L.) všech balkánských národů", které "může odstranit možnost jakéhokoli národnostního útlaču". 16/

Na rezoluci basilejského kongresu Mezinárodního dělnického shromáždění z 25. listopadu 1912 reagoval Lenin mimo jiné tím, že v "pokynech pro vypracování prvního programu dělnického řečníka v nově (IV.) svolané dumě" dával za úkol dotknout se zejména i "balkánské války", totiž mezinárodní situace a zahraniční politiky Ruska. Rečník v dumě měl upozornit na heslo balkánské federativní republiky, odmítnout slovanské-turecké nepřátelství, zdůraznit svobodu a rovnoprávnost všech národů na Balkáně a protestovat proti vměšování jiných států do balkánské války a zejména proti pokusům ruské vlády uchvátit Bospor, tureckou Arménii, Persii atd. 17/ V dalším svém návrhu prohlášení, které měl proslavit zástupce ruské sociální demokracie v dumě, zdůrazňuje Lenin solidaritu s rezolucí basilejského kongresu a k situaci na Balkáně říká: "Nejllepší východisko z dnešní krize může zajistit jedině úplná svoboda a samostatnost balkánských národů, jedině federativní balkánská republika, jež může skutečně rozřešit i národnostní otázku, přizná-li všem národům bez výjimky úplnou rovnoprávnost a bezpodmínečné právo na politickou samostatnost." 18/

K balkánské problematice se Lenin vrátil až v dubnu 1913, když Bulhaři dobyli Drinopol a kdy tedy již bylo jasné, že i druhá fáze balkánské války skončila porážkou Turecka. Lenin napsal opět pro "Pravdu" krátký článek "Balkánská válka a šovinismus", v němž stručně hodnotil balkánskou válku jako "jeden článek v řetězu světových událostí, které znamenají zhroucení středověkých pořádků v Asii a ve východní Evropě". Soudí, že "historickým úkolem balkánských národů bylo vytvořit sjednocené národní státy na Balkáně, svrhnout jařmo místních feudálů a definitivně osvobodit balkánské rolníky všech národností od statkářského jha". Tento úkol byl však splněn válkou a nikoli revolucí: výhodnější řešení by bylo ustavení federativní balkánské republiky,

kteřá by uskutečnila důsledný demokratismus, tak aby nebyly možné nesváry národní poroba a podněcování náboženských různic. K provedení takového cíle proletariát balkánských národů nestačil jednak pro svou početní slabost a také pro reakční vlivy a zásahy evropských buržoazií. 19/

Ruské sociální demokraty zaujala pochopitelně také druhá balkánská válka, a to v souvislosti s novou vlnou volání buržoazního ruského tisku po zásahu Ruska na Balkán. Tuto druhou balkánskou válku, resp. porážku Bulharska, "které musilo uzavřít ponižující mír v Bukurešti", považoval Lenin ještě koncem srpna 1913 za "aktuální": žádal proto, aby ruská sociální demokracie reagovala na "šovinistické nadšení" kadetů, jejichž časopis "Reč" vydávala "k tažení do Arménie a k Bosporu". 20/

Události z podzimu 1912 byly mocným impulsem k nové propagaci jugoslávství mezi rakousko-uherskými jižními Slovany. Ti žili v napjaté situaci již od začátku roku 1912, když jejich odpor proti vládě chorvatského bána Cuvaje byl peštskou vládou násilně potlačován a když projevy sympatií a demonstrace v Dalmácii, Istrii, Krajině a v Bosně-Hercegovině byly zase vídeňskou vládou zakazovány, rozpouštěny a vojensky rozeháněny. Není divu, že idea jednoty jihoslovanských národů nabývala stále na síle.

Vlna atentátů proti představitelům rakousko-uherské státní moci v Chorvatsku a Bosně-Hercegovině dala popud J. Demetrovičovi, aby znovu v září 1912 v časopise "Der Kampf" upozornil na vývoj "jihoslovanské otázky". 21/ Demetrovič viděl v těchto atentátech důkaz skutečnosti, že jihoslovanská otázka se stává stále palčivějším problémem Rakousko-Uherska. Politikové jižních Slovanů, poznávající, že triálistmus je jen lákadlem Habsburků, se přihlašují k ideji jihoslovanského sjednocení a k samostatnosti. Sociální demokraté se z takového obratu těší. Dosavadní společný boj s buržoazními stranami proti reakčním silám v Rakousko-Uhersku byl jen částí jejich boje za pokrok a svobodu. Nyní si

dáváme za úkol řešení jihoslovanské otázky. S koloniálním postavením a s cizím panstvím se nesmíme. Musíme se stát předbojovníky také v národních zájmech - což je v zájmu pracujícího lidu. Jugoslávskou ideu přijaly sociálně demokratické strany v roce 1909 v Lublani, navazující tak na historickou ideu osvobození a sjednocení jižních Slovanů. Nebudeme rozvažovat o tom, zda toto řešení bude provedeno ve smyslu buržoazie (zde projevil Demetrović znovu revizionistické názory) a zda je slučitelné se současnou situací na Balkáně a s dalším trváním Rakousko-Uherska. Pro nás je důležité, že demokracie a socialismus takové řešení nezbytně přinesou. V jaké formě, o tom si nyní hlavu lámat nebudeme a raději sbíráme síly k boji. Spolu s jinými národy najdeme v rozhodující hodině cestou demokracie a socialismu osvobození. Rakousko-Uhersko ale musí v důsledku energie tohoto boje zahynout, neotevře-li včas ventily a nedá-li možnosti rozvoje.

Již první vojenské úspěchy balkánských států ve válce proti Turecku ještě více posilovaly životnost ideje rakousko-uherského jugoslávství a ve svých důsledcích samozřejmě prohlubovaly odpor jižních Slovanů proti Pešti a Vídni. A tak bylo snadným úkolem jihoslovanských sociálních demokratů připojit se k výzvě Mezinárodního dělnického sdružení a vystoupit proti pokusům rakousko-uherské vlády vměšovat se do války na Balkáně, totiž přepadnout Srbsko. Ale v rozporu s duchem basilejské rezoluce projevovali jihoslovanskí sociální demokraté sympatie válčícím balkánským státům. Celkový postoj jihoslovanských sociálně demokratických stran v Rakousko-Uhersku se vcelku kryl se všeobecnými projugoslávskými a protihabsburskými náladami jihoslovanského obyvatelstva, podrážděného novými zákazy a novou perzekucí.

Výsledky první balkánské války komentoval opět J. Demetrović (a zase v časopise "Der Kampf") 22/ jako "jihoslovanskou buržoazní revoluci", která učinila "jihoslovanskou otázku" předmětem vnitřní i zahraniční politiky

Rakousko-Uherska, resp. i "světové politiky". Demetrovič sice odsuzuje válku jako metodu osvobozování, ale považuje ji za více nacionální než imperialisticky dobytčnou. Důležité je, že výsledky války změnily status quo - což ovšem zároveň zvyšuje nebezpečí evropské války. Jak se tedy má sociální demokracie stavět k nové situaci? Demetrovič nejdříve připomíná výsledky první balkánské konference sociálně demokratických stran a pak požaduje od západoevropského proletariátu, aby zesílil svůj tlak na mezinárodní politiku, aby odmítl světový status quo a aby sociální demokracie pracovala i ve prospěch nehistorických a zaostalých národů.

Postavení Jihoslovanů je neudržitelné - říká Demetrovič - a je v rozporu s rozvojem výrobních sil. Jihoslovanské buržoazní třídy potřebují svobodu pro hospodářský rozvoj, a proto revoltují. Jihoslovanská buržoazie by se ovšem uspokojila i trialismem, ale k tomu není ve Vídni chuť. Jihoslovanská otázka přerůstá z vnitřního rakousko-uherského rámce a stává se evropskou otázkou. A nejde jen o Rakousko-Uhersko, ale i o Balkán. Tuto spojitost rakousko-uherské a balkánské "jihoslovanské otázky" naznačuje Demetrovič v druhé části svého článku. Konstatuje, že Balkánský spolek je sice monarchistický, ale zároveň je výsledkem revolučního smýšlení buržoazních tříd. Heslo "Balkán Balkáncům!" není dosud uskutečněno, protože se balkánským národům znemožňuje přístup k Jadranu. Tím, že Evropa (rozuměj evropská diplomacie) ustavila Albánii proti Balkánskému spolku, vytvořila nové ohnisko nepokojů. V příštím vývoji tvoří revoluční moment snahy o sjednocení Jihoslovanů. Plné národní kulturní sjednocení Srbů, Chorvatů a Slovinců je určitě otázkou jen několika roků a možná dojde i ke sjednocení Srbů a Bulharů. Měšťanská třída jižních Slovanů bude musit dojít dříve nebo později k závěru, že ve vlastním zájmu bude nutno vytvořit plánovitou kulturní a školskou politikou "jednotný jihoslovanský národ". Balkánský spolek, bude-li demokratickou organizací, bude pů-

sobit na jižní Slovary balkánského poloostrova ještě více než dosud.

V závěru svého článku se obrací Demetrovič na státníky Rakouska-Uherska a obviňuje je, že nepochopili význam událostí Rakousko-Uhersko jako národnostní stát má - že přetrvat - pokud to vůbec bude možné - jen jako druhé Švýcarsko. Demetrovičovi se zdá, že Rakousko je pro své národy jen přechodným stupněm na jejich cestě k jednotě a samostatnosti. Ale Demetrovič zřejmě nechtěl považovat situaci za úplně ztracenou. Psal na adresu rakousko-uherských vládců, že je třeba připustit jihoslovanské měšťanské třídy ke státnímu životu, aby tak byl zajištěn vývoj v Rakousko-Uhersku a na Balkáně "rovným právem a svobodou pro všechny".

Z projevů jihoslovanských sociálních demokratů, které zazněly v Rakousko-Uhersku na podzim 1912, zaslouží pozornosti obsah článků časopisu "Nova borba", který vydávala skupina levých srbských a jugoslávsky cítících sociálních demokratů v Budapešti. V zářijovém čísle tohoto časopisu byl uveřejněn článek "Dynastie a lid", v němž se zdůrazňovala nutnost nahradit monarchii republikou. Jak v tomto, tak i v dalším článku "Ať žije republika" z říjnového čísla se mluvilo zřejmě o poměrech v balkánských státech, ale čtenář mohl vyčíst z obsahu i protirakousko-uherské zaměření. Autor zdůrazňoval, že jen cestou sociální revoluce dosáhnou jihoslovanské národy svobodu a navždy skončí s hrozbou imperialistické války. Výsledkem revoluce bude utvoření federace rovnoprávných republik, jež sjednotí balkánské země. "My jsme pro všeobecnou lidovou sociální revoluci, která má za cíl utvoření federace socialistických republik. A tak se uskuteční ideál rovnosti, bratrstva a svobody... My všichni Jihoslované, kteří jsme v dnešní době rozdělení a podmanění, staneme se jedním sjednoceným národem, který bude mít svou republiku a své rovné právo k řešení svého osudu v budoucnosti... Takový je náš program. Taková je podstata budoucí proletářské jihoslovanské revo-

lunce na Balkáně." V dalších článcích z listopadu 1912 vy-
zývali autoři k protestům proti pokusu rakousko-uherské
vlády vést válku na Balkáně. 23/

Alespoň stručně se zmíníme o tom, že v prostředí
slovinského socialistického hnutí byl zastáncem boje za
"sociální revoluci" a za "jugoslávskou republiku" spiso-
vatel Ivan Cankar a že leví sociální demokraté v Bosně-
Hercegovině kritizovali nejen rakousko-uherský militaris-
mus, ale i šovinismus srbské buržoazie.

Basilejské rezoluce Mezinárodního dělnického sdru-
žení z října a listopadu 1912 důsledně plnili srbští so-
ciální demokraté a bulharští těšáci, kteří na sjezdech
svých stran v roce 1912 a pak ve svých časopisech na pod-
zim 1912 protestovali proti válečnému řešení "osvobození"
obyvatelstva zbývající části evropského Turecka. I po dru-
hé balkánské válce trvali srbští a bulharští sociální de-
mokraté na řešení "balkánské", resp. "makedonské otázky"
ve formě společné balkánské federace s Makedonií jako
autonomním celkem. 24/ D. Tucović navíc hájil i svépráv-
nost Albánců, resp. Albánie a odmítal tažení srbských vojak
proti Albánii. Své představy organizace Balkánu ve formě
společné federace opakoval Tucović i ve spisku "Srbijsa
i Arbanija" z přelomu let 1913-1914. Autor vychází ze sku-
tečnosti, že národy balkánského poloostrova nejsou od se-
be jasně oddělené a že dědictví po tureckém panství nelze
dobře rozdělit mezi existující balkánské státy: byly by
porušeny nejen národnostní principy, ale i přirodní a do-
pravní spoje. Solun a varšarské údolí jsou potřebné všem,
ale dělit je nelze. Nelze se odvolávat na historické tra-
dice nebo hranice, které se často měnily, takže dnes nelze
říci, kde začínají Srbové a kde Bulhaři. A nelze seskupit
v jednu pospolitost makedonské Slovany, aniž by nebyli
podrobeni Řekové a jiní. A nelze připojit Trákií k Řecku,
protože by byli podrobeni Turci a byly by přerušeny spo-
je Bulharska a Bulhary v okolí Soluně a dále ke Kosturu.
Všechny tyto a jiné otázky by bylo možno přijatelně řešit

založením jedné nové pospolitosti na Balkáně, pospolitosti vyšší formy. To byla jediná cesta, která by spolehlivě nevedla k válce, nýbrž ke sblížení, svobodě a síle, k obnovení pokroku na Balkáně. Pospolitost všeho lidu na Balkáně je jediné řešení složité balkánské otázky. Stanovisko sociální demokracie je: národní osvobození balkánských národů není možné bez spojení celého Balkánu v jednu společnou pospolitost. Balkán bez tolika dnešních hranic dá všem národům svobodu přístupu k moři, zruší vzájemné utiskování a umožní vznik společné hospodářské oblasti s moderním vývojem výrobních sil. Politická realita Balkánu - to je potřeba pospolitosti balkánských národů na podstavě plné demokracie a rovnoprávnosti pro všechny včetně Albánců. 25/

27. JAK DÁL V RAKOUSKO-UHERSKU?

a/ Renner a Bauer

Zmínili jsme se již o tom, jak rakouští sociální demokraté (konkrétně Bauer) odmítali pokusy rakousko-uherské militaristické kliky zasáhnout na podzim 1912 nebo ještě na jaře 1913 proti Srbsku. Vojenské řešení odmítaly i některé buržoazní kruhy německorakouských politických stran, které tlačily na dynastii, aby nadále manévrovala vůči Jihoslovánům ideou trialismu. "Jihoslovanská otázka" se zdála tehdy důležitější než "česká otázka" také K. Rennerovi, který měl však nadále na paměti i poměry v Čechách a jinde. Renner pokračoval v propagaci ideje "společného domova" všech "podunajských národů" - tedy habsburské monarchie, v jejíž přeměnu věřil a o jejíž další existenci přesvědčoval v nových a nových článcích. Sliboval jednotlivým národům "selbstregierung" - ale zřejmě jen samosprávu než skutečnou samovládu. Představoval si v roce 1912, že jednotlivé "domovy" budou spojeny "společným trhem". Renner nadále zdůrazňuje - např. v článku "Organizace světa" -

že stará národní idea se kdysi stala organizačním principem společnosti, ale nyní znamená tato idea boj všech proti všem, znamená anarchii. Myšlenka národních států ztroskotala, protože velké státy se nyní staly hospodářskými státy: jednota velkých hospodářských oblastí se stala nyní převládající zákonitostí. "Sjednocování" Francouzů s Araby v Alžíru a jinde, nebo Italů s Afričany a Němců s pruskými Poláky potvrzuje tuto "zákonitost". Sociální demokracie poznává, že nyní již neplatí "každý národ pro sebe", a že v budoucnu nastane "sepětí národů podle nezbytnosti hospodářského života". Sociální demokracie uznává "svobodné spojování, mírové splývání národů". Národní autonomie je cestou k tomuto cíli, protože uskutečňuje "samosprávu". A Rakousko je takovým jednotným celkem i s Uhrami, znovu zdůrazňuje Renner svou známou ideu: "Pravdou je, že konglomerát národů kolem středního Dunaje je národně, hospodářsky a sociálně tak vzájemně srostlý, že se tento srůst stal pro všechny členy (tohoto celku) primární politickou skutečností, podle níž se musíme i my orientovat." 1/

Když rakouská sociální demokracie (německá) znovu vyhlásila, resp. připomněla v roce 1913 svůj program národnostní autonomie, spěchal Renner vydat brožuru, nazvanou "Was ist die nationale Autonomie? Was ist soziale Verwaltung?", v níž znovu rozváděl své zásady "národnostní problematiky v programu sociální demokracie". Uvědomil, že "na Balkáně se řeší národnostní otázka mečem" (balkánské války 1912-1913) a že tedy "takto nadešla osudová hodina Rakouska-Uherska", vybízí Renner dělnictvo k boji proti buržoaznímu nacionalismu, který "zavinil bankrot říše". Východiskem je takové řešení vzájemných vztahů mezi národy Rakouska, v němž si budou tyto národy spravovat své záležitosti na svém území. Proto je třeba provést nové rozhraničení správních jednotek jako národně jednotlivých. Těmito jednotkami mohou být kraje. Krajské zřízení je ostatně nutné nejen kvůli národnostní problematice, ale

je to i cesta k demokratizaci společnosti: V Čechách jsou Němci vydáni pod nadvládu politickou (feudálů), sociální (zemský sněm má agrární většinu, zatímco Němci jsou převážně zaměstnaní v průmyslu) a jazykovou: "Toto trojí bezpráví nemohou a nesmějí »Deutschböhmen« snášet... My se bráníme, musíme a chceme se bránit proti každému utlačování německé menšiny českou většinou... Vystupujeme proti českému nacionalismu, protože potíráme také německý nacionalismus. Náš obranný boj, který jsme začali vést v německých Čechách (Deutschböhmen) proti pražskému šovinismu, je jinak uzpůsoben, než je boj našich šovinistů..."2/

Balkánské události, resp. celkový postoj rakousko-uherské vlády k událostem na Balkáně a její vnitřní politika v letech 1912-1913 uváděla Rennera v zoufalství. V několika článcích kritizuje vládce habsburské monarchie za to, že promeškali řešení "jihoslovanské otázky, která podle jeho domněnky zatlačila do pozadí i "českou otázku". Renner lituje, že došlo k anexi Bosny-Hercegoviny, které jsou "geografickým a etnickým centrem srbské země a jihoslovanských dějin" - ale přitom vyslovuje i podiv nad tím, že se rakouská "neutrální" diplomacie zachovala za balkánských válek tak pasivně.3/ Svou lítost nebo zoufalství střídá Renner novým voláním na adresu "lehkomyslného režimu" (rozuměj na adresu rakousko-uherské vlády), kterému dává "poslední termín", v němž musí být provedena změna ústavy. Renner dokonce vyhrožuje, že národy si řeknou nebo již i říkají: "Byli jsme před tímto státem a budeme i po něm." Nebudou-li rakouští vládcové dost předvídativí a neuskuteční-li změny dnes v míru a v rámci existujících státních hranic, "prosadí je zítra meč proti tomuto státu". 4/

Ale ani v roce 1914 neztratil Renner víru v možnost přeměny Rakouska a v jeho další existenci. Ukazoval svým čtenářům příklady mnohonárodnostního Švýcarska a Belgie, které prý navzdory "triumfálnímu pochodu nacionalismu" zůstávají v klidu. A tak i Rakousko jistě přečká nejvyšší

peripetie nacionalistických duchů - píše nebo dokonce se chlubit Renner v roce 1914. 5/ Cituji tu z brožury "Die Nation als Rechtsidee und die Internationale", v které Renner dokončuje své zkoumání národa a národnostní otázky z hlediska práva. Vědecká politika vidí v národech - říká Renner - organizované nebo alespoň organizovatelné faktory, které vyrůstají z celku lidské společnosti, usilují vedle sebe nebo proti sobě o moc, tuto moc vykonávají a vystupují jako chtějící jednotky. V tomto smyslu se stávají národy (národnosti) politickými národy, a to jakmile začínají dělat politiku, jakmile jsou alespoň odlišným subjektem dějinných událostí. V západní Evropě se staly státy nakonec instrumentem národů, instrumentem jejich snah po rozšíření panství nad druhými národy. To ale je vede k národnímu imperialismu. Proti politické ideji národa staví Renner právní ideu národa. Politická idea staví národ před nebo i nad právo a jejím cílem není uskutečnit "světový pořádek prozřetelnosti", "mravní ideu", totiž "právo", nýbrž jen moc. Proti takové koncepci vystupují jak buržoazní stoupenci mírového hnutí, tak zejména stoupenci proletářského internacionalismu. Sociální demokraté chtějí - říká Renner - aby nositeli "nového pořádku" byly národy, které jsou "dějinnými vlastními osobnostmi". Internacionála se postará o to, aby byl "národ uveden do dějin jako právní idea". A teprve až bude uskutečněno toto právo národa, dosáhneme nový a vyšší stupeň kultury.

Rennerovy představy a návrhy na řešení národnostní otázky v Rakousku před rokem 1914 lze shrnout asi takto: 1. Renner sice vycházel z Marxova učení o třídách a třídních bojích, ale nepředpokládal pro Rakousko a vůbec pro svou dobu jejich konečné vyvrcholení v socialistickou revoluci. Ekonomické boje nabývaly prý v civilizované společnosti podobu boje o právo. Toto své "právní" nazírání dokončil Renner za války, ale v tomto duchu jednal již od samého počátku své činnosti v sociálně demokratickém

hnutí. Současný stát je sice nástrojem vládnoucích tříd, ale sám o sobě je stát instituce, kterou lze změnit ve prospěch socialismu, aniž je třeba jej rozbít nebo násilně dobývat. Stát a lid mohou být jedno. Stát je tu proto, aby vytvořil z mnohosti jednotu. Právem nadepisuje Lesner kapitolku o Rennerových názorech na stát jako "přítakávání státu" ("Renner's Staatsbejahung"). 6/

2. Také národnostní boje - jako forma bojů tříd jednotlivých národů - lze převést v úsilí o právní řád. Stát s demokratickými právními poměry vyřeší národnostní spory. Až bude národ také právním subjektem, až budou odděleny práva národa od práva státu, přestane být národnostní otázka "otázkou moci" a stane se "otázkou kultury". Proto - jak vyvěrá z předešlých závěrů - není třeba rozbít stát, není třeba rozbít habsburskou říši, která je uskutečněním historických tendencí už odedávna a dnes (1900-1914) představuje "středoevropskou ucelenou obchodně hospodářskou oblast". Habsburskou říši ostatně ani nelze rozdělit, protože její jednotlivé národy se vzájemně tak prostupují a mají uvnitř jiných národů tolik svých příslušníků, kterých se nechtějí vzdát. Rakousko je pak potřebné všem národům proti tlaku německého, ruského a románského světa.

3. Podstatou "zprávnění" národů a tím i řešení vztahů mezi národy v rámci jednotné říše je: a) uskutečnění personálně národního principu: příslušníky národa jsou všichni, kdož mluví a hlásí se ke stejnému jazyku, ať žijí kdekoli; b) zavedení krajského řízení, přičemž kraje budou zřizovány pokud možno na etnicky souvislém území; v krajích se smíšeným obyvatelstvem budou příslušníci jednotlivých národů zapisováni do národnostních matrik; c) krajské zřízení umožní oddělení národní samosprávy od hospodářsko-sociální administrativy společného státu.

4. Rakousko by se tak stalo národnostním spolkovým státem, resp. státem nad jednotlivými národními celky

(Renner však někdy mluví i o "unii členských států"). Takto reformovaný stát s vyřešenými vztahy mezi národy by určitě přitahoval další národy jihovýchodní Evropy. Protože přestavbu státu odmítají vládnoucí třídy i buržoazie jednotlivých národů, musí ji prosadit dynastie oktrojem: dělnictvo a sociální demokracie v tomto úkolu dynastií pomohou.

Přehled názorů O.Bauera o Rakousku bychom mohli zahájit citátem z jednoho článku ze srpna 1913. "Před několika lety se velmi mnoho mluvilo (ve Vídni - v Rakousku - J.K.) o osvobození Rakouska. Politikové viděli vznikat obnovené Velkorakousko. Historikové slavili minulost Rakouska a básníci chválili přítomnost »vlasti«." Ale radost a naděje - pokračoval Bauer - netrvaly dlouho. Nyní na nás doléhá těžká hospodářská krize, parlamentarismus utrpěl porážku, v Čechách a Haliči jsou zmatky, v Uhrách a v Chorvatsku reakce. Zhoršuje se zahraničně politické postavení říše. Jásot zmlkl. A lid poznává, že balkánskými válkami začíná nová a osudová kapitola našich dějin. 7/ Zatímco Renner naříkal nad "odstředivými silami" v Rakousku, Bauer suše konstatuje: V bouřích zítřka budou musit dnešní státy nabýt nových forem. Proto nás nezarmucuje, když vidíme klesat Rakousko do bezvýchodných zmatků. Rozpad říše, chaotické zmatky v obou jejích státech, divoký boj národů - to vše jsou plamenná znamení, která oznamují, že se blíží hodina, v níž se pod železným tlakem velkých světodějných událostí rozhodne o tom, zda se ještě může říše přeměnit ve svaz svobodných dunajských národů, nebo zahyne-li v plamenech a my se staneme občany velké svobodné spopolitosti německého národa, rozprostírajícího se všude tam, kde zní německý jazyk. 8/ Tuto tezi o "blížící se hodině", která rozhodne o tom, zda se Rakousko "úplně přestaví nebo úplně zanikne" opakoval Bauer ještě v roce 1914. 9/ Tuto tezi mu potvrzovalo hnutí Ukrajinců jak v Rusku, tak i v Haliči, vnitřní sociálně politické poměry doma v Ra-

kousku atd.

Naznačené srovnání Bauerových a Rennerových názorů na postavení Rakouska v rámci domácích vnitřních a zahraničních poměrů můžeme dokončit v těchto závěrech:

1. Bauer je ve srovnání s Rennerem "ortodoxním" marxistou v pohledu na minulost (hnací síly vývoje společnosti vidí v protikladech výrobních sil a výrobních vztahů a částečně i v pohledu na přítomnost, pro kterou očekává "velkou sociální revoluci". V názoru na průběh a podobu této revoluce upouští však Bauer od představy "diktatury proletariátu", která prý je "starší metodou" "dělnického boje" a hájí novější "metodu demokracie": to byla koncese reformismu.
2. Ale Bauer považuje i tuto "novější metodu demokracie" za součást marxistického třídního učení, k jehož návratu volá v letech 1913-1914. Bauer je - spolu s Viktorem Adlerem - proti reformismu v dělnickém hnutí, proti představám o možnosti neustále mírového vzestupu za kapitalismu, ale zároveň nesouhlasí s "levými" socialisty. Považuje se za "marxistické centrum" - ale počítá do něj i Rennera! Proti starší představě provádění sociální revoluce jako "šturmu dělnictva proti buržoazii" vytváří Bauer vizi růstu síly a moci socialistických dělníků od menšiny k většině, od "bezmocnosti k moci". "Vládnout můžeme teprve tehdy, až budeme většinou!" Křivdili bychom Bauerovi, kdybychom neupozornili na to, že v citovaném autorově článku je odmítnuta reformistická interpretace Engelsových výroků (ze známé předmluvy k Marxovým "Třídním bojům ve Francii"), o významu parlamentárního boje. Bauer považuje parlamentarismus za fázi ve vývoji třídního boje revolučního proletariátu do doby, "až bude dost silný k rozhodujícímu boji". 10/
3. Zatímco u Rennera jsme konstatovali - shodně s novější literaturou - jeho hodnocení státu jako prostředku vyrovnávajícího třídní boj, hájil Bauer stanovisko, že stát je nástroj třídního panství. Ale po vítězství pro-

letariátu zůstane stát nadále "suverenní územní korporací", v níž vítězný proletariát nezmění tolik právní normy, ale hlavně právní subjekty a účinnost právních norem: tak se ovšem stát stane zcela novým sociálním útvarem.

Bude-li se tento útvar nadále nazývat státem, to je spekulativní otázka terminologická. 11/ Při závěrečném hodnocení Bauerova názoru na stát (před rokem 1914) musíme mít ovšem na zřeteli tu skutečnost, že stranická terminologie ve vztahu ke státu (stát je panství buržoazie) se stávala klišéem a přestávala být návodem k jednání.

4. "Návrat ke starému marxismu", jehož se Bauer dožadoval v letech 1912-1914 proti pravicovému oportunismu, totiž "obrat našeho vztahu ke kapitalismu" měl znamenat, že "vůbec mění se zároveň také náš poměr k rakouskému státu zvlášť". To napsal Bauer v referátě o průběhu sjezdu rakouské (německorakouské) sociální demokracie z podzimu 1913 do Kautského "Die Neue Zeit" s příznačným titulkem: "Nebezpečí reformismu." Bauer tu mimo jiné zjišťoval (v roce 1913), že se rozplývá ve stranických řadách představa o tom, že Rakousko se může stát demokratickým "vzorovým státem", "nějakým Švýcarskem" osmi národů ve střední Evropě. 12/

5. Na rozdíl od Rennera přiznával Bauer "národnostnímu principu" ve své době větší účinnost. Ještě v roce 1907 se domníval, že kapitalismus ve střední Evropě má četné protitendence proti národnímu principu, totiž proti národním státům (namísto habsburské monarchie), ale později - po tlaku událostí na Balkáně - konstatoval zesílení tendence k zakládání národních států. Ani před rokem 1914 se však Bauer "nerozhodl" definitivně pro možnost přetvoření nebo rozpadu Rakouska, a tím i "odpadu jeho národů k okolním národním pospolitostem". 13/

b) Szántó, Pogányi, Kunfi

V Uhrách zvítězila v buržoazné statkářské politice

v roce 1910 opět koncepce dualismu, ale ani stoupenci dalšího trvání rakousko-uherského režimu, nebyli s to zvládat nové vlny lidového protivládního hnutí, vrcholícího v mohutných dělnických demonstracích v roce 1912. Pokračovalo i hnutí národnostní, o kterém psali pro německé socialistické listy B.Szántó v roce 1910 a znovu v roce 1914 Z.Kunfi. Szántův článek "Boj národnostní v Uhrách" vysvětlil průběh a důsledky maďarizační politiky maďarských vládnoucích tříd proti Slovákům, Rumunům a Ukrajincům. Szántó se však domníval, že nemaďarské národnosti jsou "v duchovním vývoji ještě na nízkém stupni". Zdálo se mu, že v boji o všeobecné volební právo tyto národnosti "zklamaly" a že jedině jihouherští němečtí sedláci a zemědělní dělníci jsou s to pomáhat radikálnímu maďarskému měšťanstvu a sociální demokracii v tomto boji za prosazení volební opravy a "za rovnoprávnost národností". Než přece jen věří i Szántó tomu, že hospodářské a sociální zájmy jazykově utlačovaných národností Uher-ska jsou totožné se zájmy dynastie, takže v dohledné době lze doufat v odstranění politického bezpráví a nastolení rovnoprávnosti národností. 14/ A to byla představa Renne-rova, jak čtenář jistě poznává.

Balkánské války vnucovaly i maďarským (uherským) socialistům otázku: "Kdo bude následovat rozpad Turecka?" Tak se ptal József Pogányi, autor brožury "Balkánská válka a rakousko-uherský imperialismus". Opíraje se o práci Bau-erovu (Der Balkankrieg), o články Kautského, Grünberga a Ar.Cankova (DNZ XXXI/1) hodnotí Pogányi příznivé důsledky první balkánské války pro slovanské obyvatelstvo dosud porobené Makedonie. Autor odmítá rakousko-uherský imperialismus, který chce přepadnout Srbsko. Autor uznává i snahy o jugoslávskou jednotu: jugoslávskou otázku ostatně podnítily právě "hříchy" rakousko-uherské monarchie. Pogányi ukazuje také na "hříchy" uherské vlády proti Chorvatům a Srbům. Díky rakousko-uherskému absolutismu si přejí potlačování Jihoslovani vytrhnout se z jeho moci a své sny o ná-

rodním a sociálním osvobození spojují se Srbskem. 15/ Pogányi tak nepřímou naznačuje směr národnostního programu uherských sociálních demokratů. Ale uherská sociální demokracie ani v roce 1912 nedala dost jasnou odpověď, jak si představuje další uspořádání vztahů mezi národy uherského státu, jaká práva by poskytla národům, kdyby o tom mohla jednou sama rozhodovat - a jaká hesla má vyhlásit, aby získala v hnutí nespokojených národností spojení. Takový plán navrhovala skupina pokrokové buržoazní inteligence, jejímž představitelem byl Oskar Jász. Ten napsal v roce 1912 i zvláštní spis, v němž mimo jiné navazoval na některé Rennerovy náměty přeměny Rakousko-Uherska, resp. "Her samých, i když jinak s personálním a "velkorakouským" pojetím práce K. Rennera nesouhlasil.

"Dělení Turecka a vynoření národních problémů východní Evropy neproběhlo ani v Uhrách bez účinku" - tak začíná svůj článek "Třídy a národy v Uhrách" ve vídeňském "Kampfu" Z. Kunfi. Kunfi upozorňuje - nebo snad z hlediska vedení sociálně demokratické strany Uherska přiznává - že vítězné pozdvižení balkánských národů proti tureckému cizáckému panství postavilo také v Uhrách národnostní otázku do středu politického života. U jedněch probudily tyto události naděje, u jiných zase vzbudily obavy. Jedni se užuž těšili, že udeřila poslední hodina národnostního útisku i v Uhrách. Ale události zvenčí sice působí na další vývoj doma, ale nemohou o něm rozhodnout sami o sobě. Před lety se předvíдалo vítězství všeobecného volebního práva, protože tomu přála dynastie - ale stalo se jinak. Demokracii a národní svobodu je nutno vybojovat doma v Uhrách. Události v zahraničí kladou sice otázky, ale odpovídat na ně musíme sami. Ji si uvědomuje, že rozbití tureckého panství na Balkáně a vzestup státosti Srbů a Rumunů musí působit i na uherské Srby a Rumuny. Je jasné, že tuto přitažlivost samostatných národních států nelze v Uhrách potlačit brutálními metodami: národní

porozumění s lidem, potlačovaným maďarským násilnickým panstvím, se stává nutností zahraniční politiky monarchie - obrací se Kunfi na Vídeň. V Uhrách chce řešit Tisza otázky, které se vynořily na válečných polích Balkánu, opět metodami násilnými.

V další části svého článku sleduje Kunfi otázky rumunskou, ukrajinskou a německou; zajímavé je, že se nezmiňuje vůbec o Slovácích! Zvláště a obsáhle pojednává autor o Chorvatech. Kunfi sice považuje potřebu přístupu Uher k moři (do Rjeki) za neméně tak důležitou jako pro Srbsko (ale zapomíná, že Srbsko se mohlo dostat k moři přes své národní území!) a konstatuje, že "vytvoření nějakého jihoslovanského územního komplexu by tento volný přístup uzavřelo". Násilnou politiku peštské vlády vůči Chorvatům Kunfi odsuzuje a těší jej, že pokus o maďarizaci železnic v Chorvatsku ztroskotál. Kunfi odsuzuje snahy o násilnou asimilaci také v "užších Uhrách (bez Chorvatska, které mělo určitou autonomii). Tyto snahy se nepodaří, protože nemaďarské národy jsou již probuzené a vzniká u nich nová společenská třída - dělnictvo. Nedůvěru však vzbuzují autorovy tabulky o rozdělení venkovského obyvatelstva Uher: vychází z nich, že maďarští rolníci jsou vyvlastňováni, "vyháněni z rodné hroudy", a že na jejich místa přichází rumunský, slovenský a německý rolník, kdežto v počtu zemědělského proletariátu převažují právě Maďaři nad nemaďarskými národnostmi. Autor se domnívá, že proletarizace maďarství je již na takovém stupni, že se bude i rolnictvo revolucionizovat, zatímco nemaďarské národnosti se stávají konzervativní. Kunfi považuje tento protiklad "revoluční Maďaři" a "konzervativní (nemaďarské) národnosti" jen za částečně pravdivý, ale přece jen vidí ve velké masě nemaďarských národností "politickou rezervní armádu", o kterou se uchází vláda proti "rebelujícím maďarským městům". Masy nemaďarského proletariátu jsou dokonce používány i proti maďarským zemědělským dělníkům. Ale takové řešení "národní otázky",

při které se používá a využívá jazykového znásilňování, kulturní zaostalosti, politického zotročování a hospodářského vykořisťování, není žádným řešením. 16/

c) Čs. sociální demokracie (Hudec, Vacek, Šmeral)

Balkánské události vyvolaly zvýšenou pozornost i v českém socialistickém tisku. V duchu rezolucí z Basileje odmítali čeští socialisté zahájení války s cílem rozdělit si Makedonii. Např. E. Škatula viděl jediné východisko v uskutečnění hesla federativní republiky balkánských národů. 17/ Než přece jen působilo vítězství balkánských států nad Tureckem i v socialistickém prostředí "nacionálně" - nejen protirakousky, ale i protiněmecky. Ale ti rozumnější z řad předáků československé demokracii si uvědomovali, že averze všemu německému není politikou, a tak se ptali: Jak upravit poměry této říše, aby národy mohly volně a rovnoprávně žít? A vycházelo se ze zásady: Češi nemohou než setrvat v Rakousku! V řadách českých sociálních demokratů se vědělo, že program z r. 1899 je "všeobecný" a z různých důvodů i "nedostatečný", ale nikdo nebyl s to navrhnout lepší program. Návrhy formulací nějakého zákona o ochraně minorit, o úředním jazyku nebo třeba i o "řádném upravení finančních otázek" (na minoritní školství) - to vše byly drobnosti. Námět "jednonárodního státu", o kterém se zmínil F. Polák, naznačoval sice jednu z "dvojích cest" k samostatnosti českého národa, ale i tak měl autor na mysli více tu druhou variantu, totiž "společnou federaci s úplnou rovnoprávností". 18/ Ale jak, v čem? Zase Hudec sice oprávněně kritizoval Rennerovy argumenty o tom, že Rakousko-Uhersko bojuje na Balkáně proti ruskému carismu, ale sám navrhoval straně národnostní program jen pro Čechy. 19/

Národnostní otázka se začala jevit i českým sociálním demokratům znovu jako "nejakutnější otázka rakouské politiky". V tomto smyslu se o ní rozepsal v roce 1913 v

"Akademik" A.Vacek: "Nemá-li se tento stát rozpadnout, je nutno, aby byl zaveden národnostní pořádek. Je nutno vybudovat na základě národnostní samostatnosti, na základě principu oddělení národa od národů, na základě osamostatnění národnostních obvodů a shrnutím všech národních autonomních území jediný životaschopný demokratický stát. Rakousko je nutno přetvořit ve spolek národnostních států."

20/

"Aktivistický" národnostní program propagoval, jak již bylo řečeno, především Bohumír Šmeral, jehož projev a jím navrhovaná rezoluce na XI.sjezdu československé sociálně demokratické strany v Praze v roce 1913 byly v marxistické historiografii v 50 letech interpretovány jako "prorakouské" smýšlení. Šmeral totiž zásadně odmítal ideu českého samostatného státu, která tehdy pronikala i do stránek socialistických časopisů. 21/ Proč odmítal Šmeral ideu české samostatnosti? Už jsem poukázal na jeho představu "velkého hospodářského obvodu", v němž kapitalismus se rychle rozvíjí a tak přibližuje i hodinu rozhodujícího zápasu o socialismus. Šmeral odmítal úplně samostatný český stát dále proto, že možnost jeho uskutečnění viděl jen jako výsledek imperialistické války a že viděl další budoucnost možného samostatného českého státu v podmínkách soupeření imperialistických velmocí. Šmeral se domníval, že Češi by měli samostatnost jen dočasně a že by se pak stali kořistí "vítěze budoucnosti" - totiž buď Německa nebo Ruska. "Kdyby Rakousko-Uhersko nemělo se udržet, vzplála by nová třicetiletá válka nad Evropou a opět jako před mírem vestfálským právě by byly středem utrpení." Tak odůvodňoval Šmeral svůj návrh sjezdové rezoluce o národnostní otázce. Přijatá rezoluce pak dávala vedení strany tuto direktivu: "Československá sociálně demokratická strana dělnická - v řadě neposlední z hlediska zájmu národa a proletariátu českého - považuje za potřebné, aby bylo posilováno vše, co skutečně a rozumně přispívá k udržení a rozvoji velkého, státně organizovaného hospodářského obvo-

du ve středu Evropy, jehož dějinným výrazem je dnes Rakousko-Uhersko. Sjezd prohlašuje výslovně - jednak proto, aby vyjasnil poměr strany vůči historickým ideálům některých vrstev české nacionální buržoazie, jednak aby vytyčil jasné stanovisko vůči případné politické spolupráci se stranami jiných národností - že československá sociálně demokratická strana dělnická považuje tento stát za dějinně daný podklad své činnosti a že všechny jiné myšlenky, zejména jakékoli naděje ve smyslu tendencí, které jsou označovány běžnými pojmy politického všennemectví a politického panslavismu, považuje za neslučitelné se zájmem českého dělnictva a tudíž se svou proletářskou třídní politikou."22/

Hudec sice polemizoval v "Akademii" s touto "příliš aktivistickou formulací" vztahu československé sociální demokracie vůči Rakousku, ale sám nakonec napsal: "Jme dnes celkově pro Rakousko." Dodatek k tomuto výroku - Ale dovedeme vydržet i bez Rakouska!23/ - není žádným svědectvím o nějaké zásadně jiné variantě postoje k "danému" státu: i Šmeral se takto vyslovoval nebo snad si i "zavýbrožoval" na adresu Vídně. 24/

Co říci ke Šmeralovu stanovisku a ke sjezdové rezoluci XI. sjezdu československé sociálně demokratické strany? Především to, že nebylo třeba, nebylo proč zdůrazňovat udržení Rakousko-Uherska. Šmeral zřejmě přecenil nacionální nálady v českých buržoazních stranách a nesprávně z nich vyvodil, že česká buržoazní politika přijala tehdy před rokem 1914 za svou ideu úplné samostatnosti českého státu v pravděpodobné válce mezi evropskými imperialistickými státy a za "pomoci" západních států nebo Ruska. A i kdyby skutečně taková politická orientace existovala jako vyhraněný politický směr, pak program udržení Rakousko-Uherska (a formulace o nutnosti existence Rakousko-Uherska mohly být vysvětlovány i jako nutnost existence habsburské dynastie!) byl pochybnou alternativou. Šmeral si neuvědomoval, že v ovzduší protirakouských - a to nejen protině-

meckých, ale zároveň i protistátních - nálad, rozvířovaných znovu v letech 1911-1913 a zachvacujících i dělnické masy, se musilo jeho stanovisko jevit jako "aktivistické", jako prorakouské, provládní nebo provídeňské. Ostatně "Arbeiter-Zeitung" napsala o výsledcích XI.sjezdu československé sociální demokracie, že byl "horoucím vyznáním pro Rakousko". 25/

Můžeme snad shrnout v tom smyslu, že čeští sociální demokraté byli většinou pro udržení Rakouska (a nikoli tedy pro udržení především "hospodářského prostoru") a pro jeho přeměnu, ale nevěděli si rady s principy jeho vnitřního dělení a uspořádání. Vědělo se, že je třeba se nějak "oddělit", ale jak teritoriální, tak i národnostně personální princip se zdál problematický. Vědělo se, že jakákoli forma národní svébytnosti vyžaduje vymezení národního teritoria, tedy určení hranic - ale zároveň se jevilo konkrétní určení hranice nebezpečné. A tak F.Polák, z jehož článku jsem již několikrát citoval, konstatuje: "Buď teritoriální nebo personální princip - to jsou stanoviska extrémní. Je nutno uvážit, že teritorium tvoří vždy podklad státní organizace a že nevylučuje, aby individua žijící mimo státní teritorium k svazku národnostnímu byla počítána a jím chráněna." 26/ Ale to bylo přece stanovisko, které vyplývalo z Rennerových spisů!

28. NÁRODNOSTNÍ PROGRAM SDDSR. LENINOVA KRITIKA AUSTRO-MARXISMU A "LUXEMBURGISMU".

Národnostní otázka jako teorie a praxe v sociálně demokratickém hnutí v Rusku stala se živou brzy po opadu revoluce, ale k novým diskusím mezi jednotlivými směry a frakcemi (v SDDSR) o národnostním programu pro Rusko došlo hlavně až v roce 1912 a v následujících letech. Ovšem už předtím vycházely ruské překlady starších prací K.Kautského, K.Rennera a O.Bauera. Zejména "Bund" podněcoval zájem o tyto otázky a vydával i vlastní brožurky, propagující ideje

kulturní autonomie a federalizace Ruska. Také sociální demokraté na Kavkaze se hlásili k těmto ideám, ale byli již v roce 1906 odmítnuti. 1/ Je to, resp. byla to tak trochu ironie osudu, že se Rennerovy a Bauerovy práce, které byly psány s cílem bránit se "odstředivým silám" v Rakousku a pomáhat udržet jednotu státu, staly v Rusku návodem "separatistickým tendencím" především neruských socialistických skupin. A právě proto zaměřili bolševici svou kritiku proti separatismu také proti ideji kulturně národní autonomie. Bolševici jako stoupenci jednoty strany v celoruském rozsahu těžce nesli skutečnost, že SDSDR byla v letech 1907-1911 vlastně jen "federací, a to nejhoršího typu". 2/ Zatímco někteří socialisté hledali východisko v tom, aby si i ruští sociální demokraté zvolili podobně jako Poláci, Lotyšů a bundovci své národní orgány, usilovali bolševici o úplnou organizační jednotu strany. Zatímco separatisté se dovolávali příkladů z rakouské sociální demokracie, bolševici naopak zkušenosti rakouské odmítli jako "neblahé". Proto také považoval Lenin za nutné vyjádřit se o rakouské ideji kulturně národní autonomie, ke které se hlásili účastníci "likvidátorské" konference ze srpna 1912.

"Národnostní boj v Rakousku" a vůbec "hanebnosti z Rakouska" jsou "výstrahou", dokazoval Lenin. 3/ Tento "zjevně kompromisní (a z hlediska internacionalismu neuspokojivý) program utrpěl naprosté fiasko", tvrdil Lenin. 4/ Bolševici odmítali heslo kulturně národní autonomie proto, že "spojuje proletariát a buržoazii jednoho národa a rozděluje proletariát různých národů". 5/ Lenin dále vytykal "heslu kulturně národní autonomie" to, že "mate dělnictvo přeludem kulturní jednoty národa". Lenin se domníval, že není společná národní kultura, ale že "ve skutečnosti převládá teď v každém národě statkářská, buržoazní nebo maloburžoazní »kultura«". Heslo "národní kultury" se jevilo Leninovi protikladem "internacionální kultuře". Lenin nepochybně správně mohl poukazovat na to, že v Rakousku exis-

tovaly "falešné preludy a iluze »národní« jednoty proletariátu a buržoazie", ale ty rozhodně nebyly výsledkem jediné nebo převážně ideje národní autonomie. Poněkud nepřesná je pozdější Leninova výtku "reakční myšlenka tzv. kulturně národnostní autonomie": práce obou rakouských teoretiků (hlavně Rennera) měly mít za cíl "právní oddělení jednoho národa od druhého". 6/ Víme, že Rennerovi nešlo o "oddělení národů", ale spíše o oddělení národů od státu (a to zase kritizovali někteří polští socialisté), resp. o vymezení pravomoci národů a společné státní moci.

Už jsme se zmínili o tom, že ideu kulturně národní autonomie přijímaly socialistické skupiny - židovských, ukrajinských a jiných "autonomistů", kteří "jdou ještě mnohem dále než jejich rakouský příklad". 7/ Lenin právem poukazoval na to, že "dovolávání se Rakouska" svědčí spíše proti ruským bundovcům - autonomistům; Lenin upozorňoval, že Bauer nepřiznával Židům národnostní autonomii a požadoval jednotu místních politických organizací sociálně demokratické strany všech národností. Chtěje dokázat, že není vhodné hledat vzory pro ruskou sociálně demokratickou stranu v Rakousku, užil Lenin i argumentu tohoto druhu: "Rakousko je vzorem nejzaostalejším z národnostně smíšených zemí".

Myslím, že je možno shrnout Leninovy námitky proti heslu kulturně národní autonomie jeho vlastními slovy. Toto heslo: 1. odporuje internacionalismu třídního boje proletariátu; 2. usnadňuje vliv buržoazně nacionálních idejí na pracující masy; 3. může odvádět dělnictvo od důsledně demokratických přeměn celého státu. (- Při této kritice hesla kulturní autonomie a konkrétně Rennerova opíral se Lenin o Kautského "Internationalität und Internationalität". 8/

V roce 1913 napsal J.V. Stalin rozsáhlou studii "Národnostní otázka a sociální demokracie" (později "Marxismus a národnostní otázka"). Stalin zde vytýkal Bauerovi,

že jeho teorie (definice) národa je "sešitá idealistickými nitkami". Stalin vytkl Rennerovi a Bauerovi kupodivu nikoli především "separatismus", ale naopak nejdrůbe to, že jejich program usiluje o "celistvost" Rakouska a že tedy mechanicky "vtěsnává národy habsburské monarchie do Prokrustova lože státní celistvosti". 9/ Zatímco Lenin argumentoval proti heslu kulturně národnostní autonomie reakčností Rakouska, Stalin naopak vidí "naprostou odlišnost" poměrů v Rakousku a v Rusku především v "podmínkách parlamentarismu" v Rakousku. Stalinovi (na rozdíl od Lenina) se jeví "pochopitelná" následující Rennerova slova o tom, že "pokrok" Rakouska je vůbec možný jedině tehdy, budou-li národům zajištěny nezadatelné právní pozice, které jim ušetří ustavičné udržování nacionálních bojůvek v parlamentě...". Vcelku je možné souhlasit se Stalinovým zjištěním o tom, že poměry v Rusku a v Rakousku byly rozdílné a že přejímat národnostní program z Rakouska pro Rusko bylo by svého druhu "školometstvím".

Rozbor, který provedl Stalin v pracích K. Rennera z roku 1902 a O. Bauera z roku 1907 má řadu nepřesností nejen v názorech na "idealismus" Bauerovy definice národa, ale i v pohledu na národnostně kulturní autonomii. Stalin vyčetl z těchto prací, že rakouská sociální demokracie chce dát autonomii "nikoli Čechům nebo Polákům, obývaným hlavně Čechy a Poláky, nýbrž vůbec Čechům a Polákům bez ohledu na území (J.K.), bez ohledu na to, kde v Rakousku žijí". 10/

Podobně jako Lenin odmítal i Stalin heslo národnostně kulturní autonomie, protože v ní viděl "společenství buržoazie a proletariátu" a "rafinovanou formu nacionalismu". 11/ Bauerovo pojetí dotvoření národů až za socialismu považuje Stalin za pokus "organizovat" národy, což prý byla utopie a zpátečnictví. Stalin se tu odvolává na Marxe a dokazoval, že již kapitalistická velkovýroba "promíchává národnosti a sjednocuje lidi na stále rozsáhlejších územích". 12/ Snad bychom mohli stručně uzavřít Stalinovu kritiku Rennerovy a Bauerovy práce tímto citátem: "Národnost-

ní autonomie posiluje nacionalismus a tedy neřeší národnostní otázku."

K Leninovu a Stalinovu pojetí "dvou kultur" v národě je třeba připomenout, že toto tvrzení odpovídá poměrům v zaostalém Rusku, Uhrách, snad i v Prusku, kde dělnictvo a pracující lid jistě neměly nic společného se stylem života "dvorjanů", "junkerů", uhlobaronů atd. Na druhé straně ale lze namítnout, že protilidová a třídní literatura byla vyjadřována hlavně v ideologii a v právu, kdežto v literatuře, hudbě, výtvarném umění a ve vzdělanosti vůbec - a ty tvořily podstatu kultury - šlo nikoli o "dvojí kulturu", ale o dvojí či několikere možnosti nabývání a osvojení, resp. i prosazování kultury. V západní a střední Evropě vznikaly již od konce 19.století takové formy národních společností, jejichž organickou součástí se stávalo i dělnictvo. 13/ V Rusku a také u Maďarů, nebo u haličských Poláků byl však "dvojí národ" (dvě třídy v národech) skutkem zřetelný, a tudíž i "oddělitelný".

Národnostní program SDSDR začal vyhlášením práva na sebeurčení národů a odmítnutím jakéhokoliv národnostního útisku. Právo na sebeurčení vysvětlil Lenin v roce 1903 jako "sebeurčení nikoli národností a národů, nýbrž proletariátu (J.K.) každého národa". Napřed jsou zájmy třídního boje (socialistická revoluce), kterým "musíme podřizovat požadavek národního sebeurčení" - vysvětloval Lenin pojetí práva na sebeurčení v roce 1903.

Sebeurčení národů se týká tedy především proletariátu a proletariát vidí v tomto právu zbraň proti buržoazii. Lenin přiznával sebeurčení především proto, aby proletariát vládnoucího národa utužil spojenectví s proletariátem potlačovaných národů v boji proti společnému nepříteli. Kdo uznává jednotu strany, tomu bude uznáno právo na sebeurčení národů. Tato souvislost nebo lépe řečeno podmíněnost druhého prvním se zdála mnohým nejasná. Později, v letech před vznikem první světové války interpretoval Lenin právo na sebeurčení jako právo oddělit se od

státu. "My jako demokraté (J.K.) se bezvýhradně stavíme proti jakémukoli, byť sebemenšímu útisku kteréhokoli národa. Jako demokraté žádáme svobodu sebeurčení národů v politickém významu (Lenin) tohoto slova, tj. svobodu oddělení.." 14/ Události na Balkáně v roce 1912 posilovaly poznávání a uznávání práva na sebeurčení právě ve smyslu "oddělení", které by mohlo být předpokladem pro "spojení". Variantou takového "spojení národů" na Balkáně mohla být "federativní republika", v kterémžto heslu viděl Lenin "důsledné demokratické řešení národnostní otázky". 15/

Doma v Rusku nebo pro Rusko byl Lenin odpůrcem ideje federace jako programu přeměny státu: cílem revoluce měla být centralizovaná demokratická republika s oblastní samosprávou, s autonomií oblastí, "jejichž hranice musí být mimo jiné stanoveny též podle národnostního klíče (J.K.)". 16/ Lenin si byl vědom toho, že právě ve "východní Evropě" (tedy včetně Ruska) a v Asii "začíná buržoazně demokratické přetváření států, které všude na světě vedlo větší nebo menší měrou k ustavování národních států nebo států s nejbližším a vzájemně příbuzným národnostním složením", 17/ ale pro Rusko považoval za vhodné nebo vůbec považoval za správné, aby dělníci prosadili jednotu národů velkého státu i po demokratické revoluci.

Arménci S.G.Šaumjanovi se zdálo toto stanovisko rozporné. Mají se národy Ruska oddělit nebo zůstat pohromadě? - tázal se Lenina. A Lenin odpověděl: "Všeobecně vzato jsme proti oddělení. Jsem však pro právo (Lenin) na oddělení, protože černosotněnský nacionalismus tak zosklivil národnostní soužití, že někdy dokonce svobodné oddělení (Lenin má na mysli právo na svobodné oddělení) utvrzuje (Lenin) svazek mezi národy." 18/ Lenin byl přesvědčen, že "celý souhrn hospodářských a politických podmínek Ruska od sociální demokracie nutně vyžaduje, aby sjednotila (Lenin) dělníky všech národností". 19/ Ačkoli v polemice proti Luxemburgové (když hájil nutnost práva na sebeurčení v pro-

gramu socialistické strany) dokazoval, jaké jsou v Rusku mezi národy "značně odlišné podmínky", trval Lenin na své představě o výhodnosti celistvosti daného státního celku. A tato představa považovala "odlišné podmínky" mezi národy za podřadné. "Marxismus místo jakéhokoliv nacionalismu vytváří internacionalismus, sjednocení všech národů ve vyšší jednotku, která roste před našimi zraky." 20/ Tu navazuje Lenin důsledně na Marxe a používá i jeho metody historické argumentace: i Lenin se totiž odvolával na "příklady, kdy se velké národy vytvářejí z několika malých národů nebo na úkor některých malých národů", odvolával se na "příklady asimilace národů". A podobně jako Marx tvrdí i Lenin: "Centralizovaný velký stát je obrovský historický krok vpřed od středověké roztržitosti k budoucí socialistické jednotě celého světa, a jinak než přes takový stát (nerozlučně spjatý s kapitalismem) není a nemůže být cesta k socialismu." 21/

Jako teoretik a reálný politik v jedné osobě nepodřizoval Lenin denní praxi představám o budoucnosti. Přihlížející ke skutečnostem zjistil, že "národnostní princip je v buržoazní společnosti historicky nevyhnutelný". A z této skutečnosti vyvodil poučení: "Marxista se zřetelem na tuto společnost uznává historickou oprávněnost národních hnutí." V programu SDSDR musilo proto být vyjádřeno právo na sebeurčení národů. Lenin ovšem považoval za "neúnosné a nemožné stanovit v programu podrobnosti". Program strany mohl vyjádřit jen zásadu, a ta zní: "Nepřipustit žádné národnostní výsady a žádnou národnostní nerovnoprávnost." Ale přece jen naznačil Lenin i "podrobnosti", totiž konkrétní opatření. Lenin si představoval, že je třeba usilovat o to, aby byl vydán "celostátní zákon", podle něhož by každé opatření (ať už je vydá zemstvo, město, obec atd. apod.), které by v čemkoli uplatňovalo výsadu jednoho národa a které by porušovalo rovnoprávnost národů nebo práva národnostní menšiny, bylo prohlášeno za nezákonné a neplatné, přičemž by každý občan (!) ve státě měl právo

žádat, aby takové opatření bylo zrušeno jako protiústavní, a aby ti, kdo je začali uplatňovat v praxi, byli stíháni podle trestního zákona." 22/

K této Leninově představě návrhu zákona o ochraně národů-národností proti možnému útisku dodávám, že takový zákon by musil být součástí celého systému opatření (zákonů), které by přesně formulovaly, co je národ, co jsou národní zájmy a práva -- a konec konců i to, v čem a kdy jsou národy nositeli svých práv (proti možnému zásahu ze strany jiného národa) atd. O takový systém, "zprávnění" národa, se pokusil Renner, ale neúspěšně.

Leninova propagace práva na sebeurčení národů z let 1913-1914 byla mimo jiné namířena proti tezí Rozy Luxemburgové a vedení SDKPIL, které nadále ještě před vypuknutím světové války a po jejím zahájení odmítalo "nacionalismus" a "utopie". Polemika proti Luxemburgové je obsažena především ve známé Leninově studii "O právu na sebeurčení národů" z jara 1914. Lenin se zde vyjádřil o tom, že dělnická třída nebo jeho strana se "omezuje, abych tak řekl, na negativní (J.K.) požadavek práva (Lenin) na sebeurčení, přičemž žádnému národu nezaručuje, nezavazuje se dát něco na úkor (Lenin) jiného národa". Z předchozích vět a vůbec z textu příslušné pasáže vysvítá, že Lenin měl na mysli "obecné" vyhlášení práva na sebeurčení, které nemohlo být "praktickým" (jak chtěla Luxemburgová) požadavkem: konkrétní odpověď na otázku "oddělení každého národa" od státu "vede v praxi k podřizování proletariátu politice buržoazie". 23/"Národní oddělení" je Leninovi výrazem především "buržoazních snah" a nad zájmy národního oddělení je potřeba "svazku proletářů všech národů". Jenže podobně argumentovala i Luxemburgová, když odmítala heslo samostatného polského státu, a přece ji Lenin kritizoval.

Lenin měl pravdu, když upozorňoval na to, že možnost samostatnosti třeba ukrajinského státu "závisí na tisíci faktorech, předem neznámých". Sám za sebe považoval "za nesporné", že Ukrajina má na takový stát právo". Lenin

šel dál a vyslovil tuto zásadu: "Může mít národ větší svobodu než tuto, než svobodu oddělit se, svobodu utvořit samostatný národní stát?" 24/ Proletariát měl být - podle Leninových představ "naprosto neutrální v boji buržoazie různých národů o prvenství", ale zato bylo třeba "podporovat, co je v národních hnutích pokrokové".

Přehled Leninových prací z období před červencem 1914 svědčí o tom, že ruská sociální demokracie trvala ve svém programu na právu sebeurčení národů, ale že místo "praktického" plánu "rozdělení Ruska" nebo jeho "zfederelizování" vyhlásila obecné zásady odmítnutí jakéhokoli národnostního útisku v příští demokratické republice. Vývoj Sovětského svazu z let 1917-1922 nakonec dával za pravdu Leninovým zásadám: nerozdělovat dělnické hnutí podle národnosti a pokud možno udržet spojení národů ve velkém státě, který umožní cestu k socialismu. Ale to už jsou otázky dalšího vývoje, který v naší práci již nesledujeme.

